

KAIS. KÖN. Hof

BIBLIOTHEK

55.163-B

Alt-

55163-B.

43. Nn. 429.

12

A Z O R V O S

MINT

H Á Z I - B A R Á T

VAGY

EGY ORVOSNAK AZ ATYÁK- 'S ANYÁKHOZ
INTÉZETT BARÁTSÁGOS OKTATÁSAI, MINDEN
GONDOLTATHATÓ NYAVALYÁKRÓL AKÁR-
MELLY KORBAN.

EGY HÍV 'S KÖZÖNSEGESEN ÉRTHETŐ TANÁCSADÓ
MIND AZOKRA NÉZVE, KIK A' BETEGSÉGEKET MAGOK
ISMERNI AKARJÁK, VAGY ORVOSI SEGÍTSÉGRE SZERT
NEM MINDJÁRT TEHETNEK.

Dr. FRANK LAJOS FRIDRIK
Ú T Á N

A' HARMADIK NÉMET KIADÁS SZERINT

FORDÍTVA

H O R V Á T J Ó Z S E F,

A' SS. MM. ÉS ORVOSI TUDOMÁNYNAK DOCTORA, A' PÉSTI
M. KIR. EGYETEM' ORVOSI OSZTÁLYÁNAK TAGJA, SZ. K.
BAKA-BÁNYA' VÁROSÁNAK RENDES, ÉS T. HONTH VÁR-
, MEGYE' TISZTELETBÉLI FŐORVOSA ÁLTAL.

P E S T E N, 1829.

HARTLEBEN C. ÁDOLF KÖNYVÁROSNÁL.

NYOMTATTA
TRATTNER ÉS KÁROLYI.

NAGYON TISZTELENDŐ

WÁGNER KAPISZTRÁN JÁNOS

NEMES LELKŰ BARÁTOMNAK

A. A. A.

Előbeszéd a' 3dik kiadáshoz.

Nem alacsony nyereségvágy, hanem hivatala 'használni kívánó igyekezete indítá e' jelenvaló iromány' szerzőjét arra, hogy a' nem orvosoknak egy olly kalauzt nyújtson kezökbe, melly nékiök az egészség' hanyatlásakor czélszerű tanácsot adjon, és azon eszközöket kimutassa, mellyeknek használtatása által' előbbi egésségükre mennél hamarébb ismét szert tehessenek, vagy, a' hol ez lehetetlen, legalább szenvedéseiket enyhíthessék, nyavalyájik' könnyebbítésén tehetségük szerint munkálkodhassanak, 's életöket mind addig föntarthassák, míg a' test annak folytatására egészen alkalmatlanná nem lett. Mivel pedig egy illy munka leginkább azoknak szükséges, a' kik nem minden pillanatban tehetnek orvosi segédre szert, azért kiváltképpen arra is tekintődött, hogy az mennél értetethetőbbé tétessék, 's leginkább az olly gyógyítószeret vétettek tekintetbe, mellyeket mindenütt kaphatni, és a' mellyek minden háznál leginkább megvannak avagy lehetnek. Azon nyavalyáknál, mellyeket egy nemorvos' kezé-

re egyedül bízni nem lehet, a' szerző megelégedett azzal, hogy orvost ajánljon, és olly szereket adjon elő, mellyeket addig, míg orvos érkezhetik, bizvást használhatni, nehogy olly botlások történjenek, millyenek, midőn a' Beteg' kívánsága szerint valami könnyebbülést szerezni akarnak, igen hamar elkövetődnek.

Hogyha az első kétszeri, számos darabokban lett kiadásnak hirtelen elfogyásából ítélni, hogy ezen cél elvétve nem volt, úgy eme' 3dik kiadásnál is a' szerző arra törekedett, hogy a' munka' céljához képest a' szükségesséket belőle ki ne hagyja. Ezen utolsó tekintetben az e' könyvben leírtt mind n nyavalyák nevezetes hozzáadásokkal bővítették, de különösen nyert a' jelenvaló Írat a' 'Toldalék' kiterjedtebsége által, mellybe némelly Betegeknek való ételek' 's italok', ée. helyes készítéseéről szólló utasítások is iktatódtak.

Vajha ezen új alakban is a' megjelenő munka céljának megfelelne, számos Betegek abban vigasztalást lelhetnének, több szenvedők általa előbbi egészségöket visszanyerhetnék 's végre több balgatagságok elenyésznének, és belőle olly haszon áradna, millyent ohajtva vár

a' Szerző.

Abécze szerint felvett Lajstrom.

A.									
Ájulás	-	-	Lap	134	Csontfene	-	-	Lap	192
Álhimlő vagy csécs				212	Csonttörések	-	-		191
Álmodlanság	-	-		133	Csósfekélyek	-	-		240
Aranyér	-	-		154	Csuklás	-	-		271
Arczfájás	-	-		127	Csúsz	-	-		118
Árpszem	-	-		220	D.				
B.					Dagadt lábak	-		242	251
Bélgyúladás	-	-		81	Daganatok	-	-		237
Bélhányás	-	-		76	E.				
Bélpuffadozás	-	-		62	Ebega (ángoly nyavalya)				272
Bogarak' csipései	-	-		223	Ebdüh	-	-		142
Bórkifekélyesedés a' fek-					Égések	-	-		225
vés miatt	-	-		226	Éhezés	-	-		51
Bórféregkórság	-	-		275	Elfagyott tagok	-	-		229
Bórkipállás	-	-		274	Elhervadás	-	-		270
Bórrepedezés	-	-		194	Elhizás	-	-		85
Bóvérűség	-	-		149	Elmebéli nyavalyák				148
Büdös lehellet	-	-		24	Elsoványodás	-	-		61
C.					Elsorvadás	-	-		270
Csalánkórság	-	-		203	Ephidegleges	-	-		97
Csecsbimbók' kisebesedése				256	Étel nem kívánás	-	-		49
Csecsdagadás az elválasz-					F.				
táskor	-	-		259	Farzsába	-	-		247
Csecskeményedés	-	-		258	Fehérfolyás	-	-		247
Csipőfájás	-	-		126	Fejdaganat	-	-		276
Csontfájdalmak	-	-		190	Fejfájás	-	-		129
					Fej' félrenyomódása				276

VIII

Fejkosz	Lap 218	Hasmenés	Lap 278
Fekélyek	238	Hibás havitisztulás	244
Feketekórság	91	Hévségbeli pörsenések	197
Felakasztottakról	289	Hideglelések	95
Felfuvás	62	Holtteiem	227
Ficzamodás	236	Hólyaggyulladás	204
Flastromok által húzott hólyagok	224	Hólyagos köles himlő	204
Fogfájás	185	Hugy rekedés	166
Foghúsnak nyavalyái	187	Hugyfolyás	170
Fogzás	279	Hugykő és fővény	172
Folyónátha	38	Hurut	21
Folyószeműség, csipáság	183	Hurutbeli hideglelés	102
Forró hideglelés	95	Hypochondria	72
Fővény	172	Hysteria (Komorkórság)	248
Fúladozás	36	I.	
Fülfájás	178	Idétlen szűlés	252
Fülfolyás	180	Inhideglelés	107
G.		Inyaplósság, sebes száj	189
Giliszták	81	K.	
Golyva	30	Kanyaró	208
Gürcsök	281	Kéh	23
Görvél	272	Kéz köszvény	123
Gutaütés	158	Kólika	78
Gyermekágyi hideglelés	262	Köhögés	21
Gyermekek' ápolgatása	264	Köldöksérés	280
Gyermekek' nyavalyái	263	Köleshimlő	201
Gyermekkrivás	268	Könyfolyás	183
Gyomorégés	51	Körömméreg	230
Gyomorgörcs	55	Köröm nyavalyái	232
Gyomorgyulladás	58	Köszvény	120
Gyomorbéli hideglelés	97	Közönséges Rendszaba- sok a' fölélesztésre	283
Gyomornyomás	53	L.	
H.		Lábak' dagadtsága	251
Haj' kihullása, telmené- se	233	Lábköszvény	123
Hascikarás	278	Lappangó hideglelés	115
Hasdugulás	70	Lehellet' bűdössége	24
Hasfájás	81	Lépnnyilalás	90
Haskérgyulladás	81	Leragadt nyelv	275
		Lidércnyomás	38

M.	Lap
Májgyulladás	86
Májkeményedés	87
Májzinó foltok	199
Megégetés	225
Megfagyottakról	285
Megfajtottakról	281
Meggátolt, lábizzadás	242
Méhgyulladás	250
Méhjelek	206
Melancholia	145
Mellgyulladás	40
Mellnek nyálkássága	32
Méreggel étettek	289
N.	
Nádragörce	248
Nedves tülek	279
Nehezen hallás	177
Nehezen vizelés	166
Nehéznyavalya	138
Nehézszülés	234
Nyálkas hideglelés	100
Nyavalya törés	138 281
Nyúlajak	276
O.	
Okádás	59
Oldalnyilalás	40
Orhancz	210
Orrdugulás	181
Orrvérfolyás	153
Óltvár	195
R.	
Rázó hideglelés	103
Részegség	132
Rüh	214
Rothasztó hideglelés	112
S.	
Sandáság	182
Sántítás	125
Sápasztókórság	246

Sárgaság	Lap	88	270
Sebek			249
Sérések			235
Skarláthimlő			210
Sömör			199
Szájnak taplós fekélyjei			266
Szamárhurut			282
Szárazkórság			270
Szédelgés			157
Szélkórság			62
Szélütés			136
Szemgyengesség			174
Szemgyulladás			207
Szemkönyezés			183
Szeplő			206
Szívdobogás			150
Szívszorulás			277
Szüléskori inrángatód- zások			255
Szüléstani fájdalmak			255
Szümölcs			221
T.			
Tagzsibbadás			241
Tehénhimlő			212
Téjfogyatkozás			259
Téjhideglelés			250
Téjkiokádás			265
Téjeltévedés			261
Térd taplós daganatja			243
Terhességkori bajok			230
Tetvek			224
Torokgyég			26
Tüdőkórság			46
Tyukszem a' lábujjakon			222
U.			
Ujszülettek színes ha- lála			263
Undokfolyás			161
Üszög			242

VIII

Fekkosz	Lap 218	Hasmenés	Lap 278
Fekélyek	238	Hibás havitisztulás	244
Feketekórság	91	Hévségbelli pörsekenések	197
Felakasztottakról	289	Hideglelések	95
Felfúvás	62	Holttelem	227
Ficzamodás	236	Hólyaggyulladás	204
Flastromok által húzott hólyagok	224	Hólyagos köles himlő	204
Fogfájás	185	Hugy rekedés	166
Foghúsnak nyavalyái	187	Hugyfolyás	170
Fogzás	279	Hugykő és fővény	172
Folyónátha	38	Hurut	21
Folyószeműség, csipáság	183	Hurutbeli hideglelés	103
Forró hideglelés	95	Hypochondria	72
Fővény	172	Hysteria (Komorkórság)	248
Fúladozás	36	I.	
Fülfájás	178	Idétlen szűlés	252
Fülfolyás	180	Inhideglelés	107
G.		Inyaptlóság, sebes száj	189
Giliszták	81	K.	
Golyva	30	Kanyaró	208
Görcsök	281	Keh	23
Görvély	272	Kéz köszvény	123
Gutaütés	158	Kólika	78
Gyermekági hideglelés	262	Köhögés	21
Gyermekek' ápolgatása	264	Köldöksérés	280
Gyermekek' nyavalyái	263	Köleshimlő	201
Gyermekrívás	268	Könyfolyás	183
Gyomorégés	51	Körömméreg	230
Gyomorgörce	55	Köröm nyavalyái	232
Gyomorgyulladás	58	Köszvény	120
Gyomorbéli hideglelés	97	Közönséges Rendszaba- sok a' fölélesztésre	283
Gyomornyomás	53	L.	
H.		Lábak' dagadtága	251
Haj' kihullása, telmené- se	233	Lábköszvény	123
Hascsikarás	278	Lappangó hideglelés	115
Hasdugulás	70	Lehellet' budósége	24
Hasfájás	81	Lépnnyilalás	90
Hasérgyulladás	81	Leragadt nyelv	275
		Lidércznyomás	38

M.	
Májgyulladás -	Lap 86
Májkeményedés -	87
Májszinú foltok -	199
Megégetés -	225
Megfagyottakról -	285
Megfajtottakról -	281
Meggátolt, lábizzadás -	242
Méhgyulladás -	250
Méhjelek -	206
Melancholia -	145
Mellgyulladás -	40
Mellnek nyálkássága -	32
Méreggel étettek -	289
N.	
Nádragörce -	248
Nedves fülek -	279
Nehezen hallás -	177
Nehezen vizelés -	166
Nehéznyavalya -	138
Nehézszülés -	254
Nyálkas hideglelés -	100
Nyavalya törés -	138 281
Nyúlajak -	276
O.	
Okádás -	59
Oldalnyílalás -	40
Orbáncz -	210
Orrdugulás -	181
Orrvérfolyás -	153
Óltvár -	195
R.	
Rázó hideglelés -	103
Részegség -	132
Rüh -	214
Rothasztó hideglelés -	112
S.	
Sandóság -	182
Sántítás -	125
Sápasztókórság -	246

Sárgaság -	Lap 88 270
Sebek -	240
Sérések -	235
Skarláthimlő -	210
Sömör -	199
Szájnak taplós fekélyjei -	266
Szamárhurut -	282
Szárazkórság -	270
Szédelgés -	157
Szélkórság -	62
Szélütés -	136
Szemgyengesség -	174
Szemgyulladás -	207
Szemkönyezés -	183
Szeplő -	206
Szívdobogás -	150
Szívszorulás -	277
Szüléskori inrángatód- zások -	255
Szüléstáni fájdalmak -	255
Szümölcs -	221
T.	
Tagzsibbadás -	241
Téhenhimlő -	212
Téjfogyatkozás -	259
Téjhideglelés -	250
Téjkiokádás -	265
Téjeltévedés -	261
Térd' taplós daganatja -	243
Terhességkori bajok -	250
Tetvek -	224
Torokgyég -	26
Tüdőkórság -	46
Tyuszem a' lábujjakon -	229
U.	
Ujszülöttek színes ha- lála -	263
Undokfolyás -	161
Üszög -	242

K

V.			
Végbél-előesése	Lap	84	Veszettség - - Lap 142
Vérércsomók - -	-	251	Vizbefuladtak - - 281
Vérhányás - -	-	91	Vizsérés a' kis gyerme-
Vérhas - -	-	68	kek' tőkezcskján - 281
Vérhugyzás - -	-	168	Vizibetegség - - 163
Vérkelés - -	-	222	Vöröshimlő - - 207
Vérköpés - -	-	44	Z.
Vesegyúladás - -	-	166	Zuzódások - - 228
			Zsibbadása a' tagoknak 241

B é v e z e t é s.

Szinte kifáradtak már Némellyek a' nép' számára írt orvosi könyvek' (Wolfschriften) czélarányossága ellen 's mellett szólló okoknak és színesokoknak felkeresésében, sőt azokkal még most is hébekorba előállanak és a' régi czivakodást mindég újra kezdik, a' nélkül hogy valami új ellenokot hoznának fel, — ám de engemet ez a' czivakodás valamint az írásra nem gerjeszthet, úgy tollamnak sem vethet legkissebb akadályt is, minekutánna irományom' czélja felől magammal egészen meggyeztem. Eme' czél természetesen nem állhat abban, hogy kontárorvosokat készítek, és ez nem is történik, hanem én minden olvasóimmal helyes megfogást akarok közleni a' megszokottabb nyavalyákról, nehogy a' segíteni kívánáskor a' legfonákabb cselekvésre tévedjenek, a' mint ez gyakorta megesik, 's így valamelly csekély bajt is veszedelmessé, vagy halállossá tegyenek. Vitassa bár ellenem akárki, hogy mindég jobb az orvoshoz folyamodni, — én ennek éppen nem mondok ellene, de már én sok izben tapasztaltam, hogy egy kis költség kéméllésből az orvoshoz való folyamodás gyakran tovább meg tovább halasztódik, azonban külömbféle háziszerekkel élnek, és csak, minekutánna már a' betegség annyira megrosszabbult, hogy az élet' megtarthatásáról már minden remény elenyészik, hivatztatik az orvos. Az efféle emberek nem előbb szánják el magokat valamelly orvosnak elhivatására, míg az nekik szükségesnek nem látszik, az az, más szavakkal, mikor a' veszedelem legnagyobbá lett, — és már ezekre nézve

nem jobb e, ha egy olyan könyvnek birtokában lehetnek, a' melly őket legalább is legfontosabb orvoslástól megőrzi? Sőt ennek hasznát én még olly messze s m akarom keresni; — valljon lehetséges e, hogy minden faluban orvos lakjék, hogy ötet akár mikor tüstént otthon lehessen találni, ha talán más távolabb helyen tartózkodik? Mi őrzi meg már ilyenkor az embert a' fontos esetekben az ártalmas hibától? Egy gondos atyának vétkül tulajdoníthatni e ha gyermekének segítségét keres és róla lomhán el nem felejtkezik, — rossz neven vehetjük e, ha ő valamelly néki javasolt, előtte is talán ártatlannak látszó szert elővesz, de a' melly szerencsétlenségre éppen ellenkező munkálatot hoz elő, mint a' minőt kellett volna, — tagadhatni e ezen esetben is, hogy egy biztos szükségbeli segedelem, mint ez a' munka, igen nagy, megmondhatatlan hasznót hajtsen? — Bizonyyal, a' ki indulatoskodás és előítélet nélkül mind azon okokat, a' mellyek ellene és mellette már felhozattak, megfontolja, megisméri az efféle kézikönyveknek szükséges voltát.

Nem annyira az illy könyvek' írása ellen általjában, mint inkább azoknak elkészíttetésök' módja ellen vagyok én. Mit használ a' falun lakó Betegnek, ha számos mesterséges orvosság formulákra talál, de a' mellyeket más távollévő helyen kell készíttetnie? Ezt elkerülni ugyan nem lehet, de vélekedésem szerint mégis nagyobb figyelmet kellene fordítani az olyan orvosszerekre, mellyeket minden háznál kaphatni, és csak, a' hol ezek nem elegendők vagy alkalmaztathatók, a' patikákba igazítani; ez fölülte hasznos, mert a' segedelemre sokkal hamarább szert tehetni. Sok orvosságok, ha csak egy órányira viszik is nyáron meleg kézben, már elromlanak, holott azokat kiki otthon készítheti magának, p. o. a' mondatát, ée. Továbbá a' czélarányos életrendre (diatára) fogom az olvasót figyelme-

tessé tenni, mint hogy erre, fájdalom, általában igen keveset ügyelnek, holott a' helytelen magatartás a' leg-súlyosabb betegségeket okozhatja és a' legcsekélyebb bajokat életveszedelmeztetökké teheti.

Nem csak a' megszokottabb nyavalyákról és bajokról kell végtére emlékeznünk, hanem kiváltképpen azokról is, mellyek a' gyors és czélarányos segedelmet leginkább megkívánják, és a' mellyeknél a' legjobb idő múlik el, ha előbb órákig orvosért küldözgetünk; említem csak a' szerencsétlenül jártakat, a' veszett ebektől megharapottakat, a' nyavalyatörésben, ájulásban, vérfolyásban ée. szenvedőket. — Minden megkívántatásnak úgy megfelelni, hogy, a' hol lehetséges, a' Beteg leghamarább és legbizonyosabban helyre állíttassék, egy volt azon szükséges pontok között, mellyre szememet eme' munkának elkészítésekor függesztém, — a' másik pedig éppen olly fontos volt az értethezőség, a' melly sehol sem szükségesebb, mint az efféle könyvekben a' hol mindég egy főregula marad, magát a' szerzőnek úgy magyarázni ki, hogy az előadást minden értelmes nemorvos is megérthesse.

Én tehát minekutánna némelleyeket az egészsbéli közönséges rendszabásokról és a' nem Betegeknek diatájáról és magoktartásáról mondani fogok, mindjárt a' közönségesebb és szokottabb betegségekről fogok olly renddel, a' mint itt következnek, szólni:

I. A' mell' és nyak' betegségei.

1. Hürit rekedtség.	8. Lidércz vagy boszorkány nyomán.
2. Megrögzött Keh.	9. Fojtónátha.
3. Bűdös lehellet.	10. Mellgyúladás és oldalnyi-lálás.
4. Torokgyék.	11. Vérvörpés.
5. Golyva.	12. Aszúkorság.
6. Mellnek torhássága.	
7. Asthma — fuladozás.	

XIV

II. Az altest' vagy has' és bélcsatorna' nyavalyái.

1. Étel nem kívánás — émelygés	10. Vérhas.
2. Gyomorégés és nagyon éhezés.	11. Hasdugulás, keményszékéség — székeröltetés.
3. Gyomornyomás — gyomorerőtlenség.	12. Hypochondria, komorkórság.
4. Gyomorgörce.	13. Bélgörce.
5. Gyomorgyulladás.	14. Kólika.
6. Okádás.	15. Bélgyulladás.
7. Elsaványodás.	16. Haskér gyulladás.
8. Felpuffadás, szélkórság.	17. Giliszták.
9. Hasmenés.	18. Végbél' előesése.
	19. Elhízás.

III. A' máj' és lép' nyavalyái.

1. Májgyulladás.	4. Lépnyílalás.
2. Májkeményedés.	5. Vérhányás, fekete nyavalya.
3. Sárgakórság.	

IV. Hideglelés Betegségek.

A' Hideglelésekről általában.

1. Forró hideglelés.	4. Hurutos hideglelés.
2. Epe -- és gyomorhideglelés.	5. Rázó — vagy váltóhidegl.
3. Nyálkás vagy taknyos hideglelés.	6. Inhideglelés.
	7. Rothasztó hideglelés.
	8. Lappangó hideglelés.

V. Csúsz és köszvénybeli nyavalyák.

1. Csúsz — Rheumatismus.	4. Sántítás.
2. Közönséges Köszvény.	5. Farzsába, csipőfájás.
3. Láb és kézköszvény.	6. Arczfájdalom.

VI. Inbéli nyavalyák.

1. Fejfájás.	5. Szélütés.
2. Részezség.	6. Nyavalyatörés, nehéznyavalya.
3. Álmatlanság.	7. Ebdüh, veszettség.
4. Ájulás.	

VII. Elmebéli vagy lelki nyavalyák.

1. Melancholia, búskomolyság.	2. Elmebontakozások.

VIII. A' szív' és edények' nyavalyái.

1. Bővérűség.	4. Aranyér.
2. Szívdobogás.	5. Szédélgs.
3. Orrvérfolyás.	6. Gutaütés.

IX. A' nyálkát elválasztó edények' nyavalyáji.

1. Nyálkás undokfolyás.	2. Vízkörság.

X. A' húgykészítő és nemző részek' nyavalyáji.

1. Vese és húgyhólyag gyúladas.	4. Húgytelakadás.
2. Nehezen vizelés.	5. Húgyfolyás.
3. Vérhugyzás.	6. A' kövektől, fővénytől származó bajok.

XI. Az érzőeszközök' nyavalyáji.

1. Szemgyengesség.	5. Orrdugulás szagérezés nélkül.
2. Nehezen hallás.	6. Sandaság, kancsalság.
3. Fülfájás.	7. Szemkönyvezés, csepegő szeműség.
4. Fülfolyás.	

XII. A' száj' belsejének nyavalyáji.

1. Fogfájás.	3. Szájtaplóság.
2. Iny' nyavalyájl.	

XIII. A' Csontok' nyavalyáji.

1. Csontfájdalmak.	3. Csontfene.
2. Csonttörések.	

XIV. Bőr' nyavalyáji.

1. Bőrrepedezés.	12. Kanyaró.
2. Öltvar.	13. Skarláthideg.
3. Melegségkori bőrborsókák.	14. Juhhimlő.
4. Foltok.	15. Tehénhimlő.
5. Sümör.	16. Rüh.
6. Köleshimlő.	17. Orbáncz.
7. Csalánkórság.	18. Kosz, fejkosz.
8. Bőrfelhólyagzás.	19. Árpaszem.
9. Szeplő.	20. Szümölcsők.
10. Méhjelek.	21. Tyúkszemek.
11. Vöröshimlő.	

XV. A' külső Részek' nyavalyáji.

1. Vérkelis.	7. Zuzódás.
2. Bogárcsipések.	8. Elfagyott tagok.
3. A' flastromok által huzott hólyagok.	9. Körömméreg.
4. Égetések.	10. Köröm' nyavalyáji.
5. Bőrfekélyek a' fekvéstől.	11. Haj' kihullása, elmenése.
6. Hólttetem.	12. Férges, tetvek.

XVI. Magános részek nyavalyáji.

1. Sérvések.	3. Daganatok.
2. Ficzamodások.	4. Fekélyek.

XVI

5. Csőfekélyek.	9. Elázott lábizzadtság.
6. Sebek.	10. Térdtapló,
7. Tagok' elzsibbadása.	11. Úszóg. (fene f)
8. Dagadt lábak.	

XVII. Asszonyi nyavalyák.

1. Hibás havitisztulás.	12. Szülésutáni fájdalmak.
2. Sápasztókórság.	13. Téjhídeg.
3. Fejérfolyás.	14. Kisebesült csecsbimbók.
4. Szünádra, Hysteria.	15. Keményedések a' csecsekben.
5. Méhgyúladás.	16. A' csecsek' megdagadása az elválasztáskor.
6. Terhességkori bajok.	17. Tejfogyatkozás.
7. Dagadt lábak.	18. Tejtévedés.
8. Vérércsomók.	19. Gyermekegyi hideglelés.
9. Elvetélés, Idétlen szülés.	
10. Nehéz szülés.	
11. Szülés kori tagrángatódzások.	

XVIII. Gyermeki nyavalyák.

1. Az Újszülöttek' színeshalála.	12. Bőr kipállás.
2. Az újszülött gyermeknek gondviselése és ápolgatása a' születéstől kezdve.	13. Bőrféregkórság.
3. Tejkiokadás.	14. Lenőtt nyelv.
4. Szájtaplósság.	15. Nyúlazáj.
5. Az újszülöttek' szemgyúladása.	16. Fejdaganat és a' fej' félrenyomódása.
6. A' gyermekek' rivása, nevezetesen éjjel.	17. Szívszorulás.
7. Sárgakórság.	18. Hascsikarás.
8. Elszáradás, hervadás, elaszás.	19. Hasmenés.
9. Csuklás.	20. Fogzás.
10. Anglus nyavalya.	21. Nedves fülek.
11. Görvély.	22. Köldöksérvén.
	23. Görcsök, rángatódzások.
	24. Vízsejrvén a' fücskák' tölczacskóján.
	25. Szamárhurut.

XIX. A' Szerencsétlenségbe hirtelenül esettekkel való bánás.

Közönséges rendszabások azokra nézve, a' kik a' szerencsétlenek' felélesztésébe akarnak avatkozni.

1. Menykőútés.	3. Megfúladtak.
2. Felakasztottak és Megfojtattak.	4. Vízbe fúladtak.
	5. Mérget lenyeltek.

XX. Toldalék.

KÖZÖNSÉGES REGULÁK AZ EGÉSSÉG FONTARTÁSÁRA.

A' millyen régi ama' köz mondás, hogy csak egy tökéletesen egészséges testben lakhatik egészséges és vidám elme; éppen oly valóságos igaz is. Testi egészség nélkül senki sem élhet kedvére a' szerencsé' mulandó javaival 's részesülhet a' földi örömekben; mert már, a' nyavalya érzékeltetlenebbé teszi az embert az öröm iránt, a' reménylett gyógyulás gyakran és legtöbbszörmire kényszeríti ötöt a' maga kívánságairól és gyönyörűségeiről való lemondásra, és a' Betegeskedő sok olyanokra köteleztetik; a' mi az ő hajlandóságaival leginkább ellenkezik. Ha tehát a' Betegnek mindénről le kell mondani, a' mi az életét kellemetessé teheti, és ellenben több keserű kortyokat kénytelen a' szenvedés' izetlen poharából lenyelni, válljon csudálhatni é, ha minden Beteg az után nyúl, a' mivel a' maga szenvedéseit elűzhetni és életét kellemetessé teheti reményli, és ha az Egészséges mindent híven teljesít, a' minek hasznos voltáról meg van győződve?

Már pedig a' testnek egészséges állapotját semmi sem őrzi meg és tartja - fön jobban, mint a' helyes diéta és a' rendes és okos magatartás. Azon kell tehát lenni, hogy a' gyermekek már első koroktól fogva 's ekkor leginkább, egészséges elegelekkel annak rende szerint tápláltassanak; mértékletességre és egyszerűen készített ételekre szoktassák őket. A' measterséges, és sok dolgokból készített táplálószerrek többszörmire mindég nehezen

emésztethetők 's ezért egészségtelenek, holott ellenben az egyszerűebbek a' testnek hasznosabbak, 's pedig azon okból, mivel ezekből sokkal tisztább táplálónedv válik, mellytől a' test is jobban gyarapodik. Fogjanak el továbbá a' gyermekektől minden ártalmas étel- és ital-ételt, a' mellyekhez különösen azokat számolom, mellyeket a' fényűzés és módi hozott be hozzánk; illyek a' kávé, théa, bor és egyéb szeszes és hevítő italok. Végére arra is kell vigyázni, hogy evés közben senki sokat ne igyék, mert ez által a' gyomornedv, melly a' táplálószer- megemésztését főképpen szolgálja, egyen elvekenyől és így a' tápláltatás megakadályozatik és elgyengül.

A' táplálószer- és ital-ételt a' következőkre kell ügyelni: mindég olyanok legyenek, hogy azokat a' gyomor megemésztthesse, a' test általok illendően tápláltassék, és a' fogak között jól megárolkassanak és a' szájban a' nyálal kellőképpen egyesüljenek.

Az embernek étel- és ital-ételt rendbeliek, úgy mint: A' Növények és az Állatok országából valók. A' növényi között a' gabonafélék, mint a' búza, rozs, árpa, kis, köles, hajdina, kukorica, és leginkább táplálnak, de savanyúságmozásra, emésztetlenségre és is okot szolgáltatnak, ha velük magányosan sokig élnek. Azért legjobb őket húselédekkel feltálatni, és öszve kötni: p. o. a' riskást, vagy még helyesebben a' szágó húsvesszel főzni 's egy kevés fűszerszámot hozzá tenni. — A' kenyér legegészségesebb, ha nem igen puha, eléggé sült és megszólt; a' nagyon finis, meleg, igen régi, elégett, nedves, meg nem kelt, igen megsavanyított, penészes, férges, hamokos, kőporos 's a' mindenképpen ártalmas és nem enni való. Leghasznosabb a' búza és rozslisztből vegyített és készült. Az árpa, rozs, lencse, — bab vagy krumpliliszttal kevert kenyér kivált a' gyengébb személyeknek fölülte ártalmas.

Nehezebben emésztődnek meg a' hüvelyes vete-
mények, milyen a' borsó, lencse, bab, paszuly, és
bár erősen táplálók is. Más alkalmatlanság nélok az,
hogy igen puffasztanak és ha jól meg nem rágatnak,
emésztetlenül is elmennek. A' zöld bab és borsó hüve-
lyestől együtt egésségesek és könnyen emésztődnek.

A' nyálkás, cukoranyaggal bővelkedő gyökerek
táplálók, de ezek is hamar puffasztanak, azonban a'
székürítést segítik, valamint legtöbbször a' súlykór-
ságnak (scorbut) is ellent állanak. Ide tartoznak: a'
kerek répa, karó répa, kalarábi, murek v. sárga répa
(ez a' gilisztákat is űzi), petresely, pászténák, és zel-
tergyökér (a' vizelletet hajtják), ártifiola, csiosóka
(a' gyomorsavanyúságot kevesítik), krumpli, ártiosóka,
disznókenyér, földi mogyoró (dagítanak) 's a' t.

A' Káposzta és fűzernő ételek is nagyon puffasz-
tanak, és sok különbféle emésztésheli bajokat okoznak.
A' fehér káposzta (széket csinál, a' belőle készített
savanyú káposzta ellenben a' gyenge gyomornak árt és
bennne nehezen emésztődik) és a' vörös káposzta, kevés
borral és cukorral készítette, egy alkalmas és keve-
sebbé puffasztó étel. A' virágos káposzta (kártifiola)
könnyen emésztethető és egyéb effélék között gyenge
volta miatt elsőséget érdemel. A' Spinát (kertiparéj)
hashajtó és keveset táplál. Czélarányosabbak az endivia,
porcsin, spárga. Az utolsó vizeltető, nemzésre ingerlő,
de a' lábköszvényben, kőben, fővényben, aranyérben
és vérézellésben szenvedőknek 's a' t. ártalmas.

Mind ezen ételek után őrizkedni kell a' bő italtól,
mert így még több szeleket szűlnek, az emésztést gyen-
gítik és gyakran makacs hasmenéseket okoznak.

A' Húsételek ellenben sokkal bővebben táplálnak,
és sokkal könnyebben emésztetnek meg, mint a' növe-
vényi eledetek, minthogy a' húsnak tevőrészei nedve-
inkhez igen hasonlítanak, és azért testünk' tápláltatására

könnyen fordíttatnak. De mivel a' húsételek igen erősen táplálnak, bőven vételve a' sokvérű személyeknek nem valók, sőt a' növényi eledel ezeknek sokkal jobban esnek. Bár melly kedvező legyen is azonban a' húseledet az emberi testre nézve, még is kárára lenne az néki plántaételek nélkül, mert némelly betegségeket és kellemetlen történeteket csupán és egyedül annak tulajdoníthatni. Ide tartozók a' rossz szagú lehellet, súlykóróság, bűdös izzadság és vizellet, az emésztőműszerek nyavalyái, vérfolyások, bőryavalyák, ée. Mennél vénebb az állat, annál nehezebben emésztethető és szikkadtabb a' húsa, holott ellenben a' fiatalabb állatoké puhább, levesebb, gyengébb, de néha édeses íze miatt valamennyire undorító is. — A' füstölt hús annál egészségtelenebb, minél több füstöt nyelt el, mert ezáltal annak a' keménysége és emészthetetlensége öregbedik, és, ha belőle sokat esznek, ételt nem kívánást okoz. Mindennapi szükségre semmi sem ajánlathatóbb a' fiatal marhahusnál. A' borjúhús kevesebbé táplál, de könnyebben emésztődik, és gyengébb mint a' marhahús. (Két hónapos koráig egy borjút sem kellene lemetszeni). A' bárányhúst a' betegségből Lábbadozóknak ajánlhatni, az ürühús jól tápláló és könnyű étel, ellenben a' juhhúst emészthetetlennek és nehéznek mondják, és így a' tápláltatásra alkalmatlannak. A' kecske és bakhúst a' gyomor nehezen emésztí, de a' kis gida kedves étele Soknak. Az ösztövér disznóhús nem egészségtelen, de a' kövéret csak az erősen mozgó és jó emésztésű személyek chetik. A' fris nem igen füstölt sunka vagy sóder egészséges; a' régi és igen füstös pedig ártalmas. A' májos hurka nehezebben emésztődik meg, de egészségesebb a' véres hurkánál. A' füstölt kolbász csak jó gyomornak való, a' sült kolbász (Bratmurst) mindeniknél előbbvaló, csak a' vajból vagy zsírból, melyben sütik, nem kell sokat elkölteni.

A' Vaddisznó' husa könnyebben emésztődik mint a' szelidé, és őszakör legegészségesebb. A' szarvas és őzhús is, kivált ha még fiatal, könnyen emésztethető és tápláló, de az első izetlenebb az utolsónál. Még ajánltathatóbb a' fiatal nyúlhús.

A' Tyúkhús igen jóízű, könnyű emésztésű, és nagyon tápláló; ezt mondhatni a' fácánhúsról is, a' melly annál még gyengébb. A' tuzok' husa csak ha fiatal, úgy jó és könnyen emészthető. A' fiatal ludhús egy kedves és egészséges étel, ellenben a' hizlalt ludé némelly nyavalyákra ad okot.

A' Galambhús egészséges és könnyű, kivált a' vad galamboké. A' pacsirta gyenge, könnyen emészthető és egészséges, de még inkább a' húros madár. A' fogolymadár' husa porhanyó, könnyen emésztethető és tápláló.

A' Snef' husa egészséges és nem nehéz az emésztésre. A' kácsa vagy réczehús gyengébb a' ludhúsnál, de mérték fölött vétetve ártalmasabb is, mert a' zsirja hamar avasodik és a' nedveket megvesztegeti.

A' Halak kevésbé táplálók, mivel igen vizes húsok van és kevesvérűk; a' nemiöszlönt is oltani mondatnak. A' bőhalhús ételnek káros következtései: bőryavalyák, fekélyek, sülykórság, giliszták és rothasztó betegségek. Sokan a' melegebb tartományokban megjelenő bőrpok-losságot leginkább a' zsíros halakkal élésnek tulajdonítják. A' legegészségesebb halak a' folyókban és patakokban találatnak, és annál jobb ízűek, mennél sebesebb a' viznek folyása, mellyben laknak. A' menyhalnak egészséges és könnyen emésztethető húsa van, kivált a' májja kedves étel. Az ángolna ellenben nehezen emészthető, egészségtelen és se frissen, se szárítva, se besózva, se befüstölten nem ajánlásra méltó. Sokkal gyengébb és kevésbé árt a' pisztráng, melynek, kivált nyáron, igen jó ízű és nem olly zsíros a' husa. A' frissen főzött és nyersen füstölt lazac és galócza jobb mint

a' besózott és vajban vagy zsírban sült; de a' folyó-vizbelieket és fiatalokat kell választani. Könnyebben emészthetők a' tomolykó és eperlán halak, csak hogy kevésbé táplálnak, mivel nem olly kövérek. A' ponty nálunk legegészségesebb, leggyengébb, legtáplálóbba és legkönnyebben emészthető hal, holott ellenben a' fejer szemlingek nem táplálnak úgy. A' kárász egészséges, a' czompó nehezen emészthető. A' fiatal caukák is egészségesek, de nem a' vének. A' bajuszos tergelye, valamint a' sügér is egészséges, a' csik kevesebbé, a' harcsa tápláló és kellemes ízű, de erősebb gyomrot kíván; a' Fogast sokan szeretik fogni fogaik között kedves íze miatt.

A' folyóvízi Rák egészséges és kellemetes étel, de az aszúkórságra és vérköpésre hajlandóknak, ha belőle sokszor esznek, ártani mondatik. Nehezebben emészthető meg és keményebb a' tengeri rák' húsa. Az ósztrea-csigákat azoknak ajánlhatni, a' kik az aszúkórságban sínlődnek, de csak mértékletesen és kevés borral, sülve pedig sehogy' sem.

A' konyhai plántákról, gyümölcseről, olajokról, fűszerekről, italokról, ée. a' következőket kell megjegyezni:

A' Gombák, kivált a' csiperke, kedves ízű; de nehezen emészthetők, és többféle gyomor, és emésztéshéti bajoknak az okai. A' szömörccök, és szarvasgomba táplálók, és az utolsó a' nemzőösztönt is neveli.

A' külömbféle Saláták leginkább a' súlykórságnak állanak ellent, hívesítnek, a' beleket és vért tisztítják, és kivált a' bövérű heves és a' dugulásokban szenvedő személyeknek hasznosak. Ezt különösen a' fodor, endivia és fejes salátáról mondhatni. A' czikória saláta vizellethajtó, hastisztító és a' lép, és májfájókra nézve derék táplálószer, különösen a' sárga kórságosakra nézve is. A' babsaláta erős gyomrot kíván. A' porcsin

hívesítő és tápláló, a' zeller igen vizellethajtó, a' vörös és fejer káposztát csak megöntve előbb forró vízzel volna legtanácsosabb ételnek elkészíteni. Az ugorka egészséges, és a' kinyomott levét frissen az aszúkórságosoknak javasolják némellyek. Szintolly kevéssé egészségtelen a' vörös és fejer répa is. A' kerti és vízi császa valamint a' kalánfű is a' súlykórság ellen jók; a' pimplinella egyszer'smind gyomorerősítő. Minden saláták legtöbbször hívesítők és csendesítők, azért kiváltképpen a' meleg nyári estvéken hasznosan élhetni velők.

A' nagy és apró retek úgy a' torma is a' gyomrot ingerlik, felbőfögést okoznak, de a' súlykórságnak ellent állanak, ételkivánást szereznek és a' vizelletet hajtják, valamint néha a' gilisztákat is.

A' Gyümölcs' nemei között a' savanyú hívesít, szomjat ólt, a' testben lévő rothadás és epés tisztatlanságoknak ellenök dolgozik, a' természetes kiürüléseket előmozdítja, és ételkivánást gerjeszt. Ezt cselekszi leginkább a' citrom, medgy ée. A' vörös ribizke hasonlót mivel, csak hogy a' magvait és héjját nem kellene megenni. Ilyenféle a' szőlő is. De a' mell nyavalyásoknak nem való.

Kellemetesbek az édes-savanyú gyümölcsök, és táplálóbak is: p. o. az Ananász, de a' melyet a' viselőkre nézve ártalmasnak mondanak. A' Narancs egészséges, hívesítő és gyomorerősítő. A' tengeri barack egészséges, az őszi barack a' széköresedést néműnképpen elősegíti, de ha valaki sokat eszik, kivált héjastúl, nagy hasfájást okozhat. Az alma igen egészséges, könnyen emészthető, az epés gyomorromlottságban hasznos, az emésztést előmozdítja, légy és könnyű széket szerez, és a' kö' és fővény' származását különösen akadályozza. A' körtvély sem egészségtelen, mindazáltal annak, a' ki azt héjastúl eszi, hamar szeleket okoz, és ha nagyon kúsás és elérett a' gyomrot elrontja;

jobb asszalva és főve. A' szilvától a' has meglágyul, az ember meghivesedik, de, belőle többesét evén, a' gyomrát is könnyen elrontja. A' csitkebogyók táplálók, hivesítők és a' székre is munkálnak. Az édes, és úgynevezett pongrácz, és pörcczogó cseresznye, ha csak valaki belőlök sokat nem eszik, nem terheli a' gyomrot.

A' Szamócza vagy földieper leghasznosb' eledelök a' köszvényben, tagfájdalmakban, podagrában, kőben és száraz betegségben nyavalygóknak. A' malozsa szőlőt ha magvastúl és héjastúl eszik, a' gyomor meg nem emészt, és szelet csinál. A' bodzabogyók táplálók, és izzasztók. A' málna hasonlít a' szamóczához, és igen egészséges. Csekély mértékben a' fekete afonya, és földi szederj sem árt az egészségnek.

A' Dinnye jó gyomrot kíván, és csak mértékletlenül vétetve (és talán ha éretlenebb) okozhat hasmenést, gyomorgörösöt, hideglelést és egyéb bajokat. A' tök frissen nem egészségtelen, ellenben a' régi megárt. A' figék lágyítók és a' turha kivettetését előmozdítják; a' régi állott figék nem egészségesek, de a' frissek gyengén ürítik a' hasat, ezekkel egyeznek az égyiptomi szilvák. A' pöszméte (egres) a' magvai és héjja miatt bő ételre nem való. A' vörös afonya elősegíti az emésztést. Az olajfabogyók, ha be vannak sózva, evésre ingerelnek. A' birs gyomorerősítő, de, valamint a' kökény, nagyon öszvehúzó.

Az édes mondolamagvak a' csipősséget takarják be, héjastól vétetve pedig rekedséget és köhögést okoznak. Egynéhány keserű mandola, a' mint mondják, a' részegséget kisebbiti; általában a' vért csendesítik. Bő mértékben megártanak. A' mogyoró könnyen köhögést, a' torokban csiklandást, és fuladozást, szűkmellúséget gerjeszt. A' tölgyfa makk, ha megpörköelve kávénak főztetetik, a' görvényes (scrophulös) gyermekekre nézve igen egészséges, csak hogy jó gyomor kell hozzá. A' gesz-

tenyét nem mindenki emésztí meg, és azonkívül szeleket, székszorulást okoz. A' kákaó táplál, és a' nemiöszönt nevelni mondatik. A' sulyom nehezen emésztethető és dugulásra, gyomornyomásra ad alkalmat.

A' Só a' legjobb fűszerszám, higitja a' nedveket, az emésztést segíti, gilisztákat űz, és a' rothadásnak ellent áll; a' szék' és húgy' ürülését is előmozdítja. A' becsinált halikra nehezen emészthető és nemzésre ösztönöz. A' szárdellák ételkívánást szereznek, úgy a' héring is. Az újabb időkben a' héringtejet (Heringsmilch) igen hatalmas szernek mondták a' gége aszúrkórságban, de annak efféle haszna nem látszik bizonyodni. Az eczet a' rothadást ellenzi, hasznos a' súlykórságban, giliszták ellen, a' szomjat oltja és a' kövéredést, elhízást gátolja. A' könyavalyában, hypochondriában, hysteriában (szünádrában), köszvényben, szaggasztásokban, sápasztókórságban, köhögésben és általjában minden mellnyavalyákban igen ártékony, jobb ilyenkor helyette a' citrom savany. A' czukor ellent áll a' súlykórságnak, űzi a' gilisztákat, akadályozza az elhízást, és a' kövér, zsíros eledelek' emésztődését előmozdítja. Böven vétetve árt a' fogaknak, mellyek tőle megodvasodnak, továbbá savanyúságokat okoz és az anglus nyavalyában (Ebagában) szenvedő gyermekeknek valóságos méreg. — A' méz használ a' fekélyek, giliszták, dugulás és húgyfövény ellen, de szeleket is támaszt; és fájdalmas hasmenést 's emésztetlenséget.

Az Olajt szinte csupán a' saláták készítésére használjuk, de az, ilyenkor is fris és tiszta legyen. A' lúdzsír nem egészségtelen, ha valaki nem iszik reá, kivált sert.

A' Tej táplál, egészséges, hasnyító, szomjoltó és hivesítő. De, ha a' gyomorban savanyúság volna, árt, valamint más tejes ételek is. Az író a' heves testűeknek és cpés nyavalyákra, sorvadásra hajlandóknak

ajánlhatni. Az írósvaj a' legjobb zsiradék és a' gyomór legkönnyebben bír vele. A' sajtokat a' rothasztó betegségekre hajlandó és ülő személyek kerüljék; a' kecskesajt nehezebben emésztetik meg mint a' tehénsajt. Mennél régibb, avasabb a' sajt, annál egészségtelenebb általában.

A' tyukmonyak vagy tojások táplálók és könnyen emészthetők, ha frissek, — de a' régi, keményen főzött és sült tojások, rántották, ártalmasak. A' tyúk és fűcán tojások legjobbak: nehezebben emésztethetők a' pulyka-, lud-, récze-, galamb-, hattyú- és bilicztojások.

Az illatos fűszerek között a' foghagyma úzi a' vizelltet, izzadtságot és havi tisztulást. A' veres hagyma vizelltető és izzasztó; legjobban esik a' kövér, sápadt, petyhüdt és elnyálkásult testűeknek. Úgy a' metsző hagyma is, de erősíti a' gyomrot is, mint szinte a' borsfű. A' rozmarin havi tisztulást indít, valamint a' kakukkfű, a' melly gyomorerősítő is. A' turbolya az emlőkbe tejet gyűjt. A' ozitromhøj hevít és az emésztést serkenti. A' kömény a' tejet neveli és szeleket úz; úgy az anizsikapor is. A' mustár az ételkivánást és nemző ösztönt ébresztgeti. A' babér izzaszt és vizelltet, azonban gyomorerősítő egyszer'smind. A' ruta gilisztatűző és havi tisztulást segítő. A' komló erősíti az emészthetést, húgyot és gilisztákat hajt, de meg is részegít. A' gyalogfenyő' bogyóit vizellethajtó tulajdonságok miatt théa gyanánt a' vízkórságosoknak lehet ajánlani. A' torma ételkivánást gerjeszt, a' súlykórság ellen hasznos, és vizelltető. A' szerecsendió gyomrot erősít, de, miként a' sáfrány, kábító. A' sáfrányt kivált a' hő havi tisztulású fehérszemélyek távoztassák. A' fahøj és szerecsendió virág gyomorerősítők és ébresztők. Hevítőbbek a' szegfűbors, gyömbér, fekete és fehér bors, ée., mindazáltal kis mennyiségben ezek is gyomorerősítők.

A' Jég kevés mértékben gyomorerősítő, hivesítő, és a' tisztátalan gyomornak jót tesz, ellenben a' legveszedelmesb nyavalyákat okozza, ha valaki teste' felhevültekor él vele,

Az Italokra nézve a' vizről ezeket kell megjegyezni. A' legjobb italra való viz a' homokos és kövecses helyeken eredő forrásokból merítettetik. Ném táplál ugyan, de a' szomjat oltja, a' vért hígítja, és egy szóval az egészséget föntartja. Hidegen inni azt legegészségesebb, de itt sem kell arról, a' mit a' Jégnél mondék elfelejtkezni. — A' ser (ha egyszerű) egészséges, tápláló, gyomorerősítő, még a' barna jobb a' fejiérnél, a' melly hamarább megsavanyodik. Ellent áll a' húgykövek származásának, mellyek a' borivóknál tapasztaltatnak, ellenben, a' kik sok sűrű serrel élnek, azokban epekő terem könnyen. A' serivók ritkán éheznek, és legtöbbször a' nyálkasságban szenvednek. A' buzaser hevítőbb mint az árpaser; ellenben a' rozsser hasdugító, és a' lehellést nehezíteni mondatik. A' fejiér ser nyáron jó hivesítő és kellemetes ital, a' melly a' húgyelválasztást és bőr' gőzölését igen segíti.

A' Bor egy legjobb erősítőszer, a' rothasztó, és némely iudéli hideglelésekben nincs mássa, de ha vele mértékletlenül élnek, vérpezsdülést, kábulást, gutaütést, tagrészeketést, gyomorsavanyodást, követ, lábköszvényt, sárgaságot, fúladozást, és okozhat. — Az igen új bor, a' benne lévő savanyúság miatt, gyomorgörcsöt, hasmenést, hasfájdalmakat és efféléket támaszt; az éretlen szőlőlőből nyomott borok pedig kólikát sőt köszvényt is szűlnek. Minden borhamisítás ártalmas és büntetésre, vigyázásra méltó. Közönséges asztali bornak legjobbak a' savanyúcskák, mert ezek az emésztést segítik, a' rothadást ellenzik, verejték és vizellet hajtók 's a' t.

Ezekhez tartoznak a' Rajna, Mószei, Neckár-mel-léki, Frankoniai és Ausztriai borok. A' savanyúsédeses borok hevítőbbek, kevesebbé izzasztók, de hamarabb részegítők. Az ide tartozó Franczboroknak néhány esztendeig kell állaniok, hogy azokat ártalom nélkül lehessen asztali borok gyanánt használni. — A' Cham-pagni bor igen hasznos a' rothasztó 's némelly inhideg-lésekben: felbőfögést okoz, izzaszt és vizelltet, sok szénsavanyú levegővel bír, mulékony részegséget okoz, de némelly gyengélkedők' gyomrában égést gerjeszt. A' magyar fehér borok között a' Neszmélyit mindennapi italra legjobban ajánlhatni. A' Portbor (Portwein) vég-tére igen tüzelő és mellette valamennyire öszvehúzó, de gyomorerősítő is.

A' fanyar borok hasznosak a' petyhüdt testalko-tású, pöffedt husú, igen lágy hasú, és gyenge gyomrú embereknek valók, mert dugítnak és hevesítenek vala-mennyire. Ezek sorába tartoznak a' veres magyar bo-rok, és a' veres Francz, Burgundiai, Eremitage-i, Bour-dau-i és Pontak-bor.

Az édes borok, p. o. a' Tokaji, Sopronyi vagy inkább Ruszti aszúszőlőbor, a' Spanyol, Cap, Malvá-sziai, Malagai bor, a' Frontiniák, Sect, Alicanti lachri-mae Christi, Vesúvi, Firolisi és Muskatálybor, a' fiatal és kivált bővérű személyeknek igen ártalmasok, ellen-ben a' megvénült hypochondristáknak, 's olyan sze-mélyeknek, a' kiknek gyomra gyenge és savanyódásra hajlandó, kis mennyiségben igen ajánltathatók.

A' Savanyú borok végre egészségtelenek, mert kö-veket, lábköszvényt, golyvát 's a' t. nemzenek és a' nedveket megrontják. Illyenek főképpen a' Csehorszá-giak és a' Kassai? borok.

Az égetborok, liqueurök csak kevés mértékben nem ártanak, 's így is csak a' komorkórságos, nyálkás,

szelekre és savanyúságra hajlandó vagy nehezen vizelő személyeknek.

A' Tép sok nyavalyákban a' legjobb eledel, kivált minden nemű sorvadásokban, fekélyekben, rákfenében, hurutban, sülykórságban a' boriszákok, gyömböri bájában, ée. A' kecsketép táplál és szorulást okoz, a' juhtép igen nehezen emészthető, kövér és undorító, a' szamártép a' sorvadásban legjobb, a' savó hígítja a' nedveket, a' beleket síkosítja és tágítja.

A' must táplál, de puffaszt, felbőfőgést, szeleket, hasmenést, fejfájást okoz és a' nedveket sűríti. A' gyümölcsbor nem egészségtelen, csak igen régi vagy igen új ne legyen. — A' limonádé hivesít, az epés csipősséget kisebbíti, és többnyire minden hideglelésekben igen alkalmas ital. A' mondolatép hivesít, táplál, és, kivált a' forró nyári napokban, kedves ital. A' Nyírvíz nedveket hígító és gilisztazűző; de csak keveset kell belőle inni.

A' Kávé és théa főképpen az erőtlen inu, bővérű, komorkórságos, szünádrás, vízkórságos és elsorvadt személyeknek ártalmas. Akármellyik is csak ritkán hasznos; az erős kávé még legelőbb használhat a' váltó vagy félbe hagyó hideglelésekben. A' puncs csak izzasztószor gyanánt mivelhet jót.

A' húslevek hasznosak. Jóságok a' hús nemétől függ. És erre nézve az olvasó juttassa eszébe, a' mit fölyebb a' húsról mondtam.

Minekutána a' legszokottabb táplálószerekről annyiban, a' mint azok a' mi testünkre hatnak, már szóllottunk, most azon regulákra is ki kell terjednünk, mellyek a' test' tápláltatását czélarányosabbá teszik és az egészség' főtartását tárgyazzák. Azok azt az időt, mértéket és környüldállásokat határozzák meg, a' mellyek az emésztésre nézve legkedvezőbbek. A' mi az

evés idejét illeti, szükséges, hogy a' gyomor bizonyos órákhoz szokjék; legjobb reggel vékony fülöstkömmel, délben jöltartó ebéddel, és estve takarékos vacsorával élni. Az ivásra ezt nem alkalmaztathatni, hanem, a' mint kiki szomjazik, a' szerint igyék többször vagy kevesebbszer. Az étellek' mennyiségét sem határozhatni meg, mert ez is kinek-kinek ételkivánsa, emésztőereje, testalkotása és szokása szabja ki. Az ehességet kell lecsendesíteni, nem pedig a' gyomrot tele tömni; ez ama' 'sinórmérték, a' mellyhez az ember magát alkalmaztathatja. Így van az ivással is a' dolog: ha szomjad elmúlt, ne igyál többet. Ha valaki nagyon szomjú, igyék csak kicsinyenként, egyszerre sohase igen sokat, mert másként a' gyomra nagyon elgyengül. De a' szomjúságot is csak olyan italokkal kell oltani, a' mellyek azt tehetik, és másként sem ártanak, arra tehát nem hevítő, szeszes, és részegítő italokat kell elővenni. A' víz és valamelly könnyű egyszerű ser., mint szokott italok, eme' kívánságot legjobban kielégítik, valamint, némellykor a' limonádó, tej, ée. is ugyanazt teszik. — A' szeszes italok ellenben azoknak hasznosak, a' kik nedves és hives időkor nagy fáradtságot kénytelenek kiállani, mint a' katonák; és még inkább a' tengeri hajóslegények; fiatal embernek azok, ezen eseteken kívül, valóságos méreg.

Az ehességre nézve meg kell különböztetni, vajjon az természetes e: ha beteges (a' gyomornedv' hibás tulajdonságától) volna, akkor természet szerint nem mindég ehetik az ember; és minden éhezés mellett is, ha legkevesebbet evett is valaki, azonnal a' gyomrát tele és tömve érzi, a' mi néki intés gyánuant szolgálhat.

Továbbá az ételeket a' lenyelés előtt jól meg kell rágni és a' nyállal összekeverni, mert csak így lesznek a' szétoszlásra (emésztésre) és a' test' tápláltatására al-

kalmatossabbakká. Azért emésztienek legjobban azok,
a' kik lassan szoktak enni.

Evés előtt és után a' testnek és elmének igen erős
izgatása ártalmas: jobban esik az étel, ha vig és be-
szédes társaságban men véghez, és utánna az ember
egy kis órácskát nyughatik.

Az evés előtt, alatt és mindjárt utánna a' böivást
kerülni kell; mert ez által az emésztésre szükséges ned-
vek igen meghigúlnak, és az egész emésztésbeli fogla-
latosság elakad.

Az emésztés mellett a' bennünket környező le-
vegőt is, különösen a' lak- és hálósobákban, tekén-
tetbe kell venni. Hogy a' levegőnek bizonyos befolyása
légyen az ember' hogylétére, már a' falusi és városi
lakosoknak szembeütő különbsége is világosan jelenti,
a' kik között az első nagyobbára a' szabad levegőn
foglalatoskodnak.

A' levegő' minéműségétől függ a' mellnek, bőrnék
és inaknak állapotjuk, 's így többféle tekintetben az
egész testnek egésze. Ennél fogva szükséges olly lakást
választani, a' melly szabadon áll, a' napfénynek van
kitétve, nem fölötté kicsiny és alacsony; hogy benne
sem a' tisztaságra, sem a' melegségre és világosságra,
sem a' szárazságra és szükséges levegőre nézve fogyat-
kozás ne láttassék. Az ajtókat és ablakokat, mind a'
lak- mind a' hálósobákban, annál többször és tovább
kell kinyitogdlni, mennél kisebbek 's így a' levegő
bennük hamarabb elromlik. A' levegő' tisztaságát fő-
löltébb rontják a' szobákban szárogatott nedves ruhák,
vagy ha benne főznek és vastag kanóczú olajméce-
ket, fáklyákat égetnek. — Néha már a' szaglás által
megismérhetni a' levegő tisztaságát, p. o. a' most épí-
tett házakban, de nem mindég, és csak néha egész bi-
zonyossággal. Mert a' nagyon szagos dolgok, ha még

olgy kellemetesek is, szintolgy dögleletessé tehetik a' levegőt mint a' bűdös gőzök és párázatok. Ezen okból soha sem tanácsos az erős illatú virágokat a' lakszobákban, 's annál inkább a' hálósobákban kivált éjjel tartani, mert ugyanaz, a' mivel valaki a' levegőt jobbítani akarja, vesztegeti meg azt.

Ezen előadásból önként világos, hogy a' füstölés, szagos porok, vizek, mézgek és effélék, a' levegőt sehogy' sem javíthatják meg, ha szabad levegőt nem cserztünk be.

A' pinczékben, a' hol sok bor vagy ser forrott, gyakorta olgy romlott levegő találhatik, hogy abban a' meggyújtott világ azonnal elalszik, sőt az ember is, ha bele men, megfűlad. Az ilyen rossz levegőt úgy jobbítani meg, ha benne több izben kevés puskaport lobbantunk fel, 's ezt egymásután több napokig miveljük. — Ha Betegek' szobájában akarjuk a' levegőt jobbítani, és más szoba, a' hova addig a' Betegét hozni lehetne, nincsen, vagy annak ott létében az ajtókat és ablakokat kitérni nem volna tanácsos, akkor másként kell segíteni, úgymint a' szobába eczetel hinteni, vagy, kivált nyáron, oda jeget bevinni vagy egy nagyobb edényben hideg vizet (de távol a' Betegtől), továbbá zöldágokat, a' mellyek mindnyájan tisztítják és javítják a' levegőt. Mind ezeket még jobbá teszi, ha egyszer-s mind egy serpenyőben jól megtört faszén is helyhez-tetik az ágy alá. A' szén tudnillik a' rothadásnak ellent áll (a' mint ezt kiki tudja, és már abból is világos, mivel az előbb tövön megégetett 's így földbe levert karók sem rothadniak el), és e' mellett a' levegőből is sok nedvességet huz magába. Így a' szén a' levegőt a' rothadt részekről megfosztván, megnedvesedik, sőt végtére a' magába vett nedvességben úszik. Terinészetesen szükséges, több izben friss széuporral váltani fel am azt, hogy a' levegő tisztán maradjon.

A' Levegő' tisztaságán kívül még többre is kell vigyázni, különösen annak mértékletére. Erre nézve is a' közép úton kell járni, télen ugyan is be kell fűteni (de, ha lehet, ne gyeptözeggel vagy kőszénnel), és a' szobát gyenge melegben tartani, mert a' fölöttébbi szobameleg igen ártalmas. Úgy füstöt sem kell soha benn megszenvedni, a' melly nem csak igen alkalmatlan, hanem, nevezetesen a' mellnyavalyásokra nézre, nagyon árt is. A' főzőkemenczét vagy tűzhelyt sem jó a' szobába rakatni, mert a' levegő általa fölötte romlik. Nyári hévségben azon kívül éljen kiki hűvösítő, savanyús és a' rothadásnak ellentálló éledelekkel, szellőztesse szobáját estve vagy éjjel (de nem a' hálószobáját), gátolja meg a' nap' égető sugárainak szabad benyomulását, és vegye elő, a' mint már javasoltam, a' jeget, mellyet sajtárokba rakva a' szobájába helyeztet. Hideg időben a' kimenetelre, a' hol lehet, a' déltáj választassék, meleg nyáron pedig a' reg vagy est.

Végére még az egészségre nézve a' levegőnek illendő szárazsága is megkívántatik. Ezen okból ne hordozkodjék senki olyan lakhelybe, a' melly nem eléggé száraz, ne tartózkodjék kimosott és síkállott szobákban, míg még nedvesek, és ne hagyjon azokban nedves ruhákat felaggatni, kivált a' kályha körül, a' mint ez a' veszedelmes szokás még sok helyütt a' gyermekszobákban megvagyon. Ha ezt figyelemre nem vesszük, úgy beköle számos nyavalyák, mint hurut, köhögés, füladozás, inhideglelés, gutaütés, ée. szármoznak, mellyeket olly könnyű lett volna eltávoztatni.

A' jó egészségnek egyéb feltételeit a' test' kiválasztásainak rendes voltában, a' tiszta csinos magatartásban és illendő ruházatban, az ébrenlételnek és alvásnak okos mértékében, és végre az Elmének korunkhoz és ereinkhez képest való munkálkodásában találjuk fel

A' test' kiválasztásairól megjegyzem először, hogy az izzadásra vagy bőrkigőzölgésre vigyázni kell, t. i. hogy se az meg ne gátoltassék, se a' testnek elerőtlenedéséig ne szaporítottassék. Ha meggátolódott, akkor azt a' testnek melegen tartása, meleg ruhák és izzasztószerek, p. o. bodzahérhaté által kell újra kihajtani igyekezni, a' mit senki sem mulaszt el a' nélkül, hogy a' maga nyakára holmi néha legveszedelmesebb nyavalyákat ne huzzon. A' megrekedt bőrkigőzölgést a' meleg ferdők is előmozdítják, kivált ha az ember utána magát egy meleg ágyban kialussza. — Mások ellenben a' meleg ruhák által nyaratszaka, a' béllelt öltözetek, és fölöttébbi szobafűtés, ée. által annyira hozzá szoktatják magokat a' bő izzadásra, hogy miatta a' bőrök egészen eltágul, és a' testök' táplaltatására legszükségesebb részekről fosztatnak meg. Ezen esetben hasznos a' folyóvízben fürdés, a' mi, ha vele vigyázva él valaki, a' testét és különösen az eltágult bőrt legjobban erősíti. De ilyenkor, a' mint akárki gondolhatja, a' nagyon fűtött szobákat, és mindent, a' mi a' bőrkigőzölgését gyorsítja, neveli, szorgalmasan kell kerülni.

Szintúgy a' húgyhólyag' és bélcsatorna' kiüresedéseiről sem kell megfeledkezni. A' húgyhólyag' nyálkássága, benne lévő aranyerek, kövek és effélék a' vizellet' folyását gyakorta meggátolják; ilyenkor tehát illendő szerek után kell látni, nem pedig a' kuruzsoláshoz. Akképpen van a' dolog a' székülülésekkel is, a' mellyek hol igen gyakran, hol igen késedelmesen történnek. A' hasmenéskor mindég annak okát keressük ki, a' mint a' maga helyén tanítani fogjuk, és úgy kezdjük a' gyógyítást, valamint a' hasdugulásban is; csak azt említem még, hogy a' székre erőltetésnek soha sem tanácsos ellent állani, másként az elmúlván hasdugulásféle bajak állanak elő.

Hogy a' testnek minden munkálkodásai bántatlannál folytatódjanak, a' mitől függ minden testi jóllétel, — arra kell vigyázni, hogy azokat kívülről semmi se akadályozza. Ez okból kiki testére nézve a' tisztaságról általában gondoskodják, különösen a' lábakéről, minthogy ezeknek a' kigőzölgése azonkívül is igen könnyen elakad, és így a' legveszedelmesebb nyavalyákat okozhatja: a' folyóvízben fürdés és mosódás, (a' mit télen valamennyire meg kell melegíteni, nyáron pedig vigyázva természetes melegen használni) egy legjobb segítőeszköz a' test' jóllétének fontartására.

De még a' ruházatban való tisztaságra és illendőségre is kell ügyelni. Hogy a' szűk öltözetek, mellyek a' testet összveszorítják, és vagy a' lehellést vagy az emésztést nehezítik, vagy a' vérkeringést is gátolják, az ábrázatnak mesterséges pirosságot adnak, a' testre nézve föltöttebb ártanak, a' nélkül, hogy valami hasznok volna, minthogy a' szép emberi termetet is legtöbbnyire elcsúfítják, a' helyett hogy jobbítanak, már ama' többször meg jelent ájulásokból és egyéb rosszülletelekből is érthetni, mellyeknek a' szorosan befűzött fejjerszemélyek és a' mostani módi szerint feszesen övezett férfiak vagynak alávettenve. Más felől arra is kell vigyázni, a' mi a' melegentartást illeti hogy t. i. senki nagyon meleg ruhákba ne öltözzék, kivált bélélt süvegekbe, ée. mellyek másként is árthatnak.

Továbbá illendő mértéket kell tartani az ébrenségben és alvásban, mozgásban és veszteglésben. Mindenikre nézve meg kell tartani azon természeti törvényt, melly szerint az ember annál többet alszik, mennél fiatalabb, és megfordítva. A' férfikorban hat vagy hét óráig tart az egészséges alvás. Némelly testi mozgásokat, a' mellyek igen erőszakosak, mint a' szel, tánczolás, lovaglás, és többféle játékok, kivált az ebédelés előtt és mindjárt utána, mindég kerülni szükséges.

A' mértékletes járkálás és más kevésbbé erőszakos mozgások ellenben nem csak hasznosak, hanem kinek-kinek szükséges is. A' ki ezen két dologra nézve a' középutról eltér, igen keveset vagy sokat alazik, semmi vagy pedig erőszakos mozgásokat tévesen: az hibázik, és hibás magaviseletéért legtöbbnyire valamelly nyavalyával fizet, a' mint ezt a' szobaülőknek és erőszakosan mozgóknak bajai elég világosan és gyakorta megbizonyítják.

Vége az egészség' föntartásánál még a' léleknek és szívnek (Gemüth) állapotját is számba kell venni. A' huzamos gondolkodás pihenés nélkül, az eleven, folyvást munkás képzelőerő, rongáló indulatoskodás, a' test és lélek között lévő egyarányúságot megzavarják, ez pedig mindég betegség. Azoktól tehát kiki őrizkedjék, mindenben tartson illendő mértéket, kerülje mindazt, a' hol lehet, a' mi az ő lelki csendességét megzavarhatja, hogy önnön egészségét föntartsa. — Valójában az e' forrásból eredő nyavalyabéli okok a' leggyakrabbak, mert legtöbb testi és lelki nyavalyák származnak a' boszankodás, harag, ijedés, félelem, fölöttébbi öröm, szerencsétlen szerelem, ée. miatt; és ha ezeket nem mindég kerülhetni is el, mindazáltal a' magán való uralkodás azokat igen mérsékelheti és zabolázhathja.

Minden eddig mondottakat jól jegyezze meg magának az olvasó, ha egészségesen akar maradni. Mert ha jó is, magát akármelly bajból kiszabadítani vagy akármelly súlyos nyavalyán és szenvedésen könnyebbíteni tudni, még is sokkal hasznosabb a' betegséget megelőzni és elkerülni, a' mire én ezen Bővezetésben főképpen czéloztam. Vajha ne hijába adtam volna ezen egészséget tárgyazó regulákat!

I.

A' MELLNEK ÉS NYAKNAK BETEGSÉGEI.

1) Hurut — Rekedtség.

A' Hurut egy legtöbbször nem veszedelmes gyúladás az orr, torok, gége és a tüdőkbe nyúló gégeágazatok nyálkahártyájának. Midőn így csak az orr belsejét bexomó nyálkahártya szenved, akkor a' Katarrh a' legkisebb grádusban vagyon jelen, t. i. a' Nátha, ha pedig a' gége is vele szenved, akkor rekedtség is áll elő. Az utolsó esetben a' feltatott szájnak legbátulósabb részei is igen veresek és gyúladtak. — Azonban nem éppen veszedelmetlen a' Katarrh vagy hurut, mert ha vele nem gondolkodik vagy könnyen veszik, néha makacs és igen veszedelmes mellnyavalyákká válhatnak. Külön esetekben a' rekedtséget a' tartós beszéllés, éneklés, kiáltozás, ée. is okozzák.

Rendszerint borzadással kezdődik, melyet gyakran forróság vált fel és a' Beteg általában igen érzékeny a' hideg iránt. A' száj ize sós, a' nyelv fejezés, az ételkivánság kisebb mint máskor. A' hideglelés támadások leginkább estve köszöntenek be, és gyenge izzadással végződnek. Az orrból valami csipős vízféle nedv szivároog, a' melly, a' merre folyik, a' részeket kisebesíti, a' honnét gyakran az orr és felső ajak is megdagad. Ez a' nedvesség lassanként valami enyhesürű nyálkává (takonnyá, torhává) változik. A' köhögés elejénte száraz és csiklandó, utóbb nedvessé lesz és valamely nyálka választódik el, a' melly darabonként vetetik ki.

A' hurut néha csak egynehány napig tart, néha több hétig is, kivált ha az okok, melyektől származott, még jelen vannak. Ezek az okok függnek leginkább az időjárástól és a' levegő mértékletétől. Néha a'

hurut járványképpen jön elő, és könnyen el is ragad, kivált a' szenvedő részeknek illentésekkor, p. o. a' csokoláskor. A' ki magát mindig nagyon melegen tartja, azt a' hurut leghamarább és a' legcsekélyebb levegő-változáskor is meglátogatja.

Az orvoslása külömböző, a' mint a' hurut hosszabb vagy rövidebb ideig tartott. Mindjárt a' származása után ezt a' nyavalyát a' meleg gőzöknek a' szájba és orrba való szivása által előzhetni meg. Tudvánlik bodza és székfü (pipitér) virágot kell főzteni, és a' bögrébe a' viz' forrásakor egy tölesért tenni és ezen szivni és a' párárt olly melegen a' mint csak lehet. E' mellett az ökörfarkkóróból, bodzából, édes köményből, anisból, maholagyökérből készített theákat, sűrű árpa vagy zabkásalevéket is ihatni 's a' t. Estve a' lefekvés előtt meleg lábfördőt vegyen a' Beteg, de utána mindjárt ágyába feküdjék és azon legyen hogy lassacskán izzadhasson. Ha a' köhögéssel semmitsem vet ki, nyeljen le ottan ottan egy kevés murek vagy sárgarépa-levet, vagy igyék lenmagtheát de ezt sűrűre ne főzzék, mert masként émelegést és hányást okoz. Lehet a' következő porból is késhegyenként bevenni:

Végý Édes köményt (foeniculum)

Ánismagot

Édesgyökeret

Arabiai mezgát (gummit)

Tejczukrot

Fejér czukrot, Mindenikből egy nehezéknit és összekeverve törd finom porrá; és végy be belőle, míg a' köhögés nedvessé nem lesz, késhegyenként.

Az eledetek közül leginkább a' savanyú és igazságos ételeket, hust, kivált füstölt hust, lisztételeket, régi sajtot és szeszes italokat szükséges kerülni. — A' torok-

ban való alkalmatlan csiklandást és ingerlést a' mondatát, mellyhez, egy pohárnyiba, másfél vagy egy nehezék arabiai mézgapor vegyítettik, legjobban elhárítja, ha belőle félóránként a' Beteg egy evőkalannal vesz be. Ha a' köhögés a' melljét igen megerőlteti, és benne valahol szűrő, nyilaló fájdalmat érez, már akkor orvos hívattasson. A' ki ezt elmulasztja, könnyen mellgyúladásba esik. Ha a' hurut már sokáig tartott, akkor az izlandiai zuzmóból készült théa is hasznos, mellyet külömbféleképpen lehet használni. A' nyavalya' elején élni vele, nem jó, mert igen hevít.

Ha más hideglelések is volnának még jelen, akkor ezekhez kell az orvoslást szabni, a' mint alább elő fogjuk adni.

2) Régi, megrögzött Keh.

Minekutánna a' hurut egy darab ideig tartott, legtöbbnyire minden kártétel nélkül ismét nem sokára elmúlik, és pedig leghamarább a' testnek melegen tartása és gyenge izzadás mellett. De ha a' Beteg a' maga csekélynek látszó baját fel sem vette, a' mi több, magát új okok' behatásának tette ki, akkor nála egy alkalmatlan és fölötte erőszakos köhögés ver' gyökeret, melly miatt több hetekig sem alhatik. Hogy ezen erőltető és sokáigtartó keh miatt nem sokára a' mell is szenvedni fog, kiki gondolhatja. Ebből származik a' gyakor vérköpés; ebben van gyakorta a' tüdőkörságnak első oka, a' melly egyébként nem támadott volna. — Az orvoslás külömbféle a' köhögés minéműségéhez képest. Midőn a' nyak belől igen száraz, a' torokban valamelly fájdalmasan csiklandó érzés van jelen, és a' Beteg' szava egészen hallatlan, akkor friss moudola olajból és arabiai mézgából vízzel keverve készült fattyú mondatát szokott használni. Ebből vegyen be a' Beteg minden órában, vagy ha a' köhögés kiseb-

bedik, minden két órában egy gyermek evőkalánnak. A' lágyító théa italok, a' rozsliszt leves, árpa és zabkásalév, ée. itt is nagyon hasznosak. Ellenben, mikor a' köhögés görcsfele, a' mit, abból ismerhetni meg, hogy a' Beteg időnként köhécsel de röviden, és a' nyakában kellemetlen Emulsió nem elég, hanem orvoshoz szükség folyamodni. Az erős székfűvirág' ibéáját is lehet pipacs sziruppal vegyítve minden órában egy kávékalánnal hasznosan beadni. A' gyomor megterhelés után származni szokott köhögést legbizonyosabban egy orvos által rendelendő Hánytatószer, és utánna vett gyomorerősítő szerek hárítják el.

A' Dietára nézve ugyan azt kell megtartani, a' mit a' hurut alatt mondtam. Leghasznosabbnak tapasztaltatott a' ris és aprókásából főtt nyálkás lév, zabdaralév, lágyító théaitalok, ée. ellenben minden igen sósat és fűszerszámozottat, minden bejót, p. o. bort, égettort, erős sert, minden hideg és füstölt eleddel el kell távoztatni. A' nyak és mell tartassék melegen, és néha egy darab flanelt is jó rajtok hordozni. Nedveshideg időben a' szobában kell ülni és ott mértékletes, egyenlő melegen tartózkodni; felülébb ártalmas a' reggeli köd. Altaljában tavaszkor és őszszel jó gyakorta ez a' köhögés elő, és azért leginkább ekkor szükséges kinekkinek magára vigyázni.

3) Rosz szagú, bűdös Lehellet.

Több okból lehet a' lehelletnek ros szaga, majd a' tisztátalan magatartás, majd a' nedveknek ros minéműsége miatt, majd a' fogak' némelly nyavalyájának következtében. Végre néha a' bűdös szag a' gyomorból jő ki, és ekkor az emésztés hibás.

A' tisztátalan magaviselet miatt azoknál jelenti magát a' bűdös lehellet, a' kik a' szájokat ki nem öblítik, evés után fogait nem tisztítják, hanem a'

közöttök maradt ételeket megromlani hagyják, és végtére a' fogaikon, kivált reggelenként, lévő tapadós nyálkát le nem mossák. Ezen esetben egyedül a' legszorosabb tisztaság segíthet, a' fogaknak mindennapi megkefélése, vagy döröslése, a' fogak között maradt ételeknek eltávolztatása, a' fogaknak friss szálya levelekkel való dörögtetése, a' száznak friss forrásvízzel való kiöblítése, vagy a' chinahéjnak főtt levével, ée.

Ha az ok a' nedveknek valamely rossz tulajdonságában vagy, a' lehellés útján meggyúlt tapadó nyúlós nyálkában 's a' t. akkor a' gyógyulás nehezebb. Az utolsó esetben gyakran legelőbbet ígérnek a' tavaszkori savókúrák.

Mikor a' rossz bűzű lehelletet az odvas (cariosus) fogak okozzák, akkor az üszögös megromlott részt rólok le kell vakartatni, a' fogakat naponként finom porrá tört és jól záródó edénybe tartott, száraz Hárs-faszénnel és ottan ottan chinahéjporral is tisztogatni; sőt nappal többször is a' száját szálla vízzel kiöblögeteni, a' mit különösen a' Dohányozóknak valahányszor kiégett pipájokat leteszik, ajánlhatni; de ezen szerekkel még azután is hasznos élni, ha már a' rossz szag elenyészett.

Végtére midőn annak az oka a' gyomorban és emésztésben van, a' mit abból ismérhetni meg, hogy néha a' szájba valamely záptojás ízű és szagú felbőfögések emelkednek, akkor a' gyomrot hashajtókat lehet kitisztítani, vagy ha okádásra való hajlandóság mutatja magát, inkább hánytatószerrel; melly szereknek rendelését minden esetre orvosra kell bízni. A' hányás után egy darab ideig még keserű gyomor-cseppekkel is szükséges élni, és szoros diétát tartani. A' Beteg kerüljön minden húseleket, hüvelyes vetyeményeket, minden füstölt eledelt, halakat, osztredákat, tejet és lisztes ételeket, ellenben éljen inkább fűszeres

és gyomorerősítő, és izgató táplálószerekkel, néha egy pohár veres borral; a' régi főzelék nem neki való, de az új és gyenge konyhai plánták tavaszkor jót mivelnek. Különös ajánlásra méltó a' rutával, vízzel és zsírsával, friss plántákból nyomott levekkel 's a' t. való élés. A' sajtot minden más eledelénél inkább kell távoztatni.

4) Torokgyék, nyakgyulladás, torokgyulladás, torokfájás.

Ekképpen három különböző nyavalyák neveztetnek, először a' néhezen nyelés, vagy a' nyelési műszereinek gyulladása, — másodszor a' fül és nyálcsatornák gyulladása, és végre harmadszor a' hárttyás torokgyék, vagy a' gégeinek ágazataival együtt, és a' gégefájás, gyulladása (Group).

Az első, a' legveszélyesebbik, áll a' nyelvcsapnak többnyire csak könnyű gyulladásban, a' mely részét a' toroknak ilyenkor nagyobb és igen veres: az egész szájpadlás födel is fölötté piros és részesül a' gyulladásban. Ez az oka, hogy a' Beteg, 'valahányszor valamit be akar nyelni, legyen az akár folyó, akár merő dollog, mindég igen nagy nyomó fájást érez, a' mi néha egészen a' szűrésig. A' veszedelmességét a' vele együtt járó hideglelés határozza meg, és ez hol hurutos (catarrhalis) hol forró vagyis gyulladásos hideglelés. Az elsőbbikben a' Betegek meglehetősen érzik magokat, mint a' náthánál; de az utolsóban ellenkező történik, a' mint ezt a' forró hideglelésnél meg fogjuk mutatni. Az orvosi velebánás mind a' kettőnél csaknem egyenlő, csak hogy a' nagy gyulladásnál elejente orvos, és gyengítő diéta kívántatnak. Sokkal többször fordul elő a' hurutos torokgyulladás, a' mely néha, mint a' nátha járványképpen jelenik meg, és Mindeniket megtámadja. Ilyenkor jó a' torkot gyakorta kiöblögetni, a' mire

a' mályva és bodza herbaté, fele téjjel, igen alkalmas, ha minden fél eszényihez egy kávéskálán rózsaméz is tétetik: vagy mályva, bodza virágot és egyéb lágyító virágokat lehet főzni tej nélkül, és ahhoz egy kevés eczetet adni, melly keverék a' nyakban megapadt nyúlós nyálka' elválását igen segíti. — A' nyálka' gyógyulását sietteti a' mértékletes melegben létele is, mivel azt majd mindég a' meghűlés okozza. Ide tartozik a' nyaknak melegen való bekötése, kivált flanellel, a' mellyet előbb a' gyalogfenyő' füstjével jól át megát járatnak és így tüstént melegen felkötöttek. Heylesen élhetni a' füves zacskókkal is, melly végre én különösen a' bodza és széklüvirágot, borsos és fodor mentát, mindenikből két latot, egy nehezék kámforral, finom porrá törve és gyolcsba vagy még jobban flanellebe varva, ajánlhatom. Egyszer'smind bodzathéát egy kevés bodzaízzel (lekvárral) is ihatni, hogy a' test mindenütt mértékletesen izzadjon. E' mellett a' szoba hűvös ne legyen, a' Beteg' lábai melegen tartassanak és neki hideg italt ne adjanak. Az olyan napokon, mikor a' gyulladás igen nagy, a' Betegnek kivánt könnyebbségére válik, ha néha egy kis kávéskálányi fászeder-szirupot nyelegethet. A' bodza herbaté is rummal vagy jó égetthorral, mellyeknek gőzzét a' Beteg olly melegen a' nyakába szívja, a' mint tűrheti, igen hasznos gyógyítószer. Ha egyszer'smind hasdugulás is van jelen, akkor tisztított borkövet vízben, vagy keserűsöt lehet inni, míg a' hasdugulás, melly a' hideglelést föntartja, el nem múlik.

Ha a' fül és nyálmirigyek vannak meggyúladva, ekkor ismét kis hurutos hideglelés jelenik meg elején, kivált többször előkerülő borzadás, a' midőn egyszer'smind a' mondolák is az áll alatt megdagadnak. Erre az egyik vagy néha mind a' két felől a' fül-nyálmirigynek' daganatja tűnik szambe, a' miért az

állkapczát mozgatni is alig lehet (is azért a' Beteg a' száját sem táthatja fel) és az egész ábrázat elferdülve állszik. A' jókora daganat kívülről csak ritkán veres, de mindig kemény. Az állkapcza' mozgátlansága miatt rágni lehetetlen, és a' belől szintúgy megdagadt nyakmirigyek még a' nyelvbetét, sőt gyakran a' lehellést is fölöttébb nehezítik. Mikor hozzá újabb meghülés tálat járulni, vagy a' Beteg illetlen szerékköl él, akkor a' daganat egy igen nagy hideglelés közben hirtelen elcsúszzik és a' herékre vagyis tőkgolyókra száll. Ha ekkor ismét más meghülés történik, akkor a' hideglelés még folyebbre hág, a' nyavalya magát az agyvelőre veti, és ebből tüdősködés és halál szokott következni. A' testnek melegen és általában az okos diaceta szerint való tartása tehát ebben a' betegségben különösen megkívántatik, minthogy olly könnyen vetődik a' nemesebb részekre, és az illendő gyógyításkor éppen nem veszedelmes.

Es a' nyavalya majd mindig csak fiatal személyeket lép meg, és néha járványképpen kóborol, kivált nedves, hideg és ködös időben.

A' vérelesztést, hashajtókat és mindent, a' mi gyengít, kerülni kell, és mint az előbbi esetben a' melegen tartása a' testnek fölötte szükséges. Ha a' daganat nagyon meg volna gyúladva és vörösedve, és belőlről kopogni és gyakran szürni kezd, akkor lehet, a' mint a' daganat nagy vagy kicsiny, egy vagy két oldalra legyen, fött kását felrakni. Fő dolog marad mindig, a' daganatot jól melegen tartani, és a' velé járó inhidegleléskor, ha el nem akar oszolni, vagy másuval akar vetődni, valamelly izgató szert rá tenni. Mint minden mirigydagánatoknál, úgy ennél is a' köznép, a' kenést és nyomást szokta elővenni; a' mit én soha nem javaslok senkinek. Mikor a' gyúladás és daganat a' herékre szállott, akkor ezeket is melegen kell tartani, mert így

a' veszedelem nem igen nagy: de ha innét is elenyészik, egyszer'smind a' Beteg dühösködik, vagy legalább félrebeszéli, a' szemei kiduzzadnak és csillognak, és egyéb hasonló agyvelőgyulladásra mutató jelek vétetnek észre, akkor már az Orvos kell bízni a' szert.

A' gégenek gyúladása (hárttyás torokgyék, *Croup*) minden kétségen kívül a' legveszedelmesebb torokgyék. Ez egy gyermeki nyavalya, és itt csak azért iratott le, hogy a' többi torokgyéktől igen messze ne essék. Gyakorta járványképpen jelenik meg, és leginkább gyermekeket támad meg öt esztendőskoroktól fogva tizenkettőig. Elejente köhögés és nátha, egy kis hurutos hidegleléssel, mutatja magát nálok; de nem sokára megszorult lélekzetről, nyakoknak öszvehuzódásáról, a' gégefejben pedig nyomásról és szúrásról panaszkodnak, 's ekkor a' köhögésnek egy különös rekedt 's egyszer'smind sipoló hangja lesz, melyet igazában semmihez sem hasonlíthatni, mint egy fiatal kakas' kukorékolásához. Majd a' köhögés' hangjához a' beszéd' hangja is hasonlítani kezd, a' melly nevezetesen még azáltal is figyelmet gerjeszt, hogy az gyakran, úgy szóllván, nyikkanik. — Mennél harsányabban sír vagy beszéli a' gyermek, vagy mennél többször iszik, annál többször áll be a' köhögés, és mennél erőszakosabbá lesz ez, annál inkább szokott nevededni a' hideglelés. Utóbb a' köhögéssel hárttyás részek vettettek ki, és ekkor a' lehellés is szabadabbá lesz; de ha az nem történik, akkor a' füladozás nagyobbodik és nem sokára a' fuladásbéli bajok állanak elő. A' nyavalya' kezdetén a' hideglelés elelcsendesedik, de utóbb folyvást tart, és a' gyermekek a' fejüket hátra feszítik, a' mi az ő lehellésöket könnyebbíteni látszik.

A' gyenge igen gerjedékeny, kivált szőke, de leginkább bönedvű gyermekek vagynak ezen veszedelmes nyavalyának legtöbbszörre alávetve.

A' veszedelem mindenkor igen nagy, és a' halál néha már két, három nap múlva, gyakrabban a' hetedikről a' kilenczedikig, köszönt be. Midőn gyógyulás következik, akkor a' nyavalya továbbá huzódik és kivált a' köhögés még egy darab ideig eltart; de még is a' köhögésnek leírt hangja ismét kicsinyenként elenyészik.

Ha a' leírt történetek mint jelen vannak, akkor nem kell késni, hanem tüstént Orvos után kellett menni.

Ha a' lehellés hörgővé lesz, vagy már némelly hártya darabok is vetődnek ki, ilyenkor a' dohánypornak (tobák, burnót) felszívása is az orrba gyakran hasznos, mert a' prüszentéskor szintúgy könnyen kivettetik a' hártvás darabok.

A' betegség alatt a' gyermekeknek csak langyos, nyálkás italokat szabad inni, és mivel ez a' nyavalya könnyen visszatér, őket a' meghűléstől oltalmazni kell, és mindég fűdött nyakkal és fővel jártni.

5) A' Golyva.

Tulajdonképpen a' golyván a' Pai'smirigynek és körülötte lévő sejtszövetnek dagadása értetődik; azonban közöslég akármelly, a' nyak elején fekvő hasonló formájú daganatot is annak neveztek. Mindjárt a' származása után ez a' daganat puha, 's ekkor leggyógyulhatóbb; de mennél tovább tart és hagyatlik orvosolatlanul annál keményebbé és gyógyulhatatlanabbá lesz.

A' golyva mindég lassanként támad, leginkább a' mély, mocsáros és nedves völgyekben mindég csak a' gyermekeken és fejérszemélyeken, felnőtt férfiakon soha sem. Legtöbbsnyire a' nyaknak igen nagy megterhelései adnak reá alkalmat, p. o. az erős kiáltozás, rikogatás, nevetés, éneklés, fejnek hátraszegése, és a' nehéz terheknek fejen hordoztatása, innét a' hegyes

vidékeken, a' hol ez szokásban van, leggyakrabban láttatik. Bizonytalan még, valyon némelly ételek, kivált a' nagyon zsirosak, kövérek, némelly itali vizek, mint a' hóvizital is, golyvát okozhatnak e: azonban nem úgy látszik. — Némelly fejérszemélyeknek, midőn a' havitisztulások nem akar jól szolgálni, egy a' golyvához hasonló daganat szokott a' nyakokon támadni, és ennek oka nem másunnét van, mint a' vérnek a' nyakvérérekben való megtorlódásától, itt a' lábfördők a' legjobb segédszerek: de az efféle dagadások legtöbbszörre magoktól is elmúlnak a' havitisztulás' beállásakor. —

A' golyva mindaddig legalább nem fenyegeti az életet, míg még kívülről nagyobbodik; de ha befelé nő, és a' lehellés' útját öszvenyomja, akkor könnyen füladásbeli bajokat és gutaütéseket szülhet.

A' golyvát könnyű elkerülni, ha valaki az elébb felhozott ártalmakat, annak okait, magától eltávoztatja. Ez különösen a' Szülőasszonyokat is érdekli, hogy a' fejüket a' vajadás alatt igen hátra ne szegjék, vagy feszítsék. Főképpen száraz, magasán fekvő lakást kell választani, néha *Selteri* vizet inni, melly a' golyvát kissebbíteni mondatik: úgy a' barnasernek és az asztalnál egy pohár bornak itala is ajánltathatóbb, mint a' huzamos vízivás, kivált ha a' víz nem tiszta kövences forrásból merítettetik.

A' betegség már kifejlődve lévén, orvosi segédelmet ohajt.

A' golyva ellen való hasznos szer a' megégetett spongyiának a' lúgja. E' végre egy lat megégetett spongyiára egy font meleg víz öntetik, és egy darab ideig rajta hagyatják, azután leszűretik, és így adatik belőle a' Betegnek háromszor vagy négyszer napjában egy evőkalánnal. Egy újól fog feltalált szeren kívül, (mellyet én, mivel könnyen veszedelmes következésű lehet, itt elhallgatok,

és az orvosra bízok) a' tengeri spongyia legnevezetesebbé lett a' golyva ellen, és minden; Golyvapor' név alatt isméretes, öszvetett orvosságban benne vagyon; de az olyan személyeknek éppen nem való, a' kik gyenge mellűek, vagy talán vérköpésre hajlandók, mert ez utolsót igen elősegíti.

Kivülről a' daganatot igen jó, flanállal dörölni, mert ez a' szívó edények' munkásságát neveli és így a' megtorlódott, dugult részeket oszlatja. Lehet a' döröslésre valamelly, előbb masztixval, borostyánkővel, fenyőmaggal vagy füstölőporral megfüstölt, flanellt is elővenni, és a' döröslés után is a' nyakon hordozni. Továbbá külsőképpen alkalmas: a' kámfor spiritus, Koloniai víz (Eau de Cologne), repülő Kámforkenet, és. melltyeket többször napjában bekenhetni, és reá ismét befüstölt flanellt boríthatni.

Nyomás által a' golyvát megkisebbitni, vagy legalább azáltal annak nevedését akadályozni, akkor lehet, ha így az befelé nem nyomódik, és sem a' szabadon lehellés, sem a' vér' visszafolyása nem gátoltatik.

A' golyvának felvágását, valamint a' szőrmadzagoknak bele huzatását is, a' Chirurgiára bizzuk, és itt elmellőzzük. — Ha az előadott módon valamelly golyva meggyógyított is, mégis mindég egy arra való hajlandóság marad hátra, és azért a' Betég mindazoktól szorgalmasan óvakodjék, a' melltyek e' nyavalyára okot adhatnak; kiváltképpen a' melltyeket elől felhoztunk, úgymint a' nyak' megerőltetéseitől a' hátrafezésítés, éneklés, muzsikaszerek' fuvása, és. által.

6) A' mellnek nyálkássága, torhássaága.

Valamint az orr' nyálkahártyájában néha több nyálka vagy takony választódhatik el (p. o. a' náthában), miként továbbá a' végbarkában is hasonló veszünk észre (nyálkás aranyér), úgy néha a' testnek egyéb

részeiben is hasonló fölöttébbi nyálkaelválasztódást tapasztalunk, és különösen a' gégében vagy lehellőcsőben 's annak a' tüdőbe lenyúló elágazataiban, a' melly gyakorta olly bő, hogy általa a' testnek legjobb nedvei veszelődnek el, és utóbb, ha ez a' mellnyálkásság sokáig tart, sorvadás következik, mellyet torhás aszú kór ságnak vagy nyálkás, taknyos tüdőkór ságnak is nevezünk. — Ez a' torhának kivettetése mindég köhögéssel jár, (de ezen köhögést mégis, a' mint a' tüdőkór ságban történik, semmi vérpökés nem előzi meg. A' torha külömbféle, majd gömbölyű, mint a' borsó, majd zöldes, majd feketés színű, majd sárgás, sós ízű, majd izetlen és tejfejérségű. Mikor a' torha igen tapadó, és e' miatt a' köhögés igen erőszakos és erőltető, akkor egyszer'smind ezen erőltetéstől vérköpés is származik, és ettől a' valóságos evesedő tüdőkór ságba való átmenetel.

Megismérhetni a' mellnyálkásodást abból, hogy a' Betegek az időnek változásaikor, kivált esős és ködös időben, könnyen elrekednek; és a' legcsekélyebb mozgások miatt is a' léleketek elfogódik, a' mit a' lehellőcsőben meggyúlt torhának tulajdoníthatni. Legtöbb torha választódik el reggel valamelly folyvást fojtogató krákogás közben. Igen könnyen járul hozzá hurut is, a' mi a' nyavalya menetelét sietteti. Szüntelen köhögés között leginkább reggel és este vettetik ki a' torha, a' mitől a' Betegek erejüket fogyni érzik, elsoványodnak és ételkivánásokat elvesztik. Egyébként jól érzik magokat, és ezért olly igen gondatlanok a' magok állapotja iránt. — Lassanként a' baj aszú kór ságba vagy szárazbetegetségbe men által: a' torha gyengeségsfélévé lesz, hideglelés mozgások állanak elő, az erők mindég jobban fogynak és a' mértékletlen izzadások és hasmenések végtére a' többi erőt is elemésztik. Legtöbnyire az elsoványult Betegek utóljára meg is

dagadnak, az arczúlatjok beesik, mint a' holtaké 's a' t., míg végtére a' halál ki nem szóllítja őket. A' mellnyálkásság leggyakortább 's legkönnyebben az olyan személyekre jön, a' kikkel a' gyenge mell már velek született, a' nyálkafolyásra hajlandók, és a' hurutnak gyógyításával nem gondoltak: továbbá a' görvényes (scrophulosus) személyekre, a' meghűtés és elnyomott bőrkigőzölgés, vigyázatlanul elűzött bőrkiütések, köszvény és csúsz után 's a' t.

A' mi a' gyógyulás' reménységét illeti, legtöbb függ azon időtől, a' melyben az orvosi segedelem kerestetik; mert ha már sorvadás van jelen és a' nyavalya már igen sokáig tartott, akkor már alig látszik valami remény a' gyógyuláshoz. A' szabadon lehelhetés, és nem bő, íz nélkül való torha még jó jel, ellenben a' sós vagy édeses ízű kivetett torha, és mindennapi hideg-lélés, rosztat jövendőnek.

A' ki a' mell' nyálkásságát el akarja hárítani, előbb az okait keresse fel. Néha önként támad az olyan személyeknél, a' kik a' görvényben szenvednek, és ekkor legjobb ezt a' nyavalyát orvosolni, a' mint alább tanítani fogjuk. — Ha a' mell' torhássága más valamelly bajtól függ, akkor előbb ezt kell gyógyítani, mert így a' mellnyálkásság sokszor magától is elenyészik. Ha vérpökés volna egyszer'smind jelen, akkor ezt kell az utóbb leíratandó mód szerint orvosolni. — Ellenben mikor az elnyomott izzadságtól vagy elűzött bőrkiütésektől származott, akkor legjobban ajánlhatni a' meleg fürdöket, a' testnek melegen tartását és a' bőrnek flanállal dörösztetését, melyet előbb fenyőmaggal megfüstöltek, az elhajtott rühet és hasonló kiütéseket pedig az által kell ismét a' bőrre hozni, hogy a' Beteg magát újra kitegye a' bőrkiütés' ragadványjának.

Igy kell cselekedni, midőn más nyálkafolyások rekedtek meg, és mellnyálkásodást okoztak, p. o. az

elállott vagy állított nyálkás aranyeret, és ismét megindítani, hogy az abból eredett utóbbi mellnyalva elműljék. — Midőn végtére a' szóban lévő baj olyan személyeket bánt, a' kik sok enykes lisztételekkel, krumplival, és élnek, roszul emésztenek, és hasdagulásra hajlandók; ilyenkor gyöngé hashajtó szerek, másféle diaeta vagy életrend, p. o. húsételek, bőven megfűszerezve, és mértékletes borital, és lesznek hasznosak.

Mikor a' betegség csak nem rég' kezdődött, a' Beteg magát jó erőben érzi, és csak mellgyengeségről panaszlik, kivált a' járás, felhágás és közben, akkor mellerősítő szerek véteszenek elő. Ide tartozik főképpen az izlandiai zuzmó 's egynéhány mások.

Legnagyobb változást okoz mindazáltal a' Betegekben, ha lakásokat felcserélik. Nevezetesen a' hegyes vidékek és magas lakások, a' hol a' levegő legtisztább, és a' hol a' tüdőkörságosak legroszabbul vagynak, használnak legtöbbet a' mellnyálkássághban szenvedőknek. Ha valamelly kínzó görcsös keh is van jelen, akkor orvos hívatasson, de a' lábfördők is használtassanak. — Néha imitt vagy amott a' tüdő meg is gyúlad kisebb helyen, szűrő fájdalmak jelennek meg, kivált a' mélyen lehelléskor, és vérhúzások a' kivetett torhában; ilyenkor gyengítő diaeta, és olajos nyálkás fatyú mondatel mellett orvos kíváztatik. Itt az árpavíz, lenmagthéa) maholafőzet, zabkásalév, tojásital és effélék hasznosak.

Tavaszkor a' mellnyálkássághban szenvedőknek ajánlhatni, főképpen a' savó és fűkurákat különösen tarackból, pitypangból, turbolyából, petrezselyemből, füstikéből; de még leginkább a' zsásza ételt. A' gyümölcsökből legjobbak a' szamóca vagyis földieper, ribizkes cseresznye és szőlő.

A' melly Beteg a' melljében csiklandást vagy karcoló érzést veszen észre, éljen édes szerekkel, millyenek; a' szedernedv, muroknedv, pipacsszirup, ée: Ha már sorvadás van jelen, akkor tápláló eledel-
kel kell élni, legjobb a' tej, a' kikenél hasmenést nem okoz; Szágo, és szálep, vízben, téjben vagy húslévben.

7) Fúladozás, szűkmellűség. (Asthma).

Fúladozónak neveztetik, a' ki a' melljében a' lehel-
léskor valamelly gyötrő, szorongató érzést tapasztal,
mintha össze volna szorítva. Ez a' baj koronként szo-
kott erőszakos megtámadásokkal vizatérni, és azután
ismét elmúlni vagy enyhülni, és, a' mint vagy nedvea
vagy száraz köhögéssel van egybekapcsolva, nedvea
vagy száraz fúladozásnak mondatik.

Az okai külömfélék, hol hypochondria és hysteria,
vizkórság, bővérűség, elakadott húgyelválasztódás, hol
makacs hasbéli dugulások, poros helyeken tartózkodás,
érezgőzők az olvasztóhutákban, közönséges testi erőt-
lenség, görcs, ée. néha elnyomott lábizzadárok és
bőrkiütések, hirtelen begyógyult fekélyek, megrekedt
hónapszámfolyás, meghűlés, a' szezses italokkal való
viszaélés és elmeháborodások is okozhatják.

A' komorkórság és szünádra okozta fúladozásban
a' gerjesztő nyavalyákat kell orvosolni az utóbb elő-
adatandó rendszabások szerint, a' mikor a' szűkmellű-
ség is magától megkisebbedik. Az olly pillantatokban
pedig, mikor a' támadások megjelennek, a' mi legin-
kább valamelly puffasztó étel, vagy meghűlés ée. után
szokott történni, a' szenvedőnek adjanak egy pipitér-
ből klisztért, és belsőképpen Hoffmann' cseppjeit czu-
korban, egynéhány borsos ménta olajjal készült po-
gácskákat kivált a' szünádrás fejérszemélyeknél. A'
bővérűségtől származott fúladozásban az érvágást fogja,
az orvos javasolni vagy egy meleg lábfürdő is ajánltat-

ható, — a' megrekedt aranyeret, ha füladozást okozott, ismét meg kell indítani. Úgy a' megrekedt havi-tisztulást is.

Ha a' vizétlet' rekedése volt oka a' szűkmellűségnek, húgyhajtó szereket jó elővenni, hogy a' Beteg hasvízkórságba ne essék. Eledelül alkalmasak a' petrezselyem, spárga, ée., italul a' fenyőmagthéa, belső szereket az orvos fogja rendelni.

A' makacs dugulásokat hárítsák el klistérekkel, és haslágyító táplálószerekkel, milyenek: a' főtt szilvák, és tisztított borkő vízben iva.

A' kinél a' füladozást a' belehellt por okozta, mint a' kövágóknál, mőlnároknál, pékeknél és vendég-haj vagy parókásinálóknál, az szívja magába a' lágyító szereknek páráját, p. o. a' bodza-, mályva-, mahola-théát, ée. és a' köhögést ne háborítsa, míg az nedves, és a' mellett nem bántja.

A' bélehellett érozgózóktól eredő füladozás, milyen az öntőhűtőkben dolgozókat szokta néha bántani, italul tejet, zabkásalevet, ökörfarkkóró' virágból főtt théát, mondolatejet, lenmagthéát, mahola főzetet (Decoctum), csukros vizet, ée., eledelül tej és tojás-teleket kíván. Ha mellgyengeség is vagyon jelen, akkor a' mellnyálkasságban ajánlott herbaték lehetnek hasznosak.

A' csupán görcs okozta füladozás ellen az Orvos fog görcs ellen való szereket rendelni.

Az elnyomasztott bőrkiütéseket és lábizzadásokat a' közönséges és lábfördők, vagy ha ezek nem használnak, új megfertőztetés által szükség visszatéríteni, — a' vigyázatlanul begyógyított fekélyre pedig szerek által kell újra szert tenni, és mesterséges fekélyeket támasztani.

Ha végtére a' füladozást valamelly elmeháborodás vagy a' részegítő italokkal való visszaélés szülte, akkor

semmi által sem kerülhetni el jobban az új támadásokat, mint ha a' Beteg az ártalmas indulatoskodást eltávoztatni és a' szeszes italok' szeretetét meggyőzőn iparkodik, — és ellenben néha valami Hivesítőt, p. o. egy pohár limonádét, ée. iszik.

8) Boszorkány vagy lidércnyomás.

Ez a' baj csak alva támadja meg az embert, és nem egyéb, nehéz lehellésnél, a' mikor is a' Szenvedőnek úgy tetszik, mintha a' melljét valamelly állat nyomná össze. Azt véli, hogy ébren vagyon, holott az egész történet tulajdonképpen csak nehéz álom. Az oka, a' gyomornak megterhelése, sűrű vér, és a' hanyatt fekvés igen alacsony fejlyen.

Az arra hajlandó személyek ne egyenek késő este, és ne sokat; ne igyanak semmi szeszes italokat, hanem vizet, és ha a' vérök igen sűrű, a' vízbe tisztított borkövet, czukrot is tehetnek. Ha a' megrekedt aranyér, megdugult havifolyás, vagy visszaűzött lábizzadás okozta volna ezt a' bajat, akkor ezeket kell magok módjok szerint orvosolni. De azonkívül még a' jobb oldalon való alvásra is kell az a' bajban szenvedőknek magokat szoktatni, és fejfel magosabban feküdni.

9) Fojtó vagy fúlasztó nátha.

E' nyavalya tulajdonképpen a' két utolsónak, a' mellnyálkásságnak és különösen a' fúladozásnak is, a' kimenetele. Véletlenül jelenik meg valamelly abbéli támadás, sokkal erőszakosabb az előbbieknél, a' lehellés megrövidül, igen hörög és gyakorta el is marad; a' Beteg, ha bővérű, arcában elkékül mint a' megfojláskor; vagy hálovány, mint az ájulásakor, ha beteges és a' támadás valami más októl, p. o. csak görcstől származott. — A' gyötrődés, melyet a' Beteg ilyenkor tapasztal, kimondhatatlan, és gyakorta a' termé-

szetnek ezen irtóztató erőlködését, a' levegő' háléhellhetésére, a' Beteg' képen és lélekzétvételein. is megismérhetni.

A' fojtó náthától megtámadott Betegnek orvosoltatásakor soha sem kell elfelejteni, hogy itt az élet mindig veszedelemben forog, és hogy minden, a' minnek történni szükség, gyorsan történjék. A' melly Beteg a' megtámadtatás alatt a' képében elkékült vagy elszederjesült, ez bővérűséget jelentvén, néki orvos kell, ki, hihető vért fog bőven eresztetni. E' mellett a' melljéről a' nedveket más távolabb részekre tódítani is fölötté jó és hasznos. Ezen okból a' Beteg lábtalpais két segédek által kemény kefékkel folyvást szükséges vakartatni, legalább fél óráig, addig pedig egy meleg lábfördőt kell készíttetni; a' mellybe, hogy erősebb legyen, három vagy négy lat mustármag hintetik. A' melljére ragaszszanak egy szélesen és vastagon felkent mustáros tésztát, és addig hagyják ott, míg a' bőrt jól meg nem vörösítette. Ez a' mustár tézta leginkább ott hasznos, a' hol igen erős görcs is van jelen. — Azonkívül a' Beteggel forró boreczet' gőzzét kell beszívatni, a' mi legkönnyebben úgy esik meg, ha egy abba mártott ruhadarabot tartanak az orra alá. Lehet még a' kezeket és karokat is, ha a' kefélt lábak, már a' vízben áznak, flanéllal erősen és folyvást dörgöltetni. — Továbbá azon kell lenni, hogy a' Beteg egy izgató klisztert kapjon, p. o. meleg sósvizből. — Mihelyest nyelhet, azonnal megozitromozott bodzaherbatét adjanak neki, hogy hasznos izzadás üthessen ki rajta, a' mit semmivel sem pótolhatni ki.

Végtére intek minden embert, hogy az ilyen támadásnak elháríttatása után mindig Orvóshoz folyamodjék. Mert néha olly méllyen rejtezik a' nyavalya' oka, hogy ezt a' nem orvos éppen nem találhatja ki, és gyakran elhárítani még is könnyű. De mivel mégis,

ha ismeretlenül marad, mindég színtolgy könnyen, minden itt adott regulák mellett is, halált okozhat, minthogy a' fojtónátha mindég egy legveszedelmesebb nyavalya marad; tehát ezen esetben azzal nem gondolni annyi volna, mint az étellel játszani. — Ha a' támadást a' nyakban meggyúlt igen bő torha okozná, és ez gátolná a' lehellést, mint a' mellnyálkásságnál, és a' támadás szerencsésen elmúlt, ekkor Orvos által rendelt Hánytatószer leghasznosabb; ellenben pedig a' támadáskor magánosan vétetve ritkán munkálkodik, és ha munkál is, színtolgy hamar vonhat maga után halált, mint jobbúlást.

10) Mellgyúladás és oldalnyílalás.

A' mellgyúladás külömbféle: különösen az igazi és ál mellgyúladásra osztódik fel. Az elsőnél valamelly igen szúró, nyílaló fájdalom vagyon jelen az egyik vagy mind a' két melloldalban, a' mélyen lehellés lehetetlen, a' hideglelés nagy, az érverés kemény, erős és gyors, a' kivetett torhában imitt amott vér látszik. Az ál mellgyúladásban ellenben minden történetek gyengébbek, semmi hideglelést vagy csak igen csekély mértékben vehetni észre.

Az igazi, valóságos mellgyúladás leginkább, 's gyakran járványképpen, jelenik meg a' kemény telekben, kivált mikor metazó keleti szelek járnak, és főképpen a' fiatal, izmos, személyeket támadja meg. A' nyavalya erős fázással kezdődik, mellyre forróság következik, ez folyvást tart, és rendszerint csak reggel kisebbedik meg valamennyire. Ekkor a' Betegarcza igen piros, és nem feketik olly jól az egyik oldalán, mint a' másikon. A' nyelve is legtöbbsnyire nagyon vörös, nem igen nedves és többsnyire egy kevéssé reszket a' kinyújtáskor.

Ezt a' betegséget okozzák az erős szelek, a' testnek nagyobb megerőltetései hideg levegőn, p. o. a' futás, tánczolás, ée. által, kivált ha utána mindjárt nyugvás következik, a' szokott vérfolyásoknak megrekedése, és végre a' hideg ital a' test' felhevültekor.

Már a' gyúladás akár a' tüdőket érte, akár a' mellhártyát, a' gyógyítás mindég ugyanaz marad, és csak az avval járó hidegleléshez képest lesz különböző.

Ha a' hideglelés gyúlasztó, akkor a' nyavalya valamelly rövid rázóhideggel kezdődik, melyet szembetűnő forróság vált fel. E' hideglelés támadáskor, néha előbb is, a' Beteg a' melljében nyílalásról panaszkodik, kivált a' lehellés és köhögés alatt, és csak ritkán áll elő ez a' nyílalás hosszabb idő után. A' lehellése megrövidül, minthogy a' fájdalom miatt nem mer mélyen belehellni. Az érverés rendszerint kemény. Néha a' forróság alatt a' Beteg félre is beszéli, de ez nem olly fontos és már az érvágás után el szokott múlni.

Egészségre változik, ha a' Beteg izzad, a' vizellete sűrű, savós, nála orrvérfolyás, más elakadt vérfolyások, bő torhakivetés mutatja magát, vagy valamelly köles himlő üt ki rajta, a' mikor a' hideglelés türethetőbbé, a' forróság kisebbé és az érverés természetesebbé lesz. Ellenben az igen gyors, kicsiny és kihagyó érverés, sötétpiros pöffedt arc, álomkóróság és valamelly nyúlós véres nyálkának szüntelenvaló kivettetése rendszerint fölöttébb roszt jelentenek. Ha a' nyavalyával helytelenül bánnak, akkor a' tüdő is megevesedik, és tüdőkóróság 's ebből halál származik.

Az orvos által meghatározott, ollykor ismételt érvágás és nadályrakás mindég első szer léend. Elég ha erre az érverés puhábbá és a' mellbéli nyílalás kisebbé lesz. Az érvágás mindég azon a' karon történik a' melynek oldalán a' fájdalom legnagyobb, és csak ak-

kor: a' lábön, ha megrekedt havitisztulás vagy arányér okozta volna a' mellgyúladást.

Azonkívül a' Beteg olajból és arabiai gummiból vízzel 's czukorral készített ál mondatéjjel éljen.

E' mellett csak vékony leveseket fűszerszám nélkül ehetik, és csak nyálkás italokat, p. o. lenmagthéát, árpavizet, maholagyökérrel vagy ökörfarkkóróvirággal főtt vizet, és ihatik a' Beteg melegeskén. A' mellnyílásnak és hideglelésnek elenyésztök után, a' mi a' véreresztésre hamarjában következik, az italok még folytatódnak, de az orvosság kimarad, és helyette a' Betegnek fehérmálva szirupot adhatni ottan ottan egy fél vagy egész kávékalánnal a' szájába, hogy azt lassan nyelje le; ezáltal a' torka, mellje nedvesebbé lesz, a' torha, könnyebben vettetik ki és a' nyavalya jobbra fordul. A' torha kivettetését a' mályva', bodza', vagy székfű virágaiból készült théák' langyos gőzzei is, ha belehelltetnek, igen előmozdítják.

Azután jó darab ideig főképpen a' testnek felhevülésétől és meghűtésétől szükséges őrizkedni. Ha valami köhögés maradna még utóbb hátra, akkor görcs ellenes, és fölolvasztó ércszereket fog az orvos rendelni.

Végre ha valahol újra valamelly nyílás jelennék meg a' mellben, akkor legjobb mustártésztát tenni fel a' fájdalmas helyre. Így kell cselekedni mindennemű mellgyúladásokban a' felgyógyulás' ideje alatt.

Az epés hidegleléssel járó mellgyúladásnál, a' midőn az-elsőbbnek minden jeleit tapasztalhatni, millyenek a' vastagon beborított nyelv, étel nem kívánás, nyomás a' szívgyödörben, a' száznak kedvetlen szaga, a' szokott ételektől való irtózás, a' szokott kiüresedésekben való rendetlenség, okádozás, és miként a' gyomorbéli és epés hideglelésről utóbb elő fogjuk adni, az orvosi segedelem különböző, ahozképest a' mint a' gyúladás, vagy az epés hideglelés előbb

voltak jelen. Az epés hideglelést a' maga természete szerint kell orvosolni, valamint a' gyúladást is.

Valamint itt, úgy kell a' nyálkás vagy taknyos hidegleléssel egybekapcsolt mellgyúladásnál is cselekedni, a' mint vagy az egyik vagy a' másik hatalmasabb.

Az inhidegleléssel járó mellgyúladás még az előbbieknél is veszedelmesebb, és ezt mindig orvosra kell bízni.

Hogy a' Beteg' feje könnyebbüljön, annak lába' talpaira zabkásából, vagy kölesből csinált meleg pépet borogassanak, ha nagyon eszelősködnék a' lábikrákra széles mustár téstát, úgy felváltva a' homlokára és nyakszirtjára is, a' hol azt csak addig kell hagyni, míg a' részeket meg nem vöröseti, és egyéberánt, ha a' gyúladás már kisebb vagy el is múlt, a' nyavalya úgy orvosoltatik, mint a' tiszta inhideglelés. Még egyszer említem, hogy soha sem jó, egy illy súlyos és könnyen halálas nyavalyát orvos nélkül gyógyítani hátorkodni, és én az elébb adott rendszabásokat csak azért hoztam fel, hogy a' Beteg, ha Orvost későn vagy éppen nem lehetne kapni, minden segítség nélkül ne maradjon, és a' velebánók 's rajta segíteni akarók valami rossz hibát addig is el ne kövessenek. Az efféle mellgyúladásokra jöhető, gyakorta halálos utóbbi nyavalyákon is jobban tud egy Orvos segíteni, mint ezt másoknak értethetővé lehetne tenni.

A' meggyógyulás után is még sokáig őrizkedjék a' volt Beteg a' sok beszéléstől, hideg kivált estvéli levegőtől, a' zordon szelektől, és az emészthetetlen és hevítő ételektől és szeszes italoktól. A' szobát az első 14 napok a'att elhagyni mindig veszedelmes.

11) Vérköpés, véres Kéh.

En a' nyavalya, mellyben a' köhögéssel világos piros, big vér vettetik ki, fölötte rossz következésű, és szokott késérőtársa utóbb a' tüdőkörság.

A' tüdőkörságos szüléktől származott, gyenge benyomott mellű, és határok közé szorultt pirosságot mutató orcájú, személyek esnek legkönnyebben vérpökésbe.

Az okok, mellyek vérköpést gerjesztenek, és a' mellyeket az orvoslaskor is leginkább kerülniök kell a' Betegeknek, a' következendők. Minden a' mi a' melljüket megerőlteti, mint az éneklés, kiáltozás, kurjongatás, muzsikaszerek' fuvása, a' tánczolás, futás, ugrálás, nehéz terhek' emelése, grádicsokonvaló felhágás, és a' porok' bélehellése, a' mellre arányzott ütés, esés, nyomás. Ritkább esetekben a' vérpökést a' szokott vér-folyások' megrekedése is okozza, p. o. a' havitisztul-lásé, orrvérfolyásé, aranyereké, és. Végre néha örök-ségképpen terjed tovább, és a' mellnek egészségtelen alkottatásától függ, a' mikor az ifjúkori esztendőkből szokott megjelenni.

Ha a' vérköpéssel valamelly szűrés is van jelen a' mellben, és a' Beteg igen bővérű, akkor eret fog az Orvos vágatni a' karján, és csak akkor a' lábán, ha a' nyavalyát a' havi tisztulás' vagy aranyér' megrekedése okozta. E' mellett a' Beteg a' legnagyobb csendességben legyen, fonszóval ne beszéljen, ne kiáltson, és ne nevéssen, kerülje a' fölöttébbi szobameleget és hevítő tollas ágyakat, semmi Hevítőt ne egyék, ne igyék és csak nyálkás savanyított italokkal éljen, p. o. főtt árpavízzel, mellyhez ozitromlé vagy a' jó ízig vegyítve. Csak a' nagyobb köhögéskor kell kevesebb savanyakkal élni hogy általok a' vérköpés ne nevedjen. A' láb-fördők és eltérítő hashajtó kilisztérek is igen hasznosak.

Ellenben ha a' Beteg semmi fájdalmat nem érez a' melljében, ha füladoz és nem bővérű, akkor az érvágást és savanyakkal élést abba fogja az Orvos hagyni, helyettök csupán nyálkás italokat és klisztéreket használni, és, ha szükséges, legföljeb egy hólyaghuzó flastromot a' mellre feltenni, és a' Beteggel vékony lenmaghéat gyakorta itatni.

Azonkívül a' vérköpésnek mindenik nemében a' testi és különösen az elmebeli mozgástól, indulatoktól is fölöttébb kell ovakodni, és a' köhögést görcs-szélesztő, és ércznemű fölolvasztó gyógyszerrel fogja az Orvos gyógyítani.

A' kávé't s egyéb hevítő italokat és fűszeres ételeket fölöttébb kell kerülni. A' lábfördők is, hogy a' nedveket a' mellről eltérítsék, gyakorta igen fogantatosak, csak a' meghűléstől szükséges ekkor magát óvni. Azért legjobb addig az ágyat jól megmelegíttetni, a' fördőből kivett lábakat is meleg ruhával tisztán ledörsölni, meleg gyapjúkapczákat reájok huzni, és így néhány óráig csendesen az ágyban nyúgodni. Itt azonban megjegyzést érdemel, hogy sok bővérű személyeknél a' meleg lábfördők és a' talpaikra tétetett meleg borogatások a' vért igen felpesdítik, s azért nem nékies valók.

Mikor a' Vérköpéssel nem gondoltak, vagy az már sokáig tartott, és már valamelly genyetséges torha vetetik ki, akkor tüdőkörsággal van a' dolgunk, melyet a' következő szám alatt leírt módon kell orvosolni. A' mi a' diatétát (életrendet) illeti, a' vérköpésnél minden nehezen emésztődő és dugító ételeket távoztatni kell, és csak vékony meg nyálkás táplálószeret jó választani. Ide tartoznak: a' vékony metélt, a' ris és aprókása, dara, szágo, zabkása, ée. de ezeket is, mint minden más ételeket és italokat, nem tanácsos igen me-

Igen elkölteni. A' Betegeknek fönn kell alniok és állaniok, és hives, tiszta levegőben tartózkodniok.

12) Tüdőkórság, tüdőveszés.

Ezen általjában veszedelmes, 's végtére mindig halálos nyavalya, melly ellen minket a' természet még semmi védelemre nem tanított, rendszerint az előbb leirt mellnyálkásságra vagy a' tartós vérköpésre szokott következni. Egy szüntelenül gyötrő köhögés, mellyel fölötté sok genyetséges néha véres torha vettetik ki, a' főjele eme' [sinlődésnek, a' lappangó hideglelések, igen szembetűnő sorvadás, éjjeli izzadások és hasmenések a' mellnek elfogódásaival és mindig rövidebbülő lehelléssel egyetemben, nem sokára a' Beteget, a' ki a' maga meggyógyulását haláláig reményli, a' sír' mélyére vezetik. A' szava lassanként rekedtebbé érthetlenebbé és végre egészen is hallatlanná leszén, valamint a' Betegnek a' beszéllés is fölöttébb terhére van a' szorongató fúladozás miatt.

A' tüdőveszésre természetesen hajlandók mindazok, a' kiknek öszvenyomúlt vagy ferde melljök, hoszú, vékony nyakok, kiálló vállapoczkájik vagynak, hirtelenül felnöttek, és az orcájiknak bőre gyenge, fejtér, és középén igen piros szokott lenni.

Nagyobb veszedelemben forognak még, a' kiknek már a' [Szüléjik e' nyavalyában szenvedtek, és a' kikre ez örökségképpen szokott tovább szállani. Nem kell azonban gondolni, mintha csak a' leirt testalkotásúak, vagy a' kik a' tüdőkórságot örökségképpen nyerték, volnának annak álvettette, mért a' legegészségesebb, legjobb mellű ember is tüdőkórságossá lehet, p. o. a' rosszúl gyógyított mellgyulladás, köhögés és más mellbéli bajok után, az igen erősen tánczolás után, kívált ha valaki hideget iszik, az igen meleg levegőről igen hidegre menés, ée. után.

Már előbb említém, hogy az Orvosok még semmi oly szert nem ismérnek, mellyel a' tüdőkörságot meggyógyíthatnák, és azért az egész segedelme az Orvosnak e' nyavalyában csak abban áll, hogy annak gyors menetét lassítsa, tartoztassa és a' Beteg' kínjait enyhítse; de leginkább azokat, a' kik a' tüdőkörságra természetesen hajlandók, ennek kiűthetésétől mindenkorig, vagy legalább addig, a' míg lehet megoltalmazták.

A' diaetetikai rendszabásokat, mellyeket az utolsó tekintetre nézve a' Betegnek megtartania kell, a' vérpökésről való értekezésben találhatni fel; t. i. legfőképpen a' mellnek mindenféle megerőltetéseit kell távoztatni, továbbá minden hevítő és igen fűszeres ételeket és italokat. A' tojásból, téjből való és nyálkás ételek, mint p. o. a' ris, vékonymetéltek, aprókása, ée. kevés hús, minden gyenge új főzeléknek a' répát, káposztát, és hávelyes veteményeket kivéven), gyümölcs és hasonló eledetek ajánltathatók, és italképpen valamelly gyenge, nem hevítő, tiszta barnaser leghasznosabb.

A' kikenél már sorvasztó hideglelés jelent meg, azok rendszerint a' szokott ételektől idegenkednek, és inkább hivesítő és savanykás táplálószeret ohajtanak, mellyek között az érett bogyós gyümölcsök és a' citromsavany zabkásalévben vagy más nyálkás italokban a' legjobbak. Egyszer'smind tápláltatásúl, megfőtt szátlepet, szágót, főtt vízbe kevert tojássárgáját czukorral, és más hasonló szereket is javasolhatni; másoknak az író esik legjobban, mert ez a' torkokat megnedvesíti, a' torha' kivettetését segíti, és mellette jól táplál is. A' zabból és árpából, megfőzött taraczkgyökérből és savóból készített italokat is némellyek haszonnal itták ebben a' nyavalyában. Végtére a' mellnyálkásság ellen írt herbaté is, ha vele magánosan éltek, igen sokat használt a' tüdőkörságosoknak, és nyavalyájokat tesz-

tendőkig is feltartóztatta, az egyéberánt helyes életrend mellett.

A' nyavalyának utolsó időszakaszában a' Betegek gyakorta semmit sem vesznek magokhoz, szemlátomást fogynak és így végzik osztán, magokkal, a' világgal, az Orvossal és a' körüllevőkkel meg nem elégedve, az előbb leírt történetek között többnyire néhány hetek sőt néha kevés napok múlva, nyomorult életöket.

A' tüdőkörságosak, a' mint tudva van, igen jól érzik magokat a' tehénistállóokban, és ez, nyavalyájok gyors menetelét akadályoztatja. Egy kevés mozgást mindeniknek javasolhatni, csak asztal után nem, mert ilyenkor azt mindég szorongatások követik: Továbbá a' búslakodást kerülni 's ellenben mindég felvidulást kell keresni, és minden testi erőlködést is elmellőzni, A' szoros ruhákat, mellyek a' mellet öszvenyomják, és minden indulatoskodást messze kell kerülni.

Némelly szerek, mellyek még a' tüdőkörságban imitt amott hasznosaknak dicsértettek, e' következők: Az ugorkának frissen kinyomott leve, és a' turbolya' leve, mellyből egy csészényit leginkább vékony borjúhus- vagy tyúkhuslével reggel iszik a' Beteg. Az öszveroncsolt taraczkgyökér' levének is hasonló erőt akartak tulajdonítani. De a' kik e' végre a' makkavét ajánlják, igen botlanak, mert ezt, nehezen emészthető lévén, a' tüdőkörságosak nem bírják meg. Többet használ bizonynyal a' nyavalya' elején a' kecsketéj' itala és egy utána való sétálás reggelenként, de ezt nem kell ám a' test' elbágyadásáig folytatni. — A' lehellőcsőkörságban (*Aufströhmenschwindsucht*) végtére, mellyet leginkább a' Beteg' szavának mindjárt elejénte való eltompulásából, a' nyakában lévő állandó ingerlés, csiklandás és vakaró érzésből ismérhetni meg, és különböztethetni a' tüdőkörságtól, a' héringtéj mondatott legbi-

zonyosabb szernek, azonban az újabb próbatételek, eme tapasztalásnak ellenmondanak.

Minden tehát, a' mit cselekedhetni, csak a' történetek' könnyebbítésében áll. Mikor a' köhögés igen erőszakos, olyankor mézből, tojássárgájából, és arabiai gummiból készült nyalni való orvosság a' legjobb. Végtére a' tudókórságosak szobáji mértékletes melegségük és a' füsttől, portól mentek légyenek.

II.

A' HASNAK ÉS BÉLCSATORNÁNAK NYAVALYÁJI.

1) Étél nemkívánás. Émelygés.

Ha a' mesterséges táplálószernek' nagy számát gondolóra vesszük, mellyekkel az ember a' mi korunkban, midőn az ételeknek és italoknak bevételét nem úgy tekintik, mint csak testünk' tápláltatására és főtartására szükséges dolgot, a' maga inyjét csiklandozza; nem fogunk csudálkozni, ha az emésztetlenség és étél nem kívánás többször előfordúl, melly által az emberi testnek legfőbb munkálkodásai akadályt szenvednek. — Az étél nem kívánás sok nyavalyáknál is megjelenik, mint nyavalyabéli jel; de én ezen étél nem kívánásról itt nem szólok; mert ez a' nyavalyának, mellytől függ, elenyészésével mindég el szokott múlni. Itt csak azon étél nem kívánásról van a' szó, a' melly minden más nyavalyán kívül, csupán a' helytelen életmódnak saját következése.

Vagynak olyan emberek, a' kik szüntelen gyomorémelygésről és étél nem kívánásról panaszkodnak, és ezt nálok csak a' rendetlen életmód okozza.

Vagy nem ettek 's ittak az olly személyek annak idejében, vagy emésztetetlen eledelekkel éltek, vagy végre igen sokfélével és olyanokkal, a' mellyek különböző erővel bírnak, és egymással jól öszve nem férnek. Végére még akkor is emésztetlenség származik, ha ebéd közben az ételek' elosztására és megemésztetésére szükséges nyál és gyomornedv a' sok italok által fölötte megvékonyíttatik, és így a' meghatározott célra elégtelen lesz.

E' bajnak gyógyítása a' gerjesztő okok' természetétől függ. Hárítsd el az okot és így a' következésének is el kell múlni! — Azért szükséges, hogy a' Beteg a' gyomornak időt engedjen, a' benne emésztetlenül maradt eledeleknek feldolgozhatására és kitakarítására, és olyan életrendet tartson, melly által a' gyomor újra meg ne romoljék. Az első gyógyítás tehát a' koplaltatás. Mind addig nem szabad a' Betegnek étellel élni, míg csak természetesen meg nem éhezik, és ekkor is csak olyan táplálószerre nyúljon, mellyeket könnyen megemészthet. A' táplálékok' mennyiségén kívül számba kell venni még azoknak választását és készítéseök' módját is. Mennél egyszerűbbek és természetesebbek az ételek, és mennél csekélyebb mértékben él a' Beteg velök, annál könnyebben megbírja őket a' gyomor, és így annál könnyebben feldolgozza, és megemészti. — Harmadszor az evés' idejére kell vigyázni. Szükséges, hogy kiki bizonyos időtájban szokjék enni, és ne kövesse azok' példáját a' kik, akár kell akár nem, mindég falnak, vedelnek. Negyedszer a' Betegnek foglalatosságát is, mellyet űz, tekintetbe kell venni. Legjobban emészt az, a' ki naponként sokat mozog, az ilyen a' nehezebben emésztődő ételeket is könnyebben tűri. Azok pedig, a' kiknek foglalatosságával olyan mozgás nincs egybekötve, minden nap' egy darab ideig, ha hivataljok engedi, testöket

legalább járás által hozzák mozgásba. Ezen okból soha sem jó, kevéssel az alunnimenés előtt enni vacsorát, hanem ennek mindég valamivel korábban kell esni, mert a' testnek vizerányos fekvésekor az emésztés leglassabban men véghez. — Evés közben soha sem kell sokat inni, és legfolyebb csak egy pohár jó gyomor-erősítő bort hajtani fel. — Ha mind ezen vigyázás mellett sem történnék jól az emésztés, akkor a' gyomor' tájkát egynéhányszor napjában döröljék meleg flanél-lal, hogy a' gyomor' munkássága erősödjék. Végre a' Hoffmann' gyomor-ecseppjeit is elő lehet venni, melyekből egy órával evés előtt 10-től 15 cseppig nyelhetni el. Még egyszer említem, hogy így csak akkor kell cselekedni, ha csupán és egyedül az étel nem kívánással van dolgunk, és ez nem valamely más betegségnek a' története, symptomája.

2) Gyomorégés és fölöttébbi éhezés.

Gyomorégésnek mondatik egy a' gyomorból a' nyelöcsőn a' torokba felmenő égető érzés, mellyel ha már megrögzött, és valamely különös új gerjesztőök járul hozzá, utóljára holmi vizes nedvesség bőfög fel, mellynek olly csípős savanyú íze van, hogy a' fogakat is megtompítja, és azonkívül ollyan szaga és íze mint az avas vagy megromlott kövérségeknek.

A' gyomorégésre mindég az életrendbéli hibák adnak alkalmatosságot, kivált a' nehezen emészthető zsiros, kövér ételekkel való élés, mellyek sokáig a' gyomorban hevernek, előbb mint megemésztetődhetnek. Ez utolsó okból leginkább a' gyenge gyomorúaknál vétetik észre. — Az orvoslást az okok határozzák meg. Mikor a' gyomorégés a' gyomorban lévő savanyúságtól függ, akkor minden savanyúkat és a' mi savanyúságot csinál, el kell kerülni, főképpen a' nyálkás és tészta ételeket. Midőn ellenben a' szájba feljövő íz és szag

kozmás vagy avas, akkor különösen a' zsiros, kövér eledelektől kell tartózkodni. Az előbbi esetben hasznos a' Magnesia, kávékalananként véve, az utolsóban pedig néhány lehámozott keserű mondolákat jó enni, mikor a' baj valakire jó. Azonban ezek a' szerek csak a' gyomorégésnek megtámadásaikor érnek valamit, minthogy a' jelenvaló alkalmatlanságokat háríthatják el, de magát a' nyavalyát, vagy gyomorégésre való hajlandóságot meg nem gyógyítják. E' végre használathatók a' keserű gyomorerősítő szerek, melyek a' gyomor gyengeségén, mellytől nyavalya ered, és fönntartatik, legjobban segítenek. Illyenek a' *Gentiana*, a' *Trifolium fibrinum*.

A' fölöttébbi éhezés annyiban atyafias a' gyomorégéssel, hogy az is a' gyomorgyengeségetől, és az ételeknek hibás megemésztődéséből veszi származását. De néha a' fölöttébbi torkosság csupán szokássá vált, — harmadszor azt a' beteges és rágó gyomornedv okozza, melly az éhezéshez hasonló érzést szül a' gyomorban. az első esetben, mikor a' nagyehetőséget a' gyomorgyengeség nemzi, a' mit abból ismérhetni meg, hogy a' bevett eledelek mindjárt, vagy legalább nem sokára ismét kitakarodnak, (vagy a' szájon vagy végbélen által), akkor úgy kell cselekedni, a' mint a' következő szakaszban fogjuk a' gyomorgyengeségnél tanítani. — a' kinél a' sokehetőség szokássá vált, az uralkodjék magán, egyék naponként kevesebbet, és ha a' gyomra erősen dolgozik, csak nehezen emészthető ételeket, mellyekkel az több ideig vesződhessék. — Ha a' gyomornedvek hibás minémiségétől volna, akkor ezen elfajulás' természete vezesse a' gyógyítást. A' vele gyakran járó savanyú felbőfögések ellen savanyoltó szereket, p. o. magnesiát vagy szénport kell elővenni, — ha a' felbőfögés csípős, rágó, akkor a' nyálkás és olajos ételek, p. o. zabkásalév, mondolatéj, ée. használ-

nak, a' hashajtásra szokott személyeknek jó ilyenkor is hashajtókkal élniek, hogy a' gyomrok kitisztuljon. Mint háziszerek e' végre, a' Bétsi hashajtó ital vagy egy lat Szennalevelekkel főtt aszalt szilváknak a' leve elég ismeretese. A' hol végtére a' nagyehetőség az elűzött vagy visszaverődött bőrkiütésektől származik, ott ezeket kell ismét a' bőrre kihajtani, vagy mustártésztaival, melly a' gyomor' tájékára tétetik, vagy újabb fertőztetés által. Utoljára a' megbetegült résznek előbbeni állapotját kell erősítő gyomorcsappek által ismét visszaállítani.

3) Gyomornymás — Gyomorgyengeség.

A' gyomorgyengeség kétféle lehet, és hol a' gyomornak érzékeny voltában, hol pedig inkább annak munkátlanságában áll. A' gyomor érzékenyebbsége igen gyakorta előfordul az innyavalyákban, különösen a' komorkórságos és szűnádrás személyeknél, úgy a' köszvényben és néhány más betegségekben. E' baj csaknem mindig a' gyomorgörcsnek a' kezdete, a' mellyé kicsinyenként szokott átalváltozni. Én azért a' gyomornak ezen érzékeny voltát itt egészen elmellőzöm, és róla csak a' következő szakaszban a' gyomorgörcs' orvoslásánál fogok szólni.

Ellenben a' gyomor' munkátlansága valami más; ez abban áll, hogy a' gyomor a' bévett, legkönnyebb eledeleket sem emésztheti meg, azért ezek abban változatlanul vagy igen keveset változva maradnak vagy így mennek el ismét. Az okát majd a' testnek közönséges gyengeségében találjuk, az elerőtlenítő nyavalyák, vérelvesztés, a' mértékletlen nemi gyönyörködések után: majd az erőtlenség csak egyedül a' gyomorban vagyón, és függ a' rendetlen életmódtól, a' mint ez a' Gazdagoknál legtöbbször tapasztaltatik. Ugyanaz származik a' szécs italokban való mértékletlenségtől a' minden négy,

öt, vagy hat hetek múlva Némelyektől bevetetni szokott hánytató vagy hashajtó szerektől, és némelly orvosságokkal, ée. való visszaéléstől. Néha végtére azt a gyomornak valamelly helybeli baja vagy talán valamelly részének megromlottsága is okozza, és ez kétségkívül a' legveszedelmesebb és legkevesbbé gyógyúlható gyomor gyengeség.

Legkönnyebben gyógyúl az olyan gyomorgyengeség, melly a' gyomor' megterhelhetéséből származott, és még nem sokáig tartott, holott ellenben a' hosszú ideig tartó mindég nehezen gyógyíttatható; mert ennél hamar életműves sérelmek fejlődnek ki a' gyomorban. Az Eszemiszomok' gyomorgyengeségében is végre kevés jót reménylhetni, mert az emésztés miatta néha végképpen elromlik.

A' gyomorgyengeség mindég csak kicsinyenként származik: ha tehát azt sikeresen el akarjuk hárítani, mindjárt elejénte kell hozzá látni, minekelőtte a' legfőbb lépcsőre hágna. Kiki óvjalmagát különösen mind azon behatásoktól, mellyek ezen nyavalya' okai között előszámláltattak, tartson helyes életrendet, és ne éljen előbb gyomorerősítő szerekkel, míg a' gyomorban lévő ártalmas Holmik és emésztetlen táplálószerék belőle ki nem takarítottak. Csak azon esetben, ha történetből valakinek a' gyomrában valami étel nyomást okozna, lehet minden előrekészület nélkül napjában 10-től 15. cseppig való keserű gyomorcseppeket bevenni, és e' mellett igen hasznos, a' gyomortájékot is kívülről egy darab flanállal dörölni. — Ellenben gyomornak nagy érzékenységekor, és a' boriszáknál, őrizkedni kell a' kiüresítő szerektől, mert ezekre néha sok rossz következhetik.

A' gyomorgyengeség' gyógyítására a' rendes diaeta vagy életrend többnyire elegendő. A' gyenge húsételek és jó levesek legalkalmasak, ellenben a' répa és ká-

posztaneműeket egészen távoztatni kell. A' Beteg szokjék bizonyos időtájban asztalhoz ülni és enni, igyék evés után egy pohár jó gyomorerősítő bort, és tegyen mértékletes testi mozgásokat, de ne fogjon mindjárt tele gyomorral a' dologhoz, melly miatt a' gyomra öszvenyomattatnék és az emésztés akadályoztatnék. A' meleg italok, kivált a' théa és kávé ártalmasok, helyesebb valamelly keserű tiszta barna sert vagy jól megfűszerezett meleg sert inni. Jeles hasznuk a' keserű csinált borok is.

A' gyermekeknek e' végre ajánlhatni a' Rhebarbara tinkturát, húsztól harmincz cseppig. Mikor a' gyomorgyengeség a' gyomor' meghülésétől támadott, akkor egy mustártésztát kell vetni azon tájékra. Minden gyomorerőtlenységben jók végtére a' gyomorflastromok, mind az ismért aromatikos flastrom, vagy a' Klepperbeiné, mind az otthon készítették. Az utolsókat így lehet csinálni. Végy két evő kalánnyi reszelt kenyérhéjat, továbbá megtört fenyőmagot, mezei és olasz kömény magot, mindenikből fél kalánnal, fahéjat, újfűszert (Neugewürz), gyömbért fűszerszegfüvet, mind-egyikből egy kis kávé kalánnyt, fahéjvirágot (Zimmtblüthen) és szerecsendiót, mindenikből fél annyt, keverd mind öszve, tedd egy czintányéron az izzószen fölé és önts hozzá annyi vereshort vagy rozségeetbort, hogy meleg péppé váljék, mellyet újjnyi vastagon vászonra kenj, és olly melegen, a' mint csak tűrhetni, tedd a' gyomortájékra. Ha ez a' flastrom megszárad, újra meg lehet, mint előbb, nedvesíteni és megint feltenni, a' minek igen jó haszna szokott lenni.

4) Gyomorgörcs.

Ezen nyavalya többnyire az éppen előbb leírt három emésztésbéli bajoknak következése szokott lenni, és kicsinyenként mindég magósabb lépcsőre hág. A'

fájdalom a' szívgyödörben érzett nyomással kezdődik, de végtére olly erőszakossá lesz, hogy az egész gyomortájékot elfoglalja, és ollyan érzést okoz, mintha a' gyomor mindenünnen öszveszoríttatnék. A' Beteg' kezei és lábai mintegy elhalnak, a' homlokát hideg veríték födi, valamelly erőltető ökröndés áll elő, a' mikor a' hátában lévő fájdalom egész a' vállapoczkákig terjed, sőt a' lélekzetvételt is nehezíti. Midőn a' nyavalya magosbra hág, valamelly csipős savanyú, vizes nedvesség bőfög fel a' gyomorból, és ha a' nyavalyabéli támadás igen nagy és sokáig tart, még ajúlások és rángatózások is járulnak hozzá. — A' gyomorgörcsbeli támadások elejéntén csak ritkán jönnek, de utóbb nem csak gyakortább jelennek meg, hanem sokkal nagyobb erőszakossággal is, úgy hogy egy támadás fél, sőt egész napig is eltart. E' baj legtöbbsnyire hasdugulással jár, a' mi a' támadásokat még inkább nagyobbítja.

A' gyomorgörcs nem annyira veszedelmes, mint inkább fájdalmas, és, ha a' gyomorban élet műves hibák nincsenek jelen, a' czélarányos életrend mellett és az újabb okoknak eltávolztatása által, és ha még igen sokáig nem tartott, legtöbbsnyire hamar el lehet ismétel háritani.

A' gyógyítást mindég az okok szerint kell elintézeni, mellyek a' gyomorgörcsöt gerjesztették. Ha ezt valamelly epés ok támasztotta, a' mint néha meleg nyárban történik, úgy hogy a' Beteg' nyelve sárgás mocokkal vonódik be, a' szája' ize keserű és felbőfögés, hányásra erőltetés vagyon jelen, akkor a' River italát fogja az Orvos rendelni.

A' támadásnak elmúltá után közönségesen valami hánytató vagy hashajtó szert rendel az Orvos az epés tisztátalanságoknak a' gyomorból való kitakaríttatásokra, a' mit a' görcsök' támadásakor soha sem kell ocselkedni.

Ha a' gyomorgörcs a' meghűtéstől származott, akkor távoztatni kell a' hideg italokat, a' gyomortájkot naponként többször flanállal megdörögni és repülő Kámforkenetet bekenni.

Mikor a' gyomorgörcsöt a' szelek okozták, olyankor a' puffasztó ételektől kell őrizkedni: a' hasat klisz-térekkel megnyitni és a' görcs' jelenlétekor is néhány borsos méntapogácskákat bevétetni vagy borsos ménta-théát itatni.

Az elnyomott vagy megrekedt aranyértől vagy havitisztúlás miatt következett gyomorgörcsben hasznosak a' meleg lábfürdők és olajos kliszterek. Meleg fürdőköt tenni fel ilyenkor a' gyomor' tájékára igen ártalmas, valamint a' Hoffmann' csepjei, Tincturae Valerianae; melly szerek ellenben a' vén nem bővérű személyeknél igen jól illenek.

Ha geliszták vannak a' gyomorban, mellyből azok néha ki is vettetnek, senki se éljen mindjárt gilisztahajtó szerekkel; hanem előbb téjkliszterek által csalja azon férgeket ismét a' végbél felé, és azonban a' hagy-ma', mustár', torma' és effélek' ételével üzze le a' gyomorból. Csak ekkor vehetni be osztán haszonnal valamely gelisztaszert, a' mint utóbb tanítani fogjuk.

A' gyomorban lévő savanyúság ellen ajánltathatók a' gyomorégésnél dicsért szerek. A' diaeta az utóbbi esetben olyan légyen, mint a' gyomorégésnél mondatott.

Az elüzdött v. beverődött bőrnyavalyákat és lábak' izzadását a' közönséges és lábfürdők által kell ismét a' bőrre kihajtani, és ha ez nem elég, a' testet a' ragadványnak kitenni.

A' kóborló csúsz ellen, melly a' gyomorra vetőd-vén benne görcsöt okozott, nincs jobb, mint mustár tésztát tenni fel a' gyomor' tájékára és ezt melegen tartani. Belsőképpen semmit sem kell adni, és igen könnyű, nem izgató dietát rendelni.

A' gyomornak fölöttébbi érzékenysége miatt támadó gyomorgörcs ellen az orvosok görcs ellen való szerekkel, és némelly érczneműekkel élnek.

Eltávoztatódván így a' gyomorgörcsnek oka, de az maga még jelen lévén, izgató szereket lesz jó használni, mellyre a' támadások mindég gyengébbek kezdenek lenni és végtére egészen is elmaradnak.

5) Gyomorgyulladás.

Ezt legtöbbnyire a' jeges, hideg italokkal a' testnek felhevültekor élés, vagy mérges holmiknek elnyelése, szeszes italokkal visszaélés, és időtlenül vett nem az Orvos által rendelt Hánytatók, úgy a' szokott vérfolyásoknak megrekedése után is látjuk származni; kezdődik valamelly, a' szivgödör' tájékában érződő, tartós szuró fájdalommal, a' melly az erősebb gyúladásnál égetővé és a' legszelidebb ételek és italok által is szinte elviselhetetlenné szokott lenni. Ide járúl egy mindég visszatérő fölötté fájdalmas okádás, a' mellyet akármelly eledel is támaszt. A' Betegek tehát a' legesztőbb szomjúságot sem bátorkodhatnak oltani. Nem sokára majd hideg veríték üt ki rajtok és ájúlások, inkrángatódzások és eszeveszettség hozzák el a' kívánt halált.

E' nagy veszedelemből kiki elgondolhatja, hogy itt mindég és gyorsan Orvoshoz kelljen folyamodni. Ha nem kaphatni ötet hamarjában, akkor egy Seborvosért kell küldeni, hogy a' Betegen tüstént eret vágjon, ha ennek érverése igen kicsinynek látszik is előtte. Így sem akarván az okádás elállani, azonkívül ha az Orvos vagy Seborvos jónak találja még 12—16 darab pióczát, sőt a' betegség' állapotjához képest széles hólyaghuzó flastromokat is szükséges lészen a' fájdalmas helyre felrakni. — A' borogatásokat és belső szereket az addig elérkezett Orvos fogja rendelni. A' lenyelt rágó

és mérges holmiktól eredett gyomorgyúladásnál, men-
nél több lenmagolajat vagy tejet, tojásfejét, téjfölt,
írósvajat vagy zabkásanyálkát nyeljen le a' Beteg.

6) O k á d á s, H á n y á s.

Az okádás igen számos okoktól származik, mely-
lyek azt inkább vagy kevesbé veszedelmessé teszik.
Mikor a' gyomor' romlottságától származik, akkor rend-
szerint nem veszedelmes; és ilyenkor a' hányást in-
kább elő kell mozdítani, p. o. langyos vajasvizital ál-
tal, nem pedig elállítani igyekezni. Sokkal rosszabb,
ha valami más nyavalya velődik a' gyomorra és há-
nyást okoz; mert ez néha olly makacs, hogy sokáig
nem lehet elállítani; a' mi kivált a' nehezen okádkható
személyeknél, mivel náluk nagy erőltetést és megrázó-
dást okoz, annál veszedelmesebb. Így megesik p. o.
gyakorta, hogy a' test' meghűlése után a' csúsz ve-
tődjék a' gyomorra, a' mire különösen igen fájdalmas
hányás szokott következni.

Ezen esetben legjobb mustártésztát teüni a' gyo-
mortájékra. Még fájdalmasabb az elnyomott köszvény-
től vagy podagrától eredő hányás. Ebben lábfordóket
hasznos elővenni, hogy a' lábköszvény ismét lehuzód-
jék; ha ez nem volna elég, akkor lehet mustártésztát
is a' gyomornak a' podagrától megtámadva volt részére
feltenni, azonkívül igen szükséges magát a' szeszes,
hevítő valamint a' hidegítő és savanyú szerektől, éte-
lektől és italoktól megőrizni.

A' megrekedt lábizzadást, a' mint már egyébűtt
mondottuk, meleg lábvizek által kell újra előhozni.
A' húgyműszerek' görcse miatt elakadt vizelléskor néha
húgyszagú nedvesség vettetik kia' hányásalatt. Itt igen
hasznos a' zabkásából vagy lenmaglisztből készült és
a' hólyag' tájékára tett borogatás, a' meleg fürdők és
lenmaggal főtt vízzel való klisztérezés, nyálkás italok

's ezek között főképpen a' len vagy kendermag' vékony théája, kivált ha a' Beteg olyan ételekkel is él, melyek valamennyire vizellethajtók, p. o. spárgával, petrezselyemmel, fenyőmagthéával, ée.

Ha az okádást valamelly bezáródott sérvés okozza, akkor úgy kell cselekedni, a' mint ezen bajnál előadjuk.

A' hányásnak egy más neme az Eszemiszomokat szokta megtámadni; ebben csak kevés, sovány és könnyen emésztődő eledelkekkel kell élni, és ezt is csak az éhezéskor. A' szeszes italokkal való bő élest naponként kevesebbre kell szállítani, mert egyszerre fölbeszakasztani nem tanácsos. A' könnyebb húsételek meg legajánltathatóbbak. — A' gyomorerőtlenységétől származó okádást úgy kell gyógyítani, a' mint azon nyavalyánál leírtuk. A' komorkórságos, szűnadrás és terhes személyeknél előforduló hányásról utóbb lesz szó, csak mellesleg említem, hogy itt valamelly gyenge borsos méntaherbaté gyakorta tüstént segíthet. — De a' hol a' gyomór meg van gyúladva 's ennél fogva nem csak minden étetek és italok visszavetnek, hanem az orvosságok is; ott Orvos szükséges, hogy a' Beteg' bővérűségéhez képest nadályokat hattól tizig a' gyomór' tájkára rakasson fel, és a' pióczaszúrásokat még egy óráig vérzeni hagyják, és mandola olajból, meg arabiai mézgából, vizes czukorral készült fattyú mondatéj nyújtasson gyakorta a' Betegnek.

Vékony leveseken és nyálkás italokon kívül semmivel sem szabad élni.

A' melegítő gyomórflastromok minden más esetekben hasznosak, néha a' lábfördők is, kivált a' bővérű személyeknél, a' hol a' hányást a' gyomór' véredényjeinek igen tele voltak okozta,

7) Elsoványodás, elszáradás.

Az elsoványodás vagy sorvadás az a' nyavalya, melly miatt az ember minden bevett eledelék mellett is, naponként soványabbá lesz, és a' teste mint valamely élőfa elszárad vagy elfonnyad és napról napra több erőt vesz el. Ettől a' tüdőkórságot meg kell különböztetni, mert a' közönséges elsovadás, mellyről itt szöllek, nem áll valamely résznek a' nyavalyájában, hanem az emberi testben lévő minden természetes munkálkodásoknak az elcsüggedtségekben. A' kisebb gyermekeknél ez a' nyavalya igen közönséges, és különösen a' gyermeki nyavalyák között fogjuk alább leírni Elaszás név alatt.

Elejéntén a' Beteg önnön testén a' húst látja fogyni, kicsinyenként majd, az erejít is, míg végtére több idő múlva valamely lappangó hideglelés veszi elő, ottan ottan előkerülő fázással és száraz hévséggel, a' midőn kivált a' tenyerei és lábtalpai igen forrók, és erőtlennítő éjjeli izzadásokkal, mellyek a' testet mindég nyomorultabbá teszik, míg utóljára minden életereje elvész és elhal.

E' nyavalya gyakorta több évekig eltart, és sokakra örökségül száll, és ezeknek azért. tulajdonképpen soha sem kellene megházasodniok. Néha támad az olly betegségek után, a' mellyek a' testtől sok nedvet vonnak el, p. o. a' sokáig tartott hasmenések, vérhasok, fejer folyás, bő genyetségű fekélyek, giliszták, vérfolyások, mértékletlen nemiközösülések után, — továbbá a' nagy elmeheli nyugtalanság, emésztő gondok, roszt és megromlott eledelék és hirtelen' elüszött bőrkiütések után is.

A' jó, helyes életrend sehol nem használ annyit mint itten; mert az orvosságok általjában csak keveset tehetnek. Itt ugyanis legtanácsosabb csak erősen

tápláló ételekkel élni, milyenek: a' jó húslevesek, lágy tojások, tej és lisztételek, ris, dara, aprókása, metélt, édes gyökerek és érett gyümölcs. A' mértékletes testi mozgás is hasznos, míg az éjjeli bággyasztó izzadások meg nem jelentek, ezután pedig mindent, a' mi a' testet felhevítheti, kerülni kell. Azonkívül használ az islandiai zuzmónak, szálepgyökérnek, ée. itala is. De mind ezekből csak mindég keveset vegyenek a' Betegek, kiknek soha és semmivel sem szabad gyomrokat megterhelni. A' kik roszul emésztenek, vegyenek be ebéd előtt mindenkor 10 — 15 cseppet a' Hoffmann gyomorelixirjéből. A' kávé és szeszes italok hevítenek, a' hideglelést öregbítik, tehát a' nyavalyát is nevelik.

A' testre való gondosság mellett nem kell elfelejtezni a' vidám társalkodásról és elme' felderítéséről is. Ide tartoznak a' víg társaságok, egészséges lakhely és száraz alvószobák, reggeli kisétálások a' (most felszántott földekre és mértékletes mozgás. A' keményszékűeknek hasznos a' savó és íróital: de ha reájok hasmenés következik, azonnal félbe kell hagyni. Ha köhögés, torhaköpés, mellyszorulások, vérköpés és más mellybéli bajok is járúlnak hozzá, akkor ez a' tüdőkórságnak egyszer'smind való jelenlétére mutat, és erre nézve úgy kell cselekedni, a' mint folyebb a' tüdőaszúkórságnál tanítottuk.

8) Bélpuffadozás, felfuvódás, szélkórság.

A' belek' felfuvódására való hajlandóság, egy igen alkalmatlan nyavalya, és leginkább a' gyenge emésztő műszerekkel bíró személyeknél észrevétethető. Különösen hajlandók reá a' benn sokat ülők, úgy a' komorkórságosak, külső szabad levegőt kerülők és helytelen életrendhez szokottak, — de főképpen azok, a' kik a' meleg lágyító italokkal visszaélvén önnön emész-

tőrejeket elgyengítették. Igen gyakran a' láboknak meghűtése, hideg italok, káposzta neműek, és némelly földi és kerti gyümölcsök is adnak reá okot. Illyenek különösen a' hüvelyes vetemények, gyümölcs, ha ezekre valaki iszik, új serek és borok, némellyeknél a' tej, másoknál a' víz. Igen sok ember szenved a' szélkórságos bajokban a' has' meghűlése miatt.

A' puffadásból eredő bajok nem csekélyek, sőt némelly, kivált kövér személyekre nézve fölöttébb kínzóak. Azzal fúladozás, leírhatatlan gyötrődés, igen nagy szívdobogás, tagok' reszketése, fejbéli bajok, éeszoztak, kivált a' komorkórságosaknál, nagy mértékben megjelenni, és csak a' felbőfögés vagy szelek' elmenése által megkönnyebbülni, a' mikor a' Beteg szinte újra születettnek érzi magát, még az előbbi bajok ismét vissza nem térnek.

E' bajok' gyógyítása igen egyszerű, és azt ismertes szerekekkel való élés többnyire nem foganatlan. Az első és legfőbb védőszer marad mindenkor, a' meghűléstől, kivált a' lábakétól való őrizkedés, és nedves hideg időben a' hideg víz ital' távoztatása: továbbá mind azon ételeket és italokat, melyekről előbb emlékeztünk, szorgalmasan kell kerülni, — és harmadszor, ha már a' puffadás jelen van, mind azt haszonra fordítani, a' mi a' belekben meggyúlt levegőt föl vagy alá kihajthatja. Az utolsókhoz tartozik a' hasnak flanelállal döröszölgetése, a' hol lehet e' testnek mozgás által való megmelegítése és a' hasra felrakott meleg ruhák. A' felbőfögést nem kell erővel kényszeríteni, mert ez hijában való igyekezet és hamar hányásra erőltet, a' mi a' jelenlévő bajok mellett kétszerte fájdalmasabb, azonban lehet jó erős szíkfűvirággal készült kliszterrel a' szeleket lefelé téríteni. Belsőképpen a' Beteg ihatik egy vagy egynéhány findzsa kerti kömény-, ánisz-, cziczikó-, vagy borsos méntaherbatét, csak nem kell

egészen hozzájok szokni, mert így minden jó hasznok elmúlik vagy kevesedik.

Néha a' puffadásra hajlandó személyek, kivált olyan helyeken, a' hol illendőségéből a' szelek' elmenetelét meggátolni kénytelenek, ájulásba is esnek, a' mikor mindenek előtt szükséges minden, gyomrot és hasat nyomó; szorító ruhákat megtágítani vagy egészen eltávolztatni. Ezen eset a' fejérszemélyeknél gyakoriabb, mint a' férjfiaknál, minthogy ezek a' ruhájikat könnyebben megereszthetik, amazok ellenben idegen segítség nélkül és hamarjában ezt alig tehetik. Leginkább a' gyomor' tájékán lévő nyomást kell hamar elhárítani, mert másként az ájulást gutaütés követheti.

9) Hasmenés, (Fosás.)

A' hasmenésről elsőben is azt kell megjegyezni, hogy azt kivált hirtelen' elnyomni néha igen ártalmas. Így p. o. mikor az a' gyomorterhelés és étel nem kívánás után származik, nem sokáig tart, nem gyakorta történik; nem gyengíti hanem inkább könnyebbíti a' Beteg' állapotját, étel kívánást gerjeszt, a' hasnak szokott feszülését megkevesíti, és végtére ha nem csupa haszontalan és fájdalmas székre erőltetésből áll, és valamelly nyálka' vagy vizes nedvesség' elmenetelével egybekapcsolva, hanem valóságos ganéjuak kiüresülésével jár, akkor azt olly természeti törekedésnek kell nézni, melly a' nyavalyákat elhárítja, és éppen ezen okból soha sem tanácsos elállítani, hanem inkább előmozdítani, és a' gyomor' újabb megterhelésétől kell őrizkedni. Az utolsóra nézve a' Beteg mind addig semmit se egyék, még valóságos éhesség nem áll elő, s ekkor is csak kevés, könnyű eledellekkel éljen. — Ellenben ha a' hasmenés már sok ideig tartott, akkor minél előbb kell okosan gátolni, másként a' testet minden erejétől és kivált minden nedvességeitől igen

megfosztja. A' hasmenés' gyógyítása azonban szintolly különböző, mint az okai, azért előbb ezeket szükséges kifürkészni, ha az orvoslást haszonnal és minden kártétel nélkül akarjuk véghez vinni.

Midőn a' hasmenést emésztetlenség okozta, akkor igen vékonyan kell élni, hogy a' gyomor időt nyerhessen a' még meg nem emésztődött eledlek' feldolgozására, mert másként a' nyavalya csak öregbednék. De más felől a' gyomornak nem lévén elég ereje a' bevett eledlek' megemésztésére, azt erősíteni is szükséges. Erre valók a' Narancshéjcsепpek, gyomorelixirek, egy fél pohárnyi Bisóf, és külsőképpen a' gyomorflastromok. Legfogatosabbak az utolsók, melyeket így készíthetni: Végy két kalánnyi megtört vagy reszelt kenyérhéjat, — olaszköményt, mezei köményt és fenyőmagot mindenikből fél kalánnal, — újfűszert (Nau-gewürz) gyömbért, mindenikből egy kávékalánnyi, és még egy kevés fűszer szegfűvirágot, fahéjat és szerecsendiót, törd össze mindnyáját apróra. Ezt azután keverd mind egybe, tedd egy czintányérban izzó szén fölé és tölts hozzá veres bort vagy rozségett bort kicsinyenként a' míg csak ezt beiszszá, és pépsűrűségűvé nem lesz. Azután kend' fel újnnyi vastagon valami ruhára és terítsd olly melegen, a' mint csak szenvedhetni, a' gyomor' tájékára. Ha megszárad, ismét fel lehet lágyítani és szintúgy melegen feltenni. Ezen rendelkezéseket nevezetesen akkor is, ha már a' hasmenés megkevesedett, haszonra lehet fordítani. A' diatáról vagyis életrendről utóbb. —

Ha a' hasmenést meghűlés okozta, a' mi leginkább nedves időben a' lábak' meghűtése miatt történik, vagy az egészségtelen nyirkos lakástól, ée. akkor éppen ellenkezőleg kell magát a' Betegnek tartani. Öltözzék jól melegen, tegyen a' lábai alá szőrtalpakat, mezítelen hasára egy darab flanellt, és semmi hideget ne igyék.

Előbb, mint aludni men, igyék néhány csésze bodza-herbatét, hogy a' kigőzölges előmozdítottassék, és nap-pal jól megfűszerezett melegsért, hogy a' bélcsatorna megmelegedjék. Csupán eme' rendszabások' megtartása is elegendő a' hasmenés' elállítására.

Néha a' hasmenés' oka a' nyálkásság, a' mi a' kolompér' és más lisztes, nyálkás és olajos ételekkel, hüvelyes veteményekkel, ée. való élésre szokott következni. Megismérhetni a' nyálkás hasmenést a' szájban lévő nyálkás ízből és nyálkaelválasztódásból, a' savanyúságra való hajlandóságból és savanyú felbőfögésekből, továbbá a' kiürületeknek nyálkás minéműségéből. Legtöbbnyire olyan személyeknél jelenik meg, a' kik az előbbi eledetek mellett jobbra ülteni szoktak. Ennek orvoslása is igen egyszerű. A' Beteg kerülje a' nyálkás eledeteket, egyék marhahúst mustárral, és egyéb fűszerszámos ételeket, igyék egy egy pohár jó bort, és forgolódjék gyakorta kinn a' szabad levegőben. Így a' nyálkás kiürületek naponként kevesebbbednek, a' hasmenés kisebbedik és az előbbeni egésség tér ismét vissza. De ha a' további vele nem gondolás miatt a' hasmenés meggyökereznék is, mint néha, fél esztendeig vagy hosszabban is tartana, akkor vegyen a' Beteg reggel és estve egy fél kávé-s kanálnyi Columbogyökér port egy fél pohárnyi veres borban, a' melly legtöbbnyire az ilyen legmakacsabb hasmenést is elállítja.

Végre ha a' hasmenést a' meggyűltt epe okozá, a' mire a' szájban lévő keserű izről, sárgán bevont nyelvről, sárga, rágós, és vizes székürületekről, továbbá az egy időkori fej és hasfájásról ismérhetni, ekkor éppen nem kell a' hasmenést elállítani, hanem inkább egy hashajtó szert beadni, hogy az epe kitakarítottassék. Főzzenek e' végre 20—25 aszalt szilvát egy lat szenna-levelekkel, vízben, a' mellyből a' Beteg igyék korán

reggel egy fél csészényit, és ezt cselekedje harmad napon is ha a' hasmenése el nem múlt. A' hevítő eledlek, bor, kávé és fűszerek távoztassanak, és helyökbe vékony nyálkás ételek, úgymint ris és árpakásalevesek, tétessenek. Némellykor az orvos tudtával Hánytalószert is jó venni, ha t. i. émelygés, ökröndés, rossz szájíz és hányásra való hajlandóság is van jelen; de ezt soha sem kell orvosi rendelésen kívül bevenni, és azért én is annak rendelését itt készakarva mellőzöm el. Ugyan is az agyvelő' állapotjától, és attól, valjon nincs-e a' Betegnek sérvése, úgy a' mellének hogylététől, testalkotásától, a' talán jelenvaló terheségtől, ée. olly sok függ, hogy azt egy nem orvos éppen nem határozhatja meg, ki vehessen be hánytalószert, ki nem?

Az életrendre nézve kerülni szükséges a' kemény és nehezen emésztődő ételeket, és inkább kőményes levekkel, kivált borjúhús és tyúkhúslevesekkel élni. Ha hasfájás is volna jelen, ezt a' szíkfűthea el szokta hárítani, vagy, ha a' hasmenés még igen tetemes, a' zabdarathéa. A' hason valamelly széles gyapjukötőt hordozni, a' lábakra meleg gyapju vagy pamutharisnyákat öltetni és általyában a' testet melegen tartani, mindég hasznos. A' nyálkás hasmenésben jó, hébekorba néhány egész vagy nagyjából tört borsszemeket lenyelni. Elmúlván a' hasmenés, erősítő és jól tápláló életrendet kell követni, és mellette a' testet is mértékletesen mozgatni. — Köz italul szolgálhat a' zab vagy riskása' nyálkás főttelve, az árpa vagy kenyérrel főtt víz, vagy csupa főtt víz, mellybe kétszersült vettetik. A' meghűlésbéli hasmenés meleg italokat kíván, nevezetesen borsos méntával, szíkfűvirággal, melisszával készült théákat. —

10) Vérhas.

A Vérhas egy, hideglelés mozgásokkal egybekapcsolt, mindenkori székre erőltetés; mellyel egyszer'smind keserű szájíz, mocskos nyelv, étel nem kívánás és undorgás is szokott jelen lenni. A Beteg az emésztetét akarván letenni, a' mi igen metsző hasfájdalmakkal szokott járni, tőle ritkán men el egyéb, egy kevés nyálkánál, melly imitt amott véres vonásokkal vegyes, sőt néha csupa vér üresedik ki, 's ez gyakorta 24 óra alatt százszornál is többször történik. A' nyavalya igen veszedelmes és némellykor kevés napok múlva halált okoz. Csak ritkán vétetik észre a' vérhas máskor, mint nyáron és az ős' tájban, leginkább ha az igen forró nappalra következő hideg estvekor valaki, nagyon fel lévén hevülve vagy igen pörén öltözködve, magát meghűti.

A' nyavalya' elkerülhetésére tehát szükséges, a' felhevült testet minden nemű meghűtéstől őrizni, a' földre nem fekünni, hideget nem inni, igen pörén nem öltözni és a' levegőfolyásnak magát ki nem tenni. Legrosszabb itten az, hogy a' vérhas néha ragadós és a' hasúritményeknek csupa szaga ilyen járványt (epidemiát) okoz. Ennél fogva tehát az egészséges gyermekeket, mert leginkább a' gyermekeket támadja meg ez a' betegség, soha sem kell a' vérhasban szenvedőkhöz közel eresztetni, és a' kiürült emésztetnek bűdös szaga, a' mennyire lehet, kevesíttessék, a' mit úgy tehetni, hogy az e' végre használt edényt félig, porrá tört faszénnel megtöltik, azután befödik, és azonnal kiöntik. Arnyékszékre nem kell a' Betegeket kieresztetni, mert az ott lenni szokott levegőfolyás a' nyavalyát rendszerént öregbíti, sőt ennek vizatérésére, a' meggyógyulás után is sokáig okúl szolgálhat.

A' vérhasban sinlódókra nézve elkerülhetetlenül megkívántatik a' melegen tartás; mindjárt ágyba kell tehát őket küldeni, számokra meleg szobáról gondoskodni, őket bodzazerhaté által megizzasztani, és minden hideg ételmet tőlök távoztatni. Legjobb nékik a' vékony lenmagthéa: ha pedig ettől undorodnának, akkor sűrű riskása, árpakása, zabkása vagy hasonló leveseket, egy tojás' sárgájával feleresztve, kell velök itatni. Minden hűvöltő italok, a' kávétól az égettforig, ártalmasok, valamint minden kövér és nehezen emészthető éledelek is, ellenben a' sótalan tyúkhuslév, a' borjúlábakkal és legföljebb még az ürühussal főtt levesek, ha a' főnnuszó zsír rólok lemerítették, megengedtethek. Ha hideglelés forróság van jelen, akkor a' hűvösítő mőndolatéj a' legjobb ital. A' hasra szíkfűvirágból és zabkásából készült borogatások tétessenek fel olly melegen, a' mint a' Beteg csak szenvedheti. Igen foganatosok azonkívül a' dugító, fájdalomenyhítő, nyálkás klisztérek keményítőből. Ebből vétetik t. i. két kávé kalánnyi, és egy kis hideg vízbe áztatódik; ekkor forró lenmagtheát öntvén reá. E' klisztérekét a' Betegnek mennél tovább magában kell tartania, ha pedig hamar kimennének, akkor kevés váratra ismét adni,

Ha egyszer'smind a' gyomor is el van romolva, és a' nyelv igen mőskos, akkor gyakorta hányás is áll elő, melyet langyos vízzel által segíthetni; utóbb a' hányás többnyire árt.

Hogy a' Beteg, a' kit mindég gyenge izzadásban kell tartani, magát a' székürítéskor meg ne hűtse, ollyan edényt legjobb szerezni, a' melyet az ágyban alá dughatni.

Ha ezekre a' vérhas el nem mulik, akkor orvosi segítséget kell keresni, — ellenben ha a' hideglelés elmarad, a' fájdalmas erőltetés a' nyálkás véres székürítéményekkel együtt kevesedik, és csak valamelly gyen-

gító hasmenés marad még néha hátra, akkor igen hasznos némelly izgató erősítő szer.

Midőn a' vérhassal veszedelmes in és rothasztó hideglelés van egybekapcsolva, a' Beteg eszelősködik, csendesen és félig nyílt szemekkel ott fekszik, semmire sem ügyelnek a' mi körülöttök történik, ée. akkor egy tapasztalt Orvoshoz kell folyamodni, mert ilyenkor a' veszedelem nagyobb hogy sem azt Orvos nélkül meg lehetne gyógyítani.

Még a' betegség' elháríttatása után is egy darab ideig a' javasolt magatartást és élet rendet folytatni kell, különösen nyálkás szerekkel, millyenek a' vékony húslevesben főtt ris, árpakása, dara, metélt, zabkása, ée. tojás' sárgájával össze habarva, továbbig élni, mindenféle meghűléstől őrizkedni, és estve a' szabad levegőben mulatást utóbb is sokáig kerülni.

11) Hasdugulás — keményszékeség — Hasszorulás.

Fölötte szembetűnő, mennyire különbözzenek az emberek egymástól a' bélkiüresedésre nézve, az egyiknek ugyan is naponként egy vagy két izben is van széke, másnál ez csak minden harmad nap' jön elő, a' nélkül hogy ezt vagy amaszt, némelly kisebb bajokat kivéven, betegnek lehetne tartani. Legtermészetesebb azonban, ha a' székiüresedés mindennap' egyszer történik, holott ellenben azok, a' kik ritkábban üresítik ki a' magok' beleit, holmi bajoknak vagynak kitétetve. E' különbségeknek az oka függ a' különböző testalkotástól, melly tekintetben mind azok, a' kik igen heves, kevés nedvességű testtel bírnak, a' székiürítésre nehezebben és ritkábban, ellenben pedig a' pöffedt, erős és bő nedvű testtel bíró személyek arra többször és könnyebben ösztönöztetnek a' természet által. A' mit egy felől a' természet művel, ugyanazt műveli más

felől a' szokás és életmód. Némelly emberek olly helytelenséget követnek el, hogy a' végbél kiüresítésre való ösztönt elmulatják, sőt elnyomják, a' mikor osztán ez az ösztön több ideig hallgat, és lassanként a' természetes bélüresedésekben ama' rendetlenség jelenik meg nálók. Továbbá természetes, hogy az ollyan személyeknél, a' kiknek foglalatosságok a' polgári életben igen fáradságos, a' kik tehát sokat izzadnak, és mellette keveset isznak, a' miből a' testnek ama' kevés nedvűsége származik, a' belek nehezen és ritkán üresedjenek; — végre ugyanez történik a' Nagyihatóknál is, mert minden szeszes italok a' testet kiszárasztják, és mind azoknál, a' kik hasdugító, és kiszárasztó ételkekkel, fejerkenyérrel, ée. élnek.

A' gyógyítás egyszerű, és mindég a' keményszékség' oka szerint intéztetik. De bár melly könnyű légyen is többnyire ezen bajnak elhárítása, mégis gyakran az arra való hajlandóságot tartósan megorvosolni igen nehéz, a' mi néha az egész életmódnak megváltoztatását szükségessé teszi. A' hol a' hasdugulás igen makacs, úgy hogy belőle fontos bajok támadjanak, mint p. o. hasfájdalmak, a' vérnek a' fej felé todulása, étel nem kívánás, sőt talán hányás is, ott gyorsan segítő szereket kell a' hasdugulás ellen fordítani. Ezt teszik egy felől a' klisztérek, mellyeknek hasnyitó tulajdonságát egy két kalánnyi sóval vagy egy darab benne felolvasztott szappannal nevelhetni; más felől hasnyitók: némelly ételek és orvosságok, p. o. az aszalt szilva, főtt alma, a' tisztított borkő vízben bevétetve, vagy egy lat keserűső, és végre egy lat szennalevéllal főzött aszalt szilváknak a' leve. Azoknak, a' kik a' beleknek ritka és nehéz üresedésekre nem természetesen hajlandók, hanem azt a' hibás életrend által tették csupán tulajdonokká, ollyan eledelkekkel szükséges élniök, a' mellyek éppen ellenkezőt művelnek; illye-

nek a' könnyű gyümölcsnemük, az édes gyökerek és gyenge zöldségek, ée. A' Dohányzóknek legtöbbször, ha reggel egy pipát kiszívnak, könnyű székök szokott lenni, másoknál ezt a' kávé okozza, ismét másoknál azáltal történik, hogy reggel a' kávét írósvajjal jól bekent zsemlyével iszszák. Mindazok végtére, a' kiknél a' bélkiüresedés természet szerint igen kevés és ritka szokott lenni, éljenek sok vékonyító italokkal, igyanak limonádét, és a' széküresedésére való ösztönnek soha se álljanak ellen, hanem tüstént és mindég engedjenek neki. A' kiknél a' has szorulást az emésztéshélyi gyengeség és a' bélcsatornának restsége vagy munkátlansága okozza, ott a' széküresedést igen előmozdítja a' testi mozgás és a' hasnak erős dörögtetése a' kéztényérrel, vagy még jobban flanállal.

12) Hypochondria, Komorkórság.

Ez a' férjfinemet csaknem egyedül illető betegség-forma, egy részszerint testi és pedig görcsbeli, részszerint lelki nyavalya, és többféle okoktól, de főképpen az emésztőműszerek' munkálódásainak megakadályoztatásaitól függ. Midőn az emésztőműszerek' gyengeségétől származik, a' mi leggyakrabban az ülő életmódhoz szokottaknál tapasztaltatik, akkor a' gyomor' megtöltekor minden bajak nagyobbodnak; a' gyomor' tájéka igen felemelkedett és minden nyomás iránt érzékeny, a' melly érzékenység a' komorkórságnak főbb gradicsain az egész hasban is elterjed. Csak az igen könnyen emészthető eledelek mellett lehet a' hypochondriás személyeknek meglehetősen egésségök. A' bevett eledeleket meg nem emészthetvén a' gyomor, több napokig változatlanul maradnak, és étel nem kívánsra; gyomorgörésre és nyomásra adnak alkalmat. A' bélürületek többszörre mindég nagyon sötét színűek és fölötté bűdösek, de néha makacsabb hasdugulás is van jelen,

a' melly minden bajokat szembetűnőleg öregbít, és erősen munkáló hashajtószerek által háríttathatik el. Végtére a' terhes szélkólika is néha nyugtalanító inbéli történeteket támaszt, de a' mellyeket minden föl vagy lefelé kiment szél megkönnyebbit, és kevesít. Máskor a' komorkórságosak tele vagynak nyálkával, a' szájokba valamelly nyúlós nyál szivárogo, vagy naponként a' hányás által vettetik ki nagy mennyiségben, leginkább reggel éhomra. Másoknál ismét különösen a' máj van megdugulva. Ez utolsónál leginkább szembe tűnik az emésztetlenség, sárga színű arculat, sárga foltok a' melljökön és néha nyilván látszó sárgakórság. A' vérnek nyugtalansága, szívdobogás, szorongató álmak, torokszorulás, boszorkány nyomás, ránduló mozgások alvás közben és más hasonló jelenetek állanak elő az Egyiknél kisebb a' Másiknál nagyobb mértékben kifejtődve, és kivált nyugtalan éjeket okoznak. — De néha az érzékek is sokféleképpen csalódnak, mert a' hypochondristák külömbféle dolgokat látnak, harangozni vagy hasonló zajgást hallanak, e' vagy ama' holminek egészen más ízét, egészen különös szagát érzik, sőt némmellyek a' nagy hidegben melegségről és viszontag panaszkodnak. — Végtére az efféle Betegek csaknem szüntelenül a' magok' betegallápotjáról gondolkodnak, mindenféle nyavalyákat képzelnek és magokat azokban sinlődni vélik, töprenkedők, félékenyek, ijedősek, bizodalmatlanok, és gyakorta igen elkeserednek, ha az ő balgatag véleményeiknek valaki ellen mond, vagy hitelt nem ad.

A' komorkórság' kezdete, folyamata és vége nagyon külömböző, néha az ifjukorban jelenik meg legelőször és a' férfikorig eltart, néha utóbb mutatja magát, és csak a' halállal végződik; harmadszor végre holmi más nyavalyába mehet által, vízkórságon, sorvadáson,

máj keményedésen és egyéb veszedelmes betegségeken végződhetik.

Némellykor a' Hypochondria örökségképpen látszik által szállani, de annak igazi oka mégis alkalmazint tulajdonképpen csak az atyától a' fiúra szálló test-szerkeztetésben vagyon. — Leginkább a' kövér potrohas személyek, a' kik ülő életmódot követnek, vagy-nak e' nyavalyának alávetette, kivált ha melancholiás temperamentumúak, és ezek között ismét azok leg-többször és legnagyobbban, a' kik arczatjuk sáppadt, testök felpöffedt, és hajok sötétszínű. A' vidám társaságban néha igen is jókedvűek, de ismét hamar elko-morodnak. — Ugy azok is, a' kik a' huzamos gondol-kozás által eszöket igen meg erőltetik, és egészségtelen levegővel élnek, leghamarább eme' nyavalyába esnek, valamint a' zabolátlan indulatú, kárt vagy szégyent vallott szerencsétlenül szeretett, sok gondokkal terhelt személyek is, 's a' t. Gyakorta azt a' hasbeli részek-nek, fodorháj mirigyeknek, a' májnak és lépnek meg-dugulásai és keményedései is okozzák.

A' gyógyulás reményje azoknál, a' kiknél a' hypochondria valamelly testi nyavalyából származott, nem örökségül szállott, még nem sokáig tartott, min-dég biztatóbb, mint az ellenkező esetben.

Az orvoslását e' nyavalyának soha sem kell a' Be-tegre magára hagyni, mert ő éppen nem ismeri a' maga baját, hanem ma ebben holnap ismét más betegségben véli magát lenni. De ritkán is gyógyul meg a' komor-kórság csupán orvosságok által, hanem mindég a' jó életrend és illendő magatartás által, melly tekéntetben eme' következő közönség és rendszabásokra lesz hasznos ügyelni:

A' Beteg sokat mozgassa testét a' szabad és egés-séges levegőben, és kivált az ebéd után és az alun-ni menetel előtt ne üljön és foglalatostkodjék olyan

dolgokkal, a' mellyek huzamos fejtörést kívánnak. A' testi mozgást pedig soha sem kell elmulasztani, hanem naponként gyakorolni, és rossz időben is valamelly házi munkálkodás p. o. fűrészelés, ée. által kipótolni. A' Gyengélkedőknek a' kocsizás és lovaglás hasznosabb a' járkálásnál; kivált a' lovaglás már sok hypochondristát meggyógyított. Az ételekre és italokra nézvetávoztatni kell minden hevítő és lankasztó italokat, valamint minden puffasztó és nehezen emésztődő táplálószereket is, nevezetesen a' hüvelyes veteményeket, és e' helyett éljenek inkább húsestelekkel és jó ital vízzel. A' téj és lisztételek szintoly kevéssé jók, mint az ugorka és dinnyék, ellenben a' mustár', torma' és a' hazai kevéssé hevítő fűszerek minden hypochondristának igen hasznosak. A' barna és fehérser ártalmas; de igen nagy könnyebbülést szerez gyakran egy teli find'sa borsos ménta herbaté.

Különös figyelemmel kell lennie a' betegnek a' belkiüresedésben való jó rendre is, mert ez igen sokat könnyebbít az ő bajain. Továbbá őrizkedjék minden indulatoskodástól, és különösen a' nemiösztön' mértékletlen kielégítésétől. A' bús, kedvetlen személyeket vidámitani és víg társaságokba kell vinni igyekezni. A' hol a' komorkórságnak okai nyilvánvalók p. o. hasbeli dugulások, a' gyomorban lévő savanyúság, puffadás-beli bajok, belek' elnyálkásodása, ée. ott ezeket annak rende szerint szükséges elhárítani: legtöbbit használ ilyenkor a' Carlsbadi fürdőkkel élés, a' honnét igen el is híresedtek. Ugyanezt mondhatni a' máj' nyavalyájiról is. Mikor a' Betegen a' gyomorsavanyúság, haspuffadás, hasszorulás, hányás, hasmenés és más hasonló bajok alkalmatlankodnak, akkor az e' nyavalyák ellen folyóbb javasolt szerekekkel éljen. A' bővérű személyeknek használnak a' lábfördők és a' néha néha történhető véreresztések.

13) Bélhányás. Misererè.

Ezen olly veszedelmes mint undorító nyavalya áll a' bélcsatornának visszas-munkálódásában, melyet mindig a' beleknek makacs megdugulása okoz. Kezdődik valamelly egyszerű többnapig hasszorulással, a' melly annál terhesebbé lesz, mennél tovább tart. Mivel ekkor semmi szelek sem mehetnek ki a' véghurkán, azért fölfelé keresnek útát, 's ez okozza ama' bűdös felbőfögést. Ehez járúl aztán émelygés és minden gyomorbanlévő ételeknek kiokádása, és végtére valóságos ganéjokadás. Ezen kiürületeknek saját szaga szüntelen a' szájban érződik, és új émelygés által ismét új hányásra erőlteti a' szenvedőt.

A' bélhányás legtöbbször a' káros személyeket támadja meg, és szerencsére ezeknél is legkevesebbé veszedelmes; mert vannak példák, a' mellyek bizonyítják, hogy négy hétig is eltartott, és a' Beteg még is meggyógyult. A' fiatal és kivált vérmes személyek, a' kiknél a' bélhányás általjában súlyosabb és igen nagy hascsikarással jár, nem állják ki olly sokáig, hanem reá nem sokára gyulladás vagy inbeli történetek következnek, mellyek a' Betegét, ha gyors segítség nem érkezik, rendszerint megölik. Ugyan ez történik mindenütt, a' hol a' természetes hasüresedés hamarjában vissza nem állíttathatik.

E' nyavalya' főokát találjuk kiváltképpen a' bezáródott sérvésekben, belek' öszvebonyolódásaiban, elszűküléseiben, vagy görcsös öszvehuzódásaikban, a' lenyelt kemény testekben, mellyek veszedelmes dugulásokat okoznak, (leggyakrabban a' lenyelt gyümölcsmagvaktól), és végre a' száraz és megkeményedett emésztet által megdugult belcokban.

A' gyógyítás abban áll, hogy a' szükséges hasüresedés megént helyre állíttassék. Ezt néha a' klisztérek,

néha pedig a' bevett orvosságok által vihetni véghez. A' klisztereknek egyszer'smind görcsoszlatóknak is kell lenniök. Illyen a' pipitér, mellyhez 3 vagy 4 kalánnyi lenolaj vegyítettik. Legalkalmatlanabb környülállás, hogy néha görcs vagyon jelen, melly a' kliszter' bevitethetését gátolja. Egy illyen esetben én a' nyavalyát egyszer valamelly igen egyszerű házisszerrel hárítottam el, azáltal t. i., hogy egy hosszú és vékony gyertyát a' véghurkába toltam és annyira becsusztattam, a' mennyire csak lehetett, míg el nem olvadt. A' betegség' oka a' bélcsatorna' legalsóbb részében lehetvén, így az sikossá lett és a' dugulás ezáltal elhárítottatott. — De ha azt valamelly bezáródott sérhész okozta, akkor semmi sem használhat, míg a' sérhész vissza nem tétetik, ezen okból szükséges mindjárt Seb orvosért küldeni.

Egy a' leghathatósb szerek közzül a' bélhányásnál a' langyos fürdő, kivált a' kliszterek' és hashajtók' használtatása után; mellyre a' has már többször megindult. Még a' lágyító borogatások is lenmaglisztból, zabkásából és szikfűvirágból, gyakorta igen hasznosak. A' hol a' hasnak valamelly tájékán égető fájdalom jelenik meg hidegleléssel együtt, ott az orvos hihetőleg vérszopókat fog fölrakni a' fájós helyre, hogy a' fenyegető bélgyulladás megelőztessék.

Ollyan esetek is említettnek, a' hol nem a' meleg, hanem a' jegeshideg fürdők, úgy a' megtört jéggel, a' hóval és hideg vízzel való borogatásai is a' hasnak, kezeknek és lábaknak, vitték véghez a' kívánt gyógyulást. Ezt én általjában ugyan nem ajánlhatom, csak ott, a' hol már minden egyéb szerek haszontalanok és a' Beteg' élete kész veszedelemben forogna, lehetne elővenni, de természetesen az orvos tanácsa után. — A' bélhányás' elhárítottatása után még sokáig nagyon szükséges vigyázni a' diaetában. Az eledelek könnyen emészthetők, hasnyítók legyenek, és kevésből álljanak.

14) Kólika, köldökcsőmör.

A' kólika egy, hol hidegleléssel, hol e' nélkül járó fájdalmas érzet a' hasban, melly gyakran más betegségekhez kapcsolódik, néha pedig mint különös nyavalya magánosan jelenik meg. Azzal együtt mindég hasmenés vagy hasszorulás van jelen, melly kettő közzül a' hasmenéssel járó a' legszelídebb, a' hasdugulással lévő pedig sokkal fájdalmasabb és veszedelmesb. — Ha a' köldökcsőmör sokáig tart, és rajta segíteni nem lehet, akkor ahoz inbéli történetek is járúlnak, mellyek végtére valódi inrángatódzásokká fajulhatnak.

Legtöbbsnyire a' kólika származik a' meghűléstől, és már ebből is kitetszik annak orvoslása részszerint. A' Beteget melegen kell tartani, vele valamelly meleg, göröcsoszlato italt, p. o. székfüvirág théát itatni, — a' jelen való hasdugulást lennaggal főtt vízből készült klisztérrel elhárítani, és még zabkásából és székfüvirágból való borogatásokat a' hasára alkalmaztatni, vagy repülő kenettel dörölni, és osztán egy flaneldarabbal befödni, részént hogy meleget tartson, részént pedig, hogy a' többi ruhák el ne kenődjenek, mert így azokat nehéz lenne jól kimosni.

A' szélkólikánál, mellyet a' jelen lenni szokott puffasztó bajoktól neveztek így, a' hastakarók igen felfúvódtak, a' fájdalmak kóborlók, és nagy gyötrődéssel 's nyugtatlansággal járnak. Ezek a' bajok, ha a' Beteg alúl szeleket nem bocsáthat, még nagyobbodnak, ellenben pedig kisebbednek, — A' szélkólika csak azoknak veszedelmes, a' kik sérhésben szenvednek, mert ezek attól könnyen megnevekednek, és leggyakrabban a' hasnak fölöttébbi érzékenységekor jelenik meg 's így a' komorkórságos és szünádrás személyeknél. Az alkalmobéli ok: vagy meghülés, vagy a' puffasztó eledelekkel élés, kivált ha utána a' test keveset mozgattatik.

Leghamarább segít a' hasnak flonállal dörösztetése, a' folyebb említett bekenések és klisztérek, valamint is a' vörös hagyma evés, melly a' szeleket üzi. A' hasra tétessenek melegített ruhák vagy fődök, és italúl adassék székfűvirág vagy borsos ménta herbaté. A' nyavalya' legfájdalmasabb pillanatjában csaknem tüsténtvaló könnyebbülést szereznek némely az orvos által rendelő görcsellenes, és kábító cseppek.

Sokkal kinzóbb a' szélkólikánál az epés köldökcömör, mellyet az étel nemkívánás, sárga mocsokkal bevont nyelv, keserű böfögések, keserű szájíz és valamelly nyomó érzés a' szívgödörben szokott bélyegezni. Ez a' kólika többnyire epés hidegleléssel van egybekapcsolva, és tartós hasszorulással, melly a' nyavalyát még súlyosabbítja. Itt először a' kólikát kell görcsoszlató szerekkel enyhíteni, és azután az epés tisztátalanságokat orvos által rendelt hánytató vagy hashajtó szerekkel kiüríteni, azon törvények szerint, mellyek az epés hidegleléseknél vannak feljegyezve. Az olajos, görcsoszlató klisztérek itt is legtöbb könnyebbülést szoktak szerezni.

A' kólikának harmadik neme, melly a' vérnek a' hasfelé való erőszakos tödülésében áll, és azért igen gyakran bélgyúladássá válik, az úgy nevezett vérkólika. A' fájdalmak a' vérkólikában rendkívül nagyok és égetők, a' has fölöttébb érzékeny, a' legkisebb nyomáskor is, a' vizelet tüzes piros, az ábrázat és kezek sötétveresek, az érverés teljes és feszes, 's közönségesen egyszer'smind hasdugulás is van jelen. Mikor a' vérkólika fiatal és bővérű személyekre jó, akkor azonnal orvost kell hívni. Azonban hasznos a' Beteggel tisztított borkövet czukorral vízben itatni, és néki nyálkás olajos klisztéreket feaskendeni be. Mivel ezen veszedelmes nyavalyát leginkább a' szokott vérfolyásnak elakadása okozza, p. o. a' havitisztulásé és aranyereké,

azért a' mustározott lábferdők is ajánltathatók, ellenben az orvos tanácsa mellett az érvágáshoz folyamodjanak, a' kik ezt eltalálták mulasztani és hozzá szoktak. Tavaszkor hasznos a' fű- és savókúra, és erre nyáron erősítés végett a' vasferdők mind a' mesterségesek mind a' természetesek p. o. Bártfai, Pymonti, és Ha a' vérkólika a' 3dik és 5dik hónapban terhesekre jó, akkor eret kell rajtok a' karon vágni, hogy időnként szülés ne következék.

Utoljára még egy neme is van a' kólikának, melyet az eledelekkel lenyelt ön, vagy belehellett öngözők okoznak, és az önkólikának nevezetik. — A' betűszedők, festők, cziuöntők, fazékasok és néhány más művészek és mestéremberek tehát attól leginkább támadtatnak meg. Az önkólikában a' hasürületek, melyek a' fölöttébbi hasduguláskor csak igen ritkán történnek, hasonlóak a' kecske vagy juhganéhoz. A' kólikafájdalmak egyszer'smind igen erőszakosak és legéreztetetőbbek a' köldök' tájékán, a' melly azáltal szinte a' hátgerinczig behuzódik. A' hideglelés ritkán fontos, ám de az élet igen lenyomatva látszik, a' Beteg erőtlens, a' nyelve mocskos, a' szája száraz, a' szomjusága epesztő, a' szava akadozó, és az érverése többnyire alig éreztethető. — Néha a' kezek és lábak is fájdalmasak, sőt inrángatódzások, és végtére szélütés is származik azokban. Ha a' nyavalya szükséges szerekekkel nem orvosoltatik, akkor a' szélütés az érzékekre, és utoljára az egész testre is elterjed, és halál fejezi be a' nyomorúlt éltet.

Gyógyulást reménylhetni a' nyavalya' helyes orvosoltatása alatt, ha a' hasüresedések természetessékké válnak, a' kólikafájdalmak enyésznek, a' száj és nyelv tisztává és nedvessé, a' húgy ellenben zavarossá lesz, és megszáll.

Az orvoslásra megkivántatik, hogy sok olajos szerek vitessenek a' bélcsatornába, azért hasznosak az olajos klisztérek, az olajos nyálkás italok, kivált a' lenmagthéa, a' melegfürdők, melyek a' görcsöt kevesítik. Ezen betegségnek többi orvoslását egészen orvosra kell bízni.

15) Bélgyulladás.

E' nyavalyának olly nagy hasonlatossága van a' gyomorgyuladáshoz, hogy azt különösen leírni nem szükséges. Ugyanazon féle fájdalom, melly csak a' hasnak más részében érződik, 's lakozik, éppen azon orvoslást kívánja, mellyet a' gyomorgyulladás; az olvasót azért oda utasítom.

16) Haskér gyulladás.

Erről is azt mondjuk, a' mit az előbbiről. A' Beteg a' legkisebb tapintást sem szenvedik a' hason. Az orvoslás is az előbbivel egyez. Soha sem kell pedig ezen nyavalyákban az orvosi segedelmet elmulasztani.

17) A' Bélférgek. Giliszták.

A' gilisztáknak három nemei betegíthetik meg az embert kiváltképpen, úgymint a' bélgilisza, a' végbélkukacz, 's végtére a' galandféreg, mellynek ismét több faja van.

Hogy valakiben giliszták vagynak, megismerhetjük az azok az emésztettel együtt vagy azon kívül is kiürülni és a' következő jelekből: A' gilisztás személy arcúlatja halovány, szemei körül kék, az ételtől undorog, a' szájában sok víz gyűl össze, az orra és végebe viszket, gyakorta tüsszen, az orra alsó része és felső ajaka pirosabb és valamennyire dagadt, a' szemei a' világosság iránt érzékenyebbek, nyugtala-

núl alusznak, ha olyan ételeket esznek, melyeket a' giliszták nem kedvelnek, millyen a' torma, vörös és fokhagyma, mustár, retek, heringsaláta, ée. akkor magokat rosszul érzik, a' hasok potrohos, sokat esznek a' nélkül hogy testek egyébűtt gyarapodnék, és nyugtalan alvássok közben gyakorta felijednek, szorongató álmaik vagynak

A' végbélkukaczkok gyakran sereggel takarodnak ki az emésztettel, a' véghurkában az említett viszketést ezek okozzák leginkább, és számosan vannak jelen. A' bélgiliszta ellenben az orrban okoz viszketést, a' köldöktájékon valamelly saját fájdalmat, azonkívül a' szájban sok víz gyűl öszve, az ábrázat halovány és a' húgynak téjféle minémúsége szokott lenni. A' galandféreg miatt szenvedők végre tapasztalják mintha valami gombolyag tekertetnék öszve a' hasokban, és ottan ottan hirtelen szurásokat éreznek, a' hasok puffadt, néha elájúlnak, szédelegnek, inaik' gyengék, reszketnek, sőt néha a' kórság is gyötri őket, 's a' t. Bizonyosak a' galandféreg' jelenlétéről csak akkor lehetünk, ha annak néhány darabjai takarodnak ki.

Leginkább azok a' személyek szenvednek a' giliszták miatt, a' kik sok lisztes ételeket esznek, p. o. kenyeret, hüvelyes veteményeket, kolompért, ée. Néha egész háznépek mintegy hajlandóbbaknak tapasztaltatnak e' nyavalyára.

A' giliszták ellen intézett orvoslásnál vigyázni kell, hogy a' gilisztauzőszerek ne adassanak olyankor, midőn a' giliszták, melyek rendszerint a' belek' alsó felében tartózkodnak, a' gyomorban másznak fel, és, oda fészkelvén magokat, hideglelést, görcsöket, hányást és egyéb fontos bajokat gerjesztenek. A' giliszták akkor szoktak fölfelé mászni, ha alábbutt nem lalnak elég eledelre; ide kell tehát a' nékik tetsző táplálékot bevinni, ha a' gilisztákat kártétel nélkül akar-

juk kitakarítani. E' végre téjklisztereket szükséges adni, melyek a' gilisztákat lecsalják, és ellenben olyan ételeket enni. melyeket a' bélérgék nem szenvedhetnek, p. o. tormát, reitket, héringet, mustárt, foghagymát, veres hagymát, ée. Így lehajtván a' gilisztákat, azután bátran és haszonnal lehet a' gilisztatűző szereket elővenni. Néha a' borsos pogácsák' ételére is mennek ki giliszták, máskor a' lenyelt egész citrommagvaktól. Nem lévén eme' házi szereknek foganatjuk, az orvoshoz kell folyamodni.

A' végbélben tartózkodó kukaczkok ellen a' kliszterek leghasznosabbak, p. o. megfőzött foghagymából, sósvizből, ecetből, mésvizből zabkásával. Mind ezek és más hasonló gilisztatűző-szerek legtöbbet használnak hold töltekor, akármit mondjanak 's mondottak is ez ellen.

A' galandféreg a' legerősebb szereket kívánja meg, de a' melyeket nem minden test állhat ki. Ebben igen sok függ a' testalkotástól. A' legjobb, legszelidebb és legezélarányosb szer a' következő:

Mikor a' galandféreg éppen legnyugtalanabb, előtte való estve akkor a' Beteg ne egyék mást vékony levesnél. Más nap' reggel pedig vegyen be két nehezék porrá tört páfránygyökeret, és két óra múlva megént annyit. Ezután minden félórán egy evő kalánnyi Ricinusolajt 4—6szorig. Ha erre a' galandféreg csak darabonként vagy nem is men el, akkor ezen cselekvést hold' töltekor ismét meg kell újítani.

Mások a' mandoláktól is, ha valaki belőlök napjában sokat és nyolcz vagy tíz keserűt is azokon kívül eszik és ezt több hetekig folytatja, látták a' galandféregget kitakarodni.

Az erősebb szereket elhalgatom; ha az előszámláltak nem használnának, orvos által kell másokat rendeltetni; igen veszedelmes ezeknek alkalmaztatását

nem orvosra bízni. Az erőszakos hidegleléses nyavalyákban a' giliszták gyakran önként is kimennek, 's pedig legtöbbszörre dögölve.

18) Végbél előesés, véghurka leszállása.

A' végbél' előesése csaknem mindig gyengeségtől származik. Ritkán vétetik egyedül észre, hanem igen gyakran a' bágyasztó nyavalyákkal, p. o. a' sorvadással jelenik meg, vagy más fontos betegségek után, az erők visszatérése előtt. Csupán az asszonyoknál tapasztaltatik ezen előesés a' testnek egészséges korában, akkor t. i., ha nálok a' szülés alatt valamelly, a' segglyukig erő hasadás talált történni. Végtere az olyan gyermekeknél tapasztaltatik legtöbbször, a' kiket a' hasmenés és vérhas igen sokáig járt, vagy a' kik sorvadásban sinlődnek, mint különösen az anyatétj nélkül neveltett, és, igazán kimondva, megzabált, torkig tömetni szokott gyermekek.

A' mi a' gyógyítást illeti, azt az elsoványodott személyeknél és orvosolhatatlan nyavalyáknál soha sem vihetni tökéletességre. Más betegségek után, kivált a' hasmenés után, a' végbél' előesése ismét helyre áll, mihelyt a' nyavalya' elenyésztével az erők újra visszaszerződtek. De néhol a' gyógyulás' ideje igen sokáig tart, és a' Betegek igen sokat kénytelenek tünni ezen baj miatt. Illyenkor tehát a' végbél' lankadt állapotján kell segíteni, hogy a' maga rendes helyén maradjon, és különösen azon igyekezni, hogy annak zárizma (Schließmuskel) össze huzódhasson és össze huzódva tartassék. Ezt legjobban vihetni véghez az össze huzó szerek által, mellyek egyenesen az ellankadt részre alkalmaztatnak. Illyenek a' fiatal tölgy-, füz-, vagy vadgesztenyefa' héjjával több ideig főtt vizek. Már a' Beteg vagy egy azokba mártott ruhára ül mezítelen testtel, vagy, mivel ez alkalmatlanabb és hamar meghűlést okozhat,

borogatásképpen fordítja haszonra. Legegyszerűbben ez így esik: egy darab vászon vagy gyolcs öszvehajtogat-tatik hat 's több rétűleg is egy kis tenyér nagyságra, azután ama' folyóságba mártatik, egy kevesé kinyo-mattatik és így a' véghurkára tétetik, a' hol kötővel erősítettik meg. De azon öszvehajtogatott ruhát napjában többször meg kell nedvesíteni. Ha a' végbél' zárizma egy darab ideig nyilva marad, lehet kivált a' vérhas és hasmenés után, a' columbogyóké' erős főzetéből klisztéreket is, de csak fél fecskendővel és inkább hi-degen adni.

A' felnőttek a' kiesuszamlott végbélt magok is vigyázva visszatolhatják: ellenben a' gyermekeket hom-lokott valamelly úgyra kell fektetni, fejfel és lábbal va-lamivel magosabban, hassal pedig mélyebben, a' midőn a' véghurka önként visszahúzódik. Ha pedig ez nem tör-ténik, akkor egy darab gyenge vászon bemártatik len-vagy faolajba, de ne ám! tisztított lámpaolajba, és vele vigyázva a' végbélnek előbb az egyik széle, azután pedig az egész karimája bényomattatik, a' mi igen kön-nyű. A' ki a' végbél' leszállása miatt szenvedett, vagy még szenved, őrizkedjék, a' nagy erőlködésektől az emésztet' kiüresítésekor; a' sok megeresztő, meleg ita-loktól, kivált a' theától, és végre az olajos, meleg ellágyító klisztérektől. Legjobb ital itt a' tiszta, keserű komlóser.

19) Mértékletlen elhízás, fölöttébbi kövérség.

Ha meggondoljuk mind azon alkalmatlanságokat, mellyekkel a' kövér ember vesződik, a' ki a' maga sok kövérsége miatt alig mozoghat; és számba vesszük, mint kellessék ez által az egészségnek is romlania, ha az emésztés a' testi mozgás által nem segíttethetik, — sőt végtére ha megfontoljuk, mint háborgattatik általa

az alvás, akadályoztatik a' lehellés, és nehezítettnek általjában minden természetes munkálódásai a' mi testünknek, — kevés léend a' ki velem abban meg nem egyezik, hogy a testnek fölöttébbi elhízása, a' mi más-ként kelletinél nagyobb egésségnek látszhatuék, nem egyéb nyavalyánál.

Igy elhízni leginkább azok szoktak, a' kik erős testi mozgásokhoz lévén szokva, egyszerre csendes és ülő életet élnek, továbbá főképpen a' nagy serivók, és végre leggyakrabban a' phlegmaticum temperamentumúak. Az okaiból ezen nyavalyának már az orvoslására is könnyű rátalálni. Mind azok, a' kik a' meghízásra igen hajlandók, gyakorta és sokat szinte az elfáradásig mozogjanak, délben sokáig ne heverjenek, ser helyett vizet igyanak, és úgy éljenek hogy testök csak igen mértékletesen táplálódjék. Az efféle személyeknek tehát a' húsételek kevésbbé valók mint a' növényi eledelek; jó a' ritkábban evés is, utánna a' sok járkálás, vagy ha ez lehetséges nem volna, a' lovaglás vagy kocsizás. Ha végre a' beteges kövéredés a' hasban lévő dugulásoktól származik, akkor nincs hasznosb a' Carlsbádi fürdők, a' vékony diaeta, és erős testi mozgások mellett.

III.

A' MÁJ' ÉS LÉP' NYAVALYÁJI.

1) Májgyúladás.

Legtöbbsnyire a' cholericus embereknél nagyobb elmeháborodások után és meleg 's egyszer'smind nedves esztendőekben vétetik észre, valamint a' nagyivóknál is, és a' mechanikus alkalmak, p. o. a' máj' tájékára lett ütések, esés, taszítás, ée. után. A' Beteg érzékeny szu-

rásokról panaszolkodik a' jobb oldalában a' rövid bordák alatt, melyek minden lehelléskor fájdalmasabbak, és csak a' hanyatt fekvést engedik meg néki. Gyakran sárgakórság és epés hasmenés járul hozzá, és a' vizellet sötét, igen veres színt vesz fel. Italul ajánltatható a' vízben felolvasztott tiszta borkő. A' többi szükségessé lehetőkrol az addig elhivatott orvos fog gondoskodni.

2) Májkeményedés.

A' májkeményedés szokott kimenetele a' májgyulladásnak és oka a' rossz emésztésnek, mért az epe kevés mennyiségben és rossz minéműségben van jelen. Megismerhetni a' májkeményedést a' jobb oldalon a' bordák alatt éreztethető vagy tapintatható keménységből, az ott lévő fájdalomból, ha erősebben nyomtatik, az ülésakor tapasztalt alkalmatlanságokból, a' valamivel nehezebben emésztődő eledelokkal való élésre következő gyomornyomásból és gyomorgyengeségből, a' kemény székürületekből, sárga arcszínből, és végre az utolsóval egybekapcsolt szembetünő elsoványodásból.

Az orvoslás nagy figyelmet kíván, és azért mindég az orvos igazgatása alatt történjék; csak néhány életrendbéli regulákat akarok még adni, hogy a' Beteg tudja magát általában mihez tartani.

Minden nehezen-emésztődő eledelket, melyek a' jó epe' nemléte miatt fel nem oldozódnak 's így fel sem dolgoztathatnak, p. o. a' gombákat, osztréákat, és szorosan kell távoztatni. Ellenben igen hasznos, tavaszkor a' friss kinyomott fülevekkel élni, kivált azon növényeikével, melyek a' májban lévő dugulások eloszlásáról híresek. Ide tartozik különösbbe a' Pitypang. E' mellett mértékletes testi mozgásokat is kell tenni, meleg szappanos fürdőkkel élni, a' melyek szintolly hatalmasan oszlatják a' megkeményedett mirigyeket, milyen a' máj. Hasznos továbbá a' flanellel való dör-

sülés a' máj' tájékán, a' mi által a' nedvek' forgása gyorsítottatik ezen belső részben és keménységének eloszlása előmozdítottatik. Lehet a' döröslés előtt a' flanált füstporral be is füstölteni, és így alkalmaztatni, a' mi által a' májaak inai is nagyobb munkásságba hozatnak.

Utoljára fölötte hasznos ezen nyavalyában még a' sokszori és további koosikázás, mért ezen gyenge megmozgattatást a' megdugult és keményedett májra nézve semmi ki nem pótolhatja. A' lovaglás is, de a' nyavalya' elején és annak nagyobb mértékében csak a' lassú és esendes lovaglás lehet hasznos következtű.

Az öltözetben minden nyomást és szorítást kerülni kell, és minden elmeháborodástól őrizkedni, főképpen boszankodástól és epekedéstől; mert ezek a' nyavalyát nem csak fölötte nagyobbíthatják, hanem gyógyíthatatlanná sőt egyszerre halálössé is tehetik.

3) Sárgaság, sárgabetegség, sárgakórság.

Sárgaságnak nevezzük azt a' betegséget, melyben az epének az epehólyagból a' belekbe való menetele meg van akadályoztatva, az tehát a' vérbe vétetvén fel, töle az egész test' színe megsárgul. Ez a' szín a' bőrnek leggyengébb 's így legátlátszóbb részein tűnik leginkább szembe. Az igen nagy mértékben lévő sárgaságban a' bőr igen sötét 's szinte barna színt vesz magára, és ilyenkor az barnakórságnak mondatik. Némmellykor a' vizellet, veríték és nyál is megsárgulnak, valamint a' szem is, úgy hogy a' Betegnek minden tárgy sárgának tetszik. A' sárgakórságost legtöbbsnyire mindég szelek bántják, és hasdugulás, éppen azon okból, mivel az epe, ez az emésztést legjobban segítő szer, hibázik. Ennél fogva a' bélürületek sem sárgák, hanem fehérek, és kevésbbé bűdösek. A' Beteg az ételt nem kívánja, a' böfögés, hányás bántja őtet; minden tagjaiban bágyadságot, asztal után gyomornyomást,

és a' szivgödörben nagy érzékenységet tapasztal. Az izzadság csaknem mindig meg van rekedve, a' bőr száraz, és hol borzadás hol forróság futja el. Ha ilyenkor a' nyavalya nem orvosoltatik, akkor néha valamely lappangó hideglelés áll elő, mely a' Beteget kicsinyenként elhervasztja 's végre meg is halasztja.

A' nyavalya tartása nem egyenlő: néha folyvást tart, és napról napra nevededik, máskor elmúlik magától, de rövid idő múlva ismét vissza tér, és így gyakran tízszer is visszajő, míg az okát el nem hárítják. (A' kisdedek' sárga betegsége egészen más okokból származik, és maga egy különös nyavalya, melyről utóbb lesz szó).

A' sárgaság' orvosoltatásakor az okokat kell előkeresni, és ha jelen volnának, elhárítani, és mindent, a' mi azt táplálhatná, eltávolítani. Kerüljen tehát a' Beteg minden elmeháborodást, meghűlést, igyekezzék a' megszokott vérfolyásoknak megrekedését elmellőztetni, ha ez okozta volna nyavalyáját, 'sa' t.

A' hol a' sárgakórság a' gyomorban és bélcsatornában lévő tisztátalanságoktól függ, vagy a' harag és bosszankodástól származott, a' Beteg vegyen be hánytatót, vagy hashajtót a' mit csak az orvos meghatározhat, melyre a' nyavalya gyorsan el szokott múlni.

Midőn a' sárgaság koronként tér vissza, és annak ismét megjelenéskor a' Beteg valamely tompa nyomó fájdalmat érez a' jobb oldalában, akkor azt a' görcs okozza, a' honnan annak gyógyítását orvosra kell bízni.

A' mi a' diaetát illeti, a' hasat melegen kell tartani, a' máj' tájékára egy darab flanelt vagy melegített ruhákat rakni és a' lábak' meghűlésétől őrizzük. Némelykor a' sárgasággal a' májnak gyulladásféle állapota van egybekapcsolva, melyet a' májgyulladásnál említett szűró fájdalomból ismérhetni meg. Ezen esetben elmúlhatlanul orvoshoz kell folyamodni.

Mikor elúzótt vagy viaszament orbáncz okozta a' sárgaságot, egy mustártésztát kell azon helyre vetni, a' hol az orbáncz előbb volt. Ha pedig meghűléstől származott, akkor a' Beteg maradjon ágyban, igyék bodzaherbatét, és azon legyen hogy mértékletes izzadásba jőjön, és ha ez nem történne, üljön naponként meleg fürdőbe. Az elnyomott bőrkiütésekre következő sárgaságnál, amazokat kell a' bőrre csalni ismét.

A' viselős asszonyok' sárgaságát a' gyermeknek a' májra ható nyomása szokta okozni, és mivel ezt a' terhesség alatt eltávoztatni nem lehet, csak ritkán gyógyítható; de a' gyermekágyban majd önként el szokott enyészni.

Ha gilisztáktól származik, azokat kell az előbb tanított módon kihajtani.

Midőn a' sárgaság hypochondrikus és szünádrás személyeken a' hasban lévő dugulásoktól támad, akkor a' Carlsbádi és hasonló fürdők legjobbak. Kivülről a' máj' tájékára tett terjékflastrom, és a' székfűvfrággal készült klisztérek tapasztaltattak jótévedőknek. Ha hideglelés is van jelen, akkor a' Betegnek a' szabad levegőben is kell mértékletesen mozogni, és könnyen emésztendő eledelokkal élni. A' hevítő és kivált szeszes italokat szorosan kerülje. A' hol végtére a' sárgasággal epés okádás, keserű szájíz és hasonló felbőfögések vannak jelen, ott a' Szelteri víz enyhíti legjobban a' mellék-bajakat, 's el is szokta hárítani.

4) Lépszúrás, lépnyilalás.

A' Lépnyilaláson értetik valamelly szuró fájdalom a' bal oldalban, melyet azok szoktak érezni, a' kik az erős futás vagy más igen fárasztó testi mozgások által magokat megerőltették. Következik a' vérnek nem csak a' lép, hanem más belsőrészek felé is történt erőszakos tödulása miatt. Elenyészik pedig ez a' fájdalom,

mihelyest a' szenvedő csendesen tartja magát; úgy az oldaloknak feszes megkötötésére is meg szokott enyhülni, de csak néhány pillanatotig. Az ebéd vagy vacsora után tett erős testi mozgásokra leghamarább következik lépnnyilalás. Ritkán támadja meg az olyanokat, a' kiknek a' hasok szabadon és az emésztésük helyén van, holott ellenben azok, a' kik hasszorulásra és egyéb hasbeli dugulásokra hajlandók, legtöbbször és akár-melly mértékletes testi mozgáskor is panaszkodnak miatta. A' kire tehát ez az alkalmatlan inkább mint veszedelmes baj gyakorta szokott jönni, rendeltessen magának orvos által olyan szereket, melyektől a' hasa megtisztuljon, és minden benne lévő szorulások és dugulások elháríttassanak. így attól több ideig menten fog maradni. A' puffasztó ételek is okozzák ugyan azt, főképpen a' fű és káposztaneműek, a' héjastúl megevett alma és körtvély, kivált ha reá isznak. Az ilyen eledleket azért mint ártalmasokat itt kerülni kell.

5) V é r h á n y á s , v é r o k á d á s , f e k e t e k ó r s á g .

Feketekórságnak vagyis nyavalyának mondatik ezen betegség akkor, ha a' belekből jövő vér nem hányás által a' szájon, hanem alúl a' végbélen által takarodik ki. E' nyavalyát gyakorta korán és előre megjelentik főképpen a' gyomorbeli bajok, étel nem kívánás, felbőfőzés, szorongatás és szemszíkrazások. E' tünetmények a' nyavalyát gyakran több hetekkel sőt esztendőkkel is megelőzik, hozzájuk járúl még valamelly édeses és érnelygős szájíz, a' torok vagyis nyeldeklő öszvehuzódik, és végtére a' vérhányás áll elő. Némellykor eledlek is vettetnek ki, ha ilyenek a' gyomorban voltak. Az alúl elmenő széküresedések is fekete vérből állanak, és szinte szurok neműek.

Egyszeri vérokádással a' bajnak majd soha sem szakad vége, hanem az mindég több ízben fordul elő.

A' hányás előtt és után a' Betegek igen fájdalmas lépszurásról szoktak panaszolkodni, a' kezeik halthidegek, arczak halovány, mint a' halottaké, reszketés, hideg izzadság és ájulás tapasztaltatik rajtuk. Az egész betegség csak abban különbözik a' vérköpéstől, hogy a' vér nagy, legtöbbször fekete színű, darabokban, és nem köhögéssel, hanem okádás közben vettetik ki. A' hányás után a' nyavalyás igen megkönnyebbülve érzi magát, a' nagy szorongatás elmúlik, és az ájulások sem jelennek meg többé; de több vagy kevesebb idő múlva más új, hasonló támadás tér vissza, sőt némelly esetekben p. o. a' havitisztulás' vagy aranyerek' megrekedésekor, ezen támadások mindég, az utolsó helyett, bizonyos időre jelennek meg. — Néha a' vér az orrból is jöhet, innen hátra a' torokba lefolyhat, és így vettethetik ki utóbb hányás által; de ezt vérhányásnak vagy fekete nyavalyának nem nevezhetni, és ettől már a' lépnnyilalás' nem léte által is különbözik, valamint az ájulás' és egyéb már említett előrejáró jelenetek' jelen nem voltak által.

A' Vérhányás leginkább olyan személyeket támad meg, a' kik komorkedvűségre hajlandók, sárga ábrátszínűek és fekete hajjal birnak, és a' kik hasbeli részeiknek dugulásaikban szenvednek, főképpen a' hypochondristák is, és a' kiknek önnön foglalatosságaik a' szabad levegőn való mozgást ritkán engedik meg. A' vérhányásra hajlandóknál egy kis meghülés, csekély életrendbéli hiba, általában a' legkissebb alkalombeli ok már elégséges azon nyavalya' előhozására. — A' szűnadrás asszonyoknál a' vérokádás mindég görcsféle természetű. Ezt végtére még az erőszakos megrázódások p. o. a' bevett hánytatószertől való okádás, vagy a' szüléskori nagy erőlködés, és, is okozhatja.

Az orvoslásnak elintézése mindenkor attól függ, valljon a' támadás jelen vagyon e, és mihez kelljen a'

támadás alatt nyúlni. Ha a' vérhányás boszankodás miatt származott, a' gyomorban sok epe vagyon, már epés felhőfögés, okádás és sárga mocskos nyelv volt előbb jelen, akkor egy, két evőkalánnyi citromnedvet nyelethetni le a' Beteggel, hogy az epe' csipősségét kissebbítse; néha ugyanazon hasznót teszi egy csésze zabkásalév, tej, író vagy mondatéj is. Midőn valaki pióczákat nyelt le véletlenül, a' mi könnyen megesik, ha azokat a' szájba, inyre 's a' t. alkalmaztatják, ilyenkor nincs jobb, mint egy pohár sósvizet felhajtani. Ha annak előtte sok savanyúság volt a' gyomorban és gyomorégés, akkor néhány kávékalánnyi magnesiát kell bevenni vízzel kevertetve. A' hol a' vérokádás a' megrekedt havitisztulás vagy folyó aranyerek miatt származott, ott a' jól meleg lábfördők hamuval és sóval vagy mustárral megerősítve, hasznosak. A' terhes asszonyoknál a' vérhányás gyakran a' szülési fájdalmakkal kapcsolódik össze, kivált ha a' gyermek' fekvése rossz, és ezen esetben szüléshez kell folyamodni, a' ki a' szülésnek minél előbb véget vessen. Néha a' vérhányás valamelly igen fájdalmas lépszurás által jelenti magát, és ekkor orvos lészen szükséges. Csaknem minden esetekben igen könnyebbíti a' nyavalyát, ha a' lábikrákra egy mustártészta és a' gyomortájékra egy terjékflastrom tétetik. Az üveg pohár feltétele is hasznos némellykor. Legjobban elkerültetik a' vérhányást a' mindennapi testmozgás, közönséges fürdők és ha a' has' ürülése naponta gondosan eszközöltetnek. A' vérhányás után legjobban, málnaeczetet vízzel inni. Ha pedig a' hányás nem szűnik, akkor hóval és jéggel, vagy nyáron ecetes vízzel kell a' gyomor' tájékát borogatni. — Azonban a' vérhányást a' lenyelt mérgek is okozhatják, és ekkor a' bő tej és íróital közben azonnal orvosért kell szaladni.

Az egész támadás alatt a' Beteg a' legnagyobb testi és lelki csendességben legyen, kerüljen minden indula-

toskodást, és egy szót se szólván nyugodva feküdjék. A' lábaira tegyenek meleg palaczkokat vagy ruhákat, igyék csak hideget, egyszerre keveset, de többször.

Mindég tanácsos a' nyavalyában orvoshoz folyamodni, ha mindjárt a' támadás már elmúlt is, mert könnyen újra visszatér. A' gyökeres orvoslást csupán tanult orvos viheti véghez; a' mit a' nem orvosnak tudni szükséges az, hogy veszedelem' idején a' Betegen segíthessen, míg orvos érkezik. A' főokok legtöbbször oly igen el vannak rejtve, hogy azokat a' nem orvos ki nem találhatja, és így homályban tapogatóván, többet árthatna mint használna. A' támadás után mindég jó, a' Betegnek egy megnyitó klisztért székfűvirágthéából adni, hogy a' has szabadon legyen, és a' belekben lévő vér kitakarodjon. Erre a' Betegek mindég nagy könnyebbülést éreznek. Az életrendben arra kell nézni, hogy a' Beteg csak vékony leveseket és semmi nehezen emészthető eledeleket ne kapjon, de ezen levesekben se legyen sok fűszerszám. Kávét, théát, bort és általában akármilyen meleg és hevítő ételeket és italokat az orvos' helybehagyása nélkül a' Beteg magához venni ne merészeljen. A' szobalevegő hűves, és az ágybeli takarók könnyűek legyenek. Azért nyáron helyheztessenek a' szoba jéggel tele vedreket vagy sájtárokat, hogy a' levegő kellemetesen meghűvedjék. — Mivel pedig az orvoslás mindég valamelly gyenge hashajtóval kezdődik, 's mivel a' baj is a' makacs hasduguláskor legkönnyebben, a' mindennapi székürüléskor ellenben nem oly hamar tér vissza; ebből önként következik, hogy a' Betegnek minden hasdugító eledeleket kerülnie kelljen.

IV.

HIDEGLELÉS NYAVALYÁK.

A' hideglelésekről általjában.

A' hideglelés rendszerint fázással kezdődik, melly néha több ízben visszatér, 's a' mellyre forróság, gyorsabb szívverés, olly érzés mintha a' test öszve volna verve, nyugtalanság 's többnyire fejfájás is következik. Minden hideglelés nyavalyákban őrizkedni kell a' nagyon bő hús, sajt, tojás, és mindenféle zsíros, lisztes és hevítő eledeltől. A' Beteg igyék megfőtt vizet, kerülje az erősebb mozgásokat, gondoskodjék mindennapi széköresedéséről, és tiszta szobalevegőről, mellynek melegsége a' Reaumur' hőmérőjén 10—14 grádusnál többet soha se mutasson. Legjobb matráczokon fekünnie. Az alkalmatlan látogatásokat és sok beszéllést sem lehet javasolni. —

1) Forró, vagyis gyúlasztó hideglelés.

Ez a' hideglelés leginkább a' bönedvű 's egyébként egészséges ifju embereket fogja elő, és csak ritkán az öregebbeket. A' nyavalya kezdődik valamelly erős hideggel vagyis fázással, de a' melly nem könnyen tart egy óránál tovább. A' fázást valamelly égető, az egész testre elterjedő, száraz hévség vagyis forróság váltja fel, a' midőn a' szemek csillognak és az ábrázat igen megpirosodik. Az érverés tellyes, kemény és igen gyors, az orr száraz, a' szaglás hibázik. A' nyelv is fölötté piros, az ajakok is, és a' nyelv vagy igen kevéssé vagy semmit sem mocskos. Az aluvás nem jön, vagy igen nyugtalan, valamelly nyomó fejfájás van jelen, és az erek, kivált a' fejben, nagyon vernek. A' szomjúság szinte kielégíthetetlen, a' lehellés mély és nyögdező.

Izzadás nincs jelen, a' vizellet igen csekély mennyiségben ürítették, nagyon veres, de tiszta. A' székürület kemény, és néha több napokig sem történik. Rövid alvások közben a' Betegek gyakran félrebeszélnek, felijedeznek, a' mit a' fej felé tóduló vér okoz,

A' forró hideglelés legkönnyebben támad, ha száraz szelek fujnak, a' szesz, részegítő italokkal élés után és száraz télben. Legtöbbször a' meghülés után jelenik meg. A' fejérszemélyeknél néha a' havi tisztulás megrekedése után.

Igen hasznos a' Betegekre nézve, ha az orrok' vére bőven megered, testük mindenütt mértékletesen izzad, és a' vizelletök sűrű, felhős, mert ezen jelenetekre a' nyavalya óránként kissebbedik. A' helyes orvoslás mellett ritkán félhetni veszedelemtől; kivéven, ha más veszedelmes nyavalya is volna együtt jelen, vagy a' forró hideglelés más nyavalyába menne által, p. o. mellgyulladásba, 's a' t.

Ezen betegség orvoslását orvosra szükség bízni. Igen jó jel, ha az érvágás után a' hideglelés mindjárt kissebbedik, a' bőr megnedvesül és a' fej könnyebbedik.

Közönséges italul megfőtt vizet citromlével és cukorral lehet adni, de ne hidegen, hanem lágyemelegen, vagy málnaeczetet főtt vízzel. Ha a' fejfájás nem enyhül, a' Betegnek csináljanak meleg lábfördőt mustárral vagy hamuval és sóval, vagy borítassanak a' lábtalpaira zabkásapépet olly forrón, a' mint csak elszenvedheti. A' talán jelenlévő hasszorulás lenmaggal főtt, vagy székfüvirághéából és lenolajból készült klisztérekkel hártassék el. Ha az izzadság megjelenni nem akarna, a' Beteggel néhány findzsa bodzaherbatét itassanak, mellyhez, ha nem izzasztana, minden findzsába egy kávéskalánnyi bodzaizt vagyis liktáriomot adhatni.

A' Beteg' szobája se igen meleg se igen hideg ne legyen; hanem csak mérsékelt, valamint az ételeit is

mértékletes melegen kell néki adni. Az enni kívánó Betegnek csak kevés vékony levest, zsemlyével vagy fejer kenyérrel, vagy cziberéket, főtt vizből, citromlével, ée. készíttelve adhatni. Érett gyümölcs, kivált savanykás cseresznye sem árt, sőt igen hasznosnéki.

A' felgyógyuláskor nincs a' Betegnek orvosságra szüksége, de igen helyesen cselekszik, ha a' most előadott módon él és tartja magát egy darab ideig. Leginkább őrizkedjék a' meghülestől, és mind addig a' szobában maradjon, míg az előbbi egészségét vissza nem nyeri, sőt azután is kerülje az erősebb testi mozgásokat, tánczolást és hasonlókat több ideig.

2) Epe és gyomorhideglelés.

Ez a' hideglelés, kivált tavaszkor, nyáron és ősszel leginkább az elgyengült emésztés, egészségtelen életrend, meghülés, ée. miatt szokott származni. A' betegséget magát külömbféle jelenetek előzik meg, p. o. bágyadtság a' tagokban, kivált a' csuklóokban vagyis izekben, huzó fájdalom a' vállak között; étel nem kívánás, undorodás kivált a' husételektől, fejfájás, szédülés, hasfelfuvódás, szorulás, ée. E' jelenetek imígy tartván egy ideig, végre előáll a' hideglelés többnyire valamelly gyenge borzadással, a' melly néha több ízben tér vissza. Ezen borzadásra mértékletes forróság következik fejfájással és igen nagy szomjussággal. Az aluvás nyugtalan és szorongató. A' hideglelésnek sajátsága az, hogy alább hágy: közönségesen estve támadja meg erősebben a' Beteget, egész éjjel tart és gyenge izzadással végződik; nappal az egészségbeli állapot sokkal jobb. — A' mi a' gyomorbéli és epés hideglelés' különös jeleit illeti, azok e' következők: a' nyelv fehér vagy sárga mocsokkal van bevonva elejéntén, és utóbb lassanként sötétebbé sőt barna színűvé változik. A' szájjz nincs helyén, kellemetlen vagy keserű, a' gyomor émeleg és

a' tájékán valami nyomó érzés tapasztaltatik. Mikor a' gyomor igen tisztátalan, akkor okádozás és hányás is van jelen. A' húgy sárga, zavaros és sűrű szálladékot tesz le. Némelly ritka esetekben a' gyomorbéli tisztátalanságok lefelé keresnek utat és a' felbőfőzés, ökrendezés és hányás helyett hasmenés áll elő. — A' hideglelős támadáskor a' lehellés is többnyire megnehezébedik, de a' hidegleléssel együtt reggel ez is szűnik.

Az okai ezek: a' hashajtó szerekekkel, szeszes italokkal való visszaélés, igen bő húsétel, nedves és igen meleg idő, meghűlés és elmeháborodások.

A' jobbulás külfömbféle kiüresedések közben történik, úgymint erős hányás, hasmenés, izzadás és igen sűrű, felhős vizellet után. A' hol ezek a' kiürületek meg nem jelennek, és a' gyomorban lévő tisztátalanságok orvosságok által sem takaríttatnak ki, ott mindig károsan hatnak be, a' történeteket neveli, és a' gyomorphidegleléshez utóbb inbéli hideglelés járul, 's így igen veszedelmessé lesz.

Az eddig előadottakból is láthatni már, hogy az orvoslásnál kiváltképpen a' gyomorban és belekben lévő epés vagy más tisztátalanságokat kelljen kiüresíteni. Így az ok elháríttathatván, az okozott nyavalya is elenyészik; azért a' hideglelés is megnyihúl, hacsak ahhoz már valami más betegség nem járult. — De nem mindegy ám, azon ártalmas dolgokat a' kár hogyan és a' kár mikor üríteni ki, mert a' helytelen velebánás hamar megroszabbíthatja a' nyavalyát. — Azért is azoknak kiürítését orvosra kell bízni. Az efféle kiürítések után a' nyelv megtisztábbúl, az ételek jobban kívántatnak, a' hideglelés szűnik és az egész nyavalya nem sokára elenyészik. Ha a' hasmenés, melly gyakorta magától megjelenik, a' Beteget igen elgyengítené, igyék nyálkás italokat, nevezetesen zab vagy árpakása' levét.

De nem mindég fordul így a' nyavalya jobbra, hanem a' hideglelés néha továbbig tart, a' nélkül hogy a' természet az útát, mellyen a' kiüresítés leghasznosabban történhetik, megmutatná. Ez legtöbbszörre az erőtlenedett testben vétetik észre, a' melly gyengébb, hogy sem a' nyavalyán fordíthatna, és a' gyomorban lévő tisztátalanságokat a' kiüresedhetésre elkészíthetné. Illyenkor még az orvos se merészeljen hánytató és hasajtó szereket adni, hanem nyúljon olyan orvosságokhoz, mellyek előbb a' belek' tisztátalanságait megérelleljék és a' kiürítésre alkalmasakká tegyék. Ezen szereket addig kell venni, míg ama' jelek, ökredezés, felbőfőzés és hányás, vagy haskorrogás és hasmenés, meg nem jelennek.

Míg a' nyavalya tart, a' szobalevegő tiszta és valamennyire hűves legyen. Kivált nyárban igen hasznos e' végre, eczelbe mártott ruhákat aggatni fel a' szobában, a' mi által a' levegő igen megőriztetik a' romlástól. Az italoknak is savanyúknak kell lenni, valamint a' savanyúcska érett gyümölcs is többszörre igen jól esik az ilyen Betegeknél. Egyébaránt élhetnek vékony húslevesekkel, galamb' vagy tyúk' melljével savanyú levesbe csinálva, és zsemlyével. A' melly Beteg az ételt még nem kívánja, azt éppen nem kell arra unszolni, hanem csupán levessel tartani. — Végtére ha már a' nyelve megtisztul, az ételkivánása megjő, jól alszik, de még erőtlen, akkor némelly keserű szerek alkalmasak.

A' Beteg minden éhessége mellett is mértékletes legyen, húst valamit, de növény eledelt keveset egyék. Délben ihatik egy pohár jó óbort (NB. ha a' hideglelése már egészen elmúlt). Az erők' szaporodását igen elősegíti a' helyes diatán kívül a' szabad levegővel élés is. — E' nyavalya néha másba mehet által, vagy ahhoz egy második kapcsolódhatik; ha ez megtörtént, a' nyavalya hamarjában és tökéletesen el nem enyészik,

a' Beteg igen bágyadtan érzi magát, vagy hasonló gyanús jelek mutatják magokat, akkor tüstént orvosi segítség után kell látni, nehogy a' Beteg nagyobb veszélybe essék.

3) Nyálkás vagy taknyos hideglelés.

A' nyálkahideglelés a' gyomorbélitől abban különbözik, hogy ott az epés tisztátalanságok helyett a' torokban, szájban és a' kiürületekben, nyálka vagyon jelen. A' nyavalyát étel nem kívánás, minden táplálékoktól való irtózás, felbőföges, fehér mocsokkal vastagon bevont nyelv, szappanfélé iz a' szájban, igen zavaros vizelet, sápadt ábrázatszín, ée. előzik meg. Mennél tovább tartanak ezen előjelek, annál inkább szenved a' gyomor, majd felbőföges, hasmenés vagy szorulás, puffadások, a' hasnak felfuvódása, gyomor-nyomás következik, és néha giliszták is mennek el. — Végre a' többszöri borzadást felváltó forrósághoz hideglelés járul, a' melly főképpen a' bő izzadás által a' Beteget igen elerőtleníti. Estve mindég legnagyobb, ellenben reggel a' Beteg megkönnyebbül. Három, négy hetek előtt a' nyálkahideglelést nehéz elűzni, igen ritkán végződik két héttel. Ezen egész idő alatt az ábrázat valamennyire dagadt és egy kevéssé kékesnek tetszik. Mikor a' nyavalya egésséggé változik, a' vizelet valami téglaszínű seprűt tesz le; ha pedig inbeli vagy rothasztó hideglelés járul hozzá, akkor csaknem mindég, még a' legjobb orvosi velebánáskor is halállal végződik.

Nyálkás hideglelésbe leginkább az olly személyek esnek, a' kik kevesét mozognak, többnyire mindég ülnek, pöffedt, felfújt testtel birnak, (nevezetesen a' fehérser ivók) és mellette rosszul táplálódnak; kivált sok krumplit esznek. Továbbá azok, a' kiknek arczok feje és felduzzadt, lakások nedves, és phlegmás tem-

peramentomúak. Az asszonyok arra inkább mint a' férfiak, és a' gyermekek inkább mint a' felnőttek, hajlandók. Az erős hashajtókkal visszaélés, romlott eledel, új épületekben lakás, és meghülések szoktak reá legtöbb alkalmat nyújtani. Sőt ősszel néha járványképpen is uralkodik a' mocsáros vidékeken.

A' másként egészséges és közép korú testben még legkevesebb veszedelemmel jár ez a' nyavalya; ellenben ha vele bő, ragadós izzadás, csaknem folyvást egyaránt tartó hideglelés; nagy bágyadtság, mindenek iránt való kedvetlenség, fejkábultság és mértékfölötte igen bűdös kiüresedések vagynak jelen, akkor igen félelmes.

A' gyógyításnál a' mellékes környúlállásoktól függ igen sok: a' Beteg feküdjék téres, száraz és tiszta szobában és fehérruháját gyakran változtassa, minden nyálkás ételeket 's italokat kerüljön és ellenben jól fűszerezett, hideg vagy legalább hűtött eledel-ekkel éljen. Közönséges italul legalkalmasabb a' borsosmenta vagy mezei köményherbaté, egy kevés bor, és ételül bőven fűszerezett és kivált sós húslevek. Egy kevés kávé sem árt. Általában az eledel annál jobban esik, mennyél ingerlőbb: azért héringgel, szardellákkal és cfléllel is megkínálhatni a' Betegeket.

Ezen diaetai szerekek a' betegség meg nem orvosoltatik, a' patikabelieket pedig orvosra szükség bízni.

Kiürítő szereket soha sem kell nagyobb mennyiségben adni, hanem csak annyit, hogy naponként két székiüresedés következék.

Lehet haszonnal eme' két szereket egymással változtatni is. Megtisztíttatván a' gyomor a' nyálkától, azután keserű gyomorerősítő orvosságokat kell rendelni, de jó ezeket is olyan szerekekkel összevekötni, mellyek a' nyálka megszaporodását gátolják.

Az ekképpen orvosoltatott nyavalya két, hét vagy három múlva legtöbbnyire jobbúlni kezd. Ellenben ha rossz velebánás miatt vagy az engyengült személyeknél inbéli jelenetek, vagy az előbb említett tünetények adják elő magokat, akkor ismét orvosért kell sietni, mert nagy veszély fenyeget. Az ilyenkor tovább tartó gyomorgyengeség ellen ama' gyomorflastromokat lehet elővenni, mellyeket följobb a' gyomorgyengeségnél javasoltunk. Az ingerlő eledelkekkel élest a' meggyógyulás után is igen tanácsos folytatni. A' nyálkás, enykes ételeket 's italokat legtovábbig kell kerülni.

4) Hurut- csúsz- és náthahideglelés. (Catarrhal- Fluss- und Schnupfenfieber).

Ez a' hideglelés kétségkívül a' legcsekélyebbik, és mindég csak a' náthával és huruttal szokott járni. Tulajdonképpen róla különösen emlékezni nem is volna szükséges: de éppen az illy csekély nyavalyánál botlanak az emberek legtöbbet 's így ártanak is, azért erről is egy két szót. E' hideglelés kezdődik leginkább náthával: de a' gyulladás néha még alábbra is terjed, a' torok meggyúlad, és a' nyelés fájdalmassá lesz. Rendszerint úgy vélekedtek, hogy a' hurut hideglelésben az embernek magát igen melegen kell tartania, holott éppen ez árt, a' hideglelést nagyobbítván és fejfájást okozván; de a' másfelől a' hidegtől és hideg szelektől is kell őrizkedni, mellyék legtöbbnyire ezt a' hideglelést nemzik. Továbbá kerülni kell a' levegő' mértékletének változásait; nem jó hirtelenül a' melegről hidegre és viszontag futkározni, hanem hűves szobáról gondoskodni. A' melegítő és izzasztó szerek is hasonló tekintetbe vétessenek. A' nyavalya' kezdetén ezek soha sem alkalmasok, hanem inkább a' hűvesítő ételek és italok haszonra valók. A' nátha ugyanis a' nyálkahártyának gyulladásában áll, a' náthahideg tehát gyulladás-

tőhideglelés, és mint a' gyúlasztőhideglelésben a' Betegnek itt is hűvesen kell magát tartani, ha a' gyúladást nagyobbítani és a' nyavalyát rosszabbítani nem akarjuk. Azért az első három négy napokig a' limonádé ital legcélelérányosabb. A' szobában zárkodást sem kell éppen szükségesnek vélni; mert a' csendes, mértékletesen meleg levégő még előbb való. Végtére némellyekben azon előítélet is van meg, hogy a' fürdők és lábfürdők a' hurutos hideglelésekben ártalmasok, holott éppen itt hajtanak nem kevés hasznót, ha velők vigyázva élnek. A' fürdőnek ugyanis langyos melegségűnek kell lenni, és míg a' Beteg abban ül, addig az ágyát és fejérruháját jól átmelengetni. A' kádban annyi víz legyen, hogy az a' testnek legnagyobb részét fedje. Egy fertály óráig fürödvén a' Beteg, a' testét meleg kendővel jól megtörli és szárítja, fejérruháját is hamar felölti és valami egy óráig az ágyba fekszik, a' hol a' teste gyengén gőzölög. Így fognak a' lábvizek is használni, ha fejfájás volna jelen. Csupán a' hónap-számos fejérszemélyek, aranyérrel bajlódó férfiak és lábköszvényesek ne éljenek velők. Az utólsókra nézve hasznosabb a' lábtalpakat zabkásával borogatni, mert ez a' podagrá, a' már szinte muló félben lévő is, nem olly könnyen gerjeszti fel. Azonkívül őrizkednie kell a' lábak' megnedvesedésétől, új meghűléstől és a' nehezen emésztődő eledelektől, a' ki a' 'hidegleléstől és vele egybekapcsolt náthától vagy huruttól minél előbb meg akar menekedni.

5) Rázó, vagy el elhagyó, vagy váltóhideglelés.

Nincs reá szükség a' váltóhideglelést környülállásosan leírnom, minthogy azt kiki ismeri, és a' benne lévő szembetűnő különbség minden más hideglelés nyavalyáktól könnyen megismérteti. A' mi olly igen szem-

betűnik, az, hogy a' támadások között mindég tökéletes egészség látszik jelen lenni, és minden támadás három különböző állapotokra oszlik.

Az első, minden új hideglelés támadáskor, a' fázás, mellyben a' körmök elkékülnek, a' hőr' fölseje borsókássá lesz vagy is borsószik, és az orr' hegye meghidegül. Az állak vaczognak a' fázás alatt, a' lehelés megnehezedik, az érverés kicsiny és a' vizellet világos tiszta. Ásítózás, nyujtódzkodás, fejfájás és nyakszírtfájás, restség, étel nem kívánás és borzadozás előzik meg minden illy új támadást. A' fázás rendszerint fél, vagy egész óráig is eltart, és csak ritkán nyúlik három óráig, a' midőn osztán forróságba men által, mellyben a' nyavalya' jelenei legszembetűnőbbek és legerőszakosabbak. A' fejfájás rendkívül megnagyobbodik, az ábrázat feltűzesedik, a' szemek megveresülnek, néha fájnak is, de a' bőr a' forróság' végéig szárazon marad, a' melly négy, hat és legfolyebb nyolcz óráig szokott eltartani. — Ezután következik végtére az izzadás, a' melly szintűgy több óráig tart, többnyire két annyi ideig mint a' forróság. A' bőr meglágyul és nedvesül, az izzadtság pedig legtöbbnyire ragadós, savanyú és csipős. Ha az izzadás félbeszakad, akkor a' Beteg nem érzi magát a' legközelebbi támadásig olly jól mint azelőtt, és a' következő hideglelési támadás illyenkor erősebb. — A' váltó hideglelés' tartásának ideje soha sem bizonyos; a' ki rendetlenül él nyavalyájával nem gondol, vagy rosszúl gyógyíttatik, annak egészsége sokáig elromolva maradhat.

A' visszatérő támadások határozzák meg a' váltóhideglelés' nevezetét. Ugyan is ha naponként ugyanazon óra körül tér vissza, neveztetik mindennapinak. — ellenben harmadnapinak, ha minden nap' jó vissza. Utoljára vagyon negyednapi is, t. i. a' melly két napig marad él. Ezek rendszerint legmakacsabbak 's erősebbek.

A' váltóhideglelés' oka legtöbbször a' megromlott emésztésben, vagy a' hasbéli dugulásokban találtatik. Megjelenik a' nedves, egészségtelen és változó levegőkor, kivált tavasszal és ősszel, a' gondolkozó erőnek igen nagy megerőltetése, elmeindulatosság, erős kiűritő szerek, vissza vagy elűzött bőrkütiések, ée. után. A' posványos vidékeken rekkenő hévségkor támadó váltóhideglelések hamar gonoszfélévé válnak, rothasztó hidegleléssel kapcsolódnak össze, fölötte veszedelmessé és a' kevesbbé figyelmetes orvosláskor halálosokká is lesznek gyakorta. De legtöbbször a' váltóhideglelés, ha egyszerű, egészséggé változik. Csak ha a' Beteg a' gyógyuláskor magára nem vigyáz, gyomrát elrontja, helytelen szerekkel él, 's a' t. csak akkor mehet által más nyavalyákba, mellyeknek elháríttatása hol egészen lehetetlen, hol pedig legalább sokkal több fáradságba, vigyázatba és gondolkodásba kerül, mint az előbb megvolt váltóhideglelésé.

A' gyógyításkor az okait kell elhárítani igyekezni a' váltóhideglelésnek; a' Beteg egészséges levegőben és lakhelyen tartózkodjék, kerüljen minden indulatosságot, az alvás és fönlételre nézve, valamint a' nyugalom mozgásban is helyes mértéket tartson 's a' t. A' tulajdon orvoslás kétféle, úgymint a' hidegleléskori és az elhagyáskori.

Hogy a' hideglelés' támadása igen erőszakos ne legyen, előtte néhány órával a' Beteg semmit se egyék, mert a' hidegleléskor az emésztés háborgattatik és külömbféle bajok támadnak.

Mihelyt a' fázás reá jött, a' Beteg feküdjék ágyba és igyék néhány lindzsa meleg borsosmenta- vagy gyenge székfűvirág herbatét, és várja be a' forróság elérézését. A' forróságkor kerüljön minden hevítő szereket, és tartsa magát inkább hűvesen, igyék hűvesítő italekat, árpavíz, citromlével, limonádé, málna-

medvet főtt vízben, vékony de jól megtisztult sert vagy kőficzt, ée, hidegecskén. Ha a' vér igen a' fejre tódul, a' fejfájás igen nagy, az erek keményen vernek, kivált a' halántékokban, a' szemek tüzesek, és kidülledtek, 's a' t. akkor meleg zabkásapépet kell a' lábtalpakra borogatni, hogy a' vér leszálljon és a' hajok kisebbedjenek, mellyeket a' fejre tódult vér okozott. — Az izzadás alatt maradjon a' Beteg csendesen és várja meg végig, és csak akkor vegyen fel más fejérruhát, ha fázni kezd. — Azután élhet a' Beteg nyáron, vízből, citromból és zsemlyéből készült cziberével, télen pedig főtt gyümölcseel.

A' hideglelés elenyészte utánkori velebánás ezzel éppen ellenkező. A' hideglelős támadás alatt egészen békét kell hagyni a' nyavalyának, és csak annak elmúltával foghatni hozzá.

A' Váltóhideg tulajdonképpen nem saját hideglelés, hanem csupán azon sajátsággal bír, hogy kimarad vagy meg megszűnik. — Egyébaránt mint el hagyó epehideglelés, nyálkahideglelés 's a' t. jelenhet meg, és a' gyógyítást is úgy kell intézni, a' mint ezen nyavalyáknál mondatott. Az életre vágyó Beteg éljen könnyen emészthető ételekkel, és ne vélje, hogy a' koplálás által a' Váltóhidegen kiadhat, sőt ellenben ezt az által még neveli, midőn a' maga testét és kivált emésztő erejét így gyengíti. E' mellett szükséges, hogy a' Betegek annyi és olly erős testi mozgást tegyenek, a' mennyi tőlök kitelik; mert erre gyakorta elmúlik a' váltóhideglelés, kivált ha' semmi belső októl nem függött, hanem csupán valamelly egészségtelen mocsárlevegőtől vagy más külső befolyásoktól származott. Midőn a' Váltóhideg nem nagy, és a' gyomorban lévő epétől vagy nyálkától ered, akkor emezeket kell elhárítani, a' mint az epés és nyálkás hideglelés alatt előadtuk, és így a' váltóhideg mintegy hét vagy ki-

lencz, kitörések után magától elmarad. — Ha ez nem történik, akkor egy mindenek előtt isméretes szert vehetni elő. Főzzenek meg másfél vagy két lat kávét két findzsa vízben addig, míg a' víznek fele ki nem gőzölgött, ekkor tegyenek hozzá egy evő kalánnyi citromnedvet, és négy vagy hat órával a' hideglelés előtt itassák ki a' Beteggel. Ha erre sem maradna el a' hideglelés, akkor orvoshoz kell segedelemért folyamodni. Ő kivüle senki se merészeljen chinát, tölgyfahéjat, fűzfahéjat és egyéb hasonló öszvevuzó és dugító szerket a' Váltóhideglelés ellen használni, mert csak ő ítélheti meg egyedül a' vélek élhetést, mellytől könnyen gyógyíthatatlan sárgakórság, megkeményedések, vizi-betegség és hasonló halálos nyavalyák származhatnak.

6) Inbéli v. Idegeshideglelés. Hagymáz.

Az inhideglelés olyan személyekre jő, a' kiknek testök meg van gyengítve, és a' kik megromlott levegővel, eledelekkel, ée. szoktak élni. Ennélfogva igen könnyen támadhat a' Hagymáz mocsáros, posványos vidékeken a' nagy napforróságkor, hadi időben, ha a' holttestek sokáig el nem temettetnek, a' nagy Kórházakban 's a' t. Továbbá minden helyen, a' hol sok ember lakik együtt, sanyarú időkben, éhségkor, a' rossz kenyértől és egyéb megromlott eledelektől, kivált ha a' liszt dohos vagy a' gabona kicsirázva volt. — Végtére a' hagymáz olyan személyeket támad meg könnyen, a' kik a' test' nedvességeinek, elvesztése miatt igen elerőtlenedtek, p. o. a' vérnek akármiként lett fölöttébbi megfogyása, sokáigtartó hasmenés, a' testi szerelemben való mértékletlenkedés, és végre a' szesz italokkal visszaélés, sok éjjelezés, indulatoskodások, kivált a' bú, bánat és gondok által, mellyek az inak' egész alkotmányát igen elgyengítik.

A' hagymáz megelőző jelek hűszek: a' Beteg a' fejében szédelgést, kábulást, nehézséget és nyomó fájalmat érez, az egész teste fájós, bágyadt, éjjel nyugtalanul alszik, semmi dologhoz sincs kedve, és a' testét hol borzadás hol forróság futja el. Az ételeket is korán meg kezdi utálni, a' nyelvét fehér mocsok borítja, és a' szájában rendszerint nyúlós nyál van. Egy fázással és erre következő erős hidegleléssel kezdődik el osztán ez a' veszedelmes nyavalya.

De a' hagymáz vagyis inkább az inhideglelés kétféle, t. i. vagy lappangó, vagy forró. Az elsőbbitnél a' nyavalya' menetele igen csendes. A' Beteg nyugottan fekszik, semmire sem ügyel a' mi körülötte történik. A' mit az előtt szeretett 's kedvelt, azzal most éppen nem gondol. Érzése olly tompa, hogy, ha kérdezték, magát jó egészségben lenni mondja. A' szava halk, éneklő, késedelmes, vagy olly töredezett, lassú és homályos, hogy azt érteni nem lehet. A' bőre száraz, vagy hideg veríték ül rajta. Az ajkait 's fogait valamelly sötétes nyúlós nyálka vonja be, valamint szinte elaszott, egészen száraz, reszkető nyelvét is, melyet legtöbbnyire ki sem nyújthat. A' szemek mindég félig záródva, és a' Beteg' alvásakor a' szemhéjak néhány lineányira nyitva állanak, úgy hogy közzülök a' szemfejére láttassék. Az érzékműszerek is szenvednek; a' hallás igen tompa és a' Beteg felényire siket, vagy szüntelen fülzúgásról és csengésről panaszkodik és csak ritkán szokott a' hallás rendkívül megélesedni. —

A' forró inhideglelés vagyis a' hagymáz gyakran az erős, bővérű személyeket is megtámadja minden előjelek nélkül.

Ebben egészen másféle tüneteményeket tapasztalni. A' fej legtöbbnyire szinte tüzel a' forróság miatt, a' szemek kidudorodnak és a' Beteg elgyengült ereji annyira fel vagynak ingereltetve, hogy az ilyenkor dühöskö-

dései alatt több személyek is alig tarthatják meg őtet. Ez egy darab ideig így lévén, míg t. i. a' forróság el nem múlik, azután elerőtlenedve és bágyadtan rogyik vissza. Ha néha néha egy pillantatig felelmezéledik, akkor leírhatatlan gyötrődésről panaszkodik. Az érverése különböző, csak nem mindig rendetlen, görcsösen összehuzódott, a' forróságkor pedig gyors és keményecske. Az érzőeszközök igen érzékenyek. A' Beteg az igen nagy világosságot és igen harsány hangokat nem tűrheti. A' szaglás rendkívül éles, de néha csalóka is. A' nyelv itt is száraz, a' szomjuság epesztő (de el is felejtik a' Betegek az ivást) és a' lehellés szorongató.

Midőn a' nyavalya halállal végződik, akkor a' Beteg a' maga betegségének utóljára többé észére nem jó; egy olly kábult állapotba esik, hogy többé szavát sem vehetni. Az ágyában nem marad csendesen fekvő, hanem lefelé csuszamlik. A' kezeivel mindig az ágybelin tépelődik, keresgél, a' falra felnyúl, vagy a' levegőben, mintegy legyekért kapkod. A' lehellése megrövidül, szorongatóvá és a' Betegre nézve igen fáradtságossá lesz. Ha folyóságot töltenek a' szájába, azt vagy le nem nyeli, vagy, mint valami üres hordóba, olly hanggal esik alá a' gyomorba. A' has fel puffadt, a' szék és vizellet az ágyba ürül, a' szemeivel, mint egy Holt, meredten néz, valamelly sűrű vérték üt ki a' bőrén, vagy kék foltok támadnak rajta, és végtére csendesen szokott elérkezni a' gyors halál.

Mikor a' hagymáznak jó kimenetele lesz, akkor a' Beteg nem veszt el úgy az erejét. a' nyelve nedvesebbé és tisztábbá lesz, mértékletes izzadság terjed el a' bőrén, a' szemhéjak kilyebb nyílnak, a' húgy tiszta és felhős, ha egy darabig áll, a' hasürülés igen nagy könnyebbedéssel történik, az érverés egyarányosabbá és erősebbé, az alvás megújítóvá és az érzőszerek' munkálkodásaik ismét természetessékké lesznek.

Ha a' hideglelés nem valamelly dögleletes levegőtől származik, akkor rendszerint nem ragadós, valaminth a' forró, úgy a' lappangó sem. De ragadóssá válhatik, ha több Betegek szorúlnak valamelly kis térbe, p. o. az ispitákban, a' honnan a' ragadvány, a' melly ott képződött, majd messzebbre is terjed, és leginkább a' közép korú embereket szokta előfogni.

Ollyan időben, mikor inhideglelések uralkodnak, megmenekedhetni a' ragadványtól, ha az ember jó szoros életrendet tart, mindég csak meghatározott időkor és keveset eszik, az alvás és ébrenlétben is helyes mértékhez szokik, a' fejét a' fölöttébbi gondolkodás által meg nem erőlteti, magát az égettortól tartóztatja és naponként csak egynéhány pohárnyi ó bort iszik. Végtére még szükséges, a' szabad levegőn sokat mozogni, ha ez nincs megromolva, és a' ragadvány inkább a' Betegek' hajlékából származott. A' Betegek' szobájikban boreczetbe mártott nagy ruhadarabokat kell felaggatni, a' mitől a' ragadvány legjobban semmivé tétetik, és a' Beteg' szobáját gyakorta szellőztessék ki, míg őtet más szobába viszik, vagy jól betakarják, hogy meg ne hűljön. A' Betegek' lakjába ment Egészséges a' nyálát le ne nyelje, gyűjtson pipára, rúgjon kálmogyökeret, szegfűborsot, fahéjvirágot, ée. fűszereket, és meg ne undorodjék, mert ez által könnyebben hozzája fér a' ragadvány. A' száját végtére gyakrabban ki kell eczettel öblíteni, és az éjjelezéstől őrizkedni. Ha valakinek a' feje fáj és az ételt utálja, akkor szükséges hogy magának orvos által hánytatót rendeltesse, mert ez a' jelenvaló nyavalyaelragadást leghbizonyosabban sikeretlenné teszi. Sőt az inakra is igen jótévéleg hat a' hányáskori megrázás. Ellenben kerülni kell a' Hashajtókat és a' testet lankasztó izzasztást; mert mindenik erőtlentíti a' Betegét és neveli a' Betegséget. A' Beteg nyugodt elmével légyen és mindent, a' miről

kérdősködik, szép színben kell néki előadni. Erőnek erejével senki se unszolja a' Betegét az evésre, hanem őtet az ivásra gyakran emlékeztetni igen hasznos. Már az italok is elég táplálók lehetnek ő reá nézve. Választhatni e' végre főtt vizet kevés citromnedvvel, és pirított kenyérhéjjal, — vékony, nem zsíros huslevest egy kis fehér borral, melyet akkor legjobb hozzá adni, ha az inhideglet nem forró, 's a' t. A' tiszta vörös bor főtt vízzel kiváltképpen akkor hasznos, ha a' Beteg' hasa nagyon menne, és általa az ereji fölöttébb fogynának. A' hasdugulásokat ellenben lenmaggal főtt vízből, árpalévből olajjal, és egyebekből készült klistérekkel szükséges elhárítani. Théa gyanánt ajánlatható a' szegfű vagy ángyélka gyökernek gyengén főtt vize.

Az önként támadó vérfolyásokat minél előbb el kell állítani; p. o. az orrvérfolyáskor, ha mértékletlenné lenne, az orra és homlokra hideg mártott ruhát felrakni; az aszonyi szeméremrészekből folyó vért, vagy a' véghurkából jövőt hideg befecskendések és klistérek által meggátolni 's a' t.

Ha a' Beteg' feje nagyon kábult és nehéz, szemével meredten néz, igen érzékenytelen és ereji szemlátomást fogynak, akkor mustártésztát kell a' homlokára, nyakszirtjára és lábikrájira változtatva felrakni, a' mi gyakorta minden szereknél többet segít. Ezen esetben igyék a' Beteg néha egy findzsa székfű herbatét; a' többi orvosságokat az orvos fogja elrendelni.

Leginkább a' nyaválya' tizennegyedik, huszonegyedik 's nyolczadik napjára kell figyelmezní. A' hol ezen napoknak valamellyikén a' betegség jobbra fordul, a' mi legtöbbször a' bő izzadás vagy sűrű vizellet által esik meg, ott minden hűvesítő italt el kell távoztatni és melisszából, bodzavirágból készült langyos théát

vagy más hasonlót itatni a' Beteggel, a' mi által a' nyavalya' jobbra fordulása még inkább eszközöltetik.

Intésképpen még említem, hogy a' nem orvos soha se avassa magát valamelly inhideglelés' gyógyításába, minthogy ez egy igen veszedelmes betegség, és benne sok olyan környüállások akadnak elő, a' mellyek ezt vagy amazt megkívánják, a' mit a' nem orvos' kezére nem bízhatni. Azon kevés, a' mit róla itt kinyilatkoztattam, csupán arra való, hogy a' nyavalya' veszedelmességét kiki ismérhesse és így annak idején még orvosi segédelmet keressen. Azonkívül a' szoros diatetikai magatartásról is szóllottam, mellyet a' Beteg körül forgolódóknak nem lehet eléggé ajánlani, 's szívökre kötni.

7) Rothasztóhideglelés.

A' rothasztó hideglelés sokban hasonló az inhidegleléshez, kivált az inak' és élet' erejének lecsepült állapotjára nézve; azonban ez a' nyavalya a' maga egész lefolyásában még a' test' nedveinek a' megbomlásra és rothadt megveszésre való saját hajlandóságok által is megkülömbözteti magát. — Ezen betegség elejéntén mindjárt ritkán jelenik meg rothasztóhideglelésképpen, sokkal gyakortább járúl inas — kivált hideglelés nyavalyákhoz, midőn a' nedves és egyszer'smind hév napok, mocsárlevegő; rothadt párázatok leginkább a' dögökből és emberi holttestekből kifejtődöztek, és végre az éhség, mellyben illő eledelekre szert nem tehetni, a' rothasztó hideglelés' származásának kedveznek.

Kezdetben a' bőrön valamelly egészen saját forróság támad, úgy, hogy a' ki a' Beteget megtapintja, annak ujjait valamelly égető szúró érzés hatja meg. Gyakran ezen forróság alatt a' Beteg félre beszéll, eszelelősködik. Az érverés igen bágyadt, csak nem minden órában változik, de szüntelen' kicsiny és lágy. A' testi

gyengeség fölötte nagy, és önnön tagjainak minden mozgatása olly nehezésre esik a' Betegnek, hogy ellankadva rogyik vissza. A' szava elbágyad, érthetetlené lesz, és félre kezd beszélni. Majd egyszer'smind a' rothadás' jelei is több felül mutogatják magokat. A' test' kiüresedései egy fölöttébb kedvetlen és kiállhatatlan bűzt terjesztenek el, nem csak a' szék és vizellet, hanem az izzadtság és lehellet is. A' fogakat valamelly ónszínű rothadt nyálka borítja, és éppen ollyan látatik az orrban és szemhéjakon is. A' szemek bágyadtak és jegesek, de ritkán meredtek. Végére a' feloldozódott vér miatt a' bőrön, a' testnek ugyanazon részén is külömbféle színű, hol szürkés, hol vereses, kékes vagy feketés foltok jelennek meg. A' has aenések is megvéresednek, és más részekből is könnyen valamelly romlott, vizes vér folyik. A' fölöttébbi bágyadtságkor alutó kórság jelenik meg, a' nyelv megrepedezik, igen nagy fejfájás áll elő, hörgés és fájdalmas hascsikarások. Ezen jelenetekkel a' veszedelem óránként nagyobbodik, a' has feldagad, és csendesen adja ki a' rothadáshoz még már éltében közel jutott test az utolsó lehelletét. —

A' nyavalya' lefolyásakor, a' melly legföljebb huszonegy napig tart, a' Beteg teljességgel utálja a' húsételt, és igen ohajtja a' savanyús eledeleket.

Ha a' rothasztó hideglelés egészségre változik, akkor a' gyógyulás rendkívül sokáig eltart: a' lábak hónapokig is dagadtan maradnak, sőt néha vízkórság szokott előkövetkezni. Szintolly félelmetesek még a' vérhas és hasmenés is, ha utónyavalyákképpen jelennek meg; mert a' Betegnek megfogyott erejét rövid idő múlva még inkább elemésztik, és legtöbbnyire hamar a' bizonyos halálhoz veszik.

Az orvosláskor legelsőben 's leginkább a' tisztaságra kell vigyázni, kivált a' Beteget környékező levegő-

nek tisztaságára, A' Beteg' szobájában lévő levegő legyen inkább hideg mint meleg, és az ablakoknak okosan tett felnyitása által mennél többször újíttassék meg. A' szobában mindég jó eczetbe mártott nagy széles ruhák legyenek felaggatva. A' Betegnek kiürült emésztését mennél hamarébb ki kell vinni, mert ez a' levegőt leginkább megrontja, pestisesíti. — A' tollas ágybél semmit sem érnek, és azért a' Betegek matráczon felküdjenek és könnyű paplannal födözködjenek. A' húsételek egészen eltávoztassanak, valamint minden kiüresítő szerek is.

A' gyógyításra a' Betegnek önnön érzése is vezérel. A' savanyú, a' rothadásnak ellentálló, és izgató, az inak' munkásságát elősegítő szerek és eledelek itt leg-hathatósabbak. Azért olly hasznos ilyenkor a' főtt víz citromlével vagy boreczettal, a' savanykás borral kevert víz és a' savanyús gyümölcsök' étele. Az eczetbe csinált gyümölcsök is megújítók és hasznosak. A' test mosattassék néhányszor napjában eczettel és borral, ha mindjárt a' rothasztó hidegleléssel járó saját foltok láttatnak is a' bőrön. Lehet a' savanyú italokat melissza és borsos méntathéával is fel felváltani. Sőt az eczetes klisztérek is jök mind addig, míg bágyasztó hasmenés nem áll elő. Fölöttébb megújul a' Beteg a' málnaeczetes víztől. Ha hasmenés volna jelen, úgy a' fehérbor helyett veressel kell a' vizet vegyíteni, és a' hasra is borba vagy eczetbe és égettborba mártott ruhákat lehet felrakni.

Midőn a' fekvés miatt a' bőr valahol kisebesedik, akkor valamelly kiszárító flastromot tegyenek fel, lágy irhára kenven, a' sebes helyre, és ló vagy borjuszorból egy ollyan bőrzött koszorút csináljanak, melyet a' Beteg' teste alá téven, a' sebhely éppen annak üregében szabadon legyen.

Lehet a' megvörösedett részeket váltogatva eczettel és égetthorral, és ha már kifehélyesedtek, fűzfahéjjal sokáig főtt vízzel is gyakorta tisztogatni. Ha a' test a' fekvés miatt valahol csak most kezd pállani; igen jó alája özbört teríteni.

A' hólyaghuzó flastromokat kerülni kell, mert a' felhuzott helyek hamar megüszögösödnek; mikor a' fej igen szenved és vörösítő szerekre van szükség, akkor mustár tésztát kell inkább választani és ezt is csak legfolyebb egy fél óráig a' bőrön hagyni, hogy semmi hólyagot ne huzzon, de a' bőrt megvörösítse.

A' Beteg téves szobában és maga feküdjék, és ha itt sem volna tiszta a' levégő, akkor azt imígy füstöljék ki: Végy konyhasót és csepegtess reá vitriólolajt, és azután egy üvegpálczácskával keverd a' sót szorgalmasan. De ezen füstölésnél vigyázni kell, hogy tűkrök vagy más érczholmik a' szobában ne felejtessenek, mert másként megromlanának. A' fris vízzel tele edények, mellyekbe zöld leveles ágak tétettek, és a' porrá tört faszénnel megtöltött széles serpenyők is ellene munkálnak a' rothadásnak.

Hogy ebben a' fölötte veszedelmes betegségben is orvosi segedelem után kellessék látni, alig lesz szükség említenem; mert még a' nyavalya' elháríttatása után is megkívántatik az ő tanácsadása, minthogy az okos és czélarányos utóbbi orvoslás nélkül még igen veszedelmes nyavalyák fenyegetik a' diszlenni kezdő életet.

8) Lappangó hideglelés.

A' lappangó vagy sorvaszto hideglelések abban egyeznek, hogy semmi meghatározott characterök v. czimerök nincsen, minden nyavalya után szármozhatnak, hogy a' test napról napra szemlátomást fogy és az erők is egyaránt enyésznek. — A' lappangó hidegleléseknek is, mint legtöbb hideglelős nyavalyáknak, vagynak előjeleik. Leg-

többszörre a' Beteg elejente a' dolgozást nem kedvelli, ha mibe kap, azt hamar ismét abba hagyja, bizonyos belső nyugtalanságot érez, az arczúlatját ottan ottan forróság futja el és valamely égető érzemény a' kezeit, egyébkor pedig a' képe halovány és be van esve. A' szemei mindég csillogók 's mintegy örösek. Többször napjában el elálmosodik; a' feje homályos és hátulról fáj. Néha ez előjelek hónapokig is jelen vannak, minekelőtte a' hideglelés beáll. Ez mindég estve jelenik meg, és más napig tart; délután békét hagy. Éjjelenként mértékletlen izzadás bágyasztja a' Beteget. Utóbb minden nap kétszer leli ki a' hideg a' Beteget, és ekkor a' test fogyatkozása gyors lépésekkel történik. A' hideglelés kezdetén jövő fázás mindég igen mértékletes, de az utána következő forróság nagyon égető, kivált a' tenyereken és a' lábtalpakon. A' vizellet zavaros, felhős és vöröses sepreléket tesz le. — Az ételkivá-
nás még egy darabig helyén marad, a' szomjúság igen nagy, a' lehellés gyors, kivált a' hidegleléskor. A' lankadság naponként nevedik. Az orczákon valamely eleven pirosság láttatik egy helyre szorúlva. Az alvás nem nyugtató, és így lassanként egész csontvázzá lesz a' test. Még gyorsabb a' romlás, ha sorvasztó vagy vízkórság is járul hozzá, a' mikor ugyanis a' mértékletlen izzadások és hasmenés a' halált nem sokára el-
hozzák.

A' lappangó hideglelésre alkalmat nyújt más nyavalyáknak rosszul történt lefolyások és tovább tartása az olyan betegségeknek, mellyek sok nedvek elvesztésével kapcsolottak egybe, p. o. a' vérhas. Úgy a' tartós indulatoskodások is különösen a' bú, harag, ohajtozás, kesergés, gondok és szerencsétlen szerelem. Továbbá gyakorta, kivált a' gyermekeknél, lappangó hideglelést okoznak a' bélférgek v. giliszták, és végtére a' nedvek elfajulása, mint a' fekélyeknél, sebeknél, fenében, ée.

A' lappangó hideglelés' tartása igen bizonytalan : néha kevés hónapok elegendők a' testnek 's minden erejének elrontására, máskor pedig esztendők is elmúlnak.

A' lappangó hideglelés' haladásának akadályoztatására vagy talán elhárítására, mindenek előtt szükséges, az okokat elhárítani. Az elüszött bőrkiütéseket, mellyek nemesebb részekre vetődtek, fördők, uj beoltás, ée. által kell ismét a' bőrre visszaidézni, a' vérhasnak, vérfolyásoknak és más nedvpazarló nyavalyáknak gátot kell vetni igyekezni, — a' bő genyedségű sebeket gyógyítani — és végre azon lenni, hogy azoknak bizodalját megnyerhessük, a' kik az indulatосkodás miatt estek lappangó hideglelésbe, őket mulatni, vigasztalni és egyéb vidám indulatokragerjeszteni. Egyéb nyavalyák, mint p. o. a' fekélyek, giliszták, ée. gyógyíttassanak annak rende szerint, a' mit itt lehetetlen ismét előhozni.

Az ok' elháríttatása után, a' lappangó hideg is enyhül és könnyebben gyógyíttathatik. Most legfőképpen arra kell ügyelni, hogy a' hervadozó testben az Elvezettet kipótoljuk, egy szóval, azt derekasan tápláljuk. E' végre ajánlathatók a' téj és savókúrák, kecsketéj, író 's a' t. A' zöld ugorkákból kifacsart hüvelsítő lév, édes szőlőgerezdek, seltervíz téjjel, ée. A' kinek gyomra erőtlen, azt erősíteni kell. A' hasszorulást, hasmenést és egyéb jelenlévő bajokat megorvosolni, a' mint már előadtuk. — A' husételek nem, de a' növényi eledélek használhatók; leginkább pedig a' gyomortorheléstől kell őrizkedni, melly a' sorvasztó hideglelést csak nagyobbítaná. Az evés és ivás mindég mértékletes legyen, hogy a' gyomor a' bennlevőt megemésztthesse, és az eledélek bizonyos időben költsenek el. Az erősítő és nem hevítő borok hasznosak, ellenben a' kávé rossz. Egyébaránt a' tiszta, jóféle kom-

lóser, a' vízben, téjben vagy huslévben főtt szálep rendszerint igen foganatos. Ugy a' hasat Colóniai vízzel (Eau de Cologne) mosogatni is fölötte jó. —

A' hosszú alvás semmit sem ér, mivel a' testet nem újítja hanem gyengébbíti. Am de a' gondszélesztések, rövid kirándulások és nevezetesen a' délre eső vidékeken lévő fürdőkbe való utazás igen ajánlatható.

A' kire a' lappangó hideglelés örökségül szállott és ugyanazon familiában már többeket is kioltott, annak semmi reménysege nem lehet a' kigyógyuláshoz. Az itt előszámlált rendszabások csupán az életnek még egy darab ideig való nyújtására és a' sorvasztó hideglelés' kiütésének késleltetésére szolgálhatnak.

V.

CSÚSZ ÉS KÖSZVÉNYFÉLE NYAVALYÁK.

1) Csúsz, folyosó (rheumatismus).

A' Csúsz egy, gyakorta hidegleléssel járó fájdalom, a' melly egy helyről másuva költözik, a' test' minden részeit megtámadhatja és legtöbbször a' meghűléstől származik. A' fogakra vetődött csúsz igen erőszakos fogfájást okoz, mellyben a' fogak' kihuzatása semmit nem használ: ilyenkor azért főképpen a' levegőfolyástól, és a' meleg italoknak hideggel való felcserélgetésétől kell őrizzkedni. A' fejre szállott csúsz iszonyú fejfájásokat, a' szemre vetődött szemgyuladást, a' mellre tért pedig oldalnyilalást szokott okozni: és így különbféle bajokat gerjeszt a' csúsz; a' mint e' vagy ama' részre veti magát.

E' nyavalya, miyoltára nézve, az izmos részeknek gyuladásában áll, és e szerint kell annak orvoslátását is elintézni. A' szoba' melege tehát mértékelt

légyen. Höz italúl szolgálnek a' nyálkásfélék, p. q, zabkása' főzött leve, taraczkgyökér' főtt vize, ris vagy árpakása nyálka és egyéb hasonlók. Továbbá lehet a' Betegnek főtt gyümölcsöt, kivált almát és sült szilvát enni, savót inni, és a' belek' restsége és szorulása ellen savóklisztereket adni.

A' csúsznyavalya' erőszakossága nem szokott egyenlő lenni. Midőn a' csúszfájdalmak nem igen nagyok, akkor a' szenvedő tagokat mértékletes melegben tartani, gyapjuba vagy macskabőrbe vagy fenyőmaggal füstölt flanélba is lehet takargatni. A' meleg fürdők is igen hasznosak, ha velek vigyázva élnek, t. i. ha a' Beteg utánok a' testét hamar jó szárazon letörül, meleg ferroruhába öltözik és tüstént melegített ágyba fekszik. Itt jobbra mértékletesen megizzad, és erre a' csúsz is gyakorta elmúlik. Ha a' has meg volna szorulva, előbb mint a' fürdőbe száll, vegyen egynéhány klisztert: az eledeleknek is meg kell emésztetve lenniük; mert az asztal utáni fürdés ártalmasabb.

Az igen erős fájdalmaknál, az orvos javaslásából jó néhány köpölyöket rakni fel a' fájós helyre vagy néhány nadályokat. A' magától kiütő izzadtságot egy finczsa bodza herbatéval segíthetni elő, melyre a' csúsz gyakorta megengyhül. — Igen jótévő a' köleshimlő vagy más bőrkiütés is; de ilyenkor vigyázni kell, hogy az vissza ne üzetessék és belőle fekélyek ne támadjanak. Ezen okból minden gyapjúruhát el kell a' bőrtől távoztatni és helyette meleg len vagy kenderből valót venni fel. A' csúsznak elmulta után, ha még valami gyengeség volna hátra a' szenvedett részekben, azokat befüstölt flanállal kell szorgalmasan dörzsölgetni, a' meghüléstől őrizni, még egy kis ideig langyos fürdőkkel élni és gyakran a' szabad levegőre kimenni.

De ha ezekre a' szerekre és ezen magatartás után sem távozik a' csúsz, akkor a' fogfájásnál a' fülek

mögé, a' fejfájásnál a' nyakszirtra és egyéb részek csúszfájdalmaiban a' szenvedő részekhez minél közelebb, mustártésztát tegyenek és a' veres helyet tartsák egy darabig izgatva felrakott káposztalevelekkel. Ha még erre sem enyésznek el a' csúsz, akkor csak az orvosra bizzák a' dolgot. — Végtérej a' hánytatók is, melyeket néha több ízben is elő kell venni, jó szolgálatot tesznek, de ezeket szinte orvos általi szükséges rendeltetni.

2) Közönséges köszvény.

A' köszvénynek is vagynak, mint legtöbb nyavalyáknak, előjelei, de ezek két félék. Vagy illetik t. i. az egész testnek egészségbeli állapotját, és ekkor étel nem kíváns és mindenféle emésztésbeli bajok, az ideg alkotmányban holmi tévedések és a' vérben nyugtalanság vétetik észre. Más előjelek pedig a' testnek bizonyos részeiben tapasztaltatnak, mellyben utóbb a' köszvény leginkább fejtődik ki. E' részek változtatva felmelegülnek vagy meghidegednek, néha meg rándulnak, sőt azokon a' külsőbb erek is nagyobb és kitetszőbbek, mint más részeken. Ez előjelek meghatározatlan ideig tartanak, míg, hol kevés napok, hol több hetek múlva a' köszvény előáll, a' mi leginkább éjjel történik, a' midőn a' Beteget valamely erős fájdalom ébreszti fel. Ez a' fájdalom mindég nagyobbodik, valamint a' testnek nyugtalansága és érzékenysége is, úgy hogy még a' szobában való járkálás, az ágybelikkel födözés és akár-melly más nyomás, vagy a' legcsekélyebb megrázódás is fölötte terhére esik a' Betegnek és jajgatásra kényszeríti étet.

Csak igen ritkán betegszik meg az egész test, leginkább a' külön tagok szenvednek, kivált a' csuklók vagyis izhajlások, melyekről a' betegség is tulajdonképpen neveztetik. De mégis, mivel a' láb és kéz-köszvényről, far'sábjáról és arcfájásról egyenként fogunk

szóllani, itt azért csak a' közönséges köszvényről emlékezünk.

Mikor az egész test köszvényben szenved, akkor az egész testben bágyadság és mozdulatlanság tapasztaltatik. A' hideglelés mindég egyaránt jár a' fájdalmakkal, úgy hogy ezekkel nagyobbodik vagy kisebbedik. A' hideglelés csak könnyű fázással kezdődik és erre következő száraz forrósággal. A' hűgy sötét színű és csak kevés üresedik ki. Nappal a' betegség csekélyebb, de estve rendszerint nagyobbodik. Így nem tartott a' közönséges köszvény sokáig, a' midőn már daganat származik különböző helyeken, leginkább a' kezeken és lábakon. A' nyavalya három, négy hétig is eltart, de szintolly sok idő kívántatik, míg a' tagoknak előbbi hajlékonyságok vissza tér. A' jobbulás jelei: az egész test megizzadása, a' mi először és leginkább a' szenvedő részeken esik meg, bőven elmenő vizellet, a' melly sok szálladékot vet le, a' bőrnek viszketése a' fájós helyeken, és végtére annak lehámlása.

Az egészség' tökéletes helyreállása után is marad még hátra valamelly hajlandóság a' köszvényre, és annál többször tér vissza, mennél gyakortább volt már jelen, sőt azután még erősebbé és tartósabbá is szokott válni.

Ila valaki a' köszvényt örökségül nyerte szüleitől, magát mindég újabb ártalmas behatásoknak tette ki, vagy a' köszvény rosszúl orvosoltatott, akkor ez annyira meggyökerezhetik, hogy gyógyíthatatlanná és holtig tartóvá lészen. Ezen esetben a' Betegen mindenféle emésztésbeli bajok, komorkórság, hasmenések, hűgy fővény, hűgyhólyagkövek, különbözőféle indulatokra hajlandó elme, tagmerevedés és a' testének több helyein támadó köszvénycsomók alkalmatlankodnak.

A' köszvény szereti a' pöffedt, erős és bőnedvű személyeket harmincz esztendő koroktól fogva ötvenig,

a' kike az vagy örökségképpen száll, vagy a' szesz italokban, testi szerelmeskedésben való mértéktelenség, előbb kiállott módnyavalyák' ée. miatt. A' köszvény' kiütését igen gyakorta az időjárás is határozza meg, és erre nézve a' ködös, nedveshideg és változékony levegő legártalmasabb. E' nyavalyának igen kedvez még a' rossz életrend, a' sokat ülés, a' természetes kiüresedések' felakadása, ée.

Az orvoslás kétféle; az egyik a' köszvénytámadáskori, a' másik pedig a' köszvény' megszüntekorj. A' kinél a' köszvénynek előjelei mutogatják magokat, a' mit azok, a' kiket az már többször megtámadott, igen jól ismernek, azok melegebben öltözködjének, a' folyó levegőt kerüljék, az indulatoskodástól és egyéb főnemlített alkalombéli okoktól őrizzék. Ha emésztő erejük nagyon elgyengülve vagy a' gyomrok megromolva, akkor ezen bajokat kell, a' mint már mondtuk, orvosolni. E' mellett a' Beteg igen szoros, vékony, nem hevítő diatét tartson, és mindent, a' mi a' nyavalyát nagyobbíthatná, távoztasson. Az izzasztó szerekekkel való visszaélés fölöttebb kártékony, és csak ott használtathatók, a' hol a' köszvény a' meghülés és meggátolódott izzadság miatt eredett; de ilyenkor is csak a' mértéketlen izzadás tehet jót. Az igen bővérű, fiatal és gyulladásokra hajlandó személyeken támadó köszvény ellen hasznos az orvos által rendelt érvágás is, de csak a' nyavalya' kezdetén, mert utóbb többet árt, mint használ. Az eret mindég a' lábón kell felnyitni, mert ezáltal a' köszvény alábbra hajtatik. A' jelenvaló haszorúlást nem hashajtók; hanem klisztérek által kell csupán elhárítani: ha csak amazokat orvos nem rendel. Eledelül ajánltathatók főképpen a' húslevesek, vékony levek, és ha a' Beteg' ételkivánása helyén van, naponként egy findzsa csokoládé is. Az új és savanyú borok nagyon ártalmasok. A' Beteg' szobájának levegője mér-

sékelt, de mégis valamennyire melegcske legyen inkább, mint hideg. Legfőképpen a' meghűléstől, levegőfolyástól és nedvességtől szükséges óvakodni. — Mivel a' köszvény a' tollas ágybelit nem könnyen szenvedheti, azért legjobb matráczokon feküdni vagy szőrös bőrderekalyakon, és gyapjuba, tengeri nyúl bőrbe, viasztafotába takarni a' betegrészeket. Nedves külsőszerekkel soha sem kell orvosi rendelés nélkül élni.

A' belső orvoslást az orvosra kell bízni.

A' köszvény megszűntekor az izhajlások dörzsöltessenek gyakran és takartassanak befűstölt flanelba. Továbbá éppen nem szükséges a' beteg tagokat kémélni, hanem inkább a' szabad levegőn kinn járni, többször kocsizni. A' szeszes italok rendszerint ártalmasok, de még sem kell egészen eltiltani azoktól, a' kik azokra már rászoktak. Általában a' köszvényeseknek hasznosabbak a' növényejeledek, (a' szamócza vagy földi eper, szőlő, ée.) mint a' húsételek. A' tejet az öregebbek majd soha sem, ellenben a' fiatal személyek igen jó haszonnal ehetik. Az avas igen kövér, zsíros, fűstölt és igen sós ételek nem a' köszvényeseknek valók. Italul a' korosabbak sert, a' fiatalok vizet válasszanak.

A' levegőváltoztatás és utazások a' köszvényes Betegnek mindig jót művelnek, és a' fürdőkbe utazás gyakran többet segít rajtok, mint a' fürdővíz' ereje.

3) Láb és kézköszvény. (Podagra és Chiragra)

E' két nyavalyában, melyek tulajdonképpen nem egyebek helybéli köszvénynél, általában ugyan azt kell megtartani, a' mit az utolsó szakaszban javasoltam. Csak néhány, a' lábakat és kezeket különösen illető rendszabásokat, és hasznos intéseket fogok itt még előhozni, a' melyek imezek:

Minden Lábköszvényes őrizze a' lábait a' megnedvesedéstől és viseljen inkább lőszórtalpakat is a' csizmájában vagy lábbelijiben. A' kinek a' lábai igen szoktak izzadni, hordozzon azonkívül még gyapjú harisnyákat, vagy takarja be a' beteg részeket gyaratott gyapjúval; a' viasztafota; melly a' bőrtizzasztja, ilyenkor szükségtelen. A' kinek lábai nem annyira izzadnak, rosszúl tesz, ha igen a' melegre szokik, mert így annál hamarabb 's többször bántatik a' köszvénytől. A' lábfördők a' nyavalyát mindég nagyobbítják, de néha használnak is; t. i. a' mikor a' lábköszvény' elenyésztekor a' köszvény más nemesebb részekre szállott. Ekkor legbizonyosabban a' langyos lábfördők idézik vissza a' podagrárt. Az egészségesítő tafotával (Gesundheitstafel) csak azok takarják be a' beteg csuklókat, a' kiknek lábaik semmit sem izzadnak; mert csak itt használtathatik haszonnal és könnyebbedéssel. A' kézköszvény, melly a' fehérszemélyeket is meg szokta látogatni, a' mit a' lábköszvény csak fölöttébb ritkán cselekszik, ugyanazon rendszabásokat kívánja. A' kezeket a' nedvességtől őrizni, meleg kesztyűket viselni és éjjelre flanellel bélelteket felhuzni hasznos és kívánatos. A' mit a' nagyobb melegre szokásról előbb mondtam, az ide is illik: meleg időkor tehát a' kezek szabadon legyenek, de, kivált nedves időben, befödessenek, mint tavasz és őszkor, a' mikor a' köszvényféle nyavalyák leginkább uralkodnak. Az kézköszvény különösen még az önfertőztetöket is meg szokta keresni utóbb; azért az illy szerencsétlenekre vigyázó szemmel kell lenni és őket kigyógyítani, minekelőtte rút hibájok beléjük rögzik. — Ha az ujjaknak egyik vagy másik izzik a' köszvénytámadás után mozoghatóságából valamit vesztené, akkor nem cselekedhetni jobbat, mint azt napjában többször befüstölt flanellel döröszölgetni, és gyakrabban mozgatni.

4) Sántítás, sántikálás.

A' sántítás, vagy a' testnek egyenetlen félrehajlásával egybekapcsolt járás igen sokféle okoktól származhatik, mint: a' természetes rosszúl növéstől, az egyik láb' rövidebbségétől vagy elgörbülésétől; ée, De mind ezen és hasonló okokról itt nem lehet szó. Már a' főszakasz' felírásából is, melly alatt a' járásbeli hibák adatnak elő, kiki értheti, hogy itt csak azon sántításról szóllunk, a' melly az embereken, a' kik előbb egyenesen jártak, a' köszvény és csúsz miatt származott. Ezen tekintetben is azonban a' sántítás többféle: elsőben támad a' nyavalyabeli fájdalomtól, — másodszor a' köszvény elmúltá után, midőn a' láb még hágyadt és erőtlén, — és végre a' köszvényre is szokott utóbb következni, midőn az izhajlásba valami mészféle részek rakódnak le, mellyek a' mozgatót akadályozzák, és ezen utolsó legtöbbnyire orvosolhatatlan.

A' nyavalya' lefolyásakor a' Beteg a' leginkább szenvedő részt nyugalomban tartsa, ápolygassa, egyenesen kinyújtsa, gyarattott gyapjuval betakarja, és általában úgy cselekedjék, a' mint a' köszvényről szólló szakaszban leírtuk. Járkálnia nem szabad és ha még is ezt cselekszi, vele csak a' nyavalyát öregbíteni és a' fájdalmakat fogja legtöbbnyire nagyobbítani.

A' köszvény megorvosoltatása után, azon lábban, a' hol előbb a' köszvény tapasztaltatott, valamelly szembetünő gyengeség marad hátra. a' melly annál nagyobb, mennél tovább tartott benne a' kínzó köszvény. Illyenkor az erőltetett járkálás ártalmas, de az is hibázik, a' ki a' lábát egészen vesztegleni hagyja. A' Beteg tehát feküdjék csendesén, de a' lábait gyakorta fel's alá hajtogassa, hogy meg ne merevedjenek azoknak csuklóji. Azonkívül a' lábát napjában többször dörzsöltesse flanellal, mellyet előbb masztix' vagy más füstszer'

füstje járt által. A' lába kicsinyenként ismét megerősödven, néha kevés minutáig (utóbb lassanként tovább is) kezdjen állani, magát kezeivel valamihez tartván, hogy az egész test' sulyja ne essék csupán a' lábára. Imígy szokják a' Beteg kicsinyenként a' járáshoz is, minden megerőltetést kerülven, és a' frottirozást folytatván. Mert az elgyengült lábizhajlásokat elejénte fölöttébb megerőlteti, akkor ezek csak igen lassan jutnak előbbi egészséges állapotjukra, a' láb megdagad, a' mi olyankor is megesik, ha azt a' Beteg a' levegő folyástól és meghűléstől nem eléggé óvja meg.

Midőn a' láb a' kiizzadt mészféle részek miatt merevedik meg, a' mit az izhajlásnak kitetsző csikorgásából ismérhetni, és akkor nyilván érezhetni, ha valaki a' Beteg lábat a' meredt izhajlásan alúl fogja meg, és a' hallás által is vehetni észre, már akkor az illy merevedtség és ettől függő sántítás legtöbbnyire gyógyíthatatlan; a' meleg lágyító, fürdők és bekenések, mellyek ama' kiizzadt részeknek felszívódását elősegítik, tehetnek itt még legtöbb hasznot. Az elsőik között igen híres a' Töpliczai és ehez hasonló fürdők. De ezen fürdők és kenetek' rendeltetését mindég legjobb az orvosra bízni, mert a' Beteg azok által magának sokszor árthat is, és kivált a' köszvényt ismét újra feltámaszthatja.

5) Csipőfájás, far'sába.

Ez a' nyavalya nem egyéb mint a' csipővápában lévő igen erőszakos és makacs csúszfájdalom. Ha ez inkább a' külső részekben vagyon, akkor a' bőrön veresség és kívülről valami daganat láttatik, úgy a' külső nyomástól is a' fájdalom fölöttébb nagyobbodik.

Mikor a' far'sába valamelly nagyobb meghűlés, fontos zuzódás, vagy a' természetes vérfolyásoknak elakadása miatt származott, — ha véletlenül és hidegleléssel, nagy szomjúsággal és csupán a' csipőcsontvá-

pában érződő fájdalommal kezdődik, akkor éles vagy forró csúsz (Rheuma. acut.) vagyon jelen, és orvost kíván. Ha a' havi tisztulás vagy aranyérfolyás akadott el, akkor szinte az orvos fog segíteni, e' mellett a' láb maradjon vesztég, és az orvoslás úgy intéztessék, a' mint már az éles csúsznál tanítottuk.

De mikor a' csipőfájással nincsen gyúladás jelen, hanem annak lefolyása csak lassú, és hidegleléstelen, ekkor a' fájdalom a' vápában is érződik ugyan, de innen a' térdig lehat, sőt ritka esetekben egész a' lábig.

A' magára hagyott far'sábát, a' gondatlanság miatt, a' csipőcsontvápában evesedés és csontfene is követheti.

Ha már azelőtt a' testnek egyéb részeiben csúsz volt jelen, és ez vetődött csak a' csipőizvápára, akkor az orvos fogja tudni, mit kellessen tenni. A' meleg fürdők is hasznosak, ha velök vigyázva élnek, t. i. az ágy mellett. A' fürdőből kiszálló Beteg hamar törülje meg magát fájós csipőjét takarja be flanállal és feküdjék tüstént az ágyába.

A' magatartásról, a' Beteg' szobája' levegőjének mérsékletéről, a' külső szerekkel éléről, és a' diaetáról 's életrendről általjában, már a' csúsz alatt többet szözlöttünk; és rövidség' okáért az olvasót is oda igazítjuk.

6) Arcz fájás.

E' nevezet alatt egy kiállhatatlan fájdalmi miatt rettenetes nyavalya értetik, de a' melly, szerencsére! csak ritkán fordul elő. Az arcznak valamelly kis részében igen erőszakos fájdalom támad, leggyakrabban az orr közeletén, a' hol előbb gyakran valami viszketés érződik. A' viszketés után olyan érzés jelenik meg, mintha tőket szurnának a' bőrbe, és ezen szuró érzeménnyel valamelly húzó fájdalom is kapcsolódik össze az arcizmokban, és ezen fájdalmak lassanként annyira nagyobbodnak, hogy a' Beteg szinte kétségbe

esik. A' szúrás valamelly kiállhatatlan metsző és turdoló érzéssé fajúl, mintha férgek rágnák, és áskálnák a' csontokat, és mintha a' hus szaggattatnék le az ábrázatról. Mennél nagyobb a' fájdalom, annál kevesebb ideig tart szerencsére, néha csak minutákig, de néha órákig is. Az arczat megpirosodik, feldagad, a' fej és nyakbéli erek erősen vernek, és az érverés a' kézgyökérnél, valamint a' lehellés is lassubbak mint szokás szerint. Illy támadás napjában négy, nyolcz, sőt tizenkétszer is fordulhat elő, néha pedig esztendeig sem tapasztaltatik. Éjjel rendszerint ritkábbak, mint nappal, és soha sem nagyobbak. Az asszonyokra többször jó az arczfájás, kivált a' havi tisztulás' rendetlenségeikor és ekkor legtöbbször hasdugulással jár.

E' nyavalya' okaira nézve még az orvosok nem egyezhettek meg, mindazáltal azoknak látszik igazok lenni, a' kik annak okát a' köszvényben vagy csúszban keresik, mivel ez a' betegség gyakran köszvényből ered, vagy ebbe men által. A' visszaüzdött bőrkiütésektől, kivált a' visszavert ráhtól is tapasztaltatott már az arczfájás származni. Ritka esetekben pedig a' finom arczinak látszanak betegeknek, kifeszülteknek, nyomottaknak, vagy másként izgattatva lenni.

E' nyavalya' fölötté veszedelmes: mert a' kire egyszer rá jó, azt csak ritkán hagyja el egészen ismét. Halál ugyan ritkán következik belőle, vagy soha sem, de a' testet úgy megnyomoríthatja, hogy a' Beteg egészen elsoványodik és lappangó hideglelésbe esik. A' lelki erők is megcsökkennek lassanként, a' Beteg rossz, változó és komor kedvűvé lesz, az emlékezete meggyengül, sőt néha esztelenség is támad miatta.

Az, a' mit az arczfájás orvoslásáról mondhatni, nem kielégítő; mert valamint annak okai úgy orvoslása is még nagy homályban vagyon. Ha valami Vénusbajbéli rossz lappang a' testben, ezt az orvosnak meg-

vallani, és néha segédelmét kell keresni; mert ilyenkor az orvos a' nyavalya' okát tudván, igen sokat tehet. Szintolly jó reményje lehet a' gyógyulás felől annak is, a' kinél ez a' betegség az elnyomatott bőrkütyések miatt származott. E' bőrnyavalyákat pedig ismét elő kell csalni, fürdők, a' bőr' dör'sültetése, vörösítő szerek által, p. o. mustártésztát borítván azon részre, a' hol előbb a' kiütés legbővebben volt, vagy végtére, ha mind ez haszontalan lenne, azokat újra be kell oltani. A' hol efféle okokra nem akadhatni, ott az arczfájás úgy orvosoltassék, mint a' hosszas csúsz; mert ettől látszik függni az egész baj. A' Betegek, magokat 's diatájokat úgy alkalmaztassák, a' mint a' küszvény-nél és csúsznál javasoltuk.

VI.

INBELI SZENVEDÉSEK

VAGYIS

IDEGES NYAVALYÁK.

1) Fejfájás, főfájdalom.

A' fejfájás igen ritkán valamelly tulajdon és magától lévő sok nyavalyaforma; legtöbbnyire más betegséggel függ össze, vagy, ennek symptomája, jelenete szokott lenni. Így minden hideglelésben akadunk fejfájásra, és itt nyilvánvaló, hogy ezt a' fejfájást semmi szer el nem háríthatja, ha annak alapja, a' hideglelés és ennek okai előbb el nem háríttatnak. — Máskor ismét a' fejfájás a' vérnek a' fejfélé való tolódásától számozik, az olyan személyeknél, a' kik igen bővérűek, és a' hol a' lábak' meghűlése, haspuffadások, dugulások és hasonló okok miatt a' vér más részekről

eltérítették, menetelében akadályoztatik és a' fej felé kényszerítették. — Csak ritkán, mondám, jön elő a' fejfájás mint tulajdon és magától lévő nyavalyaforma, azaz, mint tiszta inbeli nyavalya, és ennek orvoslása is egészen különbözik a' más nyavalyákat kísérő fejfájásától. Én mindazáltal mindenikről fogok valamit szólni a' mi a' gyógyítást vagy legalább könnyebbítést illeti.

A' náthával járó fejfájás csak addig igen alkalmatlan, míg a' nátha száraz vagy rekedt. Mihelyest az orr folyni kezd, a' fej is szembetűnőleg rendszerint könnyebbedik. Ezen tehát legjobban úgy segíthetni, ha a' nátha folyóvá tétetik. A' náthakori fejfájás' helye legyen a' homlokban, mindjárt az orron folyúl, és a' nyálkahártya' meggyulladásában áll. Illyenkor tehát meleg gőzök szivattassanak fell az orrba, hogy a' takony' elválasztódása előmozdittassék. Ha ez nem elég, akkor lehet néha tobákot (burnótot) is szipákolni, vagy tiszta czukrot, a' melly legillőbb a' Dámákra nézve.

A' hideglelésekben annak orvosoltatása kölfömbféle, valamint a' hideglelések is kölfömbfélék. Az epés és gyomorhideglelésekben nevezetesen előbb el nem múlik a' fejfájás, míg a' gyomorban és belekben lévő tisztátalanság ki nem ürítettik, és így a' többi hidegleléskori fejfájásokat is csak a' hideglelés' okának elhárítására szünteti meg.

A' bővérűség okozta fejfájás a' vér' mennyiségének megkevesítése által hárítottik el. Az illyen bővérű személyek tehát koronként az orvosnak tanácsából eret vágassanak magokon. Mikor ellenben nem éppen a' bővérűség, hanem inkább a' vérforgásban való rendetlenség és a' fejfelé tóduló vér okozza a' fejfájást, akkor ezen rendetlenségnek elhárításával a' fájás is elmúlik. A' ki a' lábainak meghűtése miatt kapta a' fejfájást, az a' lábait tartsa melegen és tegye meleg téglákra.

Ha ez nem elég, borítsanak a' talpakra meleg pépeket zabkásából, ée; olly forrón a' mint a' Beteg csak szenvedheti. A' haspuffadást és szorulásokat a' följebb mondott mód szerint kell elhárítani, és ekkor a' fejfájás is elenyészik. Mindenütt, a' hol a' fejfájás a' vérnek fej felé tódulásából származik, a' fejet hűvesen, a' lábakat pedig melegen kell tartani. A' meleg és hevítő italok semmit sem érnek, hanem csak a' hűvesítők, millyen a' limonádé.

Midőn a' fejfájásnak oka egyedül és csupán az inakban vagyon, a' fejet szintúgy ártalmas volna melegen tartani; mert a' melegség lankasztó, ellenben pedig a' hideg az in nyavalyás személyekre nézve leghasznosabb. A' szoba tehát inkább hűves légyen. Az erős szagú virágok és egyéb hathatós illatú szerek is ártanak; a' Betegyet környékező levegő tehát menuél tisztább légyen. A' Beteg járjon gyakorta és sokáig a' szabad levegőben, őrizkedjék minden fejtörő munkától, mély gondolkozástól és akármelly indulatoskodástól is. Főképpen árt a' bú, gond, szerencsétlen szerelem, becsületsértődés ée. Ha a' fejfájás igen nagy, akkor csak az orvos segíthet. Igen sokat használhatnak a' lábfürdők is. Végére javasolhatni a' Betegnek a' Hoffmann' cseppjeit is, mellyekből napjában néhányat czukron vehet be. Az erősebb szagszerek rendszerint ártanak, azért azokat el kell távoztatni, mert csak az érzékenyebb, görcsökre hajlandó személyeknek valók. Ha még a' testben valamely más inbelli nyavalya, vagy közönséges Ingyengeség vétetnék észre, akkor ama' szerek semmit sem használnak, hanem előbb ezen általános Ingyengeséget kell elhárítani, és e' végett orvoshoz folyamodni. Általjában a' vidám társalkodást, könnyű diaetát és fris levegővel élest kinék kinék ajánlhatni; ellenben minden kellemetlenséget a' Betegtől távoztatni kell; mert ebben

áll fele az orvoslásnak. Az inak' gyengesége felsegítettén, a' tőle függő fejfájás is elmúlik.

2) Részség, ittasság,

A' részségről szólván, nem hozom én elő ama' károkat, melyek a' hevítő italokkal való bő és gyakor élés miatt háromolnak az emberi testre; mert azok' száma rendkívül nagy, és nem csupán a' gyomor, hanem a' testnek minden részei, sőt a' lelki erő is részt veszzen belőlök: itt én inkább csak azt adom elő, miként kelljen valamelly Részegedettel bántani, hogy ismét hamar észére térjen. A' részségből eredő rosszaknak előszámláltatása haszontalan arra nézve, a' kit abból egy részeg ember' látása ki nem gyógyít, — és hogy annak, a' ki ama' károkat magán tapasztalni nem akarja, a' szeszes italokkal élést abba kelljen hagynia, úgy is kiki tudja, ha itt elő nem hozzuk is bővebben.

Éppen nem mindegy sokszor, ha vallyon a' részeg emberen segíteni kelljen é inkább, vagy, a' mint legtöbbnyire szokták, ötlet nyugodni hagyni, míg részegségét kialussza, mert a' nagyon bővérű személyek ittas állapotjokban igen ki vannak téetve a' gutaütésnek. És a' részegítő ital is természetesen többet árthat, ha annak behatását a' testre csendesen engedjük munkálni, mint ha azt, mindjárt a' kezdődő részegedéskor, a' mikor még nagyobb részént a' gyomorban vagyon, innét eltávoztatni igyekezzünk.

A' részeg embert fejfel magosan kell fektetni, hogy a' vér az agyvelőre fölöttébb ne rohanhasson és gutaütésre alkalmat ne szolgáltatasson. A' hányásra mindég jelenlévő hajlandóságot, a' Részeggel langyos vizet itatván, elő kell mozdítani, hogy valóságos okádás következék. A' hányás után, vagy ha ez nem történik, nincs jobb, mint vele egy teli findza fekete kávé felhajtatni, a' mitől nem sokára ismét kijózanodik. — A' cse-

kélyebb ittasság ellen, egy keserű mandolát enni, hasznosnak mondatik.

3) Álmodlanság, nem alhatás.

Az álmodlanság soha sem jó magától, hanem mindig más nyavalyabéli jelenetektől függ. Így a' hideglelős Betegek éjjel semmit sem vagy csak keveset alusznak, mivel akkor a' hideglelési támadások mindig legnagyobbak. A' fájdalmas betegségekben a' Beteget a' fájdalmak nem hagyják alunni, és a' vér' nyugtalanságakor, az indulatoskodáskor vagy más okokra következő alvást legalább is szorongató álmodozások és hirtelen felijedezések szaggatják félbe.

Minden esetben őrizkedni kell az álomhozó szerektől, mert soha sem használnak, ellenben már igen sok szerencsétlenséget okoztak. Ha megtörténik is, hogy a' testet elkábítván álmodt szeressenek, mégis azt legtöbbször igen elbágyasztják; mert a' Beteg az ilyen álomból mintegy kábúlva ébred fel vagy elnehezült fejjel mint az ittasság után a' Részegek szoktak, minden tagjaikat nehezen bírják, töprenkedők és egészen ellankadva érzik magokat. A' kis gyermekek az úgynevezett nyugtató cseppekkel igen kis mértékben való élés után is sokszor fel sem ébrednek, melly szerencsétlenséget én már kétszer tapasztaltam. — Midőn valaki az elmébéli nyugtalanság miatt nem alhatik, hasznos a' gondszélesztés, okos bátorítgatás, és az indulatokon való győzelem; a' bővérű személyeknél, ha a' vérök igen a' fej felé rohan, azt a' maga módja szerint fogja az orvos gyógyítani, de a' lábfordók, minden hevítő ételektől 's italoktól való óvakodás, és a' megtisztított borkőnek itala vízben is jók. A' gyermekeknek leginkább, de a' Felnötteknél is, nem sokára (ha a' hasok kemény szokott lenni) egy lágyító és feloldozó klisztér után nyugalmat 's álmodt látunk megjelenni, p. o. a' lenmag'

főttvizéből melyhez, ha maga széket nem csinálna, egy kaláunyi konyhasót is adhatni.

4) Ájulás, elájulás.

Az ájúláson értetődik az éltető munkásságnak hirtelenvaló, de mindig csak kevés ideig tartó elcsünése. Hirtelen elgyengülés előzi meg, és eszméletlenség, elhaloványodás, fölötte halk és gyenge lehellés, lönkadt érverés és minden külső behatások iránt való érzéketlenség, kísérik az ájulást. — Ennek különböző grádicsei is vannak, a' mint a' Beteg' érzékenysége és eszmélete inkább vagy kevesebbé megcsökkent vagy egészen is meggátolódott.

Leginkább a' gerjedékeny személyek hajlandók az ájulásra, tehát különösen a' fehérnép és gyermekek, mindazáltal a' bővérű személyeket is gyakran meglátogatja. Azonkívül sokféle nyavalyákban is előfordul, a' testnek fölöttébbi megerőltetése után; éhomra; vagy a' gyomor' üres létekor, az elme' felháborodásaiakor és az elbágyasztó hasmenés és vérhasban.

A' csekély ájulásoknál kevés segedelemre van szükség; mert legtöbbnyire, ha a' személyet szabad friss levegőre viszik és ruházatit megereszítgetik, el szokott múlni. Ezt főképpen a' fehérszemelyeknél tapasztalni, a' kikre leginkább és csupán ama' balgatag szokás, a' szoros fűzés miatt látjuk legtöbbször jönni.

Minden más fontosb ájulásoknál a' Beteget vizarányosan egyenesen kell fektetni, a' mi csak a' testét valahol nyomja, szorítja és a' vérforgást gátolja eltávolítani, és néhány csepp vizet vagy eczetet a' képére locsolni. Úgy a' halántékokat, homlokot, és kezeket is hasznos, jó boreczettel mosogatni.

Az erősájulásoknál a' Betegbe levegőt befujni akar-ni, balgatagság és ezt soha sem kellene cselekedni; mert a' befujt levegő soha sem a' tüdőbe, hanem a'

gyomorba men, és a' más ember' tüdejéből kijövő levegő már meg van romolva és minden éltető erejétől megfosztva. Azonban a' lábtalpoknak huzamos és erős keféltetése és a' tagoknak posztókkal vagy átfüstölt flannellal való döröszöltetése ajánltatható.

Ha az Elájult igen bővérű és az erei fel vannak dagadva, akkor a' seborvos jóváhagyásából, kinek jelenlétele ezen munkatételre úgy is szükséges, az érvágás igen szükséges, ne hogy a' Beteget a' guta megüthesse. Magához térvén, adjanak neki vizet citromlével, fektessék ágyba hogy valamennyire megizzadjon. A' gyengeségtől származó ájulásoknál a' Nyavalyásnak jó, bort eresztetni a' szájába, és a' feleszméledéskor tápláló eledeleket, p. o. huslevest tojás' székivel adni neki.

A' gyomor' megterheltetése, vagy ártalmas ételekkel élés, vagy végre a' dohányzás miatt támadó ájuláskor meleg vajaszvizet töltsenek a' szenvedő' szájába, okádhatás végett, a' mi itt igen hasznos. Azután pedig mennél rendesebben kell élni.

Mikor az ájulást a' fölöttébbi szohameleg, vagy valamelly kellemetlen bűz okozta, akkor önként következik, hogy az ablakokat kinyitni és friss levegőt legyen szükséges beeresztetni.

Némelly személyek az érvágáskor is elájulnak, a' mi az inak' gyengeségének vagy félelemnek jele. Itt ha az érvágás nem éppen: szükséges azt abba kell hagyni, ha pedig megkívántatik, akkor a' Beteget egyenesen kell fektetni, az ér' nyílását néha befogni, hogy a' vér lassanként folyjon ki, és a' test annak megkevesedését olly igen ne érezze. Hasznos még a' Betegnek előbb egy kalánnyi bort is adni a' szájába, és ezt az érvágás alatt még egyszer, vagy a' környülállásokhoz képest többször is cselekedni.

5) Szélütés, tagelesés, inaszakadtság, bénaság.

Az emberi test' e' vagy ama' részének bénulását t. i. azon állapotját, melyben az akarat szerint való mozgathatás lehetetlen, következni látjuk, hol a' guttaütésre vagy más inbeli nyavalyákra, hol a' csúszra és köszvényre, vagy pedig az izhajlásokban lévő kártékony sebekre vagy más bajokra. A' szél az egész testet is megütheti, de többször csak az egyik felét éri, sőt akármely külön rész is megbénulhat, a' melly osztán rendszerint hidegebb mint az egészséges, és a' szembetünőleg feldagad, vagy ellenben elsoványodik.

A' szélütés' okai igen sokfélék, és ezekből határozhatni meg annak gyógyúlható, vagy gyógyúlhatatlan voltát. E' nyavalya legtöbbsnyire orvosolhatatlan, ha azt valamelly a' keresztosontra vagy gerinczekre esett ütés, vagy igen erős zuhanás vagy lebukás, mellytől az agyvelő és inak' megrázódtak, találta okozni: ellenben a' hirtelen meghüléstől, erőszakos indulatokodástól, igen nagy fájdalmaktól és bágyasztó hasmenésektől származottan lehet talán segíteni. A' köszvényben szenvedett 's utóbb e' miatt megmerevedett tag' bénaságáról rendszerint kevés jót reménylhetni, mivel ilyenkor az izhajlásokban szinte mindég valami mész-nemű részek rakódjak le, mellyek a' mozgást gátolják, és miattok az erővel meghajtott tag' csuklójában holmi csikorgás hallatszik.

Az inaszakadtságot mindég az okokhoz képest kell orvosolni, és ugyanazok szerint a' Beteg' magatartását és diaetáját is elintézni. Az igen bővérű Betegen az orvos rendeléséből mindég jó eret vágni, mert erre már gyakorta igen megkevesedett a' szélütés. Az elme' nyugtalansága miatt származó tagelesésben a' Beteget felderíteni, vidám társaságokba vinni, gondjait minden-

képp' szélesíteni, és minden ötlet kedvetleníthető tárgyakat távoztatni kell. Az inaszakasztó hasmenések a' legerősítőbb ételeket és tápláló szereket, leginkább pedig húsalevest riskásával és hasonlókkal, kívánnak meg. — A' köszvényben leginkább a' nedvességektől és folyó bekenésektől szükséges őrizkedni, mert ezek által a' még gyógyúlható bénaság gyógyúlhatatlanabbá és a' főbaj, a' köszvény, még nagyobbá válhatik.

A' szélütés ellen legközöségesebbek, és legfőbbek a' külső szerek. Ide tartozik a' lábnak csepűbe való takargatása, melyre előbb száraz és porrá tört illatos füvek egy kevés széttördelt kámforral együtt hintetnek. Továbbá nevezetes külső szerek, a' nemesb gyantáknak, és némelly növényeknek 's keverékeknek gőzeik is, millyenek: a' masztix, borostyánkő, tömjén, fenyőmag, ée. füstölőporok. Harmadszor ide tartozik a' bēna tagoknak dűrsöltetése vagy frottírozása is, a' mi a' Beteg rész érzékeny voltához képest, hol flanállal, hol kefékkel történhetik. Negyedszer használ a' szélütötte tagokat zöld csalánnal is megverdesni, ha mindjárt erre valamelly alkalmatlan és a' vakarás-kor fájdalmas viszketés és szurás támad is. Ötödször az egyszerű és mesterséges fürdőket is elővehetni. Az utolsókhoz számlálom én a' hangyafürdőket, melyek a' bénaság ellen igen elhíresedtek. Mindég igen jó jel, ha a' Beteg az inaszakadt résznek hosszában valami hangyamászáshoz hasonló érzést tapasztal; mert ez bizonyossága az inak' felébredő erejének.

A' nyelv' elesésekor és e' miatt származó nem beszéllhetéskor vegyen a' Beteg mustárt, tormát, szegfűborsot és hasonló szereket a' szájába és tartsa benn sokáig, azonkívül a' fülek alatt a' nyaknak mind a' két felén tegyenek fel mustártésztát, a' helyét tartsák izgatva, vagy újítsák meg ismét. Az Electricitás vagy

villámerő és a Galvanismus is csaknem minden szélütésben igen fogatos.

A' mi a' diaetát illeti, a' lisztes, nyálkás és vizes éledelek nem sokat érnek, de annál többet a' fűszeres ételek 's italok. Kivált egy pohár jó ó bor szinte mindenütt ajánltatható, valamint a' jól készült ser is. Ellenben a' meleg táskásító italokat szükségesképpen távoztatni kell. — A' Beteg magatartására nézve tanácsos, és a' szélütötte résznek is igen hasznára válik a' mértékletes testi mozgás, szabad levegővel élés, kocszás ée. Általában véve a' szoba' melege csak közepszerű legyen, ellenben a' bénult tagot igen melegen kell tartani, és mindég flanállal betakarni.

6) Nehéznyavalya, kórság, nyavalyarontás, nyavalyatörés.

A' nehéz nyavalya egy erőszakos, közönséges, azaz, a' test' minden részeire elterjedő görcs, a' melly más hasonló görcsnyavalyáktól a' maga egészen saját jelenetei által különbözik. Néha a' támadást tulajdon jelek előzik meg, de a' mellyek soha nem tartanak sokáig. Legszokottabb előjelek a' szédülés, gondolatlanság, tagok' reszketése, fülzúgás, szemkáprázatok és könnyezés, érthetetlen rebegő beszéd, és szomorú kedvűség. A' szív erőszakkal ver, az arcz elvörösedik, némelly arcizmok rángatódzni kezdenek, leírhatatlan gyötrődés fogja elő a' Beteget és ezen közben üt ki osztán a' nehéznyavalya. A' kórságos a' hüvelykeit behuzza, fogait csikorgatja, és a' szájából habos nyálot bocsát. De a' legkitünőbb és legsajátabb jelenetek az eszméletnek tökéletes elenyészte, és érzéketlenség, úgy hogy a' nyavalyások semmit nem éreznek, ha még olly igen lebuknak, és legtetemesben megsértik is magokat. — Némellyeknél semmi előjelek nem mutatkoznak, hanem a' kórságos egyszerre leesik, a' fejét ide 's tova

hányja, az ábrázatja félre vonaglik, a' szemei elfordúlnak, az erek a' képen és nyakán igen feldagadnak, az ajakai elkékülnek, nyögdelve lehell, semmit le nem nyelhet, és a' kezeit 's lábait mindenfelé vetegeti.

Az illy kórságos támadás vagy nyavalyatörés nem szokott egy fertály óránál tovább tartani, néha pedig több órákig is eltart egymásután. Vége lévén, a' Beteg feleszméledik ugyan valamennyire, de nem tökéletesen: felkelvén, mámorosan néz körül, de bágyadtsága miatt alig vánszoroghat néhány lépésnyire és egy mély álomba merül, a' mellyből gyakran ötöt minden igyekezet mellett sem költetni tel. A' szemei még ezen alvás után is igen bágyadtak egy ideig, a' képe igen fanyar és a' kedve több napokig komoran marad.

A' nyavalyatörés leginkább a' test' kifejtődzése' időszakaszaiban jelenik meg, p. o. a' fogzáskor, a' havi tisztulás' beköszöntésekor és a' férjfiassodás' idején, a' midőn osztán mindég többször tér vissza, gyakorta sok esztendeig egymásután, néha pedig holtig is. Csak ritkán végződik a' nyavalyatörés halállal, és ekkor a' görcsök fölöttébb erőszakosak és fuladást vagy gutaütést vonnak magok után. Az agyvelőben lévő hibák miatt származó nehéz nyavalya mindég orvosolhatatlan. Úgy a' nagyobb Ínágak' elroncsoltatásából eredők is. —

A' kifejlés' időszakaszaiban az asszonyi nemnél kezdődött nehéznyavalyával gyakorta megtörténik, hogy az, a' viselősségkor megszűnik és a' szülés után sem tér többé vissza. Ellenben néha ugyanaz a' Viselőseken is kiüt, és ekkor a' magzat' nyomásától származik: de ez, a' megszülés után kimarad. Ha a' nyavalyatörés a' gyermekekre jó, akkor ritka esetben szokott utóbb is folyvást megjelenni; mert az inak' alkotmányja náluk igen gerjedékeny, és azért a' gyermekek' a' görcsökre hajlandóbbak is: hacsak valamelly szüntelenül

tartó inger nem adna alkalmat a' kórság' újabb kitörésére, p. o. bélférgek.

A' nyavalyarontásra hajlandó személyeknek őrizkedniök kell külömbféle behatásoktól, ha azt el akarják kerülni. Ide tartoznak főképpen minden indulatoskodások, különösen az ijedés és boszankodás, továbbá a' nagy hévség, hideglelés betegségek, megsértett becsület, az ész' megerőltetései, éjjelezések, ée.

Az orvoslással szinte mindenütt igen nagy nehezségek járnak, azonkívül a' Beteg' elméje és esze is veszedelemben forog, 's így mindég fölötté iszonyatos a' nehéznyavalya. Ennek gyógyúlhatósága függ a' nemző okoknak elháríthatóságától. Mennél ritkábban töríki a' nyavalya a' Beteget, és mennél rövidebb ideig 'és gyengébben tart, annál több a' remény a' gyógyúláshoz.

Az előjelek' mutatkozásakor legjobb a' fejnek hideg vízzel mosatása, úgy használ a' nyavalyatörés előtt és egy pohár friss vizital, kivált estve az éjjeli nehéz nyavalyában. De ha még kitörne rajta a' kórság, akkor semmit nem kell előleten hagyni, a' mihen a' Beteg megsértheti magát: tegyenek a' feje alá puha vánkost, mert az értelembeli erők semmi által nem szenvednek többet, mintha a' fej a' földön henterg és ennél fogva az agy meg talál rázódni. — Azután minden szoros ruhát meg kell rajta tágítani és a' fogai közzé valamit dugni, hogy a' nyelv meg ne sértessék: de ezt a' nyavalyatámadás előtt kell cselekedni. — A' nyavalyatöréskor a' Beteget egészen magára kell hagyni; a' tagjait fogva tartani, vagy a' hüvelykeit kifeszíteni soha sem tanácsos, mert így a' kórság sokkal továbbig tart. Csak, ha a' szerencsétlen magát körmölni és ütni akarná, lehet és szükséges annak karjait más felé igazítani.

Mindjárt a' nyavalyatörés után borítsanak a' Beteg' talpajra meleg zabkása vagy lenmagliszt pépet, és adjanak neki nyálkás klisztéreket, hogy a' fejről a' ned-

vek lehuzattassanak. Fektessék őtet az ágyban fejfel magosabban, itassanak vele néhány csésze théát, hogy a' teste' kigőzölgése szaporodjék, és így várják be gyógyulását.

A' nyavalyatöréstől szabad időt kell a' gyökeres orvoslásra fordítani. Mindenek előtt ovok kitkit a' titkos szerektől, mellyeket a' Kuruzsolók hordoznak széllyel, és gyakorta tetemes kárt okoznak velők. Elsőben is, a' hol lehet, az okokat kell elhárítani, p. o. a' macacs dugulásokat, gilisztákat, ée. az ellenök tanácsolt szerekkel. A' gyomor' megterheltetésekor hasznos az orvos jóvá hagyatából egy Hánytató. A' meghülés után a' Beteget izzasztani, és a' visszaverődött bőrkiütést ismét elő kell csalni. Kiváltképpen ügyelni szükséges az önfertőztetőkre, és a' testi szerelembe merülteknek okos mértéket szabni. Az indulatoskodás után a' Beteget jó szóval igyekezzenek lecsillapítani, — az aranyerek' és havi tisztulás elakadt folyását pedig mustáros lábfördők, az orvos tanácsából a' lábon való érvágás és egyéb másutt előadott szerek által ismét elősegíteni.

Az okok' elháríttatása után lehet osztán a' görcsoszlató szerekhez nyúlni; mellyeket az orvos fogja rendelni.

Ajánltatható még a' macskagyökér' pora, vagy a' narancsfaleveleké is, egy kis kávéskalánnal egyszerre. A' fejer vöröshagyma' kifacsart leve is, a' mint mondják, már gyógyított meg nehéznyavalyát. Ha már az értelem is hiányos valamennyire, akkor jó a' mesterseges fekély. Szintúgy a' meleg fürdők és a' Villámerő is nagy hirt nyertek a' kórság' gyógyításában a' támadásokon kívül.

Ezek a' javasolt szerek nem birhatván a' nehéznyavalyával, orvoshoz kell folyamodni, a' ki még több orvosságokat rendelhet, mellyeket egyebekre nem biz

hatni, minthogy különös czélból és kivált nagy vigyázzattal kell az efféléket adni.

7) Ebdüh, Veszetség, dühös kutya harapás. (Viziszony).

Ez egyik azon betegségek között, a' mellyek ellen még semmi bizonyos és bátoroságos gyógyszer nem találtathatott, ha már valakin egyszer kiütött.

A' veszett kutya' vagy más állat' harapása rendszerint igen hamar begyógyul és csak ritka esetben marad nyílván sokáig. Nyílván maradván pedig, abból vékony bűdös genyedség szivárog és a' szélei kékesek lesznek. Ha már behegedt, akkor a' sebhely feldagad, néha ismét kifakad és fölöttébb fáj. A' fájdalomnak lassanként az egész tagra elterjednek, mellyen a' seb vagy a' Beteg bágyadtságról, émelygésről és étel nem kívánásról panaszkodik, az álma nyugtalan, és szorongató álmadozások szaggatják, azt félbe, holmi görcsös jelenetek mutogatják magokat, az érverés megkissebbedik, de fölöttébb is meggyorsul. Végtére az eszmélel is meg kezd gyengülni, a' Beteg gondolat's mély goldokozásúvá, vagy töprenkedővé és durczássá leszzen, a' fülei gyakorta csengnek és a' szemei csillogóbbak. Kiütvén végtére a' düh, a' Beteg kimondhatatlanul irtózik a' folyóságoktól, mellyeket le sem nyelhet, mivel ollyankor a' nyelőgéje (garat, és bázsing) görcsösen össze huzódik, ha bele valami higság talált menni, és azonkívül iszonyú gyötrődés is fogja elő a' veszni indulatát. Ezen okból a' nyálat sem nyelhetvén le, a' Betegek szüntelen köpdösnek és a' szájok habos nyállal vanteli. De legkülönösebb az, hogy a' Betegek halálok előtt legtöbbnyire könnyen kezdenek nyelni és a' viz' látását is eltűnni. A' dühbeli támadások soha sem tartanak sokáig, hanem a' Betegek osztán valamelly lankadságba esnek, a' mikor is néha más folyóságokat

nem olly nehezen szoktak magokhoz venni. Gyakran életöknek utolsó pillanatjáig eszöken maradnak. Hideg-
lelést csak ritkán vehetni észre nálok, de ellenben az
idegeik olly érzékenyek, hogy a' Betegek se valamelly
fénylő testnek látását, sem a' legkisebb zörgést ki nem
állhatják, főképpen ha ez a' viz' zugásához hasonlít. —
A' vizelletök igen vörös, és kevés, és az erekből ki-
bocsátott vér egészen vizes. A' szájok és nyelvök egé-
szen kiszárad, és kifekélyesedik. — A' mi ezen rettentő
nyavalyában még legjobb az, hogy, ha egyszer vala-
kin kiütött, csak kevés napokig tart.

A' dühös kutyát ime' jelekből esmérhetni meg:
az állat kedvetlen, a' fejét leereszti és meredten és
kábultan néz körül. A' fülei lekonyúltak, a' farkát
leeresztve a' hátulsó lábai között hordozza, és mindég
homályos, elrejtett helyet keres, kerülni láttatván a'
világosságot.

Ha az állat először az eledeleket nem igen kívánta,
majd a' nyavalya' további haladásakor a' folyóságok-
tól szemlátomást iszonyodik, tőlök távozik, meredt,
mocskos szemekkel fut, száraz, szürke nyelve kilóg,
és mindenhez harapdál, kapkod, a' mi elejébe akad,
és nem szalad, a' mint közönségesen tartják, mindegy
egyenesen előre, hanem mindenfelé, de igen eltikkad-
va, míg végre minden erejét elvesztvén kevés napok
múlva megdöglik.

A' melly kutya valakit megharapott, azt be kell
zární, reá szemesen vigyázni, 's nem előbb megölni,
míg annak valóságos vesztsége be nem bizonyosodik,
hogy így a' tőle megmarrt ember helytelenül ne orvo-
soltassék.

Mínthogy a' vesztség a' kin egyszer a' veszett
kutya' harapása után valóban kiüt, azt csak nem min-
dég megölni, tehát legszükségesebb a' megfertőztetést,
és ha már ez is megtörtént, a' nyavalya' kiütését meg-

akadályozni. Mindenekelőtt azért a' gyanús kutyát be kell csukni és reá szorgalmasan vigyázni, és ha egy ilyen eb valakinek útjába akad, azt ki kell kerülni. Egyenesen menni nem tanácsos, mert a' kutya' menekése is egyenes szokott lenni e' nyavalyában; mindég jobb, kacsaringósan menni és futni, a' midőn a' kutya is hamarébb elhagyja az előle szaladót üldözni.

A' megmárt személyt nem csak helybeliképpen az az, a' sebet, hanem belsőképpen is kell és pedig gyorsan orvosolni, hogy a' nyavalya megelőztessék. Minden legkissebb sértést fel kell tehát keresni a' testén, akár körmölés akár harapásbéli legyen is az; mert amabban is lehet dühméreg. Azután a' sebhelyeket jól ki kell mosni lúggal, erős sósvizzel; sóseczettel vagy más hasonló folyósággal, és minden ruházatot el kell vetni. Továbbá szükséges, seborvos után futni, ez által az egész seb' fölsejét kimetszetni, és pedig a' sértés után minél hamarább. A' kimetszés pedig úgy essék, hogy az a' sebtől legalább is egy fél hüvelyknyire kezdődjen és a' kés valamivel mélyebbre hasson, ha ezt a' szomszéd részek engedik. A' vért el nem kell hamar állítani, hanem inkább a' vérzést segíteni, ha nem elég nagy volna, a' sebet ütögetvén 's veregetvén. A' seben által tenni egyenes metszéseket, helytelen volna; mert így a' méreg csak helyebb vitetnék a' sebbe. Ha valakinek az ujjai vannak a' kezén vagy lábán megsértve, azokat legjobb mindjárt levétni, valamint a' nagyobb tagokat is, ha a' seb rajtok igen mély.

A' hol a' seb' kimetszését a' történhető halálos sérelem nélkül véghez vinni nem lehetne, és ha a' seb olyan részen van, a' melyet le nem vehetui, ott legbátorságosabb a' sebet seborvos által kiégettetni. Ha ez száraz volna, akkor töltsenek reá puskaport, és gyujtsák meg, még pedig egy másután három, négy ízben is, mert az alúl lévő puskaapor, megnedvesedvén, mindjárt előszörre fel nem

lobbanik. Ezt tehát legjobb valamelly széles tűzes vassal tenni, a' melly a' sebet egészen befogja, sőt a' környülállásokhoz képest azt többször felnyomni. — Így vagy amúgy bánván a' sebbel, azután ezt kössék be terpetines irral (Ungventum digestivum), és több hetekig hagyják bőven evesedni. Ha a' seb be találna hegedni, azt kinyissák vagy nagyobbítsák etető szerekkel, p. o. pokolkővel, vagy borítsák be olly vászon darabkákkal vagy kérővel, a' melly előbb egy fél font lecsepegtetett vízben eloszlott 15, 16 gránnyi pokolkőoldadékjába mártatott. Ezt napjában legalább háromszor kell cselekedni.

Mindjárt a' sebnek ezen orvosoltatásakor valamelly értő orvoshoz is kell folyamodni, a' ki a' belső gyógyítást elintézzé; mert ezt nem lehet soha másra bízni. Csak eme' kettős orvoslás mentheti meg az embert ettől a' rettentő nyavalyától és a' bizonyos haláltól, mellyek másként elkerülhetetlenek.

VII.

LÉLEKNYAVALYÁK.

1) Melancholia, mélaság, búskomolyság.

Búskomoly embernek mondatik, a' ki mindég egy, legtöbbnyire szomorú gondolon tünődik, és helytelen ítéleteket teszen, mellyeknek helytelenségéről ötet a' szembetünőbb 's legvilágosb ellenokok és bizonyságok által sem győzhetni meg. És ha néha meg lehet is ötet arról győzni, vagy, minekelőtte a' nyavalya egészen kifejtődne, másképpen láttatik is gondolkozni, mindazáltal csak hamar az előbbi gondolat forog ismét a' fejében, és naponként inkább megrögzik nála. Némelly melancholikusok olly beszédesek, hogy másokat szóllani sem hagynak, folyvást magok csacsogván.

Ez a' nyavalya igen ritkán támad hamarjában, hanem legtöbbnyire csak lassanként, és leggyakrabban, az elmére ható busító befolyások miatt. Így p. o. tapasztaltatott már ugyanaz, a' szerencsétlen szerelem, megsértett becsületérzés, holmi reményekben való megcsalódás, ée. után származni és szinte halálíg tartani. Azonban támadhat a' hasbeli nyavalyáktól, kivált a' nemesebb részeknek megkeményedésétől, epékövektől 's a' t. máskor ismét a' visszaverődött bőrnyavalyáktól, a' szokott vérfolyásoknak elakadásától, agyvelő' hibájitól és hasonló okoktól. Végre a' huzamos és mértékletlen gondolkozás', az önförtőztetés' és a' testi szerelemmel való visszaélés' következése is szokott lenni.

A' különböző okokra nézve a' Búskomolyság is külömbféle. Így a' kik a' Sz. Írásnak valamely homályosabb helyeit olvasgatván, rajtok sokat erőlködve is gondolkodnak vagy más nem földi és tőlünk emberek-től megfoghatatlan tárgyokról sokáig feszesen elmélkednek, p. o. örökkévalóságról, ée. azok hamar valálsheli rajoskodásba esnek. A' szerelmes 'mélaságot' ellenben a' szerencsétlen szeretés okozza. Az agynak nyavalyáji és az értelembéli erőknél fölöttébbi megerőltetésök tévelygő képzeletekre adnak okot, úgy hogy a' Beteg magát oktalan állattá, vajjá vagy viaszszá változottnek véli, és ezért a' napfényt kerüli, ne hogy elolvadjon, 's a' t. A' buskomolyság tehát csaknem annyiféle, a' mennyifélék az okai, a' melyektől származik.

A' Beteg' tökéletes megjobbulása felől a' remény szinte mindig megcsal; minthogy a' tapasztalás szerint a' lelki nyavalyák között a' búskomolyságot legnehezebb gyökerestől kiirtani; sőt nehezebb, mint az örültséget vagy szilaj tébolyodást: azonban, igen sok függ az okoktól is. A' megörökődő vagy firól fira szálló

mélaság rendszerint minden gyógyításnak ellent áll. Könnyebb az orvoslás ott, a' hol az ok mulékonyféle volt p. o. ijedés. Az öregeken és a' hosszas betegségek, p. o. orgános hibák utánszármazó melancholia kevesebb reményt nyújt, mint a' fiatal személyeken támadó. Továbbá a' búskomoly fejérszemélyek is könnyebben gyógyulnak meg, mint a' férjfiak.

Általában még ott a' reménység nem veszett el, a' hol a' test még egészséges, és a' búskomolyság' okai elháríttathatók, p. o. ha azt a' visszaverődött bőrkiütések és természetes vérzések' elakadások gerjesztették. Ellenben az legtöbbnyire holtig tart, ha a' test sorvadván még más gyógyíttathatlan nyavalyák is vannak jelen, úgymint vizkórság, orvosolhatatlan sárgaság, hasbeli megkeményedések, 's a' t. —

Valamint tehát a' Beteg' gyógyúlhatása az okoktól függ, úgy ezeknek az orvoslásba is befolyások vagyók, mert ismét nagy balgatagság volna, minden búskomoly Beteget egyképpen gyógyítani akarni.

Ennélfogva a' sok és mély gondolkodás miatt búskomolýakká letteket mulattatni, víg társaságokba vinni, utazásra felbiztatni 's így észrevétetlenül kell búskomolyságokat elszéleszteni. A' hasbeli dugulások miatt mélaságba esteken legjobban segít az erős testi mozgás, különösen a' járás, kocsizás, de leginkább a' lovaglás: általában e' mellett úgy kell magát kinekkinek tartani, a' mint a' komorkórságnál mondtuk.

A' lábak' elnyomatott izzadások miatt származó melancholia ellen legjobbak az erős lábfördők; és így az elakadt havitisztulást is megént el kell indítani. Mikor a' búskomolyságot visszaverődött rüh vagy más bőr nyavalya okozta, a' Beteg-éljen meleg közönséges vagyis egész fördőkkel, és tegye ki magát a' bőrkiütés' ragadályjának. —

Azonkívül gondoskodni kell, hogy a' testben semmi dugulások ne történjenek; (a' szék, vizellet, és izzadás' kiválasztódását elő szükséges mozdítani,) — hogy a' Beteg körül lévők okosan és úgy viseljék hozzá magokat, hogy annak bizodalmit megnyerhessék, — és hogy végtére annak minden szükségeit kielégítsék, mindenét tisztán tartsák és jól gondját viseljék. A' melly Beteg olyan állapotban vagyon, hogy a' Carlsbádi fürdőkkel élhessen, ezek néki, ha a' melancholiát hasbeli torlódások okozták, bizonyosan nagy hasznára válnak.

Orvos nélkül a' melancholiai gyógyításába senkinek sem kellene avatkozni, mert először: a' nyavalya' kezdetekori gyógyítástól legtöbb függ, és azután: az orvos hathatós, de azért az ahoz nem értőnek kezében veszedelmesb szereket is vehet elő, mellyeket a' nem orvos előtt fel nem fődözhetni, minthogy velők élni nem tud, és így többet ártana mint használna.

2) Elme vagy szívháborgások.

Az elme' háborgásai igen különbözők és sokfélék, és legtöbbször a' kiállott viszontagságokból veszik eredetüket. Azon elmeháborgásokról, mellyekre testi nyavalyák adnak okot, itt semmi szó nincs, mint p. o. hypochondriáról, hanem csupán azon meghatásokról, mellyeket a' kesergés, ohajtozás, szomorkodás, szerencsétlen szerelem' következtései, ée. miveltek valaki' szívében. Az olvasó könnyen átlátja, hogy itt az orvoságokkal keveset művelhetni, ellenben a' Betegnek hasznos foglalatostkodtatása annak kedvét legjobban felderítheti. Mulatozás, víg és kellemetes tárgyú könyveknek olvasása, vidám társalkodás, ée. ilyenkor legtöbbet segíthetnek. Igen kell vigyázni, hogy a' Beteg' ohajtásának vagy szeretetének tárgyát senki ne alázza, mert ez annak elméjére bizonyosan kártévőleg hatna. Ha ezen tárgyra szert tenni lehetetlen volna, akkor

néki valamelly kedves foglalatosságot kell keresni, vagy benne más hajlandóságot okosan gerjeszteni, hogy elmébéli nyugtalansága lecsendesedjék. De még egyszer említtem, hogy a' ki a' Betegget effélékre akarja fogni, annak olly személynek kell lenni, a' kit az örömet lát és vele örömet társalkodik, — a' háborgós elméjével okosan bánják és annak gyenge érzelműségét kémélje, — és cselekedetének és fáradozásainak célját vele még csak ne is sejdíttesse, ha a' Beteg körül végbe vitt munkálkodásainak foganatját akarja látni, és magát annak kedvében végig megtartani. Annakokáért mindig olyanok bánjanak a' Beteggel, a' kiket ő szenvedhet és szeret, p. o. biztos barátjai, testvérei, szülői, 's a' t. Ha ezek a' Beteg' szívet valamennyire felvidíthatták, éppen ne véljék őtet még ekkor meggyógyúlnak. Sokáig kell arra vigyázni és vele gondosan bánni, ha azt nem akarjuk, hogy, a' mi igen könnyen megeshik, ismét előbbi nyavalyájába visszabukjék, a' mellyet osztán másod izben vagy soha sem, vagy csak igen nagy bajjal háríthatni el.

VIII.

A' SZÍVNEK ÉS EDÉNYEKNEK NYAVALYÁJI.

1) Bővérűség, Vérmesség.

A' sokat ürgő forgó személyek nem egy könnyen szenvednek a' bővérűségben, ellenben annál gyakrabban a' henyélők, és azok, a' kik otthon ülni, és jól megrakott asztaloknál szoktak lakozni kevés gond mellett. Következetei eme' bővérűségnek: igen piros arc, minden mozgáskor vérpezsgés vagy vértorlódás, tagokban való nehézség, lomhaság, szédelés, ée. sőt

ilyenképpen a' bővérűség gutaütést és halált is okozhat, ha ellene nem dolgoznak és az életmódot egészen meg nem változtatják.

Minden tekintetben hibásan vélekednek azok, a' kik általjában a' bővérűség ellen a' vér' megkevesítését javasolják érvágás és köpölyök által; mert a' kieresztett vér nem sokára ismét kipótolódik, és ha ekkor mindég a' vért akarnók megkevesíteni, úgy majd minden-két hétben arra lenne szükség, és ekkor sem lenne utoljára már legkisebb haszna is. A' falusiak ritkán szenvednek bővérűségben 's ennek következeiseiben, tehát igyekezni kell általjában azoknak életmódját követni. E' pedig abban áll, hogy a' szabad levegőben minél többet forogjunk, takarékos és egyszerű diatához szokjunk. Különösen szükséges a' has' kiüresedéseire ügyelni, és a' diatát is ehez képest alkalmaztatni. Illy többféle tekintetben kiváltképpen ajánlhatni a' nyers és főtt gyümölcsöt, a' melly a' hasat tisztítja, jó nedveket csinál, a' testet hűvesíti és a' sűrű vért vékonyítja. A' bor és seritalt egészen abba kell hagyni, mert mindenik erős mozgásba hozza a' vért és különösen az utóbbik azt sűríti: azért ezek helyett a' víz választassék. Továbbá a' bővérűeknek igen hasznos a' salátával és eczettel élés, ellenben a' lisztes és tejes ételek, valamint a' hüvelyes vetemények, hús és puffasztó eledelek is, p. o. a' répa, káposzta, ée. ártalmasok. Még a' hosszú alvás, henyélés és sokat ülés is árt, ezeket azért kerülni kell. Ha mégis vértorlódások és szédüles tapasztaltatnának, akkor úgy kell cselekedni, a' mint utóbb a' szédelgésnél fogjuk tanítani.

2) Szívdobogás.

A' szívdobogást, mellyet kiki tapasztalásból ismérhet, nem kell mindég nyavalya gyanánt venni, hanem gyakorta csupán természetes környúlállásoknak tulaj-

donítani. De a' hol nem így, hanem nyavalya képpen jelenik meg, ott elég fontos, és figyelemre méltó. Mídon a' szívdobogás csupán az erős testi mozgások, p. o. futás, tánczolás, ugrálás után 's a' t. következik, akkor abból magából ritkán származik valami rossz; mert a' nyugalom után önként el szokott múlni; minden nyugtató szerek, italok, ée. itt méreg gyanánt volnának. —

Úgy de; a' szívdobogás, az elmének sok, vagy minden felindulására is megjelenik; így jelenik meg az öröm, félelem, ijedés, szerelem, ée. után; mennél nagyobb ilyenkor a' szenvedelem, annál erőszakosabban ver a' szív. — Ha ez éjjel nappal egyaránt 's folyvást tart, úgy, hogy a' szív' verését a' ruhán által is érezhetni, sőt a' mezítelenített testen szemekkel is láthatni, akkor ez valóságos szívnyavalya, és ekkor kiki őrizze magát minden hevítő ételektől 's italoktól, és folyamodjék, bajainak megkönnyebbítése végett, valamely orvoshoz, ha ez magát a' nyavalyát el nem háríthatja is. —

A' hol a' szívdobogás a' visszaverődött bőrnyavalyák, kivált roszkor elűzött ruh után támadott, ott a' bőrnek döröszöltetése, fördés, vakarás által kell azokat ismét előcsalni, és a' hol szükséges, be is oltani. — Igen sok izben még a' szokott vérfolyások' kimaradása miatt is származik: p. o. az olyan személyeknél, a' kiknek többször orrok' vére folyt, vagy az aranyérben szenvedőknél, és olyan fejérszemélyeknél, a' kiket a' havitisztulás igen gyengén vagy nem jókor jár. Az első esetben az elállott vért prüszköltetők, az orrnak csiklandása, vagy lágyító füvek' gőzze által, p. o. bodza vagy székfű virág herbaté' párájával, melyet egy alkalmatos tölcserén az orrlikákba igazíthatni, szükséges ismét folyásba hozni. A' már két esetben pedig hasznosak a' meleg lábfördők, félfördők, a' lábaknak melegen tartása, és a' sayanyá ételektől 's italoktól

való őrizkedés, minthogy ezek a' vért még inkább visszatartják.

Végte're sokan, kivált a' bővérű személyek arról panaszkodnak, hogy gyakorta, leginkább asztal után, és néha máskor is, a' nélkül, hogy valami hevitóval éltek, vagy legkisebb testi mozgást tettek volna, sőt gyakorta alvás közbeu is a' szívök igen dobog és e' miatt felébrednek, és ez különösen akkor történik, ha valamivel többet ettek, gyomrokat megtölték, vagyaz öltöztetjek valamivel szorosabban állott rajtok. Ugy a' kemény hasürületek, a' belek' lomhasága, benn szorúlt szelek, ée. miatt is néha megjelenik ezen akalmatlan szívdobogás. Az illy személyek soha se egyenek sokat egyszerre, és a' hasdugító, puffasztó eledeleket kerüljék. Azonkívül éljenek tisztított borkóval készített 's főzött aszaltt szilvával.

Ezeknek a' viz és czukros viz, ha szeleket nem csinál, úgy a' limonádé és néha egy pohár vékony mondolatéj is, legjobb ital; a' bor és ser pedig árt. Ha ez sem elég, akkor orvost tanácsoljon a' Beteg, őrizkedjen a' mértékletlenségtől, kivált ha izmos testű, piros arczu és rövid nyaku, az erőszakosb testmozgástól, ha a' gutaütés' martalékjává nem akar lenni. Azonkívül még néha az erőtlen, hypochondriás, szünádrás és felgyógyulni kezdő személyek is, a' kik súlyosb nyavalyákban szenvedtek, holmi leírhatatlan szorongatásba esnek, mellyhez szívdobogás is járul. Ezekre nézve a' följebb javasolt szerek nem használnak, hanem a' főnyavalyának elmúltával és az erők' helyreállása után önként a' szívdobogás is elmarad. Hacsak más környüállások nem kívánnák, itt az érvágást abba kell hagyni, mert inkább árt.

Néha kivált a' gyermekeknél a' bélférgek vagy giliszták is okoznak szívdobogást, 's ekkor ezeket kell eltávolztatni.

3) Orrvérfolyás.

Az orrvérfolyás olly közönséges tünetmény, hogy azt sokan sem ártalmasnak, se nyavalyának nem isméri; azonban ha igen bő, az életet csakugyan veszedelmbe döntheti.

Néha az orrvérfolyást a' vérnek a' fej felé rohanása, szemek' szikrázása, fülzúgás és az arcznak elvörösödéseszozták megelőzni, melly előjelekre ha gondot fordítanak, a' vérzést el is lehet kerülni, vagy legalább veszedelmetlenné tenni. De ha velök nem; gondolnak, akkor a' vérfolyás vagy cseppenként, vagy sugárosan bugyog ki, hol az egyik, hol mind a' két orrlíkból, azonban az illy előjelekkel járó orrvérfolyás ritkán fenyegeti az életet. De ha a' rothasztó és inhi-deglelésekben vagy az ideges bőrnnyavalyákban jelenik meg, akkor nem könnyű azt elállítani, és gyakorta szinte halálra vérzenek a' Betegek. — Az orrvérfolyás' elkerülhetésére, szükséges a' szeszes italoktól, erőltetett gondolkodástól, erős kiáltozástól, kurjongatástól, nevetéstől, énekléstől, a' portobáktól és más prűszkolte-tőktől, a' lábak' meghűtésétől őrizkedni; azon kell igyekezni, hogy a' szokott vérfolyások el ne akadjanak, és a' Beteg elméje fel ne háborodjék, kivált meg ne ijedjen 's meg ne szégyenüljen. Végre mind azokat el kell távoztatni, a' mellyek a' vér' szabad forgását akadályoztatják, különösen az erős fűzést, a' szoros nyakravalókat, valamint azt is, a' mi a' hasat megdűgíthatja vagy szeleket okozhat, 's így a' vért a' fejre tódítja.

Az orrvérfolyás' elállítására megkívántatik először az okokat elhárítani, a' mellyektől származott. Ha p. o. a' vérnek fej felé rohanását a' melegebbé fűtött szoba okozta, a' Beteget hűvesebb helyre kell vinni, a' hol a' vért a' meleg lábfördők, és különösen az együtt lévő hasduguláskor vagy a' megrekedt aranyér' jelenlétekor,

meleg lágyító kliszterek által lefelé lehessen téríteni. A' hol a' veszedelem nagy, ott az orvos talán a' lábön eret is fog vágatni, a' mire az orrvérfolyás rendszerint eláll. — A' rothasztó és inhideglelésekben, ha a' mértékletlen orrvérzés az életet fenyegetné, külső eszközökhöz is folyamodhatni, p. o. a' Beteggel eczetet és vizet az orrába felszívatni, vagy kívül azokba mártott ruhákat borogatni az orra és homlokra, a' nyakszirtra hideg vizet fecskendeni, locsolni, ée. Veszélyben forogván az élet, sietve valamelly spongyja darabot vagy ruhatépést kell elővenni, arra finom porrá tört timsót hinteni, és így a' vérző orrlikba vinni.

Általában az orrvérfolyáskor a' Beteg magát mindig hüyesen tartsa, a' lábait pedig melegen, azért hasznos a' hűves szobákban a' lábakat meleg fürdőbe dugni, vagy melegtéglákra rakni. Minden testi erőlködést és megrázódást el kell itten távoztatni, tehát az erőszakos beszélést, éneklést, mu'sikaszer fuvást is. Egyébaránt minden valamivel nagyobb orrvérfolyást orvosra kell bízni.

4) Aranyérbeli bajok. (Haemorrhoides).

Az aranyér alatt értetődik a' végbélnek vérzése, melyet szinte mindig sokféle alkalmatlanságok előznek meg. Hajlandók erre mind azok, a' kiknél a' hasban lévő vérforgás rendetlen, a' mi elejéntén külömbféle emésztésbeli bajakra ad alkalmat. Az aranyérre való hajlandóság gyakran egész familiáknál megvan, úgy hogy annak minden tagjaira is elterjed.

Az aranyér' megindulását sokféle bajok előzik meg, különösen keresztcsontbeli fájdalom, viszketeg és égés a' véghurkában, vérércsomók a' végbél körül, nemiközösülésre való ösztön, a' szeméremrészek' viszkedése, nyálkaelválasztódás, ée, a' mellyek egymást változtatjákfel, míg a' vérzés be nem áll. E' mellett a' ki-

ürült emésztet majd mindig kemény, és a' széküresedés fájdalmas szokott lenni. — Néha a' vér csak csep-penként mén el, de néha hővebben is, több iczénként, és ekkor a' fájdalmak is legtöbbsnyire megenyhülnek. Midőn csak nyálka takarodik ki a' végbélen és vizellő-csön által, akkor ezt nyálkás aranyérnek mondjuk, mellyel jobbára a' gyomornak és bélcsatornának elnyálkásodása van egybekapcsolva. Ellenben vak aranyérnek mondatik, ha semmi vér sem folyik, ez gyakran holtig eltart, a' nélkül hogy folyóvá lenne, vagy valójában vérzenék. Néha az aranyér másuvá is vetődik p. o. ha a' benne szenvedő hideg köre talált ülni vagy hideg vízbe mártott ruhákat rakatott fel's a' t. a' melyből aztán tüdővérzés, orrvérfolyás, vérhugyzás és a' szeméremtest' vérzése, sőt vérokadás is származik.

Ezen aranyérbeli bajok leginkább a' korosabbakat veszik elő, ritkán az ifjakat, és inkább a' férfiakat mint az asszonyokat.

Az alkalmobéli okok közzé tartoznak: a' kevés mozgás, görbén ülés, fűszerszámos ételek, szeszes italok, erős lovaglás és kocsizás, ée.

Az aranyér' gyógyításakor először az okokat kell elhárítani. Ha a' hasbéli dugulásoktól származott, akkor ezeket szükséges a' leírt mód szerint megorvosolni, a' mire különösen jó a' Carlsbádi, Füredi és hasonló fürdők. Néha a' végbél felétóduló vértől támad, és ilyenkor minden szeszes italokat és a' mi a' vért hevíthetné távoztatni kell.

Mikor a' gyúlasztó hideglelésekben vér folyik a' végbélből, azt el ne állítsuk; mert ez választja meg leginkább a' nyavalyát, azért a' savanyú ételek és italok olyankor szorosan kerültessenek, vagyha vér a' testi erők' elakadása miatt nem folya elég bőven, az orvos néhány nadályokat is fog föl rakni a' véghurka körül; de

nem magokra az aranyerekre, mivel ez gyakorta inrágatódzásokat okozhat.

A' vak aranyereknél, a' végbélnek szuró 's égető fájdalmai gyakran egyedül és csupán az össze roncsolt lenmag' főzetéből csinált klisztértől is elmúlnak, de a' főtvizett előbb meg kell szűrni.

A' rothasztó és más gonoszféle hideglelésekben, valamint az igen elgyengült személyeknél is, az aranyerek gyakorta igen vérzenek, és így veszedelmesekké lesznek. Csak ekkor szabad orvos tanácsa után a' vér-folyást erővel is meggátolni, felrakott jég, hó, hideg víz, eczet, ée. által. Mivel itt a' végbél igen erőtlen, a' Timpógyökérnek meghűlt főtvizéből való klisztér gyakorta igen hasznos.

Ha a' végbélen lévő sebből, csőfekélyből vagy más sérelemből folyik vér, akkor még seborvoshoz is kell folyamodni.

Az aranyeres személyekre jövő igen alkalmatlan görcsök a' magok módjok szerint orvosoltatnak. Ha pedig az aranyerek' vérzése el volna rekedve, ezt meg kell indítani, hogy még több baj ne származzék belőle. E' végre hasznosak az egész és lábfordók, lovaglás és más erős testi mozgások, meleg klisztérek és hasonló lehúzó szerek p. o. végbélre tett meleg borogatások. Belsőképpen a' vérnek kívánt folyását elősegítik a' tiszta borkő, mellyet kávékalánnal vehetni be kétszer napjában. Általában ezen por, vízbe vegyítve, az olly Betegeknek is jó, a' kik aranyerek mellett haszorulásban vagy keményszékűségben szenvednek. De legszembetűnőbb hasznúak ilyenkor a' hideg folyóvíz fordók.

Egyébbaránt az aranyérben szenvedők ovják magokat minden nemű felhevüléstől, és kivált a' lábaiknak meghűtésétől; de a' sokat ülés sem nekik való. Továbbá üljenek kemény székeken, vacsorájának korán és az indulatoskodást, éjjelezést, 's erőszakos gondol-

kozást kerüljék. A' meleg italokat és puffasztó ételeket soha ne kedveljék.

Az úgynevezett hajtó orvosságoktól, áloepiluláktól, koloczinttól, szagos Borókától 's egyéb ilyen szerektől, melyeket a' kuru'solók az aranyér ellen ajánlanak, szintűgy kell őrizkedni, mint a' kávétól, erős boroktól, égett bor neműektől, puncstól 's efféléktől.

5) Szédelgés, fejszédülés.

A' szédelgést valójában nem tarthatni tulajdon nyavalya alaknak, hanem csak valamelly beteges állapot' jelenetének; azonban ez gyakorta olly fontos, hogy olvasóimat arra figyelmetesekké tenni szükségesnek véltem.

A' sulyos nyavalyák után, és ha a' test sok vért vagy más szükséges nedveket vesz el, 's néha elme' felháborodásai után is a' test' felegyenesítésekor elég-szer áll elő szédülés, de ez csupán az elgyengült élet' és inak' ereje miatt származik, melly az elsőbb esetekben a' csendesesen fekvés, erősítő szerek és tápláló ételek 's italok által, az utolsó esetben pedig a' testi és lelki nyugalom által ismét elmúlik. — De a' bővérű személyeknél már veszedelmesebb. Ezekre gyakran a' szédülés a' legnagyobb testi nyugvásakor is reájok jő, és pedig olly hirtelenül, hogy legtöbbnyire egyszeribe lerogynak, a' nélkül, hogy valamihez fogódzhatnának. Mások ellenben azt megsejditik, kivált a' szemek káp-rádzásából, a' tagok' reszkedéséből és a' lábak bágyadságából, és így jó előre leülhetnek vagy fekhetnek, minekelőtte a' szédülés ájulássá válik. Sőt némellykor arra gutaütés is következik, kivált az igen bővérű 's egyszerűsmind rövid nyakú személyeknél.

Ollyankor, ha a' szédülés igen vérmesszemélyekre jő, és gyakorta, mindég orvos és érvágás kívántatik. Az elszédült személyt tegyék ülő helyzetbe, készítse-

nek neki meleg lábvizet, a' halántékait és arczát mos-sák jó eczettel, és itassanak vele olyan vizet, melly-ben tiszta borkő és czukor van felolvasztva, hogy a' haša is tisztuljon; egyszer'smind küldjenek seborvosért is, a' ki a' Beteg' lábán eret vágjon, és a' környűlál-lásokhoz képest hat, nyolcz, sőt tíz unczia vért is eressen ki.

A' hypochondriás személyeknél gyakran a' bélsze-lek gerjesztenek szédülést. Itt klisztért kell adatni, és a' Beteggel néhány csésze borsos ménta théát itatni, hogy a' szelek kihajtassanak. Azonkívül távoztatni kell minden puffasztó elcdeleket is. A' bővérű személyek' diaetájáról és magok tartásáról már előbb szóllottunk.

6) Gutaütés.

A' gutaütés igen külömbféle, és pedig vagy töké-letes vagy tökéletlen. Tökéletesnek mondatik, ha tüstént halállal végződik, tökéletlennek, ha a' testnek csak főmunkálódásai vannak elgyengülve. Ezen utolsó-hoz mindég bénultság vagyis inaszakadtság járul, a' melly igen külömböző; t. i. hol az egyik testoldalt, hol a' tagokat fogja elő. Mindég a' gutaütésbeli táma-dást holmi jelek szokták megelőzni, és ezek között a' szédülés legbizonyosabb 's legjelentőbb. A' Betegeket valamelly belső nyugtalanság, szembetűnő szorongatás és maradhatatlanság fogja elő, az érzékeik eltompul-nak, a' szemeik a' tárgyakat helytelenül és homályo-san adják elő, hallások hibássá lesz, tagjaik reszket-nek és végtére eszméletöket is elvesztik. A' beszéllés gyakran megakadályoztatik, és a' Betegek' szája, mint-ha valamit rágnának, mozog, azonban csendesen ülnek és merően valamelly pontra néznek, egy 's ugyanazon helyen. Mennél jobban közelít a' gutaütés, annál in-kább elcsúful az ábrázat, az orcák megpirosodnak, az egész arcz felduzzad, és a' vérnek a' fej felé való

erőszakos tódulására mutat. Az ábrázat színe is hirtelenül változik, 's végtére halálhidegség terjed el a' kezezen 's lábakon.

Ezen előjelek gyakran csak kevés napokig tartanak, némelly esetekben pedig több esztendőig is, változó erőszakossággal, a' legmagasb polcra azonban mindég a' támadás előtt kevéssel hágnak, melly mindenkor a' nyelvnek igen szembetűnő mozoghatlanságával kezdődik. Egyszer'smind a' tagokban valamelly huzódás áll elő, és nyomó fejfájdalom, szívdobogás és az arcizmoknak vonaglásai és játszsáa tapasztaltatik. Hirtelenül megszűnik azután az eszmélet és érzés, sőt a' tagoknak akarat szerinti mozgások is. Az elhidegült kezezen és lábakon sokszor hideg és tapadó veríték üt ki, a' szemek meredtek vagy behunytak, 's néhány perczekig a' lehellés és érverés is el áll. Kicsinyenként a' tökéletlen gutaütésnél mindenik újra elindul, de az érverés lassú és a' lélekzet hortyogó marad.

Ha ezen állapot így nem sokáig tart, hanem az eszmélet, szólhatás és lassanként a' tagok mozgása is visszatér, akkor rendszerint tökéletes helyreállást reményelhetni, melly a' jótékony közönséges izzadás, vagy más kiüresületek közben történik. De igen ritka eset, a' hol a' gutaütésnek valamelly maradvánnyját észre nem lehetne venni: csaknem mindég bénultság marad hátra, a' Betegnek egy vagy több részeiben. Ezen bénultság vagyis szélütés hol a' nyelvet, hol az ábrázatot, vagy más részeket, de leggyakrabban a' testnek egyik egész felét, 's ezen különösen a' kezet és a' lábat éri, mellyel a' Beteg aztán mindég kalimpázva lépik. [Legkellemetlenebb a' gutaütésnél, ha tüstént halált nem okoz, még az, hogy annak egy ilyen támadással soha sem szakad vége, hanem utóbb ismét visszatér, míg végtére lassanként minden testi 's lelki erőt leront, és az embert a' halál martalékjává teszi.

E' fölötté veszedelmes nyavalya' orvoslásakor mindig azon kell igyekezni főképpen, hogy a' gutaütés elmellőztessék, és, a' hol ez már megesett, annak újabb visszatérése megakadályoztassék. De ezen orvoslás nem annyira orvosságok, mint inkább a' jóválasztott és czélerányos diaeta és hasonló magatartás által történik. — Legjobb rendszabás erre nézve mindig a' mértékletesség, mind az evésben és ivásban, mind az elme' gyakorlásában, mozgásban és veszteglésben, ébrenségben és alvásban. Leginkább ovja magát a' Beteg estve a' gyomor' megterheltetésétől és a' borral vagy más szeszes italokkal való éléstől; sőt még maga a' serital is okozhat gutaütést. Szintúgy őrizkedjék a' Beteg az elme' felháborodásaitól és indulatos felbuzdulásoktól. — A' hosszú alvás ártalmas, és a' mértékletes testi mozgás hasznos. A' nagy hideg is, de még inkább a' fölöttébbi hévség, ártalmasok. Semmi ruha ne szorítsa vagy nyomja a' testet, mert ez hasdugulást, és okoz, a' vért a' fejfélé tódítja, és így a' gutaütést siettet. A' bőrkiütéseket senki ne mérészelje a' testről hirtelen' elűzni, hanem lassanként belső alkalmas szerekkel gyógyíttassa.

Az érvágás, melyet csak az orvos rendelhet, rendszerint könnyebbülést szerez, de csak rövid időre; legjobb haszna vagon, ha más megszokott vérfolyások akadtak el, p. o. orrvérfolyás, aranyerek, havitisztulás, ée.

Fördőkkel soha nem kell igen melegen élni, mert a' vér igen a' fejfélé szorúl és a' veszedelem kettősödik. Ellenben jó néha a' fejet hideg vízzel mosni. A' folyóvíz ferdőkkel éléskor a' Beteg soha se ereszkedjék lassanként a' vízbe, hanem az előre történt okos meghűtözés után egyszerre mártsa az egész testét a' vízbe, és ott szüntelen mozogjon.

A' hirtelen begyógyúlt fekélyeket a' magok mód-jok szerint kell ki pótolni vagy újra kifakasztani. A' fej-jelfogódáskor hasznos, a' talpakra meleg zabkásapépet borogatni, a' has' szorulásaiiban pedig néha néha gyen-gén nyitó klisztérek adni.

Ha ezen diaetikai velebánás a' gutaütés' jeleneinek elháríttatásokra nem elégséges, akkor orvosra kell az egész bajt bízni. Miként orvosoltassanak a' hátrammaradt szélütések, már föllyebb előadtuk.

IX.

A' NYÁLKA ELVÁLASZTÓ ÉLETMŰVEK' NYAVALYÁJI.

1) Undokfolyás, ondófolyás, kankú.

Az undokfolyáson értetik a' húgycsőből való nyál-ka kifolyás, a' melly különböző okokból származha-tik, a' franczún vagy vénusi ragadványon kívül. A' franczús és nem franczús kankúnak orvosoltatása fő-lötte különbözik; az elsőt mindig orvos által gyó-gyíttassa a' Beteg, valamint ezen módibetegség' minden formájit is, a' nem franczús undokfolyást ellenben né-mellykor a' Beteg orvosra könnyen szert nem' tehetvén maga is megorvosolhatja, ha tölem adandó szabásokra ügyelni fog.

A' jóféle undokfolyás a' gonoszféletől abban kü-lömbözik, hogy abban semmi szembetűnő gyulladás nincs jelen, a' húgycsőnek külső nyílása nem vörös, hogy a' nemzőtagnak meredései nem fájdalmasok, és a' húgy a' vizelléskor nem okoz olly nagy égetést és szurásokat. A' kicsepegő nyálka valamennyire sűrű, nyúlós és fehér, de néha sötétebb és sárgálló szint is mutat, úgy hogy inkább a' genyedséghez hasonlít.

Az illy nyálkafolyás könnyen támad a' buja személyeknél, a' testi szerelemmel való bővebb éléskor, az önfertőztetés után, de a' nyálkás aranyereknek a' a' húgycsőre átvetődése miatt is származhatnak. Legmakacsabbnak látszik azon undokfolyás, a' melly köszvény természetű vagy az elnyomatott sömör után ered, minthogy itt a' főnyavalya nehezen orvosoltatható. A' nyavalya' mulásának reményje sem egyféle: mert némellykor minden orvosság nélkül is önként elmúlik, máskor ellenben a' leghathatósb szereknak a' legjobb diaeta mellett is ellent áll. Ez néhol az oknak minéműségétől, másutt pedig a' nemzőrészek' beteges gyengeségétől függ. A' gyógyulás annál nehezebbé lesz, mennél tovább tartott a' baj és a' testnek mintegy másik természetévé vált. Igen kellemellen továbbá, hogy a' meggyógyulás után gyakorta ezen baj csekély okokra, p. o. vizeltető ételekkel vagy italokkal élésre, nagyobb meghevülésre, bujagondolatokra, ée. visszatér, melly miatt a' húgycső annyira ellankad, hogy gyakran több esztendei orvoslás is haszontalan.

A' gyógyításkor mindég az okokra kell tekinteni. Ha a' nyálkafolyás a' húgycső lankadt vagyis pethüdt állapotjából származott, mindent el kell távoztatni, a' mi ezt gerjesztheti vagy nagyobbíthatja. A' petyhüdtséget megismérhetni a' nemirészek' halvány színéből és a' tökzacskódnak lágy függéséből. Különösen az önfertőztetésnek el kell maradni, valamint a' testi szerelemben is mértéket tartani, orvosságul igen hasznos a' petrezselyem, zellerlé.

Gyakran az örömmel, majoránával, fürtös lavandulával, réti köménnyel, ée. főtt vízzel is hasznosan mosatnak a' nemirészek, ha ahoz vörös bor is vegyítetik. A' hideg lábfördők (de ezekkel a' lábizzadásra hajlandók ne éljenek) és a' nemitagoknak veres borral, kolóniai vízzel vagy égetborral való mosások is sok

jót tesz. Másutt meg' a' repülő írnak a' középhusba (gátba) dörösztetése szokott használni, az az, a' nemzotagok és végbél között. E' mellett szükséges, hogy Beteg tápláló és erősítő ételekkel is italokkal éljen, a' szabad levegőben mértékletes mozgásokat tegyen, sőt néha lovagoljon is. Egy pohár vörös bort is ihatik.

Mikor a' nyálkás kankúval nagy érzékenység is van jelen, akkor mind ezen szerek ártanak, és a' nemzőosztónnek akárminő izgattatása, valamint a' szeszeselekekkel 's italokkal való élés is tilalmas. Ezen esetben a' nemzotagok fürösztessenek naponként néhány-szor langyos téjben, melyet utóbb mindég hüvesebben 's végre hidegen is lehet alkalmaztatni.

Ha az ondófolys az elnyomatott aranyérnek, visszaverődött köszvények és más nyavalyáknak a' következeete vagy a' hugycsó' helybéli betegességének és megromlásának, akkor azt maga a' Beteg soha se orvosolja, hanem inkább bizza nyavalyáját ahoz értő orvosra, másként hamar holmi vizellésbeli bajokba eshetik, melyek holtáig tarthatnak.

2) Vízkörság, vizibetegség.

E' nevezet alatt értetődik a' víznek a' bőr alatt a' reczeszövetben, vagy a' testnek különbféle üregeiben történt meggyűlése. A' mint a' vizes nedvesség e' vagy ama' részben gyűl össze, a' betegség is különbözö neveket kap. A' vízkörságot megismérhetni általjában annak a' résznek feldagadásából, a' mellyben a' víz meggyűlt, továbbá a' daganatnak lötyögő mozgásából, a' bőrnek tésztás minéműségéből a' kezeken és lábakon, mellyben a' benyomott újnak nyoma visszamarad, és végtére a' beteg résznek különbféle bajaiából.

Midőn valamelly szabad hasvízkörság akad előnkbe, az az, ha a' víz a' hasban gyűlt meg, akkor az altest feldagad, az ételkivánás megkevesedik, az

elme kedvetlen, az arcz elhalaványúl, a' test elsoványodik, és a' Beteget szelek és hasdugulás hántja. A' hugy vörös szálladékot tesz le. Mivel a' viz a' hasban vagyon, tehát a' hugyhólyag' tájéka legelőször emelkedik fel, és a' viz' lotyogása csak akkor lesz észrevétethető, mikor a' daganat már a' köldökig ér.

Általában a' hasvízkórságot nem könnyű elhárítani, azonban mégis néha elsül, kivált ha annak okait megismérhetni és eltávoztathatni. — A' gyógyítás a' viznek kiürítése által men végbe, és a' különböző módon, hol vizellethajtó, hol izzasztó, hashajtó szerek által, hol pedig ollyak által, mellyek a' nyavalya' okát elhárítják, és végre a' hascsapolás által is. Mikor a' viz valamelly súlyos nyavalyák után a' gyengültség miatt gyült meg, akkor a' vízkórságot gyakran egyedül az erősítő szerek is elhárítják. A' hánytatószerk is fogatosak néha, de ezek felől mindég az orvost kell előbb megkérdezni. Az izzasztó szerek közzé tartozik főképpen a' meleg bodzaherbaté, úgy a' bodzaíz is, mellyeket öszve is vegyíthetni, továbbá a' füstölt flanelba való takaródzás és meleg tollas ágybelikkel való födözködés. A' hashajtókhoz számlálódik a' tiszta borkő, és a' vizeltetőkhez a' gyalog fenyőthéa.

A' Bőrvízkórságban először is a' lábak kezdenek dagadni, és csak apródonként terjed el a' daganat az egész testre. Az illy Betegek csak könnyen emésztődő ételekkel élhetnek, és inkább merőkkal mint higakkal, továbbá vizellethajtó eledelkkel, minők: a' spárga, peterzselyem, zeller, retek, vöröshagyma, torma, foghagyma. s a' t. Azonkívül hasznos a' sok testmozgás, száraz lakhely, meleg levegő és gyakor kocsisz. A' bodzaíz, gyalogfenyőthéa, a' masztixal, borostyánkővel, fenyőmaggal füstölés, és a' bőrnek döröltetése leg jobb szerek.

Ha a' húgy bővebben ürül ki, vagy izzadás által a' daganat kisebbedik, akkor a' segítő szerekkel még hosszú ideig kell élni, hogy a' vízkórság elmúljék.

Vagynak még igen sok szerek, kivált pilulák, mellyeket itt 's ott a' vízkórság ellen adogatnak el: de ezen, legtöbbsnyire erőszakosan munkáló szerektől kiki őrizkedjék, ha veszedelembe nem akar esni, és egészségét végképpen elrontani.

A' hasvízkórságot megismérhetni azon nyilvánosságos lotyogásból, mellyet érezhetni, ha az ember az egyik tenyerét a' hasnak egyik felére tevéen a' másikkal a' túlsót lassan veregeti. Általjában itt ugyanazon szerek és rendszabások illenek a' diaetára és életmódra nézve. Egy háziszser, melly a' vizet már többször kihajtotta, áll a' vajban sült vereshagymának, melly vizellethajtó erővel bír, minél melegebben való feltételében a' hasra. Hasznos a' hasat átfüstölt flanállal is dörgölni és takarni, azt langyos faolajjal kenegetni, és valamelly meleg jól odaillő haskötőt hordozni.

Ha a' hasvízkórságnál a' hasban meggyúlt vizet semmiképpen nem lehetne belső szerekkel kiüríteni, és ellenben a' daganat nagyobbodik, akkor valamelly orvost kell megkérdezni a' mesterséges lecsapolás felől, mellyel a' Beteget gyakorta sok esztendőig eléltethetni. Sőt voltak olyan vízkórságosak is, a' kiket hatvan, hetven izben is megcsapoltak, de egyébként a' csapolás után a' vízikórságnak másféle gyógyítása is könnyebben elsül.

X.

A' HÜGYKÉSZÍTŐ ÉS NEMI RÉSZEK'
NYAVALYÁJI.

1) Vese' és húgyhólyag' gyúladása.

Az elsőbbik nyavalyánál a' Beteg a' derekában vagyis vékonyában (ágyékában), a' hátgerincztől oldalvást érez igen nagy fájdalmakat; a' másodiknál pedig hasonló szuró fájást a' nemzőtagok fölött. A' vizellet cseppenként nagy fájdalmak közt ürül ki, vagy el is akad). Legszükségesebb itt mindjárt orvost hivatni, a' kinek eljötté előtt eret nem szabad vágatni, ki ha erre a' fájás tüstént nem múlik el, pioczákat is (mint a' gynomrgyuladásnál) fog rakatni. A' nadályok' feltétele előtt a' fölsőbb szeméremszőröket (fant) le kell borotváltatni. Italúl szolgálhat valamelly vékony lenmagthéa.

2) Nehéz vizellés és Hugyrekedés.

E' nevezet alatt azon nyavalyabéli állapot értetik, mellyben a' vizellet' kifolyása megakadályoztatva van, fájdalmas, vagy egészen megrekedt. Rendszerint mindég valami nyavalyája vagy a' húgyhólyagnak, 's ez okozza ama' rendetlenségeket, és a' testnek egyenes állásakor a' feszítő, széthuzó és szuró fájdalmakat a' hólyag' tájékán. A' nem igen kövér Betegnél a' nyavalyás, többnyire dagadt 's megvastagodott húgyhólyagot kívülről is tapinthatni. A' hol a' baj már régi, ott a' fájdalom mind a' két oldalon fölfelé szinte a' bordákig terjed. Ha a' húgyhólyag megdagad, így ez, a' végbelet nyomván, székszorulást, kólikát, szeleket, étel nem kívánást, okádást, ájulásokat, 's végtére inbeli történeteket, vagy sorvadást is támaszt. Sőt hirtelen halált is okozhat, ha az igen erőszakos fájdalmak egyszerre hamar elmúlnak: ez történik mikor a' hólyaghoz üszög

üt. A' Beteg akkor valamelly pukkanást hall 's érez ; mellyet a' hólyag' elszakadása okoz , a' midőn a' halál is arra következik.

A' hugykiüresedés' ezen akadályoztatásának okai igen sokfélék ; hol a' méhnek helytelen fekvése az asszonyoknál , majd hólyagkövek , a' hugycsőt össze-nyomó szomszéd részek' daganatai ; hol fekélyek , megkeményödések , magában a' hólyagban levő daganat , hólyagsérések , mellyeknél a' hólyag is a' sérvés zacskóval együtt becsipődött , és a' hugycsőnek nyavalyája. — Továbbá származhatik a' hólyag' erőtlenségétől és összehúzó erejének fogyatkozásától , vagy a' görcstől , mint a' hypochondriás és szünádrás személyeknél , a' foghideglelésben lévő gyermekeknél , a' buja és fajtalan személyeknél és a' szerelemben való mértékletlenkedés után elégszer megesik. Végtére a' vizellet' kifolyását még a' meghülés , elüszött köszvény és bőrkiütések , továbbá a' geliszták , és a' hólyag' gyuladása is nehezíthetik.

A' hol a' hugycsőt valami daganat nyomja , vagy a' vizellet' kifolyását hólyagbeli kövek gátolják , ott csürcsülyűt (kathétert) kell a' vizellőcsőbe dugni , mellyen a' hugy kifolyjon , a' mit általjában mindég szükséges cselekedni , ha a' hugy már több ideig ki nem ürült. A' meleg egész és fél fürdők ezen esetben leghasznosbak. Ezen fürdőket kiváltképpen ott is használhatni , a' hol a' hugy görcsök miatt akad el , a' midőn a' zabkásából és lenmaglisztből de leginkább a' sárga kásából készült borogatásokat is lehet minél melegebben alkalmaztatni a' hólyag' tájékára. Körisbogar flastromot soha sem kell elővenni , mert a' hugy még inkább elreked tőle. Ha a' hólyagot szél ütötte meg , 's azért nem húzódhatik össze , akkor a' hólyag' tájékát dörösléjk kézzel , vagy frottírozák átfüstölt flanállal , a' Beteggel itassanak fanyal kukojeza' leveleiből öntött théát ; továbbá itt még az Elektricitást (villámerőt) is elővehetni.

a' hólyag' tájékát mosogathatni kámforszeszszel, kolon-
nial vízzel és használhatni a' természetes, vagy a' hol-
ez nem lehet, a' mesterséges vasfordókat is. — A' ge-
liszták miatt lévő húgyrekedésnél olyan orvoslást kell
követni, millyent a' gelisztákról szóló szakaszban
ajánlottunk.

Ha a' hólyag gyulladásban volna, a' mit a' hólyag-
tájéknak égető szuró érzékeny fájdalmas voltából, ki-
vált az újjal való nyomáskor, nagy forróságból, kemény
érverésből és a' fájdalmaknak a' görbén üléskor való
megkisebbedéséből ismerhetni meg, akkor ezen állapot
a' mondott mód szerint orvosoltatik. Azonkívül igyék
a' Beteg nyálkás italokat, p. o. lenmagtheát, ris és
árpakásalevet. Vége lévén többnyire a' gyulladásnak,
lágylító, füvekből készült borogatásokkal lesz jó élni,
de ilyenkor a' hólyag' tájéka ne legyen igen érzékeny,
mert másként a' borogatást nem állhatja ki.

3) V é r h ú g y z á s.

Héha éppen nem könnyű megismérni, vallyon a'
vizelletbe valóságosan vér vegyült e, vagy a' húgynak
maganak legyen e' olly vörös színe, millyenre az, né-
melly táplálószerektől és különbféle orvosságokkal való
éléstől, valamint némelly forró hideglelésekben is vál-
tozni szokott. Mindezzel annak miben létéről csak
ugyan holmi késértések vagyis próbatételek által bizo-
nyosságra juthatni. A' beleértott ruhák a' véres húgy-
tól megvörösednek, és a' húgynak magának is tulajdon
vörös színe vagyon. A' nem véres húgy elejénte világos
és a' vérszín csak az állás közben fejlik ki szembetű-
nőbbképpen. A' nem véres húgy a' tűzön tiszta, ellen-
ben pedig sűrű, zavaros, rostosforma és valamelly
feketés seprű ülepedik le belőle az edény fenekére.

De sokkal nehezebb meghatározni, melyik részből jön a' vér, a' húgycsóból, hólyagból, magtartókból, húgyvezetőkből vagy a' vesékből e?

Ha a' vér a' húgycsóból jő, a' mint p. o. a' megrekedt aranyérnél néha megesik, ezt mindég megismérhetni, mert ilyenkor a' vér mindég húgy nélkül folyik ki. Ez a' vérzés azonban néhol az erősebb undokfolyáskor, heves elhálás, önförtöztetés, a' nemirészek' megütődése ée. után is megjelenik. A' hólyagból eredő vérzéskor a' hasnak alja és a' hátgerincz vége fájdalmas, a' kezek és lábak hamar elhidegülnek, ájulások állnak elő, és a' vér mindég már darabos aludtvér vagy rostok képpen takarodik ki, a' melyek néha a' húgycsót is elrekesztik és húgyelakadást okozhatnak. — Ha a' vér az ondó tartókból folyik, akkor ez mindég valamelly gyönyörködtető érzéssel történik, a' vesékből és húgyvezetőkből (húdvezédekből) folyó vér pedig vizellésbeli bajokat, a' csipőkön folyúl fájdalmat és feszülést okoz 's a' t.

A' vérhúgyzás' főoka csaknem mindég a' húgykészítő részeknek gyengeségében, vagy aranyerek' megrekedésében vagyon, 's ezt mindeniket leginkább az öreg embereken tapasztalhatni; mindazáltal az erős lovaglás, vizelletet fölöttébb hajtó ételek és orvosságok, belső képtelenségek és nyavalyák, hólyagkövek, ée. is támaszthatják. A' gonoszféle hideglelésekben; a' hol néha szintúgy előjön, a' főnyavalya' elhatároztatását voltaképpen látszik eszközölni.

A' hol a' vérhúgyzást a' húgyedények' lankadsága vagy a' kicsapongások okozzák, ott ezen részeket erősíteni szükséges. Erre való a' fanyal kukojtzával öntött théa; a' sálya, földiborostyán, cziczikóró, ée. A' nemitagoknak a' kovácsok' oltóvizével való mosatások, hideg fürdők, a' jó vörös bernak mértékletes itala, és e' mellett a' vizelletűző szereknek szorgalmas elta-

voztatása. Szükségben lehet eczetbe mártott ruhákat, vagy havat is rakogatni a' nemirészekre. Ha mind ezek haszontalanok, akkor fiatal tölgyfáhéját kell erősen megfőzni 's ebből félfördőket csinálni, és timsós savót iddogálni. Ez úgy készül, hogy egy kis kávé kalánnyi megtört tiszta timsót az ember egy icze téjbe vet, ezt meghagyja aludni, a' savót leszűri, és kicsinyenként megissza.

A' vérfolyás' elmultával olyan szerekekkel kell élni, mellyek a' lankadt részeket megerősítsék. Természete-
sen itt őrizkedni kell minden elgyengüléstől p. o. az ezt okozható nemiközösüléstől, önförtöztől, lovag-
lástól és kocsizástól 's a' t.

Mikor a' vérhúgyzás köszvényes vagy csúszbeli nyavalyákkal jár, akkor távoztatni kell minden hólyag-
huzó flastromokat, és a' mustártésztát helyettök használni; mert a' köris bogárflastrom maga is már vér-
húgyzást gerjeszthet. — Ha a' vér, a' mi ritkán törté-
nik, olly bőven folya, hogy e' miatt a' Beteg' élete
veszedelemben forog, akkor nincsen jobb mint a' nemi
tagokat jéghidegségű vízbe tenni vagy ezzel öntözgetni.
Néha a' csupa nyomás is a' húgycsőre, elégséges a' vér'
elállítására. Midőn a' húgycső az aludtvér miatt meg-
reked, azonnal orvoshoz vagy seborvoshoz kell folya-
modni; mert itt már kevés idő alatt is igen nagygyá lehet
a' veszedelem.

Legczélszerűbb italok a' mondolatéj, fris, most
sajtott olajok, p. o. dió-, len-, és mákolaj. — A' ha-
nyatt fekvést kerülni kell.

4) Húgyfolyás, vizelletfolyás.

E' nevezet alatt értjük a' test' hirtelen elsorvadását
a' sok vizelés miatt. Nem csak minden táplálórészek
a' testben, hanem a' testnek feloldozódott részei is
valamelly czukoranyagos vizelletté változnak, a' melly

iszonyú bőséggel takarodik ki. Melly gyorsan haladjon elő az elsoványodás, abból ítélhetni meg, hogy egy illy Beteg körülbelül 24 óra alatt hat font ételt és italt vesz magába, holott addig 36—40 fontnyit vizell. Így a' testnek minden ereje nem sokára elenyészik, úgy hogy a' Beteg többé fel nem állhat. A' lelki erők is megcsökkennek és a' Beteg' értelme eltompúl. A' hőr merevény, durva; a' szomjuság kiolthatatlan; a' Beteg' szava elgyengül és valamelly lappangó hideglelés vet véget rövid idő mulva az életnek. Ha más hideglelés nem járul hozzá, akkor az egész nyavalya a' tökéletes eloszlásig esztendőig tarthat, egyébként pedig gyakran igen hamar végződik. Leginkább a' férjfiak látszanak benne szenvedni és pedig akármelly korban is; továbbá fiúrol fiúra is látszik szállani.

Az okait leljük a' tobzódásban, a' hasheli életműveknek elgyengült állapotjában, vizellethajtó ételekben és orvosságokban, kivált a' fehér serben; feslettségekben, erőszakos rázódásokban a' lovaglás és kocsizáskor, ée. önfertőztetésben, elrekedt vérfolyásokban, bőrkiütésekben, köszvényben, hurutban 's a' t.

A' gyógyításkor valójában a' Beteget igen kevésel biztathatni, mert rendszerint mind elhalnak, és ha az egyik vagy másik egy kis időre javúlni látszik is, ez csak a' halálnak tovább huzódása: nem sokára újabb roszaabbulás következik, melly az életnek véget vet. A' feslettéletű emberek, vénék és Iszákok legnagyobb veszedelemben forognak; mert könnyen reájok jó a' lappangó hideglelés, melly az ő életöket és betegségeket megrövidíti.

A' ki ezt a' nyavalyát meg akarja gyógyítani, először az okait hárítsa el és tegye árthatlanokká. Minden kicsapongásoknak el kell maradniok, a' Betegnek meleg, tiszta és száraz levegőben élnie és inkább hús, mint növény eledelokkal élnie. A' fehérsert, bort, vaniliát,

csokoládét és hasonló hajtó, hevítő és kivált a' húgykészítő és vivő műszereket izgató italokat teljességgel távoztatni kell. Ha elnyomott bőrkiütések okozták ezen nyavalyát, azokat meleg fürdők, sőt Másról való beoltás által is a' bőrre kell igyekezni hozni. A' gyógyításról magáról, a' melly igen a' mellék környülállásoktól függ, és a' mellyben a' szereket legkiváltképpen a' magok munkálatja szerint hol nagyobb, hol kisebb mennyiségben kell adni, a' Betegnek magának semmi további hasznos világosítást nem nyújthatunk. Itt azonnal valamelly ügyes orvoshoz szükséges folyamodni, a' ki, ha meg lehet, alkalmas segédelmet nyújtson. Nékem elég legyen, hogy a' betegségnek igen veszedelmes voltát említettem, és mind arra figyelmessé tettem a' Beteget, a' mi néki ártalmas, és így a' nyavalyát nevelheti és a' hálált siettetí.

5.) Hólyagkőben vagy fővényben szenvedők' bajai.

A' vizellet a' maga vegyülésében némellykor annyira különbözik a' természetestől, hogy egészen más folyóságnak lenni látszik. Az olly vizelletből földes részek ülepednek le, mellyek a' húgyhólyagban valamelly nyulós nyálkánál fogva, a' melly, gyakran szintúgy a' vizellettel együtt folyik ki, egyberagadnak és húgyhólyag köveket alkotnak; ezek a' Betegnek kimondhatatlan kínlódot okoznak, mellyet legtöbbnyire csak sebörvosi munkatételek, vagy a' halál háríthat el. Legjobb segedelem elejénte, ha azon földes vagy fővényes anyag (matéria) a' vizellettel együtt kitakarodik, minekelőtte még valóságos kővé változnék. A' már jelenlévő kő sokféle bajokat gerjeszt: a' húgyhólyagot izgatja és sértegeti, azért a' húgy gyakorta véres, — a' húgycsőt bedugja és a' vizellet elmentét akadályozza, — alkalmat nyújt a' húgyhólyag' gyúladására, beteges

változásaira, p. o. megvastagodására, evesedésére, 's ennél fogva a' sorvasztó hideglelésre és halálra.

Néha pedig a' kövek a' vesékben vannak, 'a' midőn a' fájdalom' helye följebb az oldalakban tapasztaltatik és mélyen lehat az altestbe vagyis hasba. Nérmellykor a' Beteg szüntelenül a' húgyzásra ösztönöztetik, néha mikor már folyik ismét megreked és újra folyni kezd, ha a' Beteg hanyatt fekszik. Más esetekben a' Betegek a' vizellőcsőben csiklandást tapasztalnak és székre erőltetődnek.

A' húgybeli fővény és köszármózás némelyeknél valóságos nemzetségi beteges hajlandóság, valamint a' köszvény és podagra is adhat reá okot, és eme' nyavalyákkal együtt jelenik meg. Végre a' húgyhólyagba véletlenül tévelyedett idegen testekre is leülepednek az említett földes részek. Így tapasztaltatott p. o. hogy a' húgy valamelly finom haj vagy szőrszálat melly a' hólyagba tévedt, kéregképpen vont be, a' melly szüntelenül vastagabbodván végtére kővé nevededék.

Ha a' húgyban fővényt veszünk észre, akkor mindenek előtt szükséges a' kőnek szármozását meggátolni és a' fővényt kitakarítani, 's a' húgy' folyását szabadon és akadály nélkül föntartani. Ez történik főképpen a' valamennyire vizeltető szerek, p. o. fenyőmagtheá által. Ezenkívül ajánlhatni a' számóczával vagyis földieperrel, mézzel, megtejezett Selter vízzel, mésvízzel, Carlsbádi vízzel és végtére a' fanyal kukojcza' leveleiből öntött théával való hő élést, a' melly utolsó fővény és könyavalyákban igen elhíresedett, minthogy annak italától gyakorta fővény és apró kövecsek is hajtattak ki a' vizellettel. A' hol a' kő már nagyobb, hogy sem azt ki lehetne hajtani, ott azt ki kell vágatni ahhoz értő seborvos által. Kiváltképpen őrizkedjék a' Beteg és e' nyavalyára hajlandók, az új borokkal és

sajttal való éléstől; mert mindenik nagyobbítani látszik a' kőszármazásra való hajlandóságot.

Ama' terhes bajoknál, mellyeket a' hólyagkövek okoznak, legszembetűnőbb könnyebbülést szerez, ha a' Beteg vékony lenmagtheát, zab vagy árpakásalevet, jó kövér tejet iszik és hasonló nyálkás ételeket's italokat vesz magához, és ha a' hanyatt fekvéskor a' keresztcsont' tájéka magosabban áll. — A' férjfiak ezen nyavalyára hajlandóbbak, mint a' fehérszemélyek, kik abban ritkán szenvednek, minthogy nálok a' hugycső sokkal rövidebb és tágabb, mint a' férjfiaknál, és így az apró kövecsek vagy fővény is a' vízzellettal együtt előbb kimosódhatik.

XI.

AZ ÉRZÉKMŰSZEREK NYAVALYÁJI.

1) Szemgyengesség. Gyenge látás.

Ha a' szemet igen megerőltetik, ha a' látideg megbetegül, szemgyúladások, fejszék, vagy a' fejre erőszakos vérrohanások történtek volt, vagy a' szemre elnyomott bőrkiütések vetődtek, és más hasonló okok voltak jelen, akkor a' látóerő megkisebbedik, a' mi gyakorta minden további alkalom nélkül is a' később korban előfordul, és éppen ezt a' látóerőnek megkisebbedését értem én a' szemgyengesség alatt. Néha ezt a' meghűlés is okozta, a' midőn hihetőleg a' mértéklet' hirtelen változásának kártékonytsága a' látidegre (nervus opticus) hatott leginkább. Végre az olyan személyeknél is, a' kikben sok giliszta volt, vétetett már észre szemgyengesség nagy mértékben, de melly a' giliszták' jókori elháríttatása után, magától is önként elszokott ismét műlni. —

Rendszerint először csak az egyik szem szokott meggyengülni, a' mi folyvást nagyobbodván végre fekete hályoggá változik, melly egy orvosolhatatlan vak-ság. De gyakorta még ez sem elég, hanem, ha a' látóerőt gyengítő ok tovább tart, idővel a' másik szem is elgyengül, és ez is, mint az első, lassanként a' fekete hályog miatt elvakul.

Mennél kevesebbé huzódik össze a' szemfény a' bele hirtelen eső világosság' sugáraitól, annál roszbabúl vagyon már a' szem.

Legjobb reményt nyujt még az olyan szemgyengeség, a' melly csupán a' nagy erőltetésből származott; ellenben ha az ok belső, a' melly, mint a' szemeknek megerőltetése és foglalatostkodtatása, kivált télen a' gyertyavilágnál, nincs annyira hatalmában, akkor a' remény mindég csekélyebb, és csak akkor várhatni a' látótehetségnek megtarthatását, ha a' szemgyengeség okát el lehetett hárítani, minekelőtte az még igen el nem hatalmazott.

Valamint minden szem nyavalyáknál, úgy itt is védeni kell a' szemet a' portól, füsttől, durva levegőtől, igen nagy világosságtól vagy tüztől, 's minden nagyobb erőltetéstől.

Az orvoslás legelőször is az ártalmas okok' elháríttatását sürgeti. A' szemet a' nagyon megerőltetés-től őrizni, és nyáron sétálás közben a' zöld réteken, mezőkön legeltetni tanácsos. Igen árt a' napba, villámlatba nézés, úgy a' vízre, jégre és hóra nézés is, ha ezekre nap süt, és általjában minden igen fényes tárgyakra. Téli estvéken soha sem jó, gyertyázás által a' szemeket megerőltetni, és ilyenkor is zöld gyertya vagy szemernyővel kell a' világító sugarok' behatását mérsékelni. — Ha a' gyenge látás a' fejnek valamelly erős megrázattatására következett, ekkor legtöbbnyire az orvos által rendelendő érvágás, vagy a' halántékakra

felrakott pióczák leghathatósab 's legcélszerűbb szerek, úgy a' lábfördők, izgató kliszterek, a' fejre tett hideg borogatások ée. A' gilisztákat kihajtani, a' köszvényt és bőrkiütéseket ellenben előbbi helyökre szükséges visszahozni, ha a' szemre találtak vetődni és benne gyengeséget okoztak. — Elháríttatván így a' kártékony okok, azután inerősítő külső szereket is vehetni elő. Ide tartoznak a' czukorfüstölések és erősítő szemvizek. Az elsőbbek imígy történnek: izzó, nem füstölő szénre tiszta czukor hintetik, mindenütt valamelly vászon-darab tartatik fölibe, melyet a' füst jól átjárjon, ez osztán hat sőt nyolcz rétűen is öszvehajtogattatik és melegen a' szemre tétetik. Ezt legjobb estve a' lefekvéskor cselekedni, a' mikor a' hálósüveggel a' füstölt ruhát le is szoríthatni. A' millyen a' füstölés, szintolly egyszerű a' szemviz is. Vesz t. i. az ember egy szemkádacsát, a' szemförsztésére, azt tele tölti lecsepegtetett Ánis Kaporvizzel (Aqua foeniculi) melybe négy, öt csepp Coloniai vizet (Eau de Cologne) is eresztetni, és így a' viz téjszínűvé lesz. Ezen vízbe försztetik már a' szem, és néhány másodperczekig nyilva benne tartatik, és osztán a' szempillák gyorsan ki 's be nyitogáltatnak, hogy a' viz a' szemet mindenütt érhesse. De ezt napjában többször kell cselekedni.

A' fejnek hideg vízzel mosatása (de nem ám a' testnek felhevültekor vagy izzadásakor!), a' fülek mögé tett mustártészta, izgató tobák' azipákolás is igen hathatós szerek.

A' diaetában mindent kerülni kell, a' mi a' vért a' fejre tódíthatja, dugulást és has szorulást okozhat, és általjában az okok' minémiségéhez képest magát tartani. Ennél fogva távoztassék el mind az, a' mi a' köszvényt rosszabbítja, ha a' szemgyengeséget ez okozta, 's a' t.

A' többi szemnyavalyákat készakarva mellőzöm el, ne hogy a' nem orvos etne' legérzékenyebb részét orvosolgatni akarván másnak vagy magának ártson, mert a' szem' nyavalyájit csak a' leggyakorlottabb orvosi szeth ismérheti meg jól.

2) Nehezen hallás.

A' nehezen hallás' és siketség' okai igen számosak és külömbfélék. Ered hol a' külső füljárat' bedugulásától, p. o. a' megkeményedett fülzsír, bele tévedt testek, magvak, kinövések, habarniozák (polypus) által's a' t., hol a' belső részeknek, melyek tulajdonképpent a' halló élet művet képzik, nyavalyáijktól, hol pedig a' kaponya', agy és általában a' szomszéd részek' betegségeitől, p. o. csontfenétől, agyban meggyúlt víztől, vértől vagy genyedségtől, megkeményedéstől ée. Azonkívül a' fejre esett ütések vagy más erőszakos fejsérteések is meggyengíthetik a' hallást. Továbbá a' siketség' okaihoz tartozik a' hallideg' betegessége vagy elhalása, a' mint ez a' súlyos inbeli szenvedések p. o. gutaütés, inhideglelés, a' felhevült testre ható hideg szél után elégszer megtörténik. Végtére a' gyermekeknek nehéz fogzásokkor, nagy torok és fülmirigy gyulladásoknál, és a' labizzadás' elnyomatása és elüzött bőrkiütések után is tapasztaltatik.

Néha a' nehezenhallás az időváltozáskor ismét megújul, és megént magától elmúlik, de néha holtig is eltart. Mindazáltal a' legroszabb, de igen közönséges kimenetele ezen nyavalyának a' gyógyíthatatlan siketség. Valljon az elsőt várhatjuk vagy az utolsótól félhettünk e, ez mindég az ok' minéműségétől függ: a' hol ezt elhárítani lehetetlen, ott a' nehezenhallást is szintúgy meg nem gyógyíthatni, mint a' siketséget meg nem előzhetni.

A' gyógyítás úgy intéztetik el, mint a' gyengült látásnál. Az agyrázódások, aggyulladások, orvost ki-

vánnak, minden hevítő és a' vért a' fej felé tódító elemek' eltávoztassanak és hűvesítő dieta adasson. A' külső fül' dugulásain legkönnyebb segíteni. Ha valamely kemény test vagy on benne, akkor inkább seb-
orvost kell hivatni, a' ki azt finom fogóval vagy más alkalmas szerszámmal kivegye, mert az ehez nem értő ugyan azt még beljebb tolhatná, és így azt majd nehezen, vagy, daganat járulván oda, ki sem lehetne húzni. Szintúgy a' seborvos' dolga a' külső fülben lévő kinövéseket és polypusokat is elhárítani, a' mi vagy húrral vagy selyem fonállal való lekötés által men véghez, vagy ollóval lemetszés által.

A' hol a' fül a' megkeményült fülzsir miatt dugódik be, és így a' hallás megromlik, ott azt gőzök által kell meglágyítani, és aztán tompa fülkalánkával kivenni. E' végre bódza, székfű' málva, ziliz vagy ökörfarkkóró herbaté fordittatik, az edényre, ha már megfőtték, egy tölsér födelik, és ezen által a' gőz a' fülbe bocsáttatik. Azután a' fül szárazan letörültetik, és ruhával beköttetik, hogy meg ne hűljön. Az inbéli szenvedéseknél hasznos a' fejnek hideg vízzel mosatása, a' beteg fül mögé tett mustártészta, mellynek vörös helyét sokáig kell izgatni, továbbá a' szörmadzaghuzás és mustártészta a' nyakszirton, és végre a' villámerő vagyis Elektrizitás, de a' melly mindég az orvos' felvigyázása alatt okosan alkalmaztassék, mert a' vigyázatlan alkalmaztatás könnyen siketséget vonhat maga után. A' diatára nézve, a' mit az előbbi szakaszban mondtunk, ide is illik.

3) Fül-fájás, fülszaggasztás.

Ez, egy saját fájdalm a' fül' belsejében, a' melly különbféle okoktól származhatik; hol a' gyulladás' következése, hol pedig egy egészen saját kóralak.

A' gyúladás' jelenlétekor erős hideglelés, az egész fejnek elfogottsága valamelly fölötté erőszakos furdaló, égető és kopogó fájdalommal együtt vétetik észre. Ilyenkor orvos által rendelt ér vágás, a' fül mögé tett pióczák, izgató lábfürdők és kliszterek, és a' fülnek minden külső ártalmas behatásoktól való megőrzése legtöbbet használ.

A' tulajdon fülszaggatást leginkább a' meghűtés, a' hevült testre ható huzólevegő és a' nyílt ablakokban való ülés okozza; mindazáltal a' leghátulso fogok' kihasadásakor is gyakorta származik. Mind a' két fül-fájást könnyű megkülömböztetni. Mikor a' meghűlés után támad, akkor mindég nátha vagy csúsz, hurut, a' mandolák' megdagadása, nehezen nyelés vagy nyakmerevedés is jár vele, — ellenben ha a' fogak' hasadásától vagyon, akkor a' kihasadni akaró fog' helyén tapasztalt fájdalom is erre mutat. A' fülszaggatást magát nem kíséri rendszerint hideglelés, de azonbau járulhat hozzá történetből valamelly hurutos vagy más hideglelés.

A' fülfájás' ezen nemében a' nedvességtől őrizkedni kell, és azért a' fülbe gőzt ne eressenek; többet használ az egész testnek melegen tartása, a' fülnek bekötetése és gyenge izzadás, melyet a' Beteg a' bodzaherbaté ital és egyéb izzasztó szerekekkel segíthet elő. — Azonkívül a' meleg lábfürdőket is igen ajánlhatni, és ezek sem elegendők a' fülfájás' elállítására, akkor mustártésztát tegyenek a' fül mögé.

Végtere még néha a' fülbe tévedt bogarak, vagy férgek, kivált az úgynevezett fülbemászók is okozhatnak fülfájást. Ilyenkor azokat mennél hamarább ki kell venni vagy megölni. A' hol őket láthatni, ott mindjárt valamelly kis fogúval, vagy megfordított hajtóvel vétessenek ki. Ha pedig a' bogarat elérni nem lehet, akkor dohányfüstöt bocsássanak a' fülbe vagy

tölcséren által, vagy pedig csupán bele fúván. Ennél még jobb, néhány csepp friss mondola vagy faolajt eresztetni a' fülbe, mellynek alatta a' bogár vagy féreg hamar elhal. Mások e' végre pamutot vesznek, belőle egy kis hengercsét csinálnak, erre mézet kennek és így a' fül' külső járatjába dugják. A' bogarak és férgek a' méz felé sietnek és többnyire hozzá ragadnak, ha a' mézezett pamut nyolcz vagy tíz perczek után a' fülből kivétetik. —

Vége lévén a' fülfájásnak, a' fület még sokáig őrizni kell a' levegő' folyásától, és vagy bekötve vagy pamuttal gyengén bedugva hordozni, mert a' kit egyszer megkeresett, azt többször is könnyen meglátogatja.

Utoljára arra intek még kikit, hogy a' fülébe csipős olajokat és szeszes vizeket soha se bocsásson; mert ezek a' hallásnak ártanak, és a' fület fölöttébb izgatják, úgy hogy a' fájdalom a' legkisebb alkalomra is visszatér, ámbár néhány pillantatig azt megtompítani látszanak.

4) Fülfolyás, folyó fülek.

Gyakran a' fülfájáskor valamelly vizes nyálkás, vagy valamelly sűrűbb, a' genyedséghez csak nem hasonló nedvességet látunk a' fülből kifolyni; mindazáltal itt semmi különös orvoslásra nincs szükség, mivel ezen kifolyás a' fülfájással ismét el szokott múlni.

De ezenkívül még a' görvényes, mirígybetegségű, az evésben rosszul szoktatott gyermekek is, és azok, a' kik az ehagában vagyis angoly betegségben szenvednek, gyakran bajlódznak a' fülfolyással, melly néha olly rágó, hogy tőle a' fül is minden szomszéd részek ki-sebesednek. Illyenkor a' gyermeket szorgalmasan kell fürösztetni, először csak tiszta, azután szappanos vízben, mellybe utóbb háromszínű violafüvet, és végre majorránát, mezei köményt, ürömöt, kálmosgyökeret ée. is

főzhetni vagy áztathatni. A' hasat mindég nyitva kell tartani, a' gyermekeket a' szabad és egészséges levegőre vinni és ott mulattatni, — egy szóval, a' főnyavalyát kell igyekezni elhárítani és a' nedveket megjavítani, így aztán a' fülfolyás is el fog múlni. Ha a' kifolyó nedvesség igen izgató, úgy hogy tőle a' fül' és nyak' bőre kisebesedik, vagy ha igen bűdös, akkor meleg lágy befecskendések által kell a' füljáratot napjában néhányszor kitisztogatni.

Végre, de ritkábban, ezen fülfolyás a' felnőtteknél is megjelenik, kivált a' fülnek meghűtése után, a' midőn a' fül' környére csúsz vetődik és a' nyak megmerevedik. Ilyenkor az orvoslás egyszerű, valamint a' csúsznál. A' nedves és hideg levegőt tehát kerülni kell, a' fülre székfűvirággal töltött zacskókat kötni, a' nyakra pedig flanélt tekerni, mellyet előbb, a' mint már előadtuk, jól befüstölteni is lehet. Ha mind ezek sem használnak, akkor csak egy van még hátra, t. i. a' folyó fül mögé mustártésztát kell fellenni. A' huzott hólyag' helyét pedig felrakott káposztalevelek által tartásuk nyitva egynéhány napig, vagy ha az elsőnek helye begyógyúlt, ismét újat tegyenek fel.

5) Orrdugulás szagtehetetlenséggel.

Igen természetes, hogy mind az, a' mi az orr' nyílását bedugja, mindég a' szagolhatást is megkevesítse, akár légyen ez gyulladás, akár az orr' nyálkahártyájának fellágyulása, mint p. o. a' náthánál, vagy valamely idegen test dugja be az orrot 's több effélék. Azonban szerencsére a' szagolhatást ezen esetekben mindég helyre állíthatni, ha egyébaránt az orrnak részei meg nem romlottak. Nehezebb, 's csaknem mondhatni, gyógyíthatatlan az olyan szagtehetetlenség, melly a' szaglóiidegnek szélüléséből, megsértődéséből, elromlásából és sebhedtségéből származik. A' gyógyítás is az

okokra nézve különbözik. A' nátha a' melegen tartás által rendszerint hamar elmúlik magától, 's ekkor a' szaglás is megtér. Ha idegen test ment be az orrba, és mindjárt ki nem huzatlathatik, kivált ha az, a' nedvességtől feldagadott, p. o. a' nagy borsó, bab, ée, mellyeket a' gyermekek játszás közben gyakran az orrokba dugnak, akkor seborvost kell hivatni, ki azt az orrnak és szaglásnak megsértése nélkül szétदारabolhassa és kivehesse. A' seborvosi segítség szükséges akkor is, ha polypusok vagy más kinövések termenek az orrlíkákban, a' hol kimondhatatlan kinokat szűlnek, és ha bántatlanul hagyatnak, az ábrázatot egészen elrontják vagy legalább eléktelenítik, lappangó hideglelést okoznak és így még halált is. A' ki az orrában ilyes mit vesz észre, semmit se késék seborvoshoz folyamodni, annál inkább, mivel kezdetben a' polypus' kiirtatása minden fájdalom nélkül való, és egy reá hurkolt fonál által történik. Ha a' szaglás az inhideglelések, gutaütés, fejsebek vagy fejrázódások után gyengült meg, de egészen el nem enyészett, akkor még az izgató tobákok napjában többször de kevés mennyiségben szivattatván fel, az inakat feléleszthetik és a' szaglást megjavíthatják.

6) Sandaság, kancsalság.

A' sandaság is különböző okoktól függhet: néhol származik a' látidegre való nyomástól p. o. fejevízkór-ságban a' viz' nyomásától, az agyban lévő megkeményedésektől 's a' t., máskor pedig ellenben egyedül és csupán a' szokástól függ. A' sandaságnak csak ezen utolsó neme jöhet itt szóba; mert az elsőbb mindaddig gyógyíthatatlan, míg az, a' mi a' látideget nyomja, el nem háríttatik, a' mire nem könnyen tehetni szert. A' szokásra nézve pedig inteni kívánok minden szülőket, hogy gyermekeikre vigyázó szemekkel legyenek, és

ezen csunya hibára őket szokni ne engedjék. Gyakorta az ostoba dajkák, vagy kis testvéreji biztatják fel a gyermeket, hogy sandítson, és ezt annyiszor ismételik, míg arra a kisedd utóbb reá nem szokik. Sőt olly gondolatlan szüléket is láttam, a' kik magok tamígtatták gyermeköket sandítani; de meg is adták ezen halgatag gyönyörködésöknek az árrát, mert annyira reá szokott a' sandításra, hogy arról többet elszoktatni nem lehet.

A' gyógyítás abban áll, hogy a' gyermeknek egy pápaszemel csináltat az ember, de üveg nélkül; mert az üveges a' gyermek' elestekor ezt megsérthelné sőt meg is vakíthatná. A' pápaszem pedig úgy csináltatik, hogy az egészséges szemre szolgáló karikába semmi, a' sanda szem előtt lévőbe pedig bádog eresztetik, mellynek a' közepén egy kis keréklik legyen. Elejéntén nem kell a' gyermeket ezen pápaszemmél ide 's tova futkosni hagyni, hanem csak mikor csendesen ül, míg ahhoz jobban hozzá nem szokik. Ezen kívül mást nem cselekedhetni.

7) Folyószeműség, csipásság.

Rendszerint a' szemhéjak' ezen mértéktelen nyálkaelválasztását, mert ez értetődik a' folyószeműségben, valamelly csekély szemhejgyulladás szokta megelőzni. A' szem a' világosság iránt igen érzékeny, a' szemhéjak' szélei megvörösödnek, feldugadnak és igen égnek, igen szárazak is és viszketnek, a' mikor a' dörösléstől nagyon kell őrizkedni. Néhány nap múlva a' gyulladás ismét megkisebbedik, az égető érzés megenyhül, de a' szemhéjak daganatja megmarad, és valamelly nyálka nedvesség folyik közzülök, melly a' genyetséghez hasonló, leginkább pedig a' szemszegletekből, mellytől a' szem reggel olly erősen beragad, hogy kinyitni sem lehet, míg a' csipa langyos téjjel vagy vízzel le nem mosatik.

A' kifolyó nyálka hol fejéres, hol inkább sárgás vagy zöldes színű, néha olly csipős is, kivált ha egyszer'smind valamelly korhely nyavalyá is volt jelen, hogy az orca' bőrét feleszi, gyuladásba hozza, megvarasítja és az egész arcot elcsufítja. — A' kifolyó nyálka' mennyisége mindég a' baj' kiterjedéséhez képest vagy on: mikor csak kevés szemhéjmirigyek voltak meggyuladva, akkor a' kifolyó nyálka soha sem bő, és viszontag. Végtére a' nyavalya hol csak az egyik szemet, hol pedig mind a' kettőt is megtámadja. —

A' tartása sem mindég egy ennek a' bajnak; a' fiatal, tiszta és ifju személyeknél, a' kiknél egyéb ok nincs jelen, gyakorta már néhány hetek múlva megszűnik ez a' nyálkaelválasztódás; holott ellenben hónapokig sőt évekig is eltart a' vén személyeken, görvényes gyermekeken vagy más egészségtelen személyeken. Ha sőtör, korhelynyalyák, vagy elnyomott hőri kiütések azülték a' folyó szeműséget, akkor a' gyuladás gyakran az egész szemre elterjed, ha a' Beteg orvoshoz nem folyamodik, és mindent nékie ki nem vall, sőt gyógyíthatatlan vakságot is okozhat. — Még a' szemeknek fölöttébbi megeröltetése is p. o. az éjjeli sok gyertyázás, varrás, himzés, ée. által, támaszthatja ezen nyavalyát, azért kiki látja, hogy itt a' szemet kéméllni kell, hogy a' látás meg ne romoljon.

A' remény ezen bajnál nem enyészik el egészen, ha ezt csak helybéli ingerek, világosság' behatása, por, ée. okozták. A' hol más nyavalya fekszik alapúl, ott csak ezen nyavalya' elháríttatása után enyészik el a' folyószeműség. Az egészséges vérű fiatal személyeknél a' gyógyítás legkönnyebb.

A' gyuladás' idejekor, midőn a' szemhéj szélek még vörösek és igen fájdalmasok, a' Betegnek csak könnyű elegelekkel szabad élni, minden hevítő tápláló szerektől kell őrizkednie, kivált a' szeszes italoktól,

hasát lágyan és nyíltva tartani, lábfordókkal élnie, melybe mustárt, vagy hamut és sót is tehetni. A' gyúladás nagyobb lévén, azt orvosra kell bízni. E' mellett sötétes szobában maradni, szemernyőt hordozni, és a' szemet meleg-téjjel, bodza vagy mályvatheával áztatni szükséges. Ezt mind addig kell folytatni, míg a' szem nedvesedni nem kezd, és a' fájdalom a' gyuladással együtt el nem enyészik.

Egészen ellenkező orvoslás szükséges a' nyálka elválasztódáskor, midőn azt egészen orvosra kell bízni.

XII.

A' SZÁJÜREG' NYAVALYÁJI.

1) Fogfájás.

Egy a' legrettebb nyavalyák között a' fájdalomra nézve, a' melly ellen már számlálhatatlan orvoszerek ajánlottak, de a' mellyeknek egyike sem enyhíti meg mindenütt a' fájdalmakat, sőt inkább többben azokat igen nagyobbítják. Ez onnét van, mert a' fájdalomnak igaz okát nem tudják mindég bizonyosan, vagy legalább mindegynek tartják, a' fogfájásnak akár ez akár ama' formájában segített az ajánlott szer. Fölötte nagy a' különbség ugyan is, mikor a' fog maga is beteg 's így a' fájdalom' oka, vagy a' fogak egészségesek, és a' fogfájás valamelly más bajtól származik, p. o. a' csúsztól. Ha a' fog maga beteg, akkor ezt legtöbbször szemmel is láthatni, jöllehet néha a' fog' gyökeréből már sok elromlott, a' nélkül, hogy azt szemlélni lehet. De biztosabb, fogfájás' nemére ügyelni. Ha az csak egy fogban kezdődik, és változatlanul azon egy helyen marad, nem mégyen néha más fogba, ha

a' fájós fog igen érzékeny a' tapintáskor, a' hidegség és melegség iránt, és nem terjed el egész fogsorra, ha végre már többször is ugyanazon fog fájt, akkor ezen fogat mentől előbb ki kell húzatni, de erre valamely ügyes seborvost válasszon kiki, ollyant, a' ki a' fogat csak azért húzza ki, mivel hibás, nem pedig az egyébként épét is egy két garasért minden előrevaló megvizsgálás nélkül. Az erős olajok, Coloniai viz, rúm, égett-bőr, ée., mellyeket annyin ajánlanak, megtompítják ugyan egy pillantatig a' fájást, de nem sokáig tart, és árthatnak is, ha ezen erős holmik a' többi fogakat is érik. Ha valaki amaz ismért Cajeputolajt akarja használni, abból egy cseppet eressen az üres fogba, vagy avval megnedvesített pamutot tegyen a' fog odvába.

Egészen másként kell bántani a' csúszbeli fogfájással. Illyenkor nem csak egy fog szenved, hanem egyszerre egész egy vagy két sor fogat is megtámad a' fájdalom. Leginkább a' tagok' szaggattatására hajlandó személyeknél jelenik meg, a' fej' vagy lábak' meghűtése után. A' fájdalom néha egyéb részeket támad meg előbb, mellyekből elenyészvén a' fogakra vetődik. Ezt úgy kell orvosolni, mint a' csúsznál mondtuk. Az ember magát melegen tartsa, a' fogára semmi erős szert ne tegyen, a' száját zárja be, hogy a' hideg levegő bele ne meheessen, az arczát a' fogak' tájékán kösse be, és éjjel a' fejét ne tegye tollas vánkosra, hanem egy ló- vagy borjuszőrrel kitömött párnáscára. Ha ezen diætetikai magatartás nem volna egyedül elégséges a' fogfájás elháríttathatására, akkor legjobb a' fülek mögé mustártésztát ragasztani kivált azon fül mögé, a' melly felén a' fájós fog van. Lábfördökkel a' fogfájás ellen élni, mint sokan szoktak, soha sem ajánlhatom áltáljában; mert a' fogfájást gyakorta fölötte megnagyobbitják. Igen vigyázva kell bántani a' viselős személyeknél előkerülni szokott fogfájással, a' melly sem a' rossz

fogtól, sem a' csusztól nem támad, hanem az inak' megbomlásától vagy megváltozott munkásságától; sokat ez ellen nem cselekedhetni, legjobb magát kinekkinék úgy viselni, hogy a' fogakra semmi ártalmas befolyások ne hathassanak. A' fogat itt, ha hibás volna sem kell kihúzni, mert már vagynak példák, hogy e' miatt az anya' legnagyobb kárával, a' magzat a' terhesség alatt méhből kihajtódott.

A' szoptató személyek is gyakran iszonyú fogfájásban szenvednek, nevezetesen hol a' gyengébbek, a' kik a' szoptatást ki nem állhatják, hol pedig az erősebbek is, ha sokáig szoptattak és a' gyermek olly erősen szopik, hogy az inakra is elhat. Ha ezeknél a' fogfájás el nem akar múlni, vagy más inbeli történetek is jelennek meg, akkor legjobb a' szoptatással felhagyni; mert az anya csak úgy szoptathat, ha ez ártalmára niúsen. Ha már a' gyermek legalább három hónapos, akkor azt anyai emlők nélkül is felnevelhetni; egyébaránt, a' hol a' körülállások engedik, dajkát is fogadhatni a' kised mellé, a' mi a' gyöngye gyermeknek igen javára esik.

2) A' foghúsnek nyavalyái.

A' fogfájás korántsem mindég a' rossz fogaknak vagy csúsznak következése, hanem gyakorta csak a' fogakat környékező hús beteges, és a' Beteg ollyankor ezt is fogfájásnak nevezi, a' mit tulajdonképpen foghús fájásnak kellene nevezni.

A' foghús' betegségei különbözék, még is abban mindnyájan megegyeznek, hogy a' foghús lágyabb, már akár legyen az taplós akár feldagadt, könnyen vérző, ée. Ha, mikor valami hozzá ér, vérzik, akkor vegyen a' Beteg a' szájába gyakran hideg vizet, és öblögesse vele a' fogait, és adasson magának valamelly öszvev húzó erősítő izgató fogtisztítóport, a' millyenek már

a' Patikában készen is vagynak. De a' fogkefélést abba kell hagyni, és inkább spongyával (szivacs) tisztítani a' fogakat. — A' kinek a' foghúsa igen vastag, taplósan feldagadt és nagyon piros, úgy hogy a' beszélléskor nem csak csunyául látszik, hanem a' kemény ételekbe való harapáskor érzékenyen fáj is, — az csipáltassa meg magának ime' szájvizet, mellytől a' foghús nem sokára megerősödik, keményebb 's érzetlenebbé lesz és természetes pirosságát visszanyeri.

Végy Latka-tincturát, egy latot.

Zsályavizet, tizenkét latot.

Kalánfűspiritust, hat nehezéket.

Vegyátsd össze, és többször napjában végy belőle a' szádba, és öblítsd vele több perczekig a' foghúsodot. Lenyelni semmit sem kell belőle. Még a' hideg vizet is, mellynek hasznát mi még a' foghús' nyavalyájánál kevéssé becsúljuk, ilyenkor ajánlani lehet.

Ha végtére a' foghús csunyaszinú, undorító mocsinos, és a' fogakat valamelly sárgás vagy barnás nyálka borítja, akkor ez mindég a' tisztátalanság' jele. Ez okozza, hogy a' foghús lassanként mintegy elsorvad, és aztán a' fogak' gyökerei félig kiállanak. Igen gyakorta csupán ez a' fogak' tisztaságával való nem gondolás oka a' szájbűdösségnek, eme' megundorító nyavalyának. Ezen esetben a' száját minden órában tiszta vízzel ki kell mosni, öblíteni, de leghathatósabb marad mindég ama' rothadásnak ellenálló és foghús javító 's gyógyító fekete fogpor, melly Perubalzsammal és hásfaszénnel készül, és a' mellyet szintűgy a' Patikákban már készen kaphatni. Némellyeknél a' foghús igen hajlandó a' gyulladásra, és ezek különösen arra vigyázzanak, hogy foghúsok felfakadása után abban csőfekélyek ne származzanak, a' mellyek ellen mindég orvosi segítség szükséges.

3) Iny taplósság, sebes vagy fekélyes száj, ée.

Ez a' nyavalyaforma az újszülött gyermekeknél leginkább tapasztaltatik ugyan, de rendszerint nem olly veszedelmes, mint a' felnőtteknél, minthogy ezeknél nem magányosan hanem igen gonoszféle hidegleléssel szokott megjelenni, a' mikor aztán közönségesen a' halálnak, legalább igen nagy veszedelemnek a' jele. Az mi az orvoslást illeti, attól kevés függ; nem az iny-rothadás hozza t. i. a' veszedelmet, hanem a' veszedelem hozza azt, ennél fogva elmúlik önként mihelyt a' nyavalyás állapot jobbra fordul, a' nélkül, hogy ellenben a' Beteg egy hajszálnyival is jobbulna az iny-taplósság' megorvosoltatása által, ha ezt mindég teljesíteni lehetne is.

De ha mindjárt az iny-rothadás' elháríttatása által a' betegség veszedelmessége el nem hárítódik is, arra még is szükség vagyon, mert egyébként folyvást valamelly kellemetlen sőt gyakran fájdalmas érzést, és az oryosságoknak 's eledeleknek izetlenségét és romlását is okozza. A' Beteg, ha még elég erőben vagyon, öblögesse a' száját és torkát erős zsályaherbatéval, meleg vörös borral, meleg eczettel, ée. Ha pedig ezt már nem cselekedheti, akkor a' száját be kell kenni egy fapálczácskára kötött és egyenesen a' végén elvágott ruhatépés csomóval, az illy ecsetet Boraxból és mézből álló keverékbe mártván.

Az újszülött gyermekeknél e' nyavalyában megkívántatik főképpen a' tisztaság és czélszerű táplálás.

XIII.

CSONTOK' NYAVALYÁJI.

1) Csontfájás, csontfájdalmak.

A' csontfájás egyik legbizonyosabb ismértető jele a' búa senyvnek, vagy vénusi nyavalyának. Elejéntén azon csontokban jelennek meg, mellyek a' bőrhez legközelebb vagynak, p. o. a' könyökben, mellcsontban, váll lapoczkában, nyakperecz csontban, a' fejben és lábszár csontokban. Hol egy, hol több helyen kezdődik ez a' fájdalom, azonban nappal csak csekély, de éjjel, ha már a' Beteg az ágyban eléggé megmelegedett, igen kízó, és szinte kiállhatatlanná válik, és semmi nyugvást nem enged. A' Betegnek úgy tetszik, mintha férgek rágnák a' csontjait vagy késsel áskálnák. Némelly személyeknél olly iszonyú fejfájásképpen (*Migräne*) áll elő, hogy az ember rettegve nézi őket. — Így tartván egy ideig a' csontfájás, azután a' csontok feldagadnak, és ebből erednek ama' rongáló's pusztító csontdagاناتok és csontkinövetek.

Mivel ez a' nyavalya a' vénusi nélkül elő nem jő, tehát annak fő orvoslása is a' franczúéval egyezik. Az utolsó nyavalyát valakinek magának gyógyítani, legnagyobb vakmerőség volna, és azért ezen íratomban sem adtam annak helyet, hanem bizza magát kiki orvosra. — A' vénusi nyavalyában pedig a' csontfájdalmak legtöbbsnyire csak a' bőr' munkásságának elnyomattatása után jelennek meg, és ez arra tanít minket, hogy mindig olly szereket vegyünk elő, a' mellyek valamennyire izzasztók, a' Boroszlán vagy farkashárshéj, keserűdes szár. Édesgyöker és olasz köményből álló herbathé hasznosnak tapasztaltatott lenni, mellyet megfőzván naponként kellett inni.

Ha ez nem segít, és az orvos is a' nyugtató szereket hijában adja, akkor a' csontfenétől félhetni, és azért mély metszéseket kell tenni egész a' csontig, a' mire hirtelen könnyebbülés származik. Lehet a' fájdalmas helyre, kivált kezdetben, valamint a' csontdagakatokra és csontkinöveletekre, a' repülő kámforíret is bekenni, a' mellyre gyakran nyugalom következik.

A' hol franczús csontfene támad, ott a' csontok többnyire igen hamar elromlanak, és ilyenkor nem jó késni, hanem tüstént orvosi segédelmet keresni, hogy a' rettenetes baj tovább ne terjedjen.

2) Csont törések.

A' mit az éjjeli csontfájásról általjában mondtam, itt is helyet lel, t. i. a' nem orvos azt maga nem orvosolhatja, hanem orvosra bizza, itt pedig seborvost hívasson. A' csont törések' helyes orvosoltatására és gyógyulására nem elég csak az elvált részeket ismét egymáshoz tenni és összeforrasztani, hanem az összeforrásnak úgy megadni, hogy a' megsérült rész a' maga előbbi formáját és erősségét újra visszanyerje. Pedig a' csont töréseket úgy orvosolni, hogy a' megsértett részben semmi éktelenség ne maradjon, nem olly könnyű és nem mindenütt lehetséges. Csak a' ki az eltört csontok' fekvését ismeri, tudja azokat ismét illő helyzetbe tenni és mind azon akadályokat eltávolztatni, a' mellyek a' gyógyítást ellenzik. De ha tudná is a' nem orvos az elvált részeket a' magok helyes fekvésébe visszatenni, olly alkalmatosan azokat összevonná's bekötni még sem tudja, hogy azon jó fekvésekben megmaradjanak. Gondolóra vévén az ollyan csont töréseket is, a' hol a' csontdarabok elváltak, a' mellyeket aztán el kell venni, úgy valóban nehezen fog kedve jöni egy nem orvosnak, az illy gyógyításba avatkozni.

A' ki szerencsétlenségére valamelly csontját el törte, az a' megsértetett részt mennél csendesebb fekvésben hagyja, míg a' seborvos elérkezhetik. Egybe állítván és kötven a' seborvos az eltört csontot, a' Beteg még jobban igyekezzék csendesen lenni, hogy az öszvetett részek ismét el ne váljanak egymástól.

Megismérhetni a' csont törést abból, hogy a' Beteg a' megsértett részre nem támaszkodhatik, hanem, ha ezt akarná tenni, a' sértés szembetűnik. Rendszerint még egyéb tünetények is kísérik a' csont töréseket. Néha görcsök vagy igen nagy fájdalmak állnak elő, ha t. i. valamelly ideigsértődött meg, másutt igen nagy gyulladás és seb hideglelés. Végtére imitt amott szembetűnő vértorlódások is látszanak, ha t. i. valamelly ér elszakadt vagy szétzúzott. Mikor a' töréssel valamelly külső seb is vagyon jelen, akkor a' gyógyítás mindég sokkal nehezebb. Általában a' csont törések a' fiatal személyeknél sokkal előbb meggyógyúlnak, mint a' már korosaknál, annál hamarább, mennél vékonyabb volt az eltört csont.

Hogy a' beköttetés után gyulladás és daganat ne támadjon, a' Beteg semmi hevitőt magához ne vegyen, hanem csak vékony ételeket és vizes italokat. Az igen vérmes embereken a' fenyegető gyulladásakor orvos rendeléséből eret kell vágni.

Azonkívül arra is kell vigyázni, hogy a' Betegnek folyvást puha székürületeilegyenek, és azért főtt száraz gyümölccsel is élhet. A' puffasztó, nehezen emészthető és füstölt eledeleket távoztatni szükséges, valamint a' szeszes italokat is.

3) Csontfene.

A' csontfene egy rontékony csontfekély, a' melly nem csak a' külső megsértések után, hanem a' görvényes gyermekeknél is, minden hasonló külső ok nél-

kül szokott származni. Ha valamely seb által a' csont megmezítelenedik, és természetes színét elveszti, megsárgul, barnul 's végtére elfeketededik, akkor ez rendszerint a' csontfene' jele. De a' csontfene külső sehnélkül is származhatik, úgymint a' csonthártya gyuladása után, vagy ha a' csont fölött valamely nedvesség gyűl össze, a' hol osztán, mihelyest a' csont szenved a' hús által evődik és külső fekély támad. A' kifolyó matéria sötét barnás színű, és olyan a' tépet is vagy a' mivel békötletett. A' tapogató szonda alatt a' csont datábos, hoporcsos; és a' fekély körül lévő hús puha, csunya színű, és nem frisnek tetsző. Az egész seb' szaga hasonlít az ó szalonnáéhoz. Gyakran ezek a' fekélyek begyógyulnak ugyan, de minden külső ok nélkül rövid idő múlva ismét kifakadnak, és ez a' körülállás még jobban gyaníttatja a' jelenlévő csontfenét.

A' csontfene' gyógyítását is seborvosra kell bízni, mert nem orvosolhatni minden Betegét egyenlőképpen hanem a' seborvosnak a' gyógyítást mindég a' seb' lát-szatja, kiterjedése, helyzete és egyéb körülállások szerint kell intéznie. Mind a' gyermekeknél mind a' felnőtteknél a' csontfene' fő orvosoltatását belső szerekkel szükséges végre vinni, és ezeknek adataikat (dosisaikat) a' Beteg' korához, teste' alkottatásához, 's végtére a' csontfene' okához alkalmaztatni.

A' hol a' csontfene idején megismértetett és okosan orvosoltatott, minekelőtte igen messzire haladott volna. ott a' gyógyulás gyakorta kevés idő alatt megtörténik; de azután is őrizze magát a' Beteg a' szenvedő résznek kora megerőltetésétől, hogy a' baj újra meg ne rosszabbúljon, minekelőtte a' gyógyulás még tökéletességre nem ment.

Jóllehet ezen utolsó nyavalyák mindég orvosi vagy seborvosi segedelmet kívánjanak, mégsem mellőzhetém

el egyiket is, minthogy szükséges az olvasókat az efféle nyavalyák' természetéről is tudósítani, hogy azokat csekélységnek ne vegyék, és idején orvos után-lássanak.

XIV.

BÖRNYAVALYÁK.

1) A' bőr' felrepedezése.

A' bőrnek felrepedezése, a' melly kiváltképpen a' nagy hidegkor és durva évszakaszokban tapasztaltatik, egy igen kellemetlen, valamelly feszítő és fájdalmas érzéttel járó baj. Leginkább az elfagyott kezeken véte-tik észre, a' mellyekről utóbb fogok csak értekezni, — és az ajakakon. Szármozik a' bőrnek száraz volta vagy ugyanannak merevénysége miatt, a' mit különösen ne-vel az is, hogy azok, a' kiken előfordúl, az ajakaikat nyálokkal megnedvesítik. Ezen megnedvesedés és a' külső durva levegő általa' bőr' merevénysége nagyob-bodik és a' felrepedezés szaporodik. E' környülállás a' helyes orvoslást önként mutatja: a' bőrt meg kell lá-gyítani, a' mit holmi zsiradékokkal vihetni véghez, tehát a' felrepedezett ajakakat szőlőirrel, cácao vajjal, kimosott írósvajjal és effélékkel bekenni, ellenben őriz-ke dni, hogy a' bőr rajtok meg ne feszüljön egyszerre, p. o. a' nevetés közben, és nyállal sem kell őket meg-nedvesíteni.

De nem csak az ajakakon repédez fel a' bőr, ha-nem a' testnek más részein is, mellyeket a' külső levegő érdekel, t. i. az orczákon és kezeken. Azonban az utolsó részeken nem venni észre olly mély repedéseket, mint az ajakakon, hanem csekélyebb mértékben, a' mit bőr' érdességének nevezünk, de a' melly természete szerint nem egyéb, mint szintúgy a' felsőbőrnek (főlbőrnek) száraz és merevénnyé váltta. Azoknak, a' kiknek a' bőrök

így elduryúl, hasznos reggel egynéhány órával előbb mosni meg a' kezeiket, mintsem a' levegőre kimennek, és akkor is ne kemény kúti, hanem folyóvízzel. Még jobb mindenkor a' mosdó vízhez még egyebet is venni a' mitől a' bőr meglágyúl. Ilyen szer, a' melly egyéb-aránt is legjobb tisztító eszköz, a' Mandolakorpa, a' maga lágyít, nyálkás olajos részeinél fogva.

Minden szeszes, erős és sok repülő olajokkal terhes mosdóvizek, millyen a' koloniali víz, vénus' teje és más illy nevezetűek, a' bőrnek repedezett állapotját rosabbítják, ha még olly igen ajánltatnak is, hogy jobban elkeljenek, tulajdon készítőjiktől 's Eladójiktól.

A' kezeket sokkal jobban lehet oltalmazni, mint-hogy azokat nem vagyunk kénytelenek kinn hordozni, hanem keztyűkkel is védhetjük a' külső durva levegő behatásától.

2) Ótvar.

Ez ta' baj csak a' gyermekekre jöni szokott bőrkiütés, a' melly így támad: Elejénte kis pörsenések mutatják magokat, főképpen a' homlokon, a' halántékokon, arczákon és az állon, a' mellyek megtelvén azután felpattannak, és valamelly enyves folyóságok öntnek ki, mellyből vastag var lészen. E' var alatt mindég több illy nedvesség választódik el, ez is kifolyik, és így mindég tovább terjed, néha az egész ábrázatra is. Sőt néha az ótvarat a' gyermek fejének csak egyik felén venni észre. A' kisdetek igen sokat állnak kiezen kiütés égető viszketése miatt. Hideglelés nincs jelen, A' baj meddig tartását sem határozhatni, mert némellykor hamar elenyészik, holott másut fél esztendeig, sőt továbbig tart. Csak ritkán jelenik meg ugyan azonn gyermeknél kétszer, lassanként ismét magától elenyészik, és, ha a' gyermekek nem vakarták fel igen körmeikkel, semmi helye sem szokott hátra maradni.

Ezen nyavalyában nincs mitől félni, noha némely esetekben a' kis Beteg' arcza iszonyuan el van is rútítva, úgy hogy a' var néha a' szemhéjakra is elterjed és a' szemek vörösek; mert mindég elmúlik a' baj lassanként magától, és azon kevés esetekben is, a' hol több évekig tartott, legalább az első fogaknak kifakadások után begyógyúl.

Néha a' kiütés hamar elmúlik, ha a' gyermeket más életmódra fogják, p: o. ha a' sokáig szopott gyermeket elválasztják, vagy, ha még igen gyengék, más dajkát fogadnak nekik. Belsőképpen a' gyermekekkel Háromszinü violafüvet, olasz kömény magvat és édes gyökeret lehet itatni, a' melly igen hasznos és az egész bajat nem sokára elüzi: Vegyítsd 's messd össze, azután főzd meg herbaténak. Ha ez a' théa segít; a' var kiszárad és lehamlik. Mikor elejénte a' kis hólyagocskák sok evességet bocsátanak, akkor jó a' korpavizzel vagy meleg téjjel való gyenge mosogatás. Ha a' var igen kövér és vastag, és alatta sok genyetség gyűl meg, akkor azt be lehet napjában többször sótan vajjal kengetni, a' mitől a' var leválk, és az alatta lévő bőr, ha előbb meleg téjjel lemosatik, gyakorta megszárad. A' meleg tejet használhatni ott is, a' hol a' szemek az olyan eves nyálkától betapadnak, és a' gyermek azokat reggel fel nem nyíthatja. Ha ezt elmulasztjuk, akkor a' gyermek a' szemeit erővel nyitja fel, 's e' miatt néha vörössé, gyúladttá lesznek, és a' szem veszedelembé jöhet. Igen kellemetlen, ha az illy var a' háton terjed el, mert a' gyermekek miatta nem feketnek jól, a' ruhájok hozzá ragad, és minden mozduláskor egy darab var fejlk le. Itt a' varat kiváltképpen szükséges, kimosott vajjal bekenni, hogy részént a' kemény nyirkos var leváljk, részént pedig a' fejérruha, a' Beteg' alkalmatlanságára és fájdalmára, bele ne ragadjon. Leválván a' var, a' bőrt osztán mésvizzel kell tisztogatni

és a' sebes helyeket is vele megnedvesíteni, mert így hamarabb megszáradnak.

Ha a' kiütés ezen szerekre nem kisebbedik, sőt talán még nagyobbodik, akkor orvosra léssen szükség, kivált ha az orr, szemek vagy más nemes részek vannak betapadva, a' mi a' gyermeknél a' lehellést, látást, ée. akadályozná.

A' jobbuláskor és gyógyulás után a' gyermeket őrizni kell a' durva és hideg levegőtől, egészséges és jó eledelkel tartani, és a' bőrét gyakrabban téjjel vagy korpavizzel, kivált mandolakorpáéval mosni, a' melly utolsó a' bőrt nem csak tisztítja hanem gyengíti és lágyítja is.

3) Hévség vagy izzadásbeli pörsenések, bibircsók.

Oly bőrkiütés, a' melly leginkább a' fiatal férjfi személyeknél tapasztaltatik, és rendszerint a' homlokon, az ábrázaton általjában és a' nyakon látszik. Az ifjú leánykákra is, noha ritkábban, elszármozik; és ezeknél legsűrűbben, és gyakorta csupán, a' nyakon. A' kiütés áll apró vörös pörsenésekből vagy bibircsókból, a' mellyek fáznak, ha a' homlok izzad és a' kalap rajta van. E' bibircsókon utóbb valamely átlátszó hólyagocska támad, mellybe lassanként valami sűrű, genyetségséféle nedvesség gyűl, de ismét magától elszárad, minden ripaos vagy sebhely; (Marbe) nélkül; néha mindazáltal sokáig valamely sötét piros folt marad vissza, a' melly a' hideglevegőkor jobban szembetűnik: — A' test' alsó részein pedig ez a' kiütés soha se vetetik észre.

Az okok, mellyek ezen kiütést gerjesztik, sokfélék; de legmakacsabbak ezek a' pörsenések, ha a' szülőkrol jutott a' gyermekekre. Azonkívül a' vitézebb borivókon is gyakorta láttatik, és általjában mind azo-

kon, a' kik igen buján élnek, semmi rendes életmódot nem tartanak, sokat tánczolnak, vagy akármiképpen sokat izzadnak, mindenféle mesterkéltséggel természetlen és nehezen emésztődő eledelök által emésztőerejököt megrontják, gyomrokat elgyengítik és rossz táplálónedvet szoktak készíteni. Végére nyáron is igen közönséges baj ez, a' nagy hévség idején, kivált a' férfiak homlokán, a' hol az izzadság mindég legnagyobb és a' kalap a' bőrt nyomja.

Gyógyítószerül különbféle moró vizek ajánltatnak, de ezek egyedül nem elégségesek, hanem előbb az okokat kell elhárítani. A' Nagyihatók p. o., a' kik az ivást el nem hagyják, bár mint mossák, dörösjék is a' bőroket, még sem tisztul meg. A' kik rosszul emésztének, a' gyomor' erejét kell jó állapotba hozni, rendes diatétát tartani és a' szabad levegőn sokat mozogni, ez által az emésztés megjavul, és a' nedvek dugulásai elmúlnak.

Csak az okok' elháríttatása után lehet a' helybéli képpen alkalmaztatandó szereket elővenni. A' hol semmi okra sem akadni is, jó, előbb hashajtót venni be, mert a' belekben lévő tisztátalanságok ezt a' bőrkiütést tartóztatják és szaporíthatják. A' férfiaknak különösen a' folyóvízben fürdést ajánlhatni. Mosásra legalkalmasabban a' keserű mandolatéj, vagy csak a' mandolakorpa; mert némelyeknél csupán azért támadnak efféle pörse nések, mivel a' bőr igen érzékeny a' szappan iránt. Más orvosok a' felomladozott részeket eczettel és vízzel táncsolják mosni. — Azokra nézve, a' kiknél ez a' kiütés az ábrázatot annyira elborította, hogy mások előtt utálatot gerjeszt, megjegyezzük, hogy a' kiütés más nem látszó részeire is téríthetik a' testöknök. Így én ez előtt gyógyítottam egy ifjú embert, a' kinek arczán ez a' kiütés igen bőven volt. Ennek a' hátát és nyakszirtját én naponként egynéhányszor flanéllal vagy kefével dörösztettem, 's nem sokára az egész kiütés ide

vette magát. Kevés idő múlva az egész ábrázatja megtisztult, és hashajtó szerek és folyóvízben való fürdés által végre a' hátáról és nyakáról is eltűnt.

4) Májszínű foltok.

E' foltok, melyek többnyire a' mellen, nyakon és karokon jelennek meg, barnás sárga színűk, bizonytalan nagyságuk és formájuk, hol kicsinyek, hol nagyok, hol külön állók, hol egybefolyók. Ezen foltoknak sokféle okaik vagynak, és némelykor egészen ártatlanok, 's csupán a' bőrnek és sejtes szövetnek hibáji, máskor ellenben nagy veszedelemre mutatnak, vagy legalább súlyosabb nyavalyákra. Meg szoktak jelenni a' vizelősség alatt és a' mint közönségesen vélik leginkább akkor, ha a' méhben leánymagzat van, de a' mi nem mindig igaz. Illyenkor azokat elűzni nem lehet, hanem néha már a' terhességkor néha pedig, és bizonyosan, a' gyermekágyban enyésznek el. — Másodszor a' havitisztulás' és aranyerek' folyásának felakadásakor is előjönnek, de a' helyreállott folyással el is tűnnek. — Végére legmakacsabbak a' májbetegségeknel és a' szűnádrás személyeknel. Az első esetben addig tartanak, a' meddig a' májnyavalya, az utolsóban pedig gyakran holtig is, legalább míg a' nemzésre való időszakasz tart. Csak a' szűnádrás személyek szabadulhatnak meg tőlök a' tengervízben való szorgalmatos fürdés által; egyéb szerek, a' legdíszesebbek is, sikeretleneknek tapasztaltattak eddig azok ellen.

5) Sömör.

A' sömör külömbféle, és legtöbbnyire sokáigtartó és makacs börnyavalya. Megkülömböztetjük nevezetesen a' jófélét vagy szárazat és a' nedves vagy nyirkos sömört. Kezdődik leginkább valamelly hólyagos kiütéssel, a' melly lassanként elszárad és varat, hágy ma-

ga után, mellynek lehámlásával is még sokáig foltos marad a' bőr. Főképpen közönséges a' száraz, pikkelyes sömör, mellytől az egész bőr' színe megdurvul. Leggyakrabban a' fehérszemélyekre jó, kik phlegmás és rest temperamentummal bírnak, és pedig, a' mint látszik, csaknem mindég a' meghülés után. A' test' minden részein támadhat, különösen a' csacsimbó' udvarán is, és a' legcsekélyebb döröslésre is, a' mit az alkalmatlan viszketés miatt alig kerülhetni el, fölötte égetőleg fáj. Rendszerint több hónapokig eltart, és a' mi legrosszabb, őszkor és tavasszal ismét vissza szokott jöni. A' sömör okai igen sokfélék, t. i. meghülés, emésztésbeli bajak, a' külömbféle kenőcsökkel visszaélés, a' gyapjuból való 's egyéb durva holmiken való alvás, ée. Legkönnyebben megkapják a' finom, gyenge bőrű, 's így a' szőke és vörőshajú személyek. A' nagyon vérmes és a' hypochondriás személyek is gyakran megsömörösednek.

A' gyógyulást siettetik először a' helyes diaeta, azután a' czélszerű belső orvoslás, és az okoknak elhárítására, 's végre a' beteges részekkel való jó velebánás. — A' diaetára nézve meg kell jegyezni, hogy a' zsíros, kövér, avas és füstölt cledelek ártalmasok; úgy a' hevítő és kivált szeszes ételekkel 's italokkal való élés is, és inkább a' hűvesítő diaeta, és czukorviznek itala ajánltatható. Az okokra nézve pedig, a' bővérű személyeken az orvos rendeléséből eret kell vágni, a' megromlott emésztést helyrehozni és mindent eltávoztatni, a' mi a' bőrt különösen izgathatja. Tavaszkor hasznos a' nyers vértisztító fűvek' levét inni, máskor pedig megtisztított borkövet vízben. A' beteg helyeket végtére mossák meg néhányszor napjában langyos vízzel, és a' nedvesség' leszárításakor a' ruhával való erős döröslést távoztassák. Ha az egész színén a' testnek hasonló sömörfoltok vagynak, akkor legjobb a' korpával főtt

vízben fürödni, ellenben a' szappannal való mosást kerülni. A' sömört hirtelen elhajtó szerektől kiki őrizkedjék, mert mindég belső nyavalyák, leginkább vak-ság és siketség szokott erre következni.

6) Köleshimlő.

E' nevezet alatt értetődik a' felsőbőrnek valamelly, köles szemekhez hasonló kiütése, a' melly egyedül szinte soha sem jelenik meg, hanem igen gyakorta más nyavalyák mellett vétetik észre, 's ekkor a' bőrt durvává, darabossá teszi. A' köleshimlő külömbféle, p. o. vörös vagy fehér, a' színére nézve; vizes, eves, vagy tejes köleshimlő, a' mint a' hólyagocskákban lévő nedvesség vízhez, evhez vagy tejhez hasonló, 's a' t. Ezen utolsó csupán a' gyermekágyban történik, ha a' tej elválasztódása meg van gátolva. A' köleshimlő akár-melly hideglelést is kísérheti, és néha az egész nyavalya' tartásakor láttatik a' bőrön. A' megjelenésekor észrevétethető történetek nem igen nevezetesek: legtöbbnyire t. i. valamelly mértékletes hidegleléssel üt ki bő izzadás közben és a' bőrnek viszkető szurásával, a' mellyet leginkább a' homlokon, ujakon, háton és a' czombokon érezhetni. Néha pedig mellszorulás és szívdobogás is előzi meg. A' gyermekágyas személyeken gyakorta támad a' gyermekágybéli folyásnak elnyomattatása után vagy a' téjnek rendetlen elválasztódásakor, és ilyenkor a' kiütés igen kövér és egy galambtojásnyira is nő némelly hólyagocska, a' mellyben valamelly téjféle nedvesség vagyon, és ekkor a' jelenlévő nagy hideglelés mellett valóban igen veszedelmes nyavalyának tekinthetni a' köleshimlőt.

Már a' köleshimlő akárminő legyen, de mindég legsűrűbben az olyan részeken üt ki, a' mellyek legmelegebben vagynak, és így legbővebben a' csuklók' vagyis izhajlások' belső felén.

A' patécstól, a' melly gyakran a' rothasztó és pestisféle nyavalyákban kevésel a' halál előtt láttatik, a' köleshimlő abban különbözik, hogy ez a' bőrön felemelkedik, amaz pedig nem. A' csúsz és köszvényes nyavalyákban a' köleshimlőnek kiütése rendszerint nagy könnyebbülést és fájdalomenyhülést okoz, holott ellenben, annak elenyészése a' meghülés miatt, mindég igen veszedelmes. — A' köleshimlő nem tart egyaránt; néha kevés napok mulva is leszárad, kivált ha nem volt az egész testen elterjedve, de rendszerint hét napig szokott maradni, és azután elenyészni. Arra is intek mindenkit, hogy azt, a' miennél több, köleshimlőnek ne tartsa vigyázatlanságból, noha ebben a' botlás igen könnyű, p. o. ha a' köleshimlővel kanyarú vagy skárlathimlő jelenik meg. Megismérhetni a' köleshimlőt a' már előadott ismértető jeleken kívül még az ilyenkor verítéknek savanyús szagából is. Miként különbözzék a' skárlát, kanyarú és egyéb bőrkiütésektől, azt ezeknek egyenként való leírásokból fogja kitanulhatni az olvasó.

Leggyakrabban vétetik észre tavaszkor, a' gyengébb testalkotásuaknál, sokat bennülőknél és a' mocsáros tájékokon. Vallyon ragadós e, még bizonyosan mindenütt el nem határozhatni. Az inbeli hidegleléséknél a' fejer köleshimlő megjelenése nagy veszedelemre szokott mutatni.

Ha az epés nyavalyákban a' köleshimlővel mértékletes hasmenés van jelen, akkor ez jó jel rendszerint, holott ellenben az inbeli betegségeknel rosszat jelent. Mennél szárazabb a' nyelv, mennél inkább magán kívül van a' Beteg, mennél hajlandóbb a' vérfolyásokra, és mennél többször ered el az orra' vére, annál rosszabb. Rosz az is, ha a' köleshimlő igen mélyen vagyon a' bőrben, és nem akar kijönni. Ha valamelly nyavalyafordulás köleshimlővel történik, és a' Beteg erre meg-

könnyebbedik, akkor az izzadást kell néminemüképpen bodzaherbaté itallal segíteni; ellenben pedig a' Beteg igen melegen ne tartassék, hanem csak mértékletesen. Egyébaránt a' köleshimlő különös orvoslást nem kíván, hanem csupán a' főnyavalya vétetik tekintetbe, a' mellyel megjelenik.

7) Csalánhimlő, Csalánkórság.

Nevezetét onnan vette, mivel ez a' kiütés a' bőrt olyanná teszi, mintha csalánnal veregették volna meg. A' mikor támad, igen nagy és alkalmatlan viszketést okoz, és a' vakarás után valami kevés égető érzést. Ez a' bőrkiütés mindég csak egyet egyet fog elő, és nem ragadós.

A' csalánhimlő is többféle; a' midőn a' bőr, a' kiütésbéli foltok között, igen halovány, nevezetik Porcellánhidegtelelésnek (Porcellanfieber). A' csalánkórság' kiütése történik gyenge hidegtelelős mozgásokkal legtöbbször igen hamar és veszedelem nélkül, legalább harmadnapig. Legsűrűbben szokott látszani a' mellen és a' karokon. Néhány napig így állván, azután többször színtolgy hamar elenyészik, mint támadott, és ha valami szédelgés vagy ájulás van is az elenyészésekor jelen, ez még sem tesz semmit is. Némellyeknél a' bőrnek viszketése a' kiütés' elmulta után is tart. Semmi lehámlás sem vétetik észre. A' csalánhimlő leginkább tavaszkor támad, a' férjfi személyeken ritkán, de annál gyakoriabb az asszonyokon és gyermekeken. Okai közönségesen a' meghülés és meggátolt bőrkigőzőlgés, szeszes italokkal élés, és néha olyankor is előjön, ha valaki az ételektől megundorodik, mellyek ellenére vannak, vagy természetével egészen ellenkeznek. Így támad p. o. Némellyeknél, ha rákat, osztreákat észnek; a' mint mondják.

Ez a' nyavalya rendszerint nem veszedelmes, de még is igen alkalmatlan vendég a' belső szorongatódás, szüntelenváló viszketés és nem alhatás miatt. — Néha a' csalánkórság igen súlyos betegségekkel jár, de ekkor is csak a' főnyavalya okozza a' veszedelmet. — Minden veszedelmetlensége mellett is azonban vigyázni kell, hogy a' testbe vissza ne verődjék, mert ebből káros következtetések származhatnak.

A' hol a' nyavalyát hasdugulások okozzák, ott a' Betegnek klisztéreket kell adni, vékony levesekkel ötet éltetni, és minden nehezen emésztődő eledeleket attól távoztatni. Ha pedig a' bőr' kigőzölgésének meggátolásától származott, akkor bodzathéával mozdíttassék elő az izzadás, a' mi többnyire nagy könnyebbülést is szerez. Végre azon kell lenni, a' mi legszükségesebb, hogy a' levegő' mérséklete egyenlő légyen; egyébaránt ezen orvoslás mellett nem félhetni semmi rosztól is.

8) Hólyagos köleshimlő.

Igen ritkán tapasztaltatik ez a' nyavalya a' jól tápláltatott és tisztán tartott gyermekeknél, és ha megjelenik is náluk, ismét fölötte gyorsan elszárad, és olly apró, és kevés, hogy legalább tőle nem félhetni. Ellenben leggyakrabban a' csecis nélkül neveltetett gyermekekre jó, és pedig azért, mivel ezek nem a' leg-egészségesebb táplálószeret kapják, és illyeket is sokszor mértékletlenül, a' honnét valamint más betegségekre úgy erre is az illy kisedek hajlandóbbak. Néha ugyan a' maga tulajdon anyjától szoptatott gyerme-ken is igen bőven üt ki, de itt a' tisztátalanság miatt leginkább, mert a' hol a' gyermeket naponként csinosan tartják, és ötet, valahányszor elcsunytja magát, jól megtörlik, és ha igen megizzadt, nedves ruháit néki meleg szárazakkal cserélik fel, ott a' hólyagos köleshimlőre nem könnyen akadunk. — Ez a' bőrfelhólyag-

zás mindég köleshimlővel van együtt, és a' kölespör-
senések között egy tőgomhnyi hólyagocskák láttatnak,
a' mellyek folyvást nagyobbodnak, míg egy nagy bor-
sónyira nem nevededtek. Elejénte mindég átlátszó ned-
vességgel vannak teli, de ez mindég sűrűbbé lesz és
végre, mikor a' hólyagocskák már elég nagyra nőttek,
tőjszínre változik. Illyenkor, és ha a' hólyagocskák
jól megtelve emelkednek fel a' bőrön, majd azok el-
pukkannak és a' nyirkos nedv belőlök kiömlik. Most
kezdődik még a' gyermek' fűgyötrelme: mindenütt, a'
hol az említett hólyagocskák állottak, a' bőr sebes és
fáj, ha a' ruha hozzá ér, a' fehér ruha erősen oda ragad,
és azért a' gyermek leveleztetése igen különös vigyá-
zást 's ügyességet kíván. — A' gyógyítás imígy men vég-
be: a' gyermeket, ha nem szopik, táplálják jó eled-
lekkel, és ezekkel se tömjék gyomrokat teli. Ezen
pont felől a' hely' szűke miatt bővebben itt nem írhatok,
de olvasóimnak, a' kik e' felől többet akarnak tudni,
nem ajánlhatom eléggé eme' munkát: *Ueber die künstliche
Aufzütterung der Kinder ohne Mutterbrust; von Dr. Friedr.
Rudw. Meißner. Leipzig bei Hartmann. 1822.* — A' helyes
tápláltatáson kívül még a' bőrről való gondoskodást
sem kell felejtetni. Az elgyengült bőr tehát tisztán tar-
tassék és illatos füvekkel készült fődőkkel erősíttessék.
Föröszszék a' gyermeket egyszer vagy a' környűállá-
sokhoz képest kétszer napjában mezei köménytheában,
de a' leszárítás és törléskor vigyázni, kell, hogy a'
szegény gyermeknek sok fájdalmat ne okozzanak. Leg-
jobb a' testét valamelly száraz puha ruhával, mindenüvé
kicsinyenként oda nyomva, gyengén leszárítani. Az oda
ragadt ruhát előbb kívülről meg kell nedvesíteni 's
úgy gyengén levenni. A' fődés után, hogy a' ruha is-
mét oda ne ragadjon, be lehet az igen kipállott helye-
ket korpafüporral (*Lycopodii semen*) hinteni. — Azon
kívül a' gyermekszoba' levegőjét tartsák tisztán, a'

gyermek' hasát pedig lágyan; így a' nyavalya hamar el fog múlni.

9) Szeplő, Rogya.

Ezen isméretes bőrfoltok ellen, a' mellyek gyakran télen elmúlnak, legalább meghalaványabbodnak, és nyáron ismét előjönnek, és a' mellyek leginkább 's csaknem egyedül csupán azokon vétetnek észre, a' kiknek szőke vagy vörös hajok vagyon, igen nagy számú mosdóvizek és egyéb szerek ajánlottak már, de a' mellyek többnyire csak télen segíterek, t. i. mikor a' foltok magoktól is megfehérednek; a' mi eléggé bizonyítja e' szereknek csekély hasznosságát. Legjobb, a' szeplőket elkerülni, a' mi az által történik, hogy az ember nedves arczczal verőfényre ne menjen, a' verítéket ábrázatjáról letörli, és a' mi kivált az asszonyokat illeti, napernyőt hordoz. Ezenkívül lehet a' mosdóvizbe eczetet is tölteni, vagy ezzel a' foltokat néha bekenni, mert ez a' szer csupán az, a' mellyről bizonyosan tudni, hogy a' szeplőt megszünteleníti. Egyebek még más szerről is ugyan ezt állítják, a' melly minden patikában találtatik és Oleum tartari per deliquiumnak mondatjk. A' viselős személyek, a' felakadt havitisztulással vesződő leányok és a' megdugúlt aranyerű férfiak is megszeplősödnek. Az első esetben a' szeplő a' szülés után elmúlik, a' másodikban pedig a' szokott vérfolyások' ismételi eleredések után. —

10) Méhjel, anyaméhjel.

A' méhjelekről ugyan azt mondhatom, a' mit a' szeplő felől előhoztam; az ellenök ajánlott szerek t. i. legtöbbször haszontalanok. A' szeplőktől ezek abban különböznek, hogy a' gyermekekkel szoktak a' világra jönni, hogy sötétebb színűek és nagyobbak, a' bőrön felemelkednek valamennyire, és a' testnek akár-

melly részein megjelenhetnek, az elfödözötteken is, a' hol szeplőt soha sem láthatni, minthogy ez rendszerint csak az orron telepedik meg. — A' méhjeleket bizonyossággal csak étetőszerekkel háríthatni el; tanácslom, hogy ez mindég csak az orvosra vagy seborvosra bízattassék, mért néhol veszedelmet is okozhatnak. —

11) Vörös himlő (Mötheln). Vöröske.

Fölötte nehéz a' nem orvosra nézve, a' bőrkiütéseket csupán az ő vörösségekből és a' foltok formájából megismérni, a' mire az orvosok is sok tapasztalás által jutnak el; és ezt leginkább a' most következő három nyavalyaformákról állíthatni.

A' vöröske leggyakrabban csak fehérszemélyeken és gyermekeken támad, felnőtt férjfiakra csak igen ritkán jó. Nem igen nagy hidegleléssel kezdődik, a' melly közben a' kiütés megjelenik. A' Betegek először bágyadságról panaszkodnak, az ételt nem kívánják, gyomrok émelyeg, a' szemhéjaikban égető érzést tapasztalnak, kezeik forrók, és kivált éjjeleik nyugtalanok, álmatlanok. Némellykor a' hideglelés igen mértékelt, máskor ismét olly nagy, hogy a' Beteg eszén kívül is beszél. A' bőrön a' foltok azonnal meglátszanak, de még nincs bizonyos formájok, hanem hol kicsinyek hol nagyok, és a' nyavalya vége felé mindég jobban kiterjednek. A' hideglelést nyakfájás is kíséri, a' melly a' nyelhetést gyakran egészen lehetetlenné teszi, de néha igen csekély, kivált ha a' hideglelés gyenge. Az arczon soha sincs sok kiütés, sőt gyakran semmi sem, de egyébaránt a' test mindenütt piroslik. — Ha valaki a' bőrt az ujjával nyomja, akkor, míg a' nyomás tart, az megfehéredik mint a' skárláthimlőnél, de utánna tüstént elötűnnek a' vörös foltok. A' bőr ebben

's nyavalyában egészen sima a' tapintáskor, ha csak köleshimlővel nem jár, a' mi elégszer megesik.

Hat, nyolcz vagy tiz nap mulva a' vörös himlő elenyészik, a' nélkül, hogy vörös foltok maradnának hátra. Az utána következő bőrhámlás nem történik olly nagy darabokban, mint a' skárláthimlőnél, de nem is olly korpaformán, mint a' kanyaróknál.

Általában ez a' nyavalya leghasonlóbb a' skárlát-hideghez, de nem illy veszedelmes és nem vonz maga után vízkórságot; azonban rosszféle hideglelések is járulhatnak hozzá. Az orvoslás is csaknem ugyan az. A' Betegnek mértéklett melegségű szobában kell feküdnie, folyvást gyengén izzadnia, a' mit bodzahetbaté itallal segíthetni. A' szükséges hasürülésre is kell ügyelni, és, a' hol nincs, klisztéreket alkalmaztatni. Pióczákra soha sincs szükség, mint néha a' skárlát hideglelésnél, mert nem könnyen származik gyulladás. — Ha a' hideglelés gonoszfélévé lenne, a' Beteg sokat esze-lösködne vagy érzékei igen el volnának tompúlva, akkor orvostól kell tanácsot kérni; mert ez a' hozzájáruló hideglelés saját orvoslást kíván. — A' Felgyógyulótól mindent távoztassanak, a' mi nekik ártathatna, kiváltképpen a' meghülestől őrizzék őket, nevezetesen pedig a' lábakétól.

12) Kanyaró.

Rendszerint csak egyszer támadja meg az embert életében, mint a' csécs vagy is himlő, és nem olly kivétel nélkül, mint ez. A' kanyaró járvány képpen szokott uralkodni és pedig legtöbbször tavasz és őszkor a' jelenvaló időjárás határozza meg aztán a' hideglelés gonoszféleségét. Ez a' nyavalya úgy kezdődik mint a' hurut. A' nyelés, melly a' skárlát és vöröshimlőnél olly bajos, itt egészen szabad, de a' lehellőműszerek szorvadnak. A' Beteg orra rendszerint megdagad, gya-

korla prüszszzenik, és valamelly száraz, igen alkalmatlan köhögés van jelen, a' szemei égnek, könnyeznek és igen érzékenyek a' világosság iránt.

A' kanyaró áll apró világospiros foltocskákból a' a' bolhacsipésekhez hasonlókból, de a' bőrön valamenyire felemelkedne. A' formájok ezen foltoknak nem mindég kerek, hanem néha meghatározatlan is. Mind-egyik kanyarófoltocskának a' közepén egy vörös dombocska vagyon. A' skárlát és vöröshimlőtől abban különbözik, hogy az ujjal való nyomáskor a' foltok nem enyésznek el egészen, hanem vörösen maradnak. — A' kanyarós Beteg' feje nehéz, ételkívánása elmult, és, ha a' kiütés sűrűn támad, az ábrázatja valamenyire felduzzad. Mennél sűrűbb a' kanyaró, annál erősebb a' hideglelés. — A' kiütése után a' kanyaró három napig virágzik a' bőrön, azután ismét lassanként elenyészik, a' midőn az először jött foltok rendesen az ábrázaton először is halaványodnak el. — Erre következik a' lehámlás, de soha se nagy darabokban, hanem csak liszt vagy korpaképpen. A' lehámlás tart négy vagy hat napig, és így az egész nyavalya tizen-négy napig.

Mikor a' has nem ürül, akkor lágyító klisztért kell adni.

Azon kívül a' bőrt nedvesen kell tartani és a' köhögést enyhíteni, a' mi lágyító szerekkel történik.

A' kanyaró nem olly veszedelmes ugyan mint a' skárlát himlő, de magában mégis igen gonosz nyavalya, a' mellyet mindég orvos által kellene gyógyítani, kivált ha a' hideglelés valamivel erősebb, a' Beteg esze-lösködik és igen elsoványult. Az ablakokat be kell fűdni, mert a' világosság a' szemeket igen izgatja, és a' Beteg semmi hideget ne igyék, egyébként a' köhögése nagyobbodik. A' kanyaró után gyakorta valamelly makacs keh marad hátra, sőt néha fojtóhurut is, a'

mellyet, veszedelmessége miatt, mindég orvosra kell bízni.

Ennyit a' kanyaró felől; az olvasó ebből tanulja megismérni ezen nyavalyát (magának azt gyógyítani vakmerőség volna) hogy idején orvosi segédelmet kereshessen.

13) Skárláthimlő, skárláthidegtelelés, bíbor.

Sokkal veszedelmesebb a' skárláthimlő, melly a' kanyaróhoz csak abban hasonlít, hogy az embert életében csak egyszer támadja meg, és szintúgy járványképpen szokott uralkodni. Valamelly fázás vagy borzadással jelenti magát és a' tagoknak bágyadtsága's lankadtságok által. Ez a' kiütés igen állhatatlan, a' legcsekélyebb okokra is elhagyja a' bőrt és más belső részekre vetődik, a' mi többnyire halállal végződik. — A' vele járó hidegtelelés nagyobb, mint minden más bőrnyavalyáknál és néha az agy is meg gyúlad. Már 24 órányi hidegtelelés után némelly foltok ütnek ki a' bőrön, a' mellyek mindég tovább terjednek, sötétebbekké lesznek, és először ez az ábrázaton, nyakon, mellén és karokon látszik. A' kiütés sima, és nincs, mint a' kanyaró, felemelkedve a' bőrön, de mint ott, úgy itt is feldagad a' bőr, ha a' kiütés igen bő. Ha valaki a' megvörösült bőrt az ujjával nyomja, azután annak helyén néhány pillantatig fehér folt látszik, de a' melly ismét hamar megvörösedik. — A' skárláttal együtt, gyakorta néhány nappal előbb vagy utóbb, nyakgyulladás is jelenik meg, a' melly többnyire szembetünő, és kivált a' híg folyó holmiknek le nyelhetését nehezzé's fájdalmassá teszi.

A' skárláthidegteleli járványok leginkább őszkor mutatkoznak, és ekkor egész télen szoktak uralkodni. Legközönségesebben a' tiz esztendőn alúl lévő gyer-

mekeket támadja meg, a' későbbi korban legtöbbszörre a' gyenge asszonyokat és kivált gyermekágyasnékat.

A' nyavalya' tartása különböző, ahozképest a' mint a' kiütés megjelenik, mindazáltal mintegy hat vagy nyolcz napot számlálhatni, mellyek alatt a' Beteg többszörre dugulásban is szenved. Elmulván ezen idő után a' kiütés, a' bőr megránczosodik és lehámlani kezd, a' mi nagy darabokban szokott történni.

Még a' lehámlás után sem mult el minden veszedelem, mert az utónyavalyák gyakran még veszedelmesebbek. Ezek között legközönségesebb a' vízkórság, és ebből is láthatni, melly szükséges mindég ezen nyavalyában orvoshoz folyamodni, kivált ha gondolóra vesszük, hogy néha a' Beteg most még igen jól érezte magát, és majd kevés óráperczek mulva már elhunyt. A' skarláthimlő' veszedelmessége sokat függ ugyan a' járvány' gonoszféleségétől, de azonban a' legjobb féle skarlátnál sem tagadhatni ezen nyavalya' ravasz voltát.

Midőn valakit a' skarláthideg kilel, és orvost nem mindjárt kaphatni, addig is azon kell lenni, hogy a' Beteg meleg szobába jöjjön, megmelegített ágyba fekdüdjék, melly' eleibe valamelly ernyő állítatik, hogy minden meghülés eltávoztassék. Italul legjobb meleg herbatét adni, hogy a' bőr gyengén gőzölghessen. A' fejérruha változtatás igen veszedelmes, kivált mikor a' Beteg bővebben izzad. Mindég tanácsosabb, a' hol lehet megmelegített ruhát dugni a' nedves ing alá. Ha a' vér igen a' fej felé rohan és a' Beteg meg nagyon dugulva, akkor klisztérekkel szükséges rajta segíteni, és mikor a' dühösködése olly nagy, hogy az ember nem tudja ijedtében mihez fogjon, akkor okvetetlenül orvoshoz kell szaladni. — A' gyógyításról többet előhozni szükségtelen volna, mert ezen nyavalyát mindég orvosra kell bízni, és én itt senkinek sem akarok alkalmat adni, hogy maga orvosoljon.

14) Álhimlő vagy csécs, nem igazi himlő.

Az álhimlő többféle, de mellyek olly csekélyek, hogy ezért orvosra ritkán van elkerülhetetlen szükség; mindazáltal igen jó azokat ismérni, hogy tudassék, vallyon a' természetes himlőt valamelly gyermek már kiállotta e vagy nem. De itt a' szoros megkülömböztetés olly nehéz, hogy a' nem orvos erre éppen elégtelen. Csak a' legszembetűnőbb megkülömböztető jeleket számlálom tehát elő. Az igazi himlő legelőször az ábrázaton üt ki, a' álcsécs pedig a' testnek minden részein egyszer'smind; az igazi himlőfakadékok mind megtelnek, a' nem igaziakból pedig sok marad kicsinyen és nem telik meg jól. — A' természetes himlő a' kiütésekor igen nagy égetést okoz a' bőrön, az álhimlő pedig alkalmatlan viszketést. — Amazzal erős hideglelés is jár, emezzel nem. — Az igazi himlők mind egyszerre gyógyúlnak, a' szerint a' mint megjelentek, az álcsécsnél pedig gyakran új fakadékok ütnek ki, midőn az elsők már leszáradtak. —

A' gyermeket őrizni kell a' meghűléstől, ne hagyják őtet a' szobából kimenni és adjanak neki ollyan háziszereket, mellyek a' hasat lágyan tartják, p. o. aszalt gyümölcsöt, főtt szilvát, ée.

Mikor nem tudatik, vallyon a' gyermekén volt e' már igazi himlő, akkor mindég tanácsos abba tehénhimlőt oltatni, mert így aztán nem félhetni az elétkelenítő mészetes himlőtől. —

15) Tehénhimlő, védhimlő.

Még most sincs ez a' leghasznosb találmány elég közönségesen elterjedve, a' mi nem csak minden orvost hanem akármelly képzett embert is boszúsággal tölt el, kivált midőn némelly habonás, együgyű és magok előtt okosoknak látszó szüléknek előhozott okait

kénytelen hallani. Az ilyen emberek azt hiszik, hogy a' tehénhimlő minden más nyavalyától is megőriz, mert ha esztendő mulva üt is ki valamelly betegség, már ezt a' tehénhimlőre tukmálják, és meg nem foghatják eszökkal, hogy ezen nyavalya úgy is kiütött volna, ha a' tehénhimlőt be nem oltanák is. Ennek ugyan részént az orvosok is voltak oka, hogy t. i. beteges gyermekekbe is oltottak vagy nem egészen egészségesekből oltának másokba, de ezen orvosokhoz mind azokat kell ám számlálni, a' kik tehénhimlőt oltottak, mint a' Borbélyokat, sőt pásztorokat, ollóköszörülőket 's a' t. úgy hogy egy ezen utólsók közül kevés esztendők előtt, a' nagy számú tőle oltatott gyermekekért, nyilvánságosan is megjutalmaztatott. A' mi időnkben hála Istennek, ez már nem történik, és mivel az orvos a' gyermek' egészségét legjobban ítélheti meg, soha sem fog az oltásra egészségtelen gyermekeket ok nélkül választani.

Legjobb a' gyermeket már nyolcz hetes korában beoltani; mért ilyenkor legcsendesebbek és nem félhetni hogy a' himlőhideglelés a' foghidegleléssel kezdet fogjon. Ennél sokkal előbb oltani nem tanácsos, mert a' gyermek még gyenge, sokkal utóbb pedig vsszedelmes, mivel a' természetes himlő a' tehénhimlőt megelőzheti.

Az első napokon azon a' helyen, a' hol az oltások történtek, nem látni egyebet egy kis pirosságnál, a' melly hasonlít a' bolhacsipéshez. Negyed napra már ez a' hely pirosabb és a' közepén egy csomócska van. Ötöd napon a' csomócska nagyobbodik, a' hatodikon valamelly fákadékká lesz, melly a' hetediken valamelly vizes nedvességgel telik meg. A' nyolczadiktól a' tizenegyedik napig a' himlő folyvást nő, megfejeředik mint a' téj és nagy udvara támad. Tizenketted napra a' himlőn egy kis var származik, a' melly

megszárad, megsötétedik, és lassanként az egész himlőn elterjed. Ezen varral együtt, és a' fakadék körül volt piros udvar elhalaványul. A' var, melly egészen feketévé és keménnyé lesz, bizonytalan idő múlva leesik, és csak egy kis ripacs marad a' bőrön. Ha a' himlő körül lévő gyulladás nagy, és a' bőr feszülése igen fájdalmas, akkor egy kevés ónirt kenhetni vékonyan valamelly gyölcusra és reá feltenni. — De vannak még hamis védhimlők is, mellyeket azonban könnyű megismérni; ezek t. i. igen hamar végződnek, mindjárt az oltás után kiütnek, és nem mennek olly lépcsőnként a' magok kifejtődésében, mint az igazi védhimlőkről mondtuk. Ezen esetben a' gyermeket újra be kell utóbb oltani.

16) Rüh, sönnyedék.

E' közönséges nyavalyát, mellyet bizonyosan minden olvasóim ismernek, nem szükséges bővebben és hosszasan leírnom. Valamelly kis hólyagocskák támadnak, a' mellyek fölöttébb viszketnek, és az embert a' vakarásra készítik, kivált melegben és az ágyban a' hol alig lehet kiállani. A' rüh rendszerint a' hajlásokon vagyis izeken támad, kivált a' kézhajlásban és az ujak' izein. — A' rüh csupán az elragadás által terjed tovább, és pedig vagy egycuesen a' hozzáérintés által, vagy a' rühesnek ruhájik, és más holmijik által, mellyekhez azután mások nyúltak.

A' rüh nem egyaránt, de legtöbbször igen sokáig tart, és a' legjobb orvoslás mellett sem lehet veszedelem nélkül hirtelen elűzni. Vannak ugyan olly kenőcsök, mellyek ezt a' kiütést hirtelen elfojthatják, de nem a' legnagyobb veszedelem nélkül. Az erőszakkal elűzött rüh t. i. ezáltal nincs elhárítatva, hanem a' belső részekre vetődik, és most lesz még veszedelmessé,

sőt életkoczkázttatóvá is, holott a' bőrön az egészség' legkissebb kára nélkül sokáig ellehetett volna.

Födolog és a' gyógyításra szükséges feltétel a' tisztaság, mind a' testé, mind pedig a' helyé, a' hol a' Beteg lakik és a' mi körülötte vagyon. Ezen okból különösen ajánlom a' fürdőket, valamint a' többszöri ruhamosást és változtatást is, a' mitől igen sok függ. — A' gyógyítást valamelly hashajtóval kell kezdeni, melly végre igen alkalmas az úgynevezett Bécsi hashajtó ital. Azután éljen a' Beteg orvos rendelése után tisztított bűdöskövel. Azonkívül vértisztító faital (Scoljstranf) adatik a' Betegnek, és szinte bűdösküből készült kenőcs dörgöltetik testére.

Ritkán rühesednek meg a' gyermekek, de annál gyakrabban a' felnőttek, és ezeknél ismét annál makacsabb, mennél melegebb az éghajlat, és mennél nedvesebb a' lakhely. Legveszedelmesebb a' rüh azoknál, kik gyakorta dagadt mirigyekben szenvednek, 's egy szóval igen görvélyesek (scrophulos) minthogy az ilyenek sokszor elsoványodnak, és sorvasztó hideglelésbe is esnek.

A' diatára nézve meg kell jegyezni, hogy az illy személyeknek a' növényi eledlek hasznosabbak, és ellenben a' csipős, igen sós, füstölt, romlott vagy poshadt táplálékokkal való élés egészen ártalmas. A' mértékletlen evés és a' szeszes italokkal visszaélés is megmakacsíthatja 's hosszabbíthatja ezen nyavalyát. A' durva, gyapju- és dörسلő ruhákat is távoztatni kell, hogy a' bőrt ne izgassák szüntelenül. Mennél jobban megtartatnak ez adott javallatok, annál egyszerűbb leszén a' kiütés, és annál hamarébb enged az említett gyógyítószereknek, 's annál kevesebbé árthat a' közönséges egészségnek.

A' gyógyuláskor ama felhozott szerekkel még egy darab ideig kell élni, ha már semmi sem látszanék is

a' bőrön, és kívánt mindennap' fürdeni. Ha a' ruh gondolatlanul elfojtatott, és más nyavalya jelenik meg, p. o. mellbéli baj, gyomorgörccs, szélütés, dörűltég, ée. akkor orvoshoz kell folyamodni; mert ha az elhajtott bőrnyavalya vissza nem hozattatik, minden orvoslás haszontalan szokott lenni.

17) Orbáncz, Sz. Antal' tüze.

A' Beteg a' nyavalya' megjelenése előtt azon a' helyen, a' hol ez kiüt, viszketést és feszülést érez, a' melly a' vakaráskor vagy utóbb lassanként alkalmatlan égetéssé válik. A' beteges rész meghevül és a' közepén megvörösedik, a' honnét mindég továbbra terjed. A' megvörösödött rész felemelkedik, és az ujjal való nyomás után fehér folt látszik rajta egy két pillantatig, és a' nyomás után ismét hamar elmúlik. Néha az orbáncz előbbi helyéről eltávozik, és más helyen mutatja magát, a' honnét néha még odább költözik. Az ábrázaton lévő orbáncz leggonoszabb; mert ennél a' hideglelés legnagyobb. Többsnyire elszokott oszlani, ha rosszúl nem orvosoltatik, és pedig már a' heted napon; a' könnyebb esetekben előbb, a' súlyosbbaknál néhány nappal későbben is. A' jobbulás bő izzadással, zavaros vizelettel, vagy hasmenéssel történik, a' fájdalom' enyhülése, a' veresség' elenyészése és a' felsőbőr' lehámlása közben. — Ritkábban men az orbáncz evesedésbe, a' mit szerencsének is tarthatunk, mert a' genyedtség mindég vékony, rossz és rágó szokott lenni, a' fekély nagy romlásokat okoz, és rút sebhelyet hagy maga után. — Harmadik kimenetele a' megkeményedés, melly többsnyire a' vizás gyógyításból ered. — A' nyavalyának negyedik 's egyszer'smind legveszedelmesebb végződése, az üszög (Brand), melly szinte mindég a' nedvek' rothadtfele minéműsögekor jelenik meg.

Mikor az orbáncz a' felakadt vérfolyások miatt származott, akkor a' gyógyulás' elősegítésére előbb ezeket kell megindítani, és ha valamelly más nyavalyából következett, akkor ezt szükséges először elhárítani. A' már jelenlévő sebhez járuló orbáncz igen rossz; mert az evesedést mindég rontja 's így a' gyógyulást késleti. Mikor az orbáncz eszelősködés és nagy szorongatással jelenik meg, ez mindég rossz jel.

Mindég az orbáncznak eloszlatására kell törekednünk, de vigyázva, nehogy a' belső részekre vetődjék. Ezen okból minden nedves borogatást és minden hideget félre kell tenni, és inkább székfű- és bodzavirággal megtöltött vénkoskákat alkalmaztatni; mások a' zacskókat buzaliszttal töltik meg, a' mi nem árt ugyan, de nehéz volta miatt az orbánczos részt nyomja. ♦

A' hol az orbánczczal gyúlasztó hideglelés, kemény teljes érverés, vörös ábrázat, csillogó szemek, ée. vannak jelen, ott az orvos kívánczik. Ha az orbánczon hólyagocskák vannak (fakadékos orbáncz), ezeket fel kell fakasztani, ellenben ha igen kemény és nem akar eloszlani, akkor kenjék be folyúll zsirral vagy sótalan írósvajjal.

Az orbánczot simogatás vagy nyomás által elhárítani akarni, igen ártalmas balgatagság; mert az orbáncz attól hamar meggonoszodhatik.

Az úgynevezett hólyagos orbáncz is hasonlóképpen orvosoltatik; a' bőrön támadt hólyagokat fel kell nyitani, és a' nedvességet belőlök spongyiával (szivacs) kiszívni.

Az evesedésnél, melly igen veszedelmes és sokáig tartó, igen szoros és tápláló diaetát kell tartani, minden zsiros, füstölt, igen sós, hevítő, szeszes ételeket 's italokat kerülni, és helyettök gyenge húst, jó leve-seket, riskásalevet és hasonló egészséges és tápláló eledeleket választani. — Mikor ez nem elég, vagy ha va-

lamelly megkeményedett orbáncz van jelen, a' melly nem akar megpuhúlni; vagy ha az orbáncz veszedelmes helyre vetődött, — ha eszelősködés vagy más fontos történetek mutatják magokat, vagy ha végtére az orbáncz üszögbe men által, akkor a' gyógyítást mindég csak orvosra kell bízni, mert más könnyen kárt tehetne. Az orbánczos Betegeknek kint járni, szelőlő helyen állani 's a' t. fölötte ártalmas; kiki vigyázzon tehát, mert ha ötször büntetellen marad is, hatodszor mégis halálába kerülhet.

18) Fejkosz, Koszosság.

Ez utálatos nyavalya csak a' gyermekekre száll, a' felnőttekre csak igen ritkán. Elejénte kis fekélyecskék támadnak a' fej' hajas részén, a' mellyek mindég szélyebb terjednek, szüntelenváló viszketést okoznak, magokból sűrű nedvességet hocsátanak, 's ebből lesz a' koszos var, melly alatt a' baj mindég tovább halad. A' kosz több félének tapasztaltatott, leginkább megjegyzésre méltó a' jó, és a' rossz féle kosz. A' jófélénél kis hólyagocskák támadnak elejénte, a' köles szemekhez hasonlók, mellyek fehér, pikkelyforma varacsát ábrázolnak, és ezt viaszkosznak is hívják. Ettől a' gonoszféle kosz abban különbözik, hogy mindjárt elejénte nagyobb hólyagocskák támadnak, mellyekből sűrű csipős szagú ev szivárog. Ezek a' fekélyecskék mélyen berágják magokat, néha a' fejen gyúladást is okoznak, az orbánczhoz hasonló, ez igen fájdalmas és megöröködött név alatt is isméretes (Erbgrind).

A' fejkosz' származásakor 's néha valamivel előbb is, a' Betegek a' fejtakarójikban forráságról és feszülésről panaszkodnak, 's némellykor a' nyakon a' mirigyek is megdagadnak, de a' mi a' nyavalya' utálatosságát neveli, az, hogy a' tetvek fölötte megsaporodnak. A' kosz' helyén a' haj legelőbbnyire kihull, de a'

kosz' legyógyultán után ismét megnő. Ha a' kosz a' fejnek az elején terjed el, akkor gyakran a' szemek is szenvednek és a' fülek nagyon fájnak némellykor.

Rendszerint a' rosszúl táplált gyermekek és azok esnek ezen nyavalyába, a' kik nem jól emésztenek, vagy a' nyirkos alkotmány' (Lymphsystem) dugulásaiban szenvednek 's azért mindég dagadt mirigyekkel bajlódanak. Ezt a', görvénytől függő, koszra való hajlandóságot nevelik a' béllett süvegek vagy más meleg fejrevalók is, mert ezek által a' nedvek' folyása inkább a' fej felé igazittatik.

A' fejkosz nem könnyen veszedelmes, de legtöbbször sokáigtartó, alkalmatlan 's utálatos, csak a' sok nedv' elveszelődése, a' nyirok' kiizzadása által, sorvadnak el szembetűnőleg némelly gyermekek. A' nyavalya' sokáigtartása által a' gyermekek hamar bántortalanokká is válnak és emésztésök megbomlik.

A' fejkosznál vigyázni kell, hogy vissza ne verődjék; mert ez által gyakorta életet fenyegető jelenetek származnak. Legjobb annak támadását a' tisztaság által megelőzni. De ha már támadott, akkor a' gyermek' hasát indítsák meg minden két hétben egyszer hashajtóval, és itassanak vele vértisztító théát. A' tetvek' hihetetlen megszaporodásának leggondosabb tisztogatással szükséges ellenállani. — A' gyógyítás leginkább a' szoros diaeta' követése által mózditatik elő. Mint a' többi bőrnnyavalyáknál, a' zsíros, füstölt, tejes és lisztes ételeket, és minden nehezen emésztendő eledeleket kerülni kell; ellenben a' friss kerti zöldségeket gyökereket, ée. ajánlhatjuk. Továbbá főrösztessek a' gyermek gyakrabban; a' meleg süvegeket ée. távoztassák, és hagyják mennél többet a' szabad levegővel élni. Igen sokszor jelenik meg a' fejkosz a' görvélyekkel (scrophulae), és ekkor ezek ellen is kell az orvoslást fordítani, a' mint fölyebb előadtuk.

Kívül a' fejet mossák néha szappanvizzel, és mesék le a' haját a' koszos helyeken. A' tetveket irtsák ki, de nem a' Patikákban lévő kéneseiken öccsöl, mert éppen ez a' fejkosznál igen ártalmas, hanem keverjenek össze húsz grán kámfort, fél nehezék (drachma) porrá tört petrezselyem magot három nehezék fejtérkenettel, és adjanak hozzá nyolcz vagy tíz csepp levendula olajat, a' honnét igen hathatós és ártatlan szer válik. Még a' szokásban levő tetű mag is ártalmas. A' kemény koszt puhítsák zsirral vagy sótalan írósvajjal. Ha a' fej bőre gyúladt, tegyenek fel mindenik fül mögé mustártésztát; a' mitől a' fájdalmak elmúlnak vagy legalább megkissebbednek. Midőn nagy darab kosz leválván valamelly genyetséges fekélyt hagy maga után, akkor erre hintsenek faszén port, mellytől a' támadt nyílt fekély javúl, és annak bűdössége elháríttatik. A' hol a' kosz igen kemény, ott azt nedvesítsék dohány' főttvizével, a' mitől a' koszos var le szokott hamar esni. Ha végre a' kosz igen gonoszféle, és a' hajszálak' gyökerei különösen szenvednek, akkor a' koszra ragaszszanak szurok flastromot, mellyet azután levévén a' koszos varral a' beteg hajszálak is levéződnek. De ezen orvoslás igen fájdalmas és nem egészen bátorságos.

19) Árpaszem, árpakilés.

Így neveztetik egy a' szemhéjak' szélén támadó kis daganat, melly valamennyire az árpa' magvához hasonlít. Elejénte kemény és piros, végre valamelly éves nedvességgel telik meg, igen alkalmatlan viszketést és feszülést okoz, igen akadályozza a' látást.

Mindjárt elejénten igyekezni kell az árpaszem' eloszlatásán, a' mit a' köz emberek nyálokkal szoktak cselekedni, 's melly végre a' rózsavizzel vegyített birsnyálka is jó, (mindenikből vévén két nehezéknyit).

Behunyván a' szemet, ezzel a' vízzel a' szemhéj' szélei megnedvesítettnek. — Ha pedig az árpaszem megevesedik, akkor, mihelyt megérik és a' vörössége köröskörül elmúlik, azt egy tövel fel lehet fakasztani, vigyázva.

20) Szümölcs, szemőcs.

A' szümölcsök' eltávoztatására különbféle nevetséges és sympathetikus szerek ajánlottak a' babonás emberek által, de a' mellyek mind haszontalanok, hanem a' szümölcsök vagy történetből elszáradnak önként, vagy erőszakos szerekkel háríttatnak el. A' lekötés ott lehetséges, a' hol a' szümölcs vékony száron ül. Ha a' szümölcsöt nem szoríthatni meg úgy a' fonállal egyszerre, hogy az minden tápláltatástól megfosztassék, akkor az más nap' szorosabban öszvehuzattatik, míg a' szümölcs le nem szárad 's válik. — Lemetszeni is lehet a' szümölcsöt: folyúl t. i. megfogattatik valamelly fogóval és felhuzattatik, a' midőn alúl egy ollóval elvágatik. Azután a' szümölcsöt be kell kenni pokolkővel, 's így nem egy könnyen nő meg újra. — Harmadszor lerágathatni is a' szümölcsöt étetőszerekkel. De hogy a' lerágatás hamar történjék, előbb a' szümölcs' kemény része levágatik, és így kénsettetik be osztán kutyatejjel vagy más etetőszerrel. Ha a' szümölcsök igen puhák 's gyengék, akkor néha más növény nedvektől is elemésztetnek, p. o. a' fecskefü' nedvétől. — Negyedszer égetés által is el lehet veszteni a' szümölcsöket. Valamelly vasat t. i., mellynek vége nem szélesebb a' szümölcsnél, meg kell tüzesíteni és ezzel a' szümölcsöt értetni. Itt a' fájdalom ugyan nem kicsiny, de csak kevesig tart, és ez a' mód igen bátorságos. A' kisütött szümölcs helyére azután egy kis flastrom tétetik, mellyre hamar begyógyúl. — Végére megkenik a' kurusolók a' szümölcsöt valamelly lágyító irral, azután meg-

fogják és kiszakasztják; de ez igen fájdalmas és a' szümölcs gyakran ismét kinő.

Utoljára emlitem azt is, hogy az ábrázaton és kivált az ajakakon vagy szemhéjakon lévő szümölcsöket senki ne bántsa, mert ebből sokszor arcfene származik. Azért ilyenkor valamelly tapasztalt seborvostól lehet kérni tanácsot.

21) Tikszer, tyukszer.

Minden tikszer tulajdonképpen egy lapos szümölcs, melly a' lábujjakon támad, különösen a' szűk lábbelik' nyomásától és a' forró nyárban való sok járástól. Ezen alkalmatlan terméseket imígy háríthatni el: A' lábakat gyakran lágyító meleg fürdőbe kell tenni, a' tikszerrel a' fölbőrt lefosztani és reá osztán zöld viaszt, vagy az úgynevezett tikszerflastromot ragasztani. A' tyukszermet kivágni csak akkor veszedelmes, ha a' lábujakon, folyúl vagy on, mert ilyenkor az inak könnyen megsértethetnek. Hogy vissza ne térjenek, el kell távoztatni minden nyomást, és bő, tág czizmákat viselni.

XV.

KÜLSŐ RÉSZEK NYAVALYÁJI.

1) Vérkelés, kelés.

E' nevezet alatt értünk valamelly kemény, igen megvörösült és fölötte fájdalmas daganatot, melly külfömböző nagyságú lehet és evesedésbe szokott menni. Rendszerint egy galambtojásnyi és vérrel vegyült evet bocsátanak. Ez a' baj valójában a' ki öntődött vértől látszik származni.

Ezt a' daganatot minél előbb evesedésbe kell hozni, mert eloszlatni soha sem lehet. E' végre zabdarából

lenmaglisztból és székfűvirág' porából, egyenlő mértékben pép készíttetik, melly keverékhez némellyek: ég öszvetört mákfejeket is adnak, ha a' fájdalom igen nagy. Majd a' vérkelés' közepén valamelly puha pont származik, a' melly megfehéredik, hova tovább nagyobbodik, és rendszerint magától kifakad. Ha ez nem történne, akkor a' vérkelés, megérvén, tövel nyitattik fel minden nagy fájdalom nélkül. — A' hol a' fájás csekély, a' keménység szembetűnő és az evésedés késik, ott ezt egy megsült vörös hagyma' feltétele által siettetethetni. A' lágyító borogatásokat folytatni kell a' geny kifolyta után is, hogy a' hátra lévő keménység eloszolják, és előbb a' nyílást sem kell begyógyulni hagyni.

Ha valakin egyszerre sok kelés támad, ilyenkor mindég közönséges ok vagyon jelen. A' csecsemőknél legtöbbször az anyatét' minéműsége miatt származik, és azért őket vagy el kell választani vagy más dajkát nekik keresni. A' felnőtteknél azt néha a' megromlott emésztés és hasbéli dugulások támasztják, 's ilyenkor a' hánytató és hashajtó szerek használnak. Ritkább esetekben a' sok kelés a' közhvény, görvély vagy más közönséges belső nyavalyák miatt származik, a' midőn egyszer'smind ezeket a' nyavalyákat is kell orvosolni.

2) Bogarak' szurásai, csipései.

A' méhek ritkán csipnek, ha őket előbb nem bízgatják, vagy valaki jószágokkal, illatokkal teli ruházatban nem men közükbe. Ha pedig akárkit a' méh megszúr, azt azonnal nagy üssék agyon, vagy hagyják hogy a' méh maga huzza ki a' sebhől a' füláncját, másként mindég bele szokott szakadni. A' füláncot, a' hol láthatni, ki kell huzni, mert így a' gyűladás fölötte megkisebbedik. Mindjárt aztán, míg a' daganat nem igen nagy, a' megsértett részt mossák vízzel és eczettel, vagy tegyenek rá nedves és hűves földet,

melly helyett némellyek nyers friss petrezselyem vagy melisszafüvet is használnak. Öszvetört oltatlan mésszel is lehet a' megcsipett részt dörgölni, mellyre a' fájdalom egyszerre elenyészni mondatik. A' többi szerek; a' mákfejekből kinyomott tejes nedv, mellyet a' szurásra kennek; — az emberi nyál, mellyel a' csipett rész bemázoltatik, — 's végtére a' fülzsír, mellyet leghathatósabbnak mondanak.

Ha valakit egy egész raj támad meg, akkor semmi sem jobb, mint a' vízbe ugrani, vagy igen sötét helyre bújni.

A' darázsok és lódarázsok szurása ellen ama' szereken kívül még az utifü' friss nedvét is dicsérik. A' mérges bogarak szurását pedig valamelly tövel ki kell tágtítani, eczettel kimosni és bekötni.

A' szúnyogcsipés ellen is a' fülmocsok ajánltatik, de a' szokásbeli faolaj annál sokkal bátorságosabb. A' szunyogot agyon ütni a' seben nem szokjuk, mint a' méhet, mellyet a' benne lévő méz miatt csapunk agyon. Ha a' szunyogot szívni és elröpülni hagyjuk, a' gyúladás nem lesz olly nagy, mint ha előbb megöljük, mert a' szíjja mélyen a' sebben marad.

3) A' körösbogárflastromtól húzott hólyagok.

Némelly fájdalmakban, és a' szemnek, fülnek nyavalyájiban, ée. az orvos szokta használni a' körösbogárflastromot. Ez, estve feltétetvén, reggelre már hólyagot huz, mellyet a' benne lévő víznek kieresztése végett, egy kis ollóval nyithatni fel. A' begyógyításra legjobb a' szőlőir, fagyú vagy más gyenge zsiradék, írósvaj, ruhára kenetletve és a' kinyitott hólyagra tétetve.

Némelly Betegek, a' kikre sok illyen hólyaghuzó flastromok tétettek, vagy a' felhuzott helyre azután

gyakran körösbogár por hintetett, úgy azok is, a' kik (nem igen dicséretes szándékból) a' körösbogarakból készült tincturát veszik be, gyakran tapasztalnak a' vizelés közben valamelly metsző és égető érzést, a' mi ellen nincs hasznosabb, mint egésznapon csak tejet és mandolatejet inni. Végre említem, hogy a' vizkórságosaknál a' hólyaghúzó szerekkel igen kell vigyázni, és nem akármikor vaktában alkalmaztatni, mert néha e' miatt üszőghólyagok támadnak, melyek halált okozhatnak.

4) Megégetés, megégetéstől támadt hólyagok.

A' tüzes, égő vagy forró Holmik, ha a' testhez érnek, az érdeklett részeket megrontják és veszedelmes sérelmeket okoznak. Ha a' megégés igen csekély, akkor csak valami vörös folt támad, a' melly igen fáj és rendszerint fel is hólyagzik. A' nagyobb megégéseknél ellenben a' szenvedő rész tökéletesen megromlik és a' romlott hely igen meg van gyúladva. Ennél fogva a' megégések orvosoltatása a' gyulladásokétól nem igen különböző. Az égéstől megvörösedett részre kenjenek égett-bort, kámforspiritust vagy terpentinelajat, mennél többször, vagy, ha lehet, az elégett rész' tartassék a' tüzhöz minél közelebb 's több ideig, így nem támadhat olly könnyen rajta hólyag. De ha már a' hólyag megjelent és csak a' fájdalom igen nagy, akkor a' gyenge olajok szoktak legtöbbet használni p. o. a' mandolaolaj, faolaj, fehér lilium olaj, belindekolaj, ée., a' legújabb időkben mindazáltal a' hideg viz találtatott legfoganatosabbnak, mellybe tétetnek a' megégett részek, de úgy hogy a' megmelegedett viz mindég más frissel cseréltessek fel.

Ha az égés miatt a' bőr elveszett, akkor égés ellenvaló ír tetessék fel (Brandfalbe), míg más bőr nem

formálódik, és lassanként megerősödik. Ha valaki úgy megégett, hogy sebhéli hideglelésbe esik, akkor a' Betegetet szoros, vékony és hűvesítő diatára kell fogni, és azon lenni, hogy tiszta levegője és minden nap' széke legyen. Ha a' seb nem mély, akkor a' Patikából két garas árrú *Ceratum saturni* kozattassék, a' melly, tépésre kenettetvén, a' megégett helyre mind addig borogattassék, míg a' seb hússal ki nem telik és rajta új bőr nem származik. A' hol a' sebből a' hússzümölcsök igen ki nőnek, vagy, úgy szólván, vad hús emelkedik fel, ott ezt egy kevéssé folyúl be lehet kenni kék gáliczkővel. A' nagyobb sebeket, kivált az ábrázaton, a' hol rút ripacsokat hagynak magok után, vagy más fontosabb és veszedelmesebb részeken, mindég seborvostól kell gyógyíttatni, hogy belőlök valami veszély vagy éktelenség ne származzék.

5) A' sok fekvéstől származó bőrfekélyek, kipállások.

A' nehéz Betegekre nézve valóban nem csekély baj, ha gyakorta mozdulhatlanúl addig kénytelenek egy helyen fekünni, míg osztán a' nyomás miatt a' bőrök kipállik, kifekélyesedik. Ez pedig legkönnyebben történik 's néhány hetek múlva; ha a' test már igen elsoványodott, és a' Beteg a' kiálló csonton fekszik. Illyenkor a' nyomott rész megvörösedik, fáj, kipállik és megkezd evesedni, ha a' Beteg más oldalra nem fordulhat. Minthogy pedig a' nehéz Betegek többnyire hanyatt fekszenek, és ezen helyzetben legtovább maradhatnak, azért leginkább a' keresztcsont' tájékán, a' hol ez a' csont a' véghurkán folyúl tapintatható, szokott a' bőr legtöbbször kipállani 's fekélyesedni. Ezt akadályoztatni, ha a' Beteg alá jó idején özbört terítünk. Ha a' feltörődött részek fájnak és kisebesedtek, akkor a' Beteg alá kitömött perezványkos tétetik; úgy hogy a'

fájós rész ennek üregében szabadon legyen. De mivel ezen a' vánkoson való fekvés is bajos, azért iparkodni kell a' beteges részt minél előbb meggyógyítani, hogy a' Beteg másként fekhessék, a' mit az orvos visz végbe.

Továbbá ügyelni kell a' legnagyobb tisztaságra, és hogy az ágylepedő a' Beteg alatt igen ránczos ne legyen, valamint a' fehérruha változtatásra is mihelyest mocsos és teli van izzadtsággal.

6) Holttetem.

Ez, egy kis daganat a' kéznek izhajlásainál, melly ide 's tova mozgathatnak, és nem fáj. Ez egy tömlő-daganat (*Balggeschwulst*) az idegeken és kötőkön, és legtöbbször külső erőszaktól, p. o. ütéstől, taszítástól, eséstől, feszítéstől, ée. származik. A' holttetem' nagysága és formája különbözik, hol igen kicsiny, hol egy diónyi, hol igen csúcsos, hol igen lapos, hol kerek, hol tojásdad, 's a' t. Mennél régiebbek, annál nehezebb őket elhárítani. A' köznépnél szokott gyógyítás már többször fogatos volt. Tudniillik reggel az ember a' daganatot a' nyálával döröli, előbb mint még valamit evett vagy ivott volna, azután egy darab pénzt vagy lapított óngolyóbist köt rá, de hogy ennek olyannak kelljen lenni, mellyel már vadat lőttek, az csupa babona, mert akármeddig őn is teheti. Az ilyenkor használtatni szokott kőolaj, vagy az úgynevezett *Emplastrum de ammoniaco*; sem megvetni való. De óvok mindenkit, hogy az erőszakos szerekkel ne vakmerősködjék, mert erre könnyen az izhajlás' merevedése következhetik, 's már következett is. Illyen a' holttetemre ható erőszakos nyomás, vagy erős többszöri ütés fakalapáccsal, ambár néha ennek is jó vége lett.

A' holttetemnek sympathiai orvosoltatása csak nevetésre méltó, és kétségkívül azért van még valami te-

kintetben, mivel a' holttetem legtöbbnyire magától elmulik, és ekkor a' nem orvos ezt a' maga nevetséges balgatagságának tulajdonítja.

7) Zuzódások, törődések.

Ezek mindég a' tompa testekkel való ütésre, taszításra vagy nyomásra következnek. A' történt zuzódás után a' beteg rész minden erejét elveszti; reszket, feldagad, meggyúlad és a' nedvek benne megdugúlnak. Az igen nagy zuzódásokkal szétszakadások és vérkiömlések, sőt csonttörések is járnak együtt.

A' csekély zuzódások olly szerekekkel való külső élés által gyógyíttatnak, a' mellyek egyszer'smind erősítők 's öszvehuzók; millyen: a' hideg víz, bor, égettbor, eczet, az illatos füveknek főttvize, ée. Egyszer'smind a' zuzódott rész be is köttetik, úgy hogy az előbbi formáját visszanyerje, ha talán laposra nyomatott. Ha a' Beteg bővérű és a' zuzódás fontos; akkor, hogy a' veszedelmes nagyobb gyulladás megelőztessék, orvos tanácsából eret kell vágni, de ha a' zuzódás kisebb, akkor elég néhány pióczát feltenni ahoz közel.

A' vérkiömlést ollyan borogatások által kell elhárítani, mellyek a' kiömlött nedvességek' felszívódását előmozdítják, p. o. illyen: a' szalamiasóval vegyített eczetes víz. De ha, igen sok vér ömlött a' bőr alá, akkor ezt fel nem lehet szivatni, hanem idegen metszést kell csinálni, mellyen a' kiömlött nedvesség kifolyhasson, mert másként a' genyedés iszonyú romlásokat, nagy fájdalmakat, sőt a' zuzódott résznek elvesztését is okozhatná. A' nagy zuzódásoknál, és kivált ott, a' hol csontok sértődtek meg, seborvosért kell küldeni, hogy nagyobb veszedelemne következék; mert a' fontosabb zuzódások a' legveszedelmesebb bajokhoz tartoznak.

8) Elfagyott tagok.

Az elfagyott részeket abból ismérni meg, hogy igen feldagadnak, megvörösödnek, sőt meg is szederjesednek. Elejénte viszketnek, utóbb égetni kezdenek, egészen megmerevednek és minden munkára alkalmatlanok. Legnagyobb a' fájdalom, ha az elfagyott tagok kifakadnak, felrepedeznek, megfekélyesednek, és rút genyedséget bocsátanak. Ha a' meggyúladt részzel elejénte nem gondoltak, meg is üszögösödhetik, és ekkor az egész tagot szükséges levenni. Az üszögöt megismérhetni abból, hogy az elfagyás' helyén hólyagok támadnak, millyeneket az égés okoz, vagy ha a' beteg rész érzetlenné lészen és rothadni kezd.

Azon részei a' testnek, mellyek a' szívtől legtávolabb esnek és kevés melegséggel bírnak, legkönnyebben elfagynak, és legtöbbször, mint: a' kezek, lábak, orr, fülek. Tavaszkor az elfagyás következései elmúlnak, de a' jövő télen ismét előszoktak jönni, ha a' Betegnek elfagyott tagjaira a' hideg hat, kivált ha hidegről hirtelen melegre és viszontag talál menni, a' mi az üszög származásának is leginkább kedvez.

Az orvosláskor legfőképpen arra kell figyelmezní, hogy a' gyúladás eloszolják és a' vér szabad forgása visszaállíttassék. A' Beteg tehát se igen hideg se igen meleg levegőben ne tartózkodják, és az elfagyott részeket dörögölje hóval. Ha az elfagyott tag, a' fagy belőle kihuzatván, jobban érez és mozoghat, akkor azt erősíteni kell, a' mi égettbor, köolaj és hasonló szerek által történik, de e' mellett a' Beteg mindég mértékletes levegőben legyen. Némelylek az elfagyott tagokra nézve a' kénkö' gőzzét is ajánlják, mások a' fagyott tagot savanyú káposzta levéllel, vagy reszelt krumplival ajánlják éjjelenként beborítatni.

Ha az elfagyott tagok kifakadnak és megevesednek, köttessenek be gyenge olajos szerekkel, p. o. viasz vagy tojásolajjal, és ha az evesedés nagy, peruviai balzsammal, vagy ha ez igen erős volna, emplastrum saturnival; a' myrrhaolajat is dicsérik némellyek. Vagyon egy háziszser is: tudnillik a' megreszelt fehér répa' levét írósvajjal vagy lenolajjal addig kell kavargatva főzni, míg írrá nem sűrűdik, és evvel kötni be az elfagyott részt.

Az elfagyott rész begyógyulván, a' jövő télen azzal előzhetni meg a' bajat, hogy az ember az első hideg napokon a' fagyos helyeket kőolajjal vagy terpentinelajjal keni be, és kötözi egy darab ideig. Tanácsos télen által bőrkesztyűket is viselni az elfagyott kezeken.

6) Körömméreg.

E' baj kezdődik valamelly igen kopogó fájdalommal az ujnak végső izzében, mintha valami féreg rágná belől, és innét látszik a' féreg (Wurm) német nevezet is eredni. Többnyire daganat is van jelen, de soha se nagy. Az ujbán lévő fájdalom utóbb elhat a' kar' belső felén föl egész a' vállig, a' mikor a' Betegek a' jajgatástól nem tartóztathatják magokat, és egy óraperczig sem alhatnak. Sőt az érzékeny személyek néha ájulásokba, inrángatódzásokba is esnek. De nem csak fájdalmas, hanem veszedelmes is ez a' nyavalya. — A' szenvedő részekre nézve különbözik a' fájdalom nagysága. Ha a' baj a' bőr alatt való zsirban vagy a' köröm körül üt sátort, akkor a' legkisebb fájással jár; nagyobb a' fájdalom, ha a' csonthártya, és rettenetes, ha az inüvely (Fleischheide) szenved. A' körömmérget legtöbbnyire a' vérnek dugulásai okozzák az uj' hegyiben vagy végén, innét azon gyulladás, mellyre a' forróságból és erősen kopogó érverésből kiki könnyen ráismérhet.

Ez a' baj mindég külső okoktól származik, a' hidegség' s melegség' hirtelen változásától, a' körömház' felszálkázásától az erős lúg miatt, a' zuzódásoktól, égésektől és a' körömnek igen mélyen esett lemetzésétől.

Mindjárt kezdetben, mihelyt a' baj észrevétetik, a' dugúlt vért és a' gyúladást kell, eloszlatni igyekezni, ámbár ez ritkán sül el. Az erre ajánlott szerek nagyon egyszerűek: az ujat t. i. órákig meleg vízben meleg téjben, melybe foghagymát főztek kell tartani, vagy ezekbe mártott ruhácskával borogatni. Ha a' fájdalom erősebbé és a' kopogás éreztethetőbbé lesz, akkor az orvos rendeléséből tüstént 4 vagy 6 pióczát tegyenek a' fájós helyre és egy óráig hagyják vérzeni. Ha hideglelés járul hozzá, akkor már ez jele, hogy az eloszlatásból semmi se lesz, és genyedés következik. Illyenkor a' megérett tályogot (abscessus) mindég fel szükséges vágni, hogy a' geny kifoljon. De hogy a' felmetzés fájdalmatlanabb lehessen, a' tályogot lágyító borításokkal érleltethetni, a' ruha késedelmeskedő genyedést a' vinyege hamujából készült lúg leghatalmasabban elősegíti, és a' szörnyű fájdalmakat oltja. A' felnyitás különbözőképpen történik, a' mint az evesség a' bőr vagy köröm alatt gyűl meg.

A' borogatásra jó a' zabkásapép is, de a' mellyet, mihelyest meghűl, ismét melegen kell feltenni; vagy az egész iz flastrommal köttetik be, és pedig erre legjobb az emplastrum diachylum cum gummatibus. Ha az evesség a' bőr alatt gyűl meg valahol, akkor a' felnyitás könnyű, mert csak egy kis metszést kell csinálni, és azonnal kiömlik a' csunyaság. Nehezebb a' felnyitás, ha az evesség a' köröm alá vagy mellé vette magát, melly ekkor mindég le szokott esni. Itt vagy a' körömből vágatik el egy darabocská, vagy valamelly hegyes kés a' köröm alá szuratik. E' meglévén, a' genyet lassan ki kell nyomogatni, és osztán

mészvizzel bekötni, melyre nem sokára begyógyúl. Ezt a' felnyitást soha sem kell elmulatni, mert más-ként néha az egész kar veszedelembé eshetik. Mivel pedig ez a' baj nem csak igen veszedelmes, hanem fö-lötte fájdalmas is, azért mindég seborvosra volna jó azt bízni, mert ennek tudni kell a' legjobb időt 's he-lyet, mikor 's hol nyitathatik fel az új legkönnyeb-ben és legkisebb fájdalommal.

10) Köröm' nyavalyái.

Igen fájdalmas állapot, ha a' köröm, kivált a' lá-bakon, a' hol ez igen gyakran megesik, a' husba nő. Ez többnyire az olyan személyeknél tapasztaltatik, a' kik igen szűk lábbelieket hordoznak, és így lábujjai-kat szoros helyre kényszerítik. — Ezen bajat úgy előz-hetni meg, ha tágabb lábbeliket huzunk fel, lábain-kat gyakortább meleg vízbe tesszük, melyben a' kör-mök meglágyuljanak, a' mikor ezeket valamely szon-dával felemeljük és a' széleikből egy keveset elvágunk. Ez meglévén, néhány szál tépés tétetik a' köröm és a' hús közé, előbb égettborba mártván azt; de így több napokig kell cselekedni, melyre nem sokára a' fájdal-mak is elmúlnak. Ha a' köröm a' husba vágódott, ak-kor holmi vadhús is nő ki. Ezt egy kevés kék galicz-kővel vagy égetett timsóval kell érinteni, és a' sebet, * mészvizzel bekötni, a' mitől az hamar meggyógyúl. De mivel a' hol a' köröm be volt nőve, ez ismét kön-nyen megeshetik, azért ott a' körmöt hasznos néha néha megnyirbálni.

Ha a' körömméreg, vagy zuzódás és akármely ok miatt a' köröm leesett, és az újabbat csak magára hagy-juk nőni, akkor ez gyakran elgörbül és éktelenedik. Ennek elkerülhetésére, az elesett köröm' helyére fehér viasz tétetik, melly alatt osztán az új köröm szépen fog nevekedni.

Egy harmadik körömnyavalya a' szükségtelen tisztogatástól származik; t. i. a' szüntelenvaló kefélés vagy vakargatás miatt. A' körmök feldagadnak, megvastagodnak, és a' hústól eltávoznak, úgy hogy mindenütt akadékoskodnak, kivált ha finomabb munkához akar valaki fogni. A' körmöknek ezen nyavalyájok ellen alig tehetni valamit, és azért, hogy a' körmök szépen nőhessenek, öt, hat esztendeig magokra hagyattassanak, így majd ismét természetesekké lesznek.

11) Hajkihullás, hajkimenés.

Csaknem mindnyájoknál, a' kiknek a' hajok még ifjúságokban kihull, nem okozhatni egyebet, mint a' fejnek 's ábrázatnak mindjárt a' felébredés után való reggeli mosatását, midőn az egész test még gőzölög, a' mint ezt néhol és némellyek cselekedni szokták, a' mit semmiképpen nem hagyhatni helybe. Ezen ártalmas szokást tehát kerülni kell. Azonkívül lehet a' haját jó pomádékkal is kengetni, és a' sarjadzó hajszálak' növést elősegíteni. A' szőke haj, a' mint a' tapasztalás bizonyítja, legkönnyebben kihull, ellenben a' csupa fekete nem. Továbbá a' lenyírés által is, ha gyakran történik, a' hajnövés előmozdítatik. A' fehérszemélyek, a' kik hosszú haját viselnek, messék el hajok' végét gyakrabban és kenjék pomádéval, mert a' sok vízzel mosás a' hajnövést háborgatja. A' hajszálak t. i. ez által kiszáradnak, természetes zsírosságokat elvesztik, a' végeiken széthasadnak, és mint a' nyomorék plánta elaszna, 's gyökerestől kihullnak. Ezt a' hajszálvégnek elnyirbálása által gátolhatni meg. Pomádé képpen ajánlhatom a' következőt: Végy jól kiolvasztott marhávalót a' Patikából, ebből két latot keverj össze husz gránnyi hidegen készült Chinaextractummal, és tégy hozzá némelly jóillatú olajokat, p. o. szegfü-

olajat; és élj vele hetenként legalább néhányszor, a midőn azt erősen a' hajra kell kenni szinte a' bőrig.

12) Tetvek.

A' tetvesség, ez a' gyermekek' nyomorultságoknak egyedülvaló gyakortábbi oka, ered a' tisztátalanságból, és csak ritkán függ nagy mértékben a' test' megromlott nedveitől, a' mint ezt a' tetükórság is bizonyítja, melly a' feslett életmódnak következése, 's mellyben a' tetvek minden felfakadó fekélyekben nyüzsgöni láttatnak, és ki sem írtathatnak semmi által is, hanem a' Betegét irgalmatlanul elemésztik.

Legjobb szer az efféle rút férgek pusztítására a' tisztaság, kivált a' gyermekeknél, a' kiket legtöbbször 's csaknem egyedül tapasztalunk azokkal bajlódni. A' gyermekek' fejét tehát gyakorta kell fésűlni, kefélni és hajokat eczettel megnedvesíteni, mellytől kivált a' serkék elvesznek.

Igen jó kenőcs ez is: Végy két lat disznózsirt, egy lat öszvetört petrezselyemmagot, keverd össze 's adj hozzá hat vagy nyolcz csepp levendula és anisolajat. E kenőccsel: kenetessenek be azok a' részek, a' hol a' tetvek legszamosabbak. — *Vagy*: Végy egy lat szabadillamag-port, négy lat fris disznózsirt, és húsgrán olaszköménymagot; és öszvekevervén, élj vele mint az előbbivel. Vörös és foghagymával is megkenhetni a' haját, vagy kifacsart leveikből néhány cseppel, a' mit a' tetvek nem szenvedhetnek.

Ezek a' szerek elég bizonyos foganatúak, kivált ha a' gyermek' süvegének vagy kalapjának béliését néhány csepp levendulaolajjal megnedvessítjük. Ellenben a' kénesező szerektől és tetvkenőcsöktől őrizkedni lehet.

XVI.

KÜLÖN RÉSZEK' NYAVALYÁJI.

1) Sérhés, sérvés;—tökösség.

A' sérvések külömbfélék, mellyek a' testnek azon tájékáról, a' hol megjelennek, szoktak neveztetni. Ollyan puha, hirtelenül támadó, rugós, fájdalomtalan daganatok, mellyekben egy darab hár, vagy bél hurka vagy más hasbeli részeknek legalább egy darabja van. Hogy az illy daganat valóságos sérvés, megismérni abból, hogy a' vizerányos hanyatt fekvéskor és a' kézzel nyomáskor megkisebbedik, vagy egészen is elenyézik, a' köhögés, lehellet' visszatartása alatt, álláskor és jóllakás után ellenben megnagyobbul és feszül. Ezen daganat' színe a' többi bőrétől nem különbözik, és mindentéle hasbéli bajokat, korrogást, kolikát, szorulást, émelygést, okádást, ée. okoz. A' köldök' taján, vagy a' köldökön kitolódott sérvések neveztetnek köldöksérvéseknek; a' hasnak egyéb részein hassérvéseknek; az ágyékokban, ágyéksérvéseknek, és a' tökzacskóban leereszkedettek, tökzacskósérvéseknek, vagy tökösségnek. Ha az illyen sérvésben se hár se hurka darab nincs, hanem az csak valamelly más okból származott puha daganat, akkor ez fattyúsérvésnek mondatik, és innen e' nevezetek is: szeles, puffadt sérvés, husos sérvés, vizes, véres sérültség, ée.

Minden sérhés munkamívi okból származik, azért a' sérhültek semmi igen megerőltető testi foglalatosságba ne avatkozzanak. Ettől még azok is tartóztassák magokat, a' kiknek szülejik és Elejik sérvésben szenvedtek, mert ezekről gyakran a' maradékra is átszáll a' sérvésre való hajlandóság. A' diatára nézve a' sérhültek őrizték magokat a' nehezen emészthető és puffasztó eledelektől.

De ha már a' sérvés jelen van, és az életét valaki nem akarja veszedelembe hozni, az nyuljon olly eszközökhöz, melyek a' sérvés' nagyon kitolódását akadályozzák, értem a' seréskötőket, vagy a' köldök és hassérvések ellen a' haskötőket. Ha ez elmulasztatik, a' sérvés könnyen beszorúlhat; az az, a' sérvés' nyílásán nagyobb béldarabok nyomódnak által, melyeket a' könnyen támadható gyulladás és feldagadáskor vissza nem tolhatni többé. Ha ilyenkor mindjárt kezdetben az operatio abban hagyatik, akkor makacs hasdugulás, és mivel a' bélben lévő emésztet a' beszorúlt helyen tovább nem mehet, még ganéjokadás, gyulladás, üszög is származik, és az elkerülhetetlen halál.

Csupán a' sérvések' veszedelmességét akarám előterjeszteni, mert mivel itt a' sebervosi és mechanikai segedelemnek az orvosival kell egybekapcsolatva lennie, a' nem orvos maga magát sehogy' sem szabadíthatja meg a' sérvéstől. — Az újszülött gyermekeknél gyakran előforduló és nem veszedelmes köldöksérvésekről utóbb fogok szólni, ha t. i. a' gyermeknyavalyákról lesz a' beszéd.

2) Ficzamosodások, Czibaklások.

E' két nevezetek egy 's ugyanazon bajnak különböző grádicsára mutatnak. Ha t. i. valamely csont egészen kicsúszott a' vágójából, akkor ezt nevezzük ficzamosodásnak (kimenülésnek); ellenben, ha a' csont nem egészen ment ki az izgödörből, mivel' ezt a' körüllevő izmok gátolják, akkor ez czibaklásnak mondatik. Mind a' ficzamlások mind a' czibaklások leg többnyire külső okoktól származnak, eséstől, taszítástól, ütéstől, és csak igen ritkán magoktól, az az, minden szembe-tűnő erőszaktételtől valamely hirtelen mozduláskor, a' dobás vagy hagyítás, fordulás, tánczolás közben 's a' t. A' ficzamlások' gyógyítására mindég seborvos

kívántatik, mert a' legszükségesbet, t. i. a' helyretételt, más nem érti. Hogy ficzomodás van jelen, megismerhetni abból, hogy a' Beteg a' kificzamodott részt nem mozdíthatja, valamint az izhajlás' megváltozott formájából és az egész tagnak rövidebbségéből is. A' kimarúlt tagnak helyretétele után a' kötözés legszükségesebb, melly a' tagot a' maga kellő fekvésében is erősen tartsa. Ha gyúladás vagy daganat volna jelen, akkor a' seborvos pióczákat fog felrakni (de a' mi ritkán akad elő) és meleg borral való borogatást, kámforspiritussal, hangya spiritussal mosást elővenni's a' t.

A' csupa czibaklásoknál, a' hol az izhajlás' kötőji csak kinyúltak, a' nélkül hogy a' csukló szét ment volna, a' helyretétel nem szükséges, egyébaránt a' gyógyítás itt is ugyanaz. A' gyúladás orvosi rendelést kíván, azon közben pedig ime' vegyítéssel való borogatás jó. Végy egy lat szalamiát, azután eczetet és vizet, mindenikből négy vagy hat latot, keverd össze, márts bele vászondarabot és borítsd a' fájós részre. Elmúlván a' gyúladás és vörösség, jól feszesen be kell a' csuklót kötözgetni, hogy a' kötők megerősödhesseken ismét. Ezen czibaklásokhoz, mellyek elég gyakran történnek, tartozik az ujaknak hátraszeglésök is, mellyek gyakorta sokáig mozdíthatatlanokká lésznek. — A' gyúulás után is sokáig kell a' meggyengült részt az erősebb mozgástól őrizni.

3) Daganatok.

A' daganatok olly különbözők és számosak, hogy rólok általjában igen keveset mondhatni, a' mi mindnyájokra illenék. Hogy megértődhessünk, szükséges azokat belsőkre és külsőkre felosztani; a' belsőkhöz tartozik a' verőér daganat, izek' taplós daganatja, fejkórság, 's a' t. Ezek mindnyájan belső orvoslást kívánnak és, ide nem tartozván, itt kihagyatnak. Más

daganatok, p. o. aranyér daganatok, lábdaganat, egyes tömlődaganatok, és véraláömlések, a' külsőkhöz számláltatnak. Az aranyérdaganatok ellen ugyan kell szerrekkel élni, úgymint, a' mellyeket az aranyérnél ajánlottunk, de ezáltal azoknak a' daganatai el nem múlnak, a' mellyek gyakran seborvosi segedelmet várnak. A' dagadt lábak, mellyeket gyakran a' betűszedőknél, könyvnyomtatóknál, és más olyan személyeknél láttunk, a' kik szüntelenül állva dolgoznak, és azoknál, a' kik valamelly súlyos; és sokáig tartott betegség után az ágyat igen hamar el hagyták, nyugvást kívánnak, lábuknak vizerányos fekvését és borostyánkővel, mas-tixval, fenyőmaggal vagy közönséges füstölőporokkal befüstöltött flanállal való betakartatást. — A' tömlős daganatok (Balgschwellste), mellyek idő' jártával mindég nagyobbodnak, jöllehet gyakran esztendőig is egyenlően maradnak, nem olly könnyen aszlanak el, és ha a' Beteg meg akar tőlök válni; vagy ollyan helyen vagynak, a' hol más részek általók szeuvednek, p. o. a' szem körül 's a' t. akkor késsel kell őket kiirtani. — A' véraláömléseket megismérhetni azoknak hol kékes, hol sárgalló színökből. Ezek' nevedésének akadályoztatására, a' vérelfutotta rész hóba vagy hideg vízbe dugatik, és azután gyakrabban égettborral és eczettel mosatik.

4) Fekélyek.

Fekélynek mondatik azon nyílt evesedő sérelem, melly a' sebek' rossz gyógyíttatása után vagy más okokból származnak, p. o. a' csontfene, köszvény, görvély, súly, bőrnnyavalyák, vagy venusi baj miatt. Tisztátalan és rothadt fekélyek azok, a' mellyekben a' bennök lévő husos részek puhák' fehérlők vagy feketéllők és dögleletes büzüek; a' bennök lévő rútságnak nincs olly sárgás színe, mint a' jó evessésnek, hanem zöldes,

feketés, barna annál sokkal higak, nyúlós és gyakorta hasonló a' felerészített enyvhez. — Folyó sebeknek mondatnak azon fekélyek, melyekből folyvást bő nedveség ömlik ki. Kirágó fekélyek pedig azok, a' melyek mindég tovább rágják magokat.

A' fekélyek' gyógyítása leginkább attól függ, hogy az okaik távoztassanak el legelőször. Ha tehát a' fekély franczús eredetű, a' mit annak szalonvás voltából, lapos széleiből, melyek vöröses vagy kékes színűk, és valamelly saját szagából ismérhetni meg, akkor előbb a' franczút kell belső szerekkal megorvosolni, hogy a' fekély begyógyúlhasson, és azért ezen veszedelmes nyavalyát mindég orvosra kell bízni. —

Mit kelljen a' csontfenénél cselekedni, már előbb mondtuk. — A' görvélyes fekélyt elárúlják a' mindég dagadt mirigyek, fájós könyező szemek, nagy poczok, sáppadt ábrázat, ée.; ezek minden külső segítség nélkül magoktól felfakadnak; gyakran sokáig folynak, de végre magoktól ismét begyógyúlnak, ha a' görvélyes nyavalya elháríttathatott, mellyről utóbb szóllunk. — A' sülyös fekélyeket az együtt jelenlévő sülyről, sötétes, taplós könnyen vérző foghúsról, rossz fogakról és bűdös lehelletéről ismérhetni meg. Itt a' húseledeteket a' Beteg kerülje és éljen zöldségekkel, különösen a' süly ellen valókkal; l. a' Bèvezetést.

Általában a' fekélyek' gyógyításakor ezekre kell vigyázni: Minden fekély mennél tisztábban tartassék, és napjában többször beköttesék. — A' beteg rész nyugvást kíván. — A' füstölt, sós, hevítő, zsíros, savanyú és csipős ételek távoztassanak el, és könnyű tápláló diéta tartassék. A' levegő legyen tiszta és egészséges, a' lakhely száraz és a' levegőfolyástól mentt. — A' fekélyek egyébiránt az orvosok' és seborvosok' keze alá tartoznak, mert ők tudják azoknak belső okait legjobban elhárítani.

5) Csősfekélyek.

A' csősfekélyek hosszú többnyire szűk üregeket csinálnak, tulajdon nyílások vagyon, folyvást evet bocsátanak, és magoktól soha nem gyógyúlnak be. Mivel gyógyítások csupán seborvosi, és szinte mindig operáció, az az, a' csőnek felhasíttatása által vagy ellennyitással men véghez, azért leginkább itt csak azoknak megelőzéséről szólhatunk. A' csősfekélyek' származására olly időknek (abscessus) késő felnyitások szokott alkalmat nyitani, a' mellyek a' bőr alatt hol folyebb hol mélyebben támadnak; és annak gyakorta a' félékeny Betegek magok az oka. A' csősfekélyek néha fölöttébb utálatosak, mint p. o. nyál és könycsősfekélyek az ábrázaton, néha igen kíznók, mint a' végðurka csősfekély, és végre halálosak is, mint némellykor az izhajlásbeli csősfekélyek, mellyekre mindig az izhajlás' merevedése következik, és általok annyi nedvesség veszelődik el, hogy a' Betegnek el kell miatta sorvadni.

6) Sebek.

Sokaknál a' nagyobb sebek több izben csupán onnét erednek, mivel a' bőrnek legcsekélyebb sérelmeit helytelenül gyógyították. A' kisebb vágások, metszések hamar és önként begyógyúlnak, és ezeknél csak arra kell vigyázni hogy semmi tisztátalanság a' sebbe ne jöjjön, a' mire egy kis szelet angolyflastrom elégséges. Ha a' vágás nagyobb, úgy hogy a' seb' szélei szorosan össze nem állanak, hanem egymástól elválnak, akkor ezeket ragasztó flastromos keskeny vászony szeletekkel húzhatni egymáshoz. — A' husba hatott üveget vagy más éles, hegyes testeket előbb ki kell a' sebből venni, hogy meggyógyúlhasson; ha a' sebes rész meleg szappanos vízbe tétetik, az idegen test könnyebben kijő. A' hol nevezetes véredények sértődtek meg, úgy hogy

a' vérzést hideg vízzel el nem állíthatni, ott seborvos-ért küldjenek, a' mit minden izhajlásbeli sértődéseknel is kell cselekedni, mert ott a' csekélynek látszó seb is gyakorta igen fontos. — Az igen vérző sebnél, hogy a' seborvos' eljöttéig a' megsértetett igen sok vért ne veszítsen, a' seb körül lévő ereket addig kell nyomogatni, míg a' vérzőér a' nyomás alá nem esik, a' mikor a' vér azonnal eláll. Ha az erősen vérző erek csupán bőrbeli edények, akkor a' nyomás haszontalan, hanem a' sebre egy eczetbe mártott spongyiát kell nyomni. Ha a' metszelt vagy vágott sebek igen nagyok, akkor azokat öszve kell varni, mert csak így siettetik a' gyógyulás, és előztetnek meg a' rút sebhelyek. — Ha valamely sebnél egy darab bőr vagy hus is hibázik, akkor arra ne tétessék angoly flastrom, mert a' seb tőle megrosszabbodnék, hanem a' bőr' hibáztakor, ónceratum, a' hus' elveszatekor pedig ruhatépés, hogy az evesedés által az elveszett rész kipótolódjék. Ha a' seb rossz látszatú dagadt részeken vagyon, későn heged be, és igen vékony vagy rossz színű evességet bocsát, akkor seborvost kell hivatni, mert ez gátolhatja meg legjobban a' sebhez ütközhető üszögöt vagy más rossz következésért, a' melly talán egy egész tagnak elvesztésébe kerülhetne.

7) Tagzsibbadás.

Tulajdonképpen a' tagzsibbadást nyavalyának nem tekinthetni, mivel az csak valamely főinra lett nyomásnak a' következése, p. o. a' test' rosszúl fektekor különösen pedig a' lábak' egymásra tételekor. Áll valamely bizsergő érzésből, melly a' zsibbadt tagnak használtatásakor a' bőrben ezernyi szurásokká változik, kivált a' talpakban a' felálláskor. A' ki a' lábait egymásra nem veti, könyökére nem dől, vagy testét más alkalmatlan helyzetbe nem teszi, arra tagzsibbadás

nem jó; — de ha már jelen van, akkor a' szurások ellenére is a' bőrt erősen kell dürsölni, és azonnal elmúlik; egyébiránt kevés perczek után magától is elenyészik.

8) Dagadt lábak.

A' lábak' azon daganatjáról, mely a' sok állásból és a' súlyos nyavalyák után való légyszárdagságból ered, már a' daganatoknál szóllottunk; a' meggátolt lábizzadáástól származóóról nincs mit mondanom, mint, hogy a' lábak' izzadását ismét igyekezni kelljen előhozni, a' mint a' következő szakaszban taníttatni fog; és a' viselés asszonyok' dagadt lábaikról utóbb az asszonyok' nyavalyájánál különösen fogunk emlékezni; azért itt csak kevés mondani való lesz róla.

Ha a' dagadt lábakon orbáncz támad, akkörtöbbsnyire üszöggel és erre következő halállal végződik. Az Asszúrkórságosoknál és sorvadóknál megjelenő lábdaganat is halált jövendöl. Ártatlan pedig a' sok gyalog utazás miatt és szorító lábbeliktől származó lábdaganat. Minden előbb említett esetekben nincs jobb, mint a' lábakat hosszú gyapjukötőkkel betekergetni a' lábujaktól fogva a' daganat' végéig. Az utolsó esetben pedig elég nyugodni, vagy legfölyebb a' lábakat égettborral mosogatni.

9) Meggátolt lábizzadás.

Magára nézve a' lábak' izzadásának meggátolódása ugyan semmi nyavalya, de igen kellemetlen, fájdalmas sőt életvesztő bajokra is szolgáltathat okot, melyeket el nem háríthatni, ha csak a' lábak' izzadása meg nem indíttatik. Meggátoltatik a' lábak' izzadása és elnyomattatik, a' hideg mosás, meghűtés és hideg lábfördők által, visszaállíttatik pedig az ellenkező módon,

t. i. gyapju lábtakarók, szőrtalpak, melegített kövek és meleg lábfördők által, melyeknek hathatóságát sóval, hamuval vagy mustárral öregbíthetni. De néha minden arra fordított igyekezet mellett sem lehet a' lábakat megizzasztani, sőt ha a' lábak gőzölgésbe hozatnak is, az elnyomott lábizzadástól származott nyavalya előbb el nem múlik, míg a' visszaállított lábizzadtság szaga a' régiével nem egyez, a' mire gyakran minden szerekkel sem mehetni.

10) Izhajlásbéli taplósság, taplós daganat.

Az izhajlásbéli taplósság egy fájdalmas fehér daganat a' térdhajlásban, mely hol a' csontokon, hol az izhajlásbéli kötőkön támad a' bőr színe változatlanul maradván, az ujnnyomásra semmi gödröt nem mutat. A' beteg tag elgyengül, a' térdhajlás mozdíthatlanná lesz, és ha rosszúl gyógyítatik, a' térd megmerevedik, vagy csontfene is származik, és a' láb haszonvehetetlenné lesz. — Okai a' nyomás, ütés vagy esés, kivált a' görvélyre hajlandóknál. Igen gyakran láthatni ezen nyavalyát a' kéményseprőknél is, a' térdek' megterhelése miatt a' kéménysepréskor. E' bajnak gyógyításáról itt semmit se mondhatok, hanem kitkit intek, hogy, ha ezen bajt észre veszi, tüstént orvoshoz folyamodjék, mert ha késik, a' csontok megromolhatnak és a' baj úgy előre halad, hogy többé meggyógyítani lehetetlen, — annál inkább ha rosszúl orvósoltatik.

11) Üszög. (Brand)

Ez a' legszerencsétlenebb kimenetele mind a' belső mind a' külső gyulladásoknak. Megkülömböztetik a' hideg és meleg üszögöt, de a' melyek csak ugyanazon bajnak kisebb vagy nagyobb grádicsát jelentik. A' meleg

űszög (másként: rothasztó v. gutafene) a' kisebb grádics, melly a' hideg űszögöt mindig megelőzi. Midőn valamelly rész meleg űszögbe men által, akkor egyszerre minden fájdalom elmúlik, a' beteg rész sötét pirossá lesz, a' bőr felemelkedik és alatta valamelly csipős nedvesség gyűl össze. Ha ez valamelly külső részen történik, akkor ez néha még megtartathatik; de, ez nem lehetvén hamar, úgy majd hideg űszög vagy tökéletes elromlás következik. Ekkor az űszögös rész elveszti szokott látszatját, elhidegül, megfeketedik, fölötte rossz szagot bocsát 's egy szóval elhal. Ilyenkor A' Betegét csak az 'űszögös tag' elválasztása által menthetni meg. Mikor valamelly belső részhez üt az űszög, akkor már a' meleg űszögre is halál következik.

Legbizonyosabban előzhetni meg az űszögöt a' gyógyadásnak helyes gyógyíttatása által, különösen pedig az orbánczczal való jó bánás által, mert ehez hamar űszög üt a' rossz gyógyításkor. De ha az űszög már jelen van, akkor tüstént orvoshoz kell folyamodni, minekelőtte még a' hideg űszög (másként: fekete fene, űszögfene) következik, másként aztán nincs szabadulás. — Az orvos' érkezéséig tegyék a' beteg részt alkalmas helyzetbe és a' Beteg maradjon csendesen. A' szoba inkább hűves mint meleg légyen, és minden hevítő és nehéz ételek 's italok távoztassanak el.

XVII.

FEJÉRSZEMÉLYEK' NYAVALYÁJI.

1) Havitisztulás' hijánosságai.

A' havi tisztulás nem volna valóban annyi alkalmatlanságokkal összekevertve a' szépnembeli fiatalság-

nál, mint most szokott, és mindég bizonyos rendeséget követne, ha a' mi műveltségünk, diaetái rendtelenségek, a' fehérszemélyek' gondatlansága annak megjelenésekor, 's általjában az igen helytelen akkori magaviselet, mindég újabb háborításoknak okai nem volnának. E' természetes munkálódás' idején a' leány vagy asszony őrizze magát a' meghűléstől, a' savanyú és hevítő étkektől 's italoktól, az elme' felháborodásaitól és igen erőszakos testi mozgásoktól.

Az igen bővér-folyás többnyire a' hevítő italok és étkek, tánczolás vagy más erős testi mozgások, éneklés, nehéz terhet vivés, ée. által okoztatik, ezeket tehát kerülni kell. Addig tartván a' vér' menetele, míg 8 — 12 lat vér tisztúl ki, a' mi 3 vagy 4 napig szokott megessni, azután ismét eláll. — Az igen csekély vér-folyásnak oka többnyire a' savanyú étkektől és italoktól származik, melyektől azért ezen idő alatt őrizkedni kell. — Természet szerint való dolog, hogy a' gyengélkedő, nem vérmes asszonyoktól kevesebb vér menjen el, mint az erős, bővérűektől; de ha a' vér-folyás olly kevés volna, hogy a' személy e' miatt alkalmatlanságot szenvedne, akkor néki a' járkálást, kocsizást és más mértékletes mozgásokat lehet javasolni, melyre a' vér bővebben szokott folyni. Ha ez nem történik, és csak kevés csepp vér takarodik ki, akkor meleg lábfördők ajánltathatnak, melyek után a' lábakra meleg harisnyák huzattassanak, és a' személy, hogy a' lábai sehogy' meg ne hűlhessenek, ágyba fekdjék. A' lábfördőkkel azonban, kivált az asszonyok, vigyázva éljenek, a' kik nem tudják bizonyosan, ha valyon terhesek e; mert ilyenkor minden egészségüket elronthatják. A' vért hajtó szerek, millyen az izzóbor (Gülhwcin), sáfrán és külömbféle essentiák, orvosi rendelés nélkül ne használtassanak, mert könnyen sorvadásra és vízkórságra adnak alkalmat.

Némelly fehérszemélyek görcsökkel is bajlódnak ezen idő alatt, kivált a' kiknek altestökbén dugulások vagynak, és has szorulásra hajlandók. A' dugulások' elháríttatása előtt a' görcsök el nem állanak, akár-mennyi görcs ellenvaló cseppeket vegyen is a' Beteg, azért is orvoshoz kell folyamodni.

A' fontosb rendetlenségeket orvosra, vagy szülészre kell-bizni. Gyakran szüntelenül folyik a' vér, mivel az anyaméh beteg, mellyen természetesen csak a' szülést segítő orvos tud segíteni.

2) Sápasztókórság, sápadtság, fehér-kórság.

E' nyavalyában az érni kezdő leánykák szenvednek, ha a' hávi tisztulások még a' maga rendén nincs. Ábrázatjuk' színe egészen halovány, ajkaik fehérek, szemeik körül kékek, hasok puffadt, dugult, fájdalmas, lehellésök szorongató, szívök dobog, köhögnek, minden tagjaik nehezek, gyakorta szédelgésről panaszkodnak, és néha igen különös, nem enniyaló holmikra vágy ételkívánások. — Ez a' nyavalya leginkább csak gyengélkedő személyekre jó, a' kik a' rossz életmód, egészségtelen szobalevegő, sok ülés, növényi étkekkel való bő élés, meleg italokkal, kivált theával visszaélés által gyomrokat és beleiket 's ezekkel együtt egész emésztő erejüket fölöttébb meggyengítették.

A' magára hagyutott, vagy rosszúl orvosoltatott sápasztókórság könnyen veszedelmes és sokáig tartó nyavalyákká változik, különösen vizkórsággá. Magára nézve nem veszedelmes, de könnyen azzá lesz, ha más nyavalyához kapcsolódik, vagy ollyanná változik.

A' sápadtkórságnak legjobb 's legbátorságosb gyógyítása legnagyobb részént a' jó és illő diaetában áll. A' Betegek a' szabad levegőn sokat mozogjanak, téres szobákban lakjanak, a' hol a' levegő nem olly hamar

romlik meg, úgy nagy szobákban aludjanak is, de ne igen sokáig, mert a' tollas ágy a' sáppadtságának kedvezni látszik. A' diaeta erősítő és tápláló legyen, kivált húsból, tojásból, risből és egyéb nyálkás eledlekből álljon; a' plántaétkek távoztassanak el. Minden ételekben fűszerszám legyen, és a' Beteg igyék sert, bort és kivált püspökitalt (Bischoff) néha néha mértéktelenen. — Azonkívül a' Beteget vidámitani, mulatni szükséges. Ha az emésztés jó és a' személy nem igen gyenge, akkor igyék Pyrmonti vizet, melly a' sápadtkórság ellen leghathatósb szer, ámbár más vizek is ezt tehetik, ha kivált benne vasrészek találtnak. Az ásványos fürdők is hasznosak, de ha a' Betegtől ez ki nem telhetik, éljen füvekkel vagy szaladdal készült fürdőkkel. E' végre vehetni ürmöt, kálmosgyökeret, és mezei köményt, mindenikből két vagy három latot egy fürdőre, mindnyáját egy kevéssé főzven, azután a' leszűrt viz a' fürdőhöz vegyittetik. De a' fürdő igen meleg ne legyen, hanem inkább langyos.

Általjában pedig, a' szerencsétlen szerető vagy másért busongó személyeket fel kell vidámitani, kívánságokat, ha lehet, beteljesíteni, és őket mulatságos utazásra bírni. — Leginkább pedig őrizkedni kell a' kurusolóktól és titkos, mindentgyógyító szerektől.

6) Fehérfolyás.

Két különböző nyavalyák neveztetnek így: az egyik a' buja élet következése és ragados, mellyről itt nem szollok, — a' másik ellenben nem egyéb, valamelly igen bő nyálka elválasztódásnál a' nemirészekben, melly a' legjobb életű fehérszemélyeken is megjelenik, leginkább kevéssel a' havitisztulás előtt 's után. Származik a' nemzőrendszer lankadtságából és annak ki nem elégitő felizgattatásából. Azért a' szerelmes leányok 's jegyeseken többször tapasztaltatik, úgy hogy

gyakran e' miatt igen elsoványodnak , és kivált csecseik elapadnak. E' nyavalya orvosoltatása igen egyszerű. Minden a' mi a' nemirészeket felizgatja , a' bújaságra ingerlő könyvek' olvasása , olyan eledelek , mint a' vaniliás kocsonyák vagy fagylaltak , 'csokoládé , ée. és végre mind az , a' mi a' testnek közönséges erőtlenségét még nagyobbítja , 's' így a' fehérfolyást neveli , p. o. a' mértékletlen théaital szorgalmatosan elmellőztessenek. A' Beteg igyék jó keserű sert , a' szabad levegőn tegyen mértékletes mozgásokat , és éljen gyakorta fürdőkkel és félfürdőkkel. De ezek mindég hűvesek legyenek , mert a' meleg víz a' bajt még nevelné. Naponként egy közönséges vagyis egész fürdőt és egy félvagy ülőfürdőt kell venni , vagy legalább két ülőfürdőt. Elejéntén csak egyszerűk lehetnek , aztán pedig azokhoz erősítő 's valamennyire összehuzó füveket is adhatni. Vehetni t. i. ürmet , kálmosgyökeret és szilfahéjat , mindenikből egy latot , egy ülőfürdőre , és két vagy három latot egy egész ferdőre. Nydron ihatni a' Pyrmonti vizet , 's hasonlókat , igen jó és gyors haszonnal ; és ha lehet erősítő vASFürdőkbe is menni. Ha mindezek a' bajon rövid idő múlva nem segítenek , sőt az még talán megsulyosodik , talán valami kellemetlen szagot bocsát , a' részeket felrágja , és inkább genyedségfélélévé válik , akkor szüléstsegítő orvoshoz kell folyamodni , mert végtére a' fehérfolyás az anyaméhnek elfajulása miatt is támad , vagy ha sokáig tart , más nyavalyákra is ad alkalmat , p. o. megkeményedésekre , melyeket jókor meg kell előzni.

4) Szünádra , nádragörös , asszonyi komorkórság (Hysteria).

A' szünádra sokban hasonlít a' hypochondriához vagy férjfiak' komorkórságához , főképpen abban , hogy ez sem valamelly állandó meghatározott betegség , ha-

nem egy olyan idegbeli nyavalya, a' melly magát ma ezen, holnap ismét más részen nyilatkoztatja ki, 's azért a' Betegek naponként új bajokról panaszkodnak. Ezen okból e' betegséget leírni sem lehet. Leginkább a' korosabb leányok és asszonyok vesződnek vele, a' kik még soha sem, vagy több esztendők óta nem voltak viselősek, ennél fogva az özvegynék és erős asszonyok, a' kiknek gyenge vagy elvénuült férjök vagyon. A' szűnádrás személyek általjában igen gerjedékenyek, és minden környűlállás, akár öröm, akár szomorúság és fájdalom, fölöttébb erőszakosan hat rájuk. Minden időváltozáskor más új alkalmatlanságokról panaszkodnak, és minden szó kellemetlen érzéseket támaszthat náluk. Fejfájás, szédelgés, fülzugás és ájulások bántják leginkább a' szűnádrás személyeket, és megátalkodottság, türehtelenség 's néha rosszaság is uralkodik bennök. Egyébiránt rajtok emésztésbeli bajok, ételnemkivánás, émelygés, hányás, gyomorgörccs, felbőfőzés, puffadás, hasszorulás vagy hasmenés alkalmatlankodnak. Végre a' Betegek gyakran mellgörcsről, füladozásról, sohajtozásról, köhögésről és ásítózásról is panaszkodnak, 's a' t.

Mivel a' szűnádrás személyek naponként új bajokról panaszkodnak, 's tulajdonképpen magok sem tudják, mi bajok, azért az orvosláshoz sem foghatnak magok, hanem orvoshoz szükséges folyamodniok. Legjobb nékik könnyen emésztődő és alkalmas eledel-ekkel élni, vidám társaságokba menni, utazni és a' szabad levegőben sokat mozogni; mert a' szüntelen otthonülés legártalmasabb rájuk nézve. Ezek a' förendszabások a' kö-zönséges magok tartására nézve; a' többit valamelly ügyes és résztvevő orvostól kell várni.

5) Anyaméhgyulladás.

Ezen nyavalya, mellyben a' fájdalmak hasonlók más gyulladásokéihoz, ugyan a' szerint orvosoltatik, mint egyéb gyulladások, p. o. a' gyomorgyulladás felől mondtuk. Ez, mind a' terhés mind a' nem terhés méhgyulladásokra illik. Orvoslását az orvos fogja teljesíteni.

6) A' viselősség vagy terhességkori bajok.

A' viselősséggel gyakorta, kivált a' gyengébb és érzékeny személyeknél, külömbféle bajok járnak, mellyek ellen nem sokat tehetni, de a' mellyek szerencsére csak igen ritkán tartanak az egész viselősség' ideje alatt. Némelly asszonyok igen rossz kedvűek, vagy mindenféle szeszélyűek, és ezeket soha sem kell magokra hagyni, mert aztán mindég buslakodásra hajlandók; hanem őket mulatni és víg társaságokba kell vezetgetni. — Mások ismét külömbféle emésztésbéli alkalmatlanságokról, étel nem kívánsárról, undorgásról, szüntelen felbőfögésről, hányásról, ée. panaszkodnak. Ezeknek igen szoros diaetát kell tartani, egyszerre sokat soha sem enni, és ekkor is csak egészséges könnyen emésztődő elegeleket. — Még mások vérpesgésről, többszöri nagy forróságról, fülcsendülésről, szédelésről, sőt ájulásról is panaszkodnak. Ezeknek az orvos eret fog vágni, mellyre jobban lesznek. Ha hasszorulás is van jelen, akkor jó a' viselősnek tiszta borkővel inni a' vizet gyakran. A' nehéz serek ilyenkor ártalmasok, és helyettiök inkább vékonyító italokat kell választani, névezetesen limonádét. — Az érettebb korokban viselős asszonyok néha igen fájdalmas feszülést vádolnak a' hasokon, a' minek a' nehezebben

nyúló bőr az oka. Azért ezek zsiros holmikkal kenhetik a' hasokat, p. o. zilizkenőccsel, reggel és este egy fél vagy egész kávéskalánnyal a' fájós helyre. A' bekenés után egy darab flanelldarab feddse a' hasra részént, hogy meleget tartson, melly a' bőr terjedését igen segíti, részént hogy a' fehér ruhák el ne mocskolódjának, minthogy nehezen tisztulnának meg.

7) Dagadt lábak.

A' már fölyebb emltett lábdaganat gyakorta vétezik észre a' viselősoken, kivált a' terhesség végén, de az ellen is keveset cselekedhetni, holott a' gyermekágyban három vagy négy nap múlva magától elmúlik. Azonban a' harisnyát soha se kössék igen szorosan. Lábaikat ne hagyják szüntelen lóggani, hanem zsámolyra tegyék az üléskor, és ha a' daganat nagyobb volna, feküdjenek le napjában; mert a' folyvást való ülés a' daganatot neveli, a' mit abból is láthatni, hogy este az legnagyobb, és reggel ismét legkisebb. Hasznos azonkívül a' lábakat melegen is tartani, és télen által az ágyat ott a' hol a' lábak feküsznek, este kimelegíteni. A' gyermekágyban ezen daganat igen hamar és egészen elenyészik, ha az ember a' lábakra fenyőmaggal befüstölt flanelldarabokat tekerget.

8) Vérércsomók (Varices).

A' vérércsomók a' terhesség következése. A' külsőbb vérerek feldagadnak és pedig némelykor annyira, hogy szinte felpukkadnak, a' mi a' szüléskori vigyázatalan erőlködéskor meg is történhetik. Nevezetesen a' szőke és gyengélkedő személyeken láttatnak legtöbbször. Melly veszedelmessé lehessen ezen környülállás a' szülőkre vagy viselősekre nézve, kiki elgondolhatja. E' vérércsomók' orvosoltatása igen egyszerű. Először is a' szoros harisnyakötőket és haskötőket szükséges

eltávoztatni, mert ezek a' véréresomók' származását előmozdítják. Mihelyest valamely viselős személy azokat magán észre veszi, (legelőször és leglátathatóbban a' lábikrák' baloldalán jelennek meg, és lassanként a' lábak' egész belső felén elterjednek a' nemirészekig), azon legyen, hogy meg ne nagyobbodjanak, a' mit a' fűzőharisnyák által vihetni véghez. Erős vászonból egy alkalmas harisnya metszetik ki egy darabban, melly a' láb külső oldalán nyitva, és fűzőlikakkal felkészülve legyen. Ellenben a' harisnya' belső oldala, melly a' feldagadt vérerekre fog jönni, egészen sima és varrás nélkül maradjon. A' fűzőlikak alá is valamely vászon leppendék essék, hogy a' fűzőgaland a' bőrt ne nyomhassa. Ez a' harisnya alúlról fölfelé jó feszesen befűzetik, és éjjel nappal hordoztatik. De a' befűzést olly erősen sem kell ám tenni, hogy a' láb elzsibbadjon. Ezen harisnyára, ha sima és jól van csinálva, más harisnyát is huzhatni, a' nélkül hogy megismerszenék. — Hasonló harisnyát csinálhatni a' láb' felsőbb részére is, ha rajta véréresomók találnak keletkezni. Az első terhességkor ezen baj csak igen ritkán tapasztaltatik, de annál gyakrabban a' későbbi viselős állapotokban, és ilyenkor is leginkább a' szökéknél, a' kiknek igen gyenge és nyulékony bőrök vagyon. — Mit kelljen a' szüléskor cselekedni, kivált ha a' véréresomók a' nemirészeken vétetnek észre, a' hol hasonló készüléteket nem alkalmaztathatni, az a' bábák' gondja, a' kik az efféle esetekre nézve is tulajdon oktatást és útastást vesznek.

9) Idétlen szülés, (elvetelés).

Ez, az asszonyi nemre nézve, legtöbbnyire föltötte szomorú következésű, ha a' viselőség háborgattatik és a' magzat időnek előtte el megy, akárminő okból történjék is. Sőt ez néha életökbe is kerül. Megérdemli

tehát, hogy a' viselőseket mind azokra figyelmesekké tegyük, a' mik az idétlen szülésre okúl szolgálhatnak, és azután azon szereket említsük, mellyek ezen szerencsétlenséget még megakadályozhatják..

Ezen baj függhet külső vagy belső okoktól, az az olyanoktól, mellyek a' testben magában, vagy a' külvilágban vagynak. Ha az anyaméh maga beteg, akkor a' magzatot nehezen tartja ki, és ekkor minden szer fogatlan lesz, ha a' méh általa egészséges állapotba nem tétethetik. Leggyakrabban efféle oka az idétlen szülésnek a' méh' megkeményedései. Azonkívül a' terhesség alatt hánytatót, erős hashajtó szereket bevenni, a' lábakat melegen fürösztgetni, és rajtok eret vágatni, ártalmas, mindezeket tehát kerülni kell. Továbbá őrizkedjék minden viselős személy a' haragtól, ijedéstől és más felháborodásoktól. Ismét a' lábaknak és a' hasnak meghűtése, és a' belekben lévő erős szelek is alkalmatosságul vannak az idétlen szülésre; azért a' lábakat és hasat melegen kell tartani és a' puffasztó étkeket 's italokat kerülni. — Végre a' taszítás, ütés, csés, és igen erőszakos testi mozgások, tánczolás, futás, emelés, terhívés, és könnyen ezen bajt okozhatják. — Midőn a' viselős asszony a' keresztcsontjában húzó érzést, a' has' aljában kitetazó nehézséget és koronkéntyaló fájdalmakat vesz észre, akkor feküdjék ágyba, és kerüljön mindent, a' mi a' vért felpesdíthetné, vagy hevülést okozhatna, és azon legyen, hogy a' teste ismét lecsendesedjék. Azért igyék néhány csésze gyenge székfü virág herbatét, feküdjék csendesen és csináltasson magának Mákból készült mondatejet.

(Ezen orvosság hideg helyre tétessék; nehogy meg-savanyodjék). Ha a' fájdalmak erősebbednek és az idétlen szülés meg nem akadályoztathatik, akkor tüstént orvosért kell küldeni, a' ki azt még talán meggátolhatja. Ez sem lehetvén szülést vagy bábát szükséges

hivatni. Különösen az idétlen szülés után is csendesen maradjon a' Beteg, legalább két hétig, ha nem akar hónapokig, sőt esztendőig is nagy vérfolyásokban utóbb szenvedni és egészségét örökre elrontani.

10) Nehéz szülés.

Kiki könnyen átláthatja, hogy a' szülés nem orvoságok, hanem helyes magatartás által könnyebbíthetetik, és mivel erre a' Bábák gyakorta nem figyelmeznak, azért némelly szükséges rendszabásokról akarok itt emlékezni. A' terhesség' végső napjaiban leginkább tartóztassa magát a' szülendő a' nehéz eledelektől, és a' gyomor' megterheltetésétől, közelegvén a' szülés, az asszony ürítse ki vizelletét és adasson magának klisz-tért. A' szülőszoba csak mértékletes melegű legyen. Elejénte a' szülendő még járkáljon, míg végre ezt az erősebb fájdalmak többé nem engedik; azután feküdjék alkalmas szülőágyra, de őrizkedjék az idő előtt való erőlködéstől, nehogy még a' szülés előtt erejéből kifogyjon. A' nagyon hánykolódás is ártalmas, mert könnyen megszakadhat a' testben valami. Az ülve szülés nem ér semmit, jobb a' fekvés; de igen be se takarja magát a' szülő személy, hogy fölöttébb meg ne izzadjon, 's el ne bágyadjon, se magát erőszakosan ne hányja vesse. A' nyakat sem jó igen kinyújtani, vagy hátra szegni, hanem az állat a' mellhez közel tartani, ha a' szülő golyvát nem akar kapni. A' szülés alatt lehet valami gyenge mezei kömény herbatét inni, a' hajtó és hevítő italokat pedig kerülni kell. Ha a' szülő asszony székre erőltetik, menjen csak szobai árnyékszékre, mert a' külső levegő árthat, és a' gyermeket az erőlködéskor, a' mi nem szabad, könnyen elejtheti.

11) Szüléskori inrángatódzás.

Ha a' szülő a' vajudás alatt inrángatódzásba esik, a' mint néha szokott, akkor ezen baj könnyen halálos is lehet reá nézve, ha tüstént egy szülész nem hivatztatik, a' ki a' szülést végre vigye; mert legtöbbször addig tart az inrángatódzás, és ilyenkor a' szülfájdalmak is mind elállanak, a' midőn osztán nincs szükségesebb, mint a' gyermeket elvenni. A' szülész orvos elérkezte előtt adjanak a' személynek pipitér herbatét, ha az csendesebbé lett, és nyelhet. Ha az inak' rángatódzása folyvást tart, akkor a' nyelés lehetetlen és nem tehetni a' szenvedőre nézve jobbat, mint orvos rendeléséből a' karján eret vágni 's bőven vért eresztetni.

12) Utófájdalmak, szülés után való fájdalmak.

Ha a' szülés igen hamar végződött, vagy a' szülő a' szüléskor igen kifödötven meg talált hűlni, a' mi a' test ilyenkori izzadt állapotjában könnyen megeshetik, akkor a' fájdalmak a' szülés után is még sokáig eltartanak, és az úgy is elgyengült testre nézve igen gyötrelmesek, minthogy a' gyermekágyas személy nem is alhatik. Igazi jótétemény tehát az utófájdalmakat elhárítani. E' végre ajánltatható a' székfűvirág herbaté egy csészével megiva, és a' meghűlt hasra borított meleg ruhák. Ha ez nem elég, akkor más fájdalom enyhítő szert kell készíttetni.

Az elsőben szülőket az utófájdalmak ritkán bántják, de gyakrabban a' többször szülőket. Az igen érzékeny személyek gyakran több napok múlva is érzik ezen utófájdalmakat, de a' most ajánlott szerek vételekor csak a' gyermek' szopásakor, a' mikor aztán valamivel több vér is szokott a' gyermekágyastól elmenni az első napokban.

13) Téjhideglelés.

Ez a' nyavalya nem jó minden gyermekágyas asszonyra, hanem csak azokra, kiknek igen bő tejök vagyon, és pedig a' harmadik, negyedik, vagy ötödik napon a' szülés után, a' midőn a' nedvességek leginkább a' csecsek felé mennek, és a' gyermek annyi tejet ki nem szophatik. A' gyermekágyas személy nyugtalanná lesz, rázóhidegről panaszolkodik, a' melly rendszerint fél vagy egy óráig tart, azután forróság következik, a' melly gyakran több napokig jelen van. A' temlők igen feldagadnak és kemények, úgyhogy néha a' karokat sem mozdíthatni miattok. Továbbá a' Beteg feje fájós, és a' kedve nincs helyén. Az orvoslás igen egyszerű. A' gyermekágyas személy vékony diétára szoríttatik, csupán theával tartatik, és az idétlen szülésnél ajánlott mondatejjel él, melly mákmagvakból készül, továbbá a' nem szükséges tej' a' csecseiből csecsüvegekkel kiszivattatik, mivel csak ennek bősége okozza a' hideglelést. Ezen orvoslásra, és ha azon leszünk, hogy a' gyermekágyasné a' szülés után való ötödik naptól fogva naponként a' székét kiürésíthesse (melly ha nem történik, székfűvirág herbatéval készült klisztér által segítették elő), az előbbi egészséges állapot két, három nap múlva ismét helyre szokott állani. De ha a' gyermekágyas asszony a' hasában érez fájdalmat, akkor tüstént orvosért kell küldeni, mert ha legkissebb gyuladásra való hajlandóság van is jelen, az elhagyott Beteg kevés napok múlva oda lehet.

14) Kisebesült csecsbimbók vagy babugok.

Igen gyakran megesik, kivált a' szőke és az először szülő, vagy szoptató személyeken, hogy a' gyermek' szopásakor rettenetes fájdalmakat érezzenek. Ezekről fél-

vén a' gyermekágyas asszonyok, gyermekeiket nem szoptatják elég szorgalmasan, 's így a' tej megdugul, az emlő meggyúlad, keményedik, evesedik, és félesztendei sőt tovább tartó csecsbeli nyavalya is származik belőle, a' nélkül hogy az emlőben lévő csomókat és dugulásokat egészen el lehetne oszlatni. Ezen sokáig tartó bajnak igen csekély előre vigyázás is elejét veheti. A' magok' gyermekeiket szoptatni akaró asszonyok tudniillik már a' terhességnek negyedik vagy hatodik utolsó heteitől fogva mosogassák babugjaikat rummal vagy erős rozs égettborral, mellyektől a' bőr a' csecsbimbókön erősebbé és keményebbé lészen. Ezt kell tenni a' gyermekágy' első idején, és akkor is ha a' csecsbimbó már kisebesült; de a' babugokat a' szoptatás előtt mindég langyos vízzel meg kell tisztítgatni. Ha a' csecsbimbók igen rövidek, akkor azokat már a' viselőség' idején szükséges az ujjakkal, téjszivattyúval, vagy ennek nem létében, valamelly' cserép pipával killyebb huzni. A' csecsbimbók, ha azokat, mint némelly együttgyű Bábák javasolják, mandolaolajjal és hasonló zsíros szerekkel kenetik, a' bőrök még inkább ellágyulván, előbb kisebesülnek. Ha a' szopás által a' bőr valahol már lement, akkor a' fájdalom kimondhatatlan, és még is ki kell a' tejet ilyenkor is szivatni, mert másként a' csecs megevesedik és kifakad, vagy kifakasztatik. A' gyermekágyasné gyakran maga ennek az oka, ha az egyik emlőjét a' gyermekkel kiszopatván, a' másikat úgy hagyja: azért hol az egyik hol a' másik emlőjét nyujtsa csecsemőjének felváltva. Ha valamellyik csecsbimbón a' bőr már fel van huzva, akkor az asszony, kiszopatván előbb a' tejet emlőjéből, egy kis ruhácskát a' következendő sebgyógyító bal'sammal megnedvesítván, tegye a' felhuzott babugra: keverj össze jól egy nehezéknyi Perúbal'samot egy tojás székkal, és adj hozzá két lat mezei köményspiritust.

A' feltevés előtt a' babug tisztíttassék meg, és ha lehet, huszon négy óra alatt két ízben szoptatassék ki tisztán. Így a' kisebesült hely lassanként begyógyúl, holott ellenben, ha a' gyermeket rendetlenül többször szoptatják, mindég inkább felhuzattatik. Nem szükséges az anyának a' szoptatástól félnie, hanem bátran adnia csecset a' gyermek' szájába, mert már az első szívás után enyhül a' fájdalom. De ha a' csecsemőtől a' csecset, mihelyt fáj, elveszi, és újra meg újra ismét a' szájába adogatja, akkor a' kis sérelmet csak nagyobbá teszi, sőt gyakran babugját is elvesztheti. Az igen bő tejű asszonyok, a' kik gyermekeiket, hogy a' tejök igen meg ne gyűljön, többször kénytelenek szoptatni, helyesen tesznek, ha vékonyan élnek, és gyenge levesekkel és herbatéval megelégesznek. Általában a' Gyermekágyasnékat a' 3dik naptól az ötödikig csak igen mértékletesen kellene táplálni.

15) Csecsbeli keményedések.

Ez a' kisebesült csecsbimbók' következése szokott lenni, mivel az anyák a' fájdalom miatt nem szoptatják rendesen csecsemőjüket. Ebből származik először a' téjnek megdugulása és a' csecsnek megkeményedése. A' hol a' csecsben efféle keményedések vannak, ott csak egy eszköz vagon az emlőnek evesedés által való megelőzésére, úgymint a' téjnek huzóüvegekkel való kiszívata, vagy gyermek vagy más állat által kiszoptatása, és a' böjtölés, hogy a' téj megkevesedjen. Ha a' téj, a' keményedés' oka, 's ki nem szívattatik, akkor a' csecs meggyúlad és evesedik, és ha az anya igen tápláló eledellekkel él, akkor a' téj mindég újra meggyűlvén, ismét megdugul.

De a' szoptatás' idején kívül is támadhatnak keményedések a' csecsekben, 's ekkor mindég legjobb

orvoshoz folyamodni, hogy utóbb csecsfene ne következék.

16) A' csecsek' feldagadása az elválasztáskor.

Midőn a' gyermek elválasztatván, az anyja többé nem szoptat, akkor gyakran az emlőji feldagadnak, megkeményednek, sőt gyúladnak is. Ennek elkerülhetésére néhány nappal előbb az anya tartson könnyű, vékony és kevésbé tápláló diatét, hogy a' teje fogyjon. Az is jó, ha előbb a' csecsekből a' tejet üvegszivattyúval kiürítik. A' vékony diatét addig kell követni, míg a' téj el nem apad. Mind a' két emlőre tétessék pamut, és aztán boríttassék be körül kendővel, hogy a' csecsek jól feküdjenek és a' téj le ne bocsátkozhasson, hanem szabadon kifolyhassék. De ha mégis sok téj gyűl össze, akkor vegyen be az anya Bécsi hashajtó vizet, melyre a' téj azonnal apadni kezd. — Az olyan anyának emlőji, a' ki csecsemőjét éppen nem szoptatja, már a' harmadiktól ötöd napra feldagadnak. Ilyenkor tüstént pamuttal kell a' csecseket beborítani és kendővel körül kötni, sovány diatét tartani, és klisztérek által azon lenni, hogy a' hasüresedés naponként megtörténjék. Ezen esetben hashajtót adni senki ne merjen, mert könnyen veszedelmes lehet. Mindég szerencse, ha a' csecsek folyni kezdenek, mert így a' téj hamar kiapad belőlök; de ha ez nem történik, akkor néha úgy feldagadnak az emlők, hogy a' gyermekágyasné a' karjait sem mozdíthatja, és a' hónalymirigyek is megnagyobbulnak.

17) Téjfogyatkozás az emlőkben.

Nem minden anya alkalmas a' maga gyermekét szoptatni, de azonban sok csecsemőt csak az anyjok' helytelen kényessége foszt meg ezen jótéteménytől.

Ugyanis minden gyermekágyas asszony, ha nem igen erőtlén, tartozik csecsemőjét már hat vagy nyolcz óra múlva ülében szoptatni. Mert bár nincsen is mindeniknek ilyenkor még elég teje, de a' kisdednek szopása igen elősegíti az emlőknek téjjel megtelését; mert valamint a' téj egy hét múlva elapad, ha az anya nem szoptat, úgy, ha a' gyermekágyasné csak több nap múlva szoptat, a' teje megfogyatkozik. Hasonlóúl megkevesedik a' téj, ha a' gyermeknek más eledelt is adnak, mert így, jóllakván gyakran félnapig sem szopik. Nemmelly anyák' teje pedig azért apad el, mert tánczolni, vagy más igen erős mozgásokat tenni szoktak, a' miből pedig sok rosszak, sőt a' gyermek' halála is származhatik.

Ezen alkalommal a' dajkákról is hozok elő valamit azokra nézve, a' kik talán ezt még nem tudván, könnyen megcsalódhatnak. Gyakran kínálkoznak t. i. olyan dajkák, a' kiknek tejek nem lévén azzal mentetetik magokat, hogy ezt nálok szegénységök miatt a' keveset evés okozta. De ez egy kopasz mentség; mert a' jó dajkának víz és kenyér mellett is kell tejének lenni. Még előbb elapadhat a' téj a' sok bú és gond miatt, de asztán az illy dajkát fel sem kell fogadni; mert a' teje igen egészségtelen.

A' ki azt akarja, hogy a' dajkának jó és tápláló teje legyen, az ettől távoztasson el minden bűt és gondot, és éltesse tápláló, egészséges elegelekkkel, levegővel 's a' t.; mert ha a' dajkát csak rántott levessel és zöltségekkel táplálnák, akkor a' teje nem lehetne tápláló, és a' dajka egyébként is csak romlana. A' szokásban lévő dajkaporok csak akkor jók, ha az anya, vagy dajka rosszul emészt; mert csak a' gyomornak és beleknek gyenge kitisztulássokat munkálják minden erős hashajtás nélkül, mert ez a' tejét is apasztaná. — A'

dajkaválasztáskor senki se bizzék önnön okosságában, hanem vizsgáltsa meg a' felfogadaudó dajkát orvos által.

18) T é j e l t é v e d é s.

A' természet rende szerint azon tápláló anyagnak, melly előbb a' magzatot nevelte, a' csecsek felé kell folynia, és itt téjképpen a' született gyermek' további tápláltatására szolgálnia. De szerencsétlenségre ez nem mindég történik, hanem a' téj anyag más helyre tér, a' hol valami nagyobb inger van jelen. Ezt csaknem mindég a' gyulladások után tapasztaljuk. A' gyulladás miatt szenvedő gyermekágyasnénál a' vér a' beteg rész felé erősebben rohanik, de egyszer'smind a' téjanyag is oda tevődik, és ez néha halált is okoz. Leginkább félhetni az efféle téjeltévedéstől ott, hol a' harmadiktól ötöd napig a' gyermekszülés után, midőn rendszerint a' téj legerősebben szokott gyűlni, a' csecsekben csak igen kevés vétetik észre. Ezen esetben igyekezni kell a' téjanyagot igaz útjára téríteni, ha az anya nem fogna is szoptatni; mert a' téjnek az emlőkbe való gyűlése elmúlhatlanul az egészséges gyermekágybeli állapothoz tartozik. Azért gyermek által kell szoptatni a' csecseket, vagy üveg szívattyuk és agyagpíák, vagy végre száraz köpölyök által szivatni. Ha erre a' téj az emlőkbe tér, akkor rendszerint nincs mitől félni. De ha nem igazodik a' téj ismét a' csecsekbe, 's egyszer'smind a' gyermekágyasné fájdalomról panaszkodik valahol a' testében, a' hová a' téj könnyen tévedhet, vagy ha a' Beteget hideg kezdi lelteni, ha félre kezd beszélni, 's a' t. akkor sietve orvosért kell küldeni, mert csak egyedül ez ért ezen nyavalyához. Az illy környülállást soha csekélységnek venni nem kell; mert másként azon veszedelmes gyermekágybeli hideglelés következik, mellyről éppen szólni fogok.

19) Gyermekágyas asszonyok' hideglelése, gyermekágybéli hideglelés.

Így neveztetik egy, a' gyermekágyinak első nyolcz napjaiban támadni szokott gyúladása az anyaméhnek vagy a' haskérnek, melly magát nagy forróság, az altestben való erős fájdalom, a' gyermekágybéli tisztulásnak tökéletes megszűnése, és a' köhögéskor, prüsszentéskor, beszélléskor és mélyen lehelléskor való fájdalom által jelenti. Ezen gyúladás csak néhány napig tart, hirtelenül a' legnagyobb lépcsőig emelkedik és asztán hamar a' téjnek a' meggyúladt részre való tévedése által többnyire halállal végződik. — Kiki látja ebből ezen nyavalyának hirtelen és rettenetes lefolytát, 's ennél fogva megítélheti, hogy a' Beteg' megszabadíthatására mindent, a' mit lehet, a' legnagyobb sietséggel kelljen cselekedni.

Mihelyest a' gyermekágyas személy a' hideglelés forróságkor, vagy gyakorta előtte is valamelly nagyobb hasfájásról panaszkodik a' húgyhólyag' tájékán, a' melly folyvást egyaránt tart, és a' tapintásra fölöttébb nevededik, mihelyest a' esecseket hervadni látjuk és a' gyermekágybéli tisztulást megszűnni, azonnal orvost híván sietve, a' Beteg' vérmességehez képest, 8—12 pióczát kell a' fájdalmas helyre felrakni. Azonkívül vigyázni kell, hogy a' sebhelyek egy óráig vérezzenek és a' Beteg meg ne hűljön; de igen meleg se legyen a' szoba. Ha a' fájdalom nem akar enyhülni a' pióczák' feltétele után, vagy ismét nagyobbodni kezd, akkor megént ugyan annyi nadályt kell felrakni; mert csak a' nyavalya' kezdetén lehetséges még ez által a' halált elkerülni. Az emlékkel úgy kell bánni, a' mint csak előbb a' téjeltévedés alatt mondtuk. Igen jó jelnek tartathatik a' gyermekágybéli tisztító folyásnak újra megjelenése, és a' fájdalom' enyhülése.

-Ezen nyavalya talán minden egyéb betegségeknel inkább megkívánja az orvosi tanácsot és segédelmet, mert fölötte hamar végződik, és iránta mindennek vigyázva, csendesesen és okosan kell történni, a' mit ilyen esetekben csak orvostól várhatni.

XVIII.

GYERMEKEK' NYAVALYÁJI.

1) Újszülöttek' színes vagy látszó halálak.

Az igen sokáig tartó szülés vagy igen nagy szülőfájdalmak után a' gyermek mintegy halva jön a' világra, és gyakran fel sem ébredne halálos alvásából, ha őtet a' tudvalévő mód szerint nem élesztgetnék, hogy lehellése elinduljon és a' külvilágban való életét elkezdven folytathassa. Ezt cselekedni a' bába' kötelessége, a' kinek ezt békestüréssel órákig is kísérteni, próbálni kell. Ha a' köldöksinór még ver, akkor az élesztést a' gyermekén próbálni kell, míg az anyjával egybe függ; azonkívül a' köldöksinór' elmetstetése 's lekötötése után meleg fürdőbe tétetik. Itt a' bábát még egy személy tartozik segíteni. A' gyermek' lábai folyvást kéfével vakartatnak, annak egész teste kézzel szorgalmasan dörgöltetik, tüstént a' fürdővízzel megkiszáraztatik, a' mellére naphtha csepegtetik, 's a' t. Ezen módját az élesztgetésnek minden tanult bábák tudják; de ha gondatlanságból ezt valamellyik tenni nem akar-ná vagy restellené több ideig, akkor a' szülék és jelenlévők kényszerítsék őtet arra, kivált ha a' fürdőben a' gyermek' testén a' bőr vörös, az ajakak pirosodnak, a' kisztér a' belekben marad, és a' tagok nem függ-

nek lankadtan; mert mind ezek még néminémű reményt nyujtanak a' kised' élete felől.

2) A' gyermekekkel való bánás és ápolgatás a' születés után.

Minekutánna az újszülött gyermek az első fordóból kivétetett, felöltöztetik. A' fehér ruhájit előbb mindég jól meg kell melengetni. A' köldöke egy darab avít vászonba gyöngyölgettetik és korpafümmaggal behintetik, hogy a' ruhához ne ragadjon, és a' sietve való öltöztetéskor le ne szakasztassék vagy meg ne huzatassék; mert ezen utolsótól hamar köldöksérhés származhatik. A' köldök és haspólakötöt nem kell igen megszorítani, mert ez a' gyermeknek igen alkalmatlan lenne, kivált a' szopás után, a' midőn nyughatatlanul lesz és a' szopott tejet gyakran kiokádja, sőt görcsöket, inrángatódzást is kaphat. — A' felöltöztetett gyermek tágan az ágyába köttetik, mellyet előbb mindég ki kell melegíteni. A' gyermekágyas szoba igen kicsiny, igen meleg ne legyen, a' füst benne meg ne szenvedtessék, a' hozzá tartozó kályhában (csempében) ne főzzenek, mert mindezek rontják a' szobalevegőt. — Ha az anya maga fogja szoptatni gyermekét, akkor nem szükséges a' kisednek holmi hastisztító nedveket, orvosságokat adni, mert az anyai előtj vagy fecstj a' beleket a' gyermekszuroktól úgy is eléggé ki szokta tisztítani. — A' hol csak lehet, a' gyermeket mindennap' fürösztetni kell, és ezen kívül estve az alfelét ismét lemosni, hogy ott és a' lábai vagy czombjai között a' bőre a' tisztátalanság miatt ki ne pálljék, sebesedjék. Ezen okból, mihelyest 's valahányszor a' gyermek vizellett, vagy az emésztetét eleresztette, alája tiszta, száraz és meleg pólákat szükséges teríteni.

Az első öt vagy nyolcz hetek előtt a' gyermeket mindég ágyastól, vagy vánkösöstől, mellybe köttetik,

kell hordozni, mert a' testecskeje akkor még gyengébb, hogysem támasz nélkül hordoztathatnék, és könnyen valahol meggömböülhetne.

Az anyatétj nélkül neveltetendő gyermeknek, ha a' tehéntejet nem szenvedheti és attól hasmenésbe esik, adjanak vékony zabkásalevest kevés cukorral, melly a' gyermeket táplálja, a' nélkül hogy a' gyomrát terhelné. Idősödvén a' gyermek és több eledelt kívánván, a' zabdara' levébe egy tojásszéket is habarhatni, és lassanként a' kisdedet husleveshez szoktathatni. — A' serített sem kell egészen elfogni a' gyermektől, mivel tápláló és gyomorerősítő is, csak hogy az mindig tiszta, könnyű, ne részegítő és jól készült barnaser legyen. Ellenben soha se adják nekik a' szokásban lévő nyúlós lisztételeket 's pépeket, mellyek mindig első okúl szolgálnak a' rossz táplálódásra, görvélyre, ebagára vagyis angoly nyavalyára, emésztetlenségre, sorvadásra és a' halálra.

Végre arról is kell gondoskodni, hogy a' kisdednek mozgása legyen, mert ez által nem csak a' tagjai erősödnek, hanem az emésztése is jobban men végbe. Mértékletesen meleg szobában hagyják a' gyermeket szabadon heverészni, nyujtódzkodni az ágyán. De, hogy valaki engem helytelenül ne értsen, akarom említeni, hogy ez ne a' rengetésből álljon, a' mit én soha nem javallhatok; mert az agyvelőnek mesterséges rázódása által szereztetett alvás nem lehet jöltévő és megújító.

3) Tétjokadás, tétjkihányás.

Csaknem minden gyermekben megtörténik, hogy a' szopás után néha hányjon. de ez korántsem mindig betegség. Így ha a' csecsemő igen sokat szopott, gyakorta ki szokta vetni az igen megtelt gyomor a' mérték fölött való tejet gyenge okádás által. Ez ellen semmit sem kell tenni; mert hasznos, és azt jelenti, hogy

a' gyermeknek nincs szüke a' tápláltatásban, és csak a' szükségtelen eledeltől szabadul meg a' terhelt gyomor. Azért az okádó gyermekeket jobban nevedőknek is szokták tartani. — De nem kell ám minden akádást effélének venni. Ha valamelly gyenge gyermeknek olyan dajkája van, a' ki már előbb is több ideig szoptatott, akkor ennek tejét a' kisedé' gyomra sokszor nem bírja meg, mert a' tej mindég kövérebbé, nehezebbé lesz, hanem mind kihányja az utolsó cseppig. Ez történik akkor is, ha a' gyenge gyomrú csecsemő' anyjának a' teje igen kövér. Ezen esetben a' gyermek keveset vizell, nem gyarapodik semmit, igen nyughatatlan, és, ha változtatás nem következik, némellykor el is hal. De, szerencsére, az orvoslás igen könnyű. A' gyermeket napjában szoptassák gyakrabban, de mindenkor csak igen keveset egyszerre, ne rengesség vagy rázzák őtet, mert másként még hamarább okád. Végre egy darabka fahéjat (Zimntrinde) kell venni, erre forró vizet önteni, úgy hogy belőle valamelly gyenge czimmét vagy fahéj herbaté legyen, melyből a' csecsemőnek a' szopás előtt és után mindég két kis kávékalánnal adhatni. Ez t. i. a' kisedé' gyomrát erősíti, és a' téjjel minden más szereknél jobban összevétel. E' velebánás mellett a' hányás naponként ritkábbá lesz, és a' gyermek a' tejet jobban megemészti és gyarapodni kezd.

4) Szájtaplósság, szájkisebesedés.

Itt csupán az újszülött gyermekek' szájtaplósságáról vagy a' szó, mert a' felnőttekéről halálos nyavalyájukban, már folyebb értekeztünk. Éppen nem szükséges, a' mint vélik sokan, hogy ezt minden gyermeknek ki kelljen állania, hanem mindég a' szájban és gyomorban lévő savanyúságtól származik, ez pedig onnét, ha az anyák vagy dajkák a' gyermeket a' szo-

páskor a' csecsnél altatják el, vagy még többször, ha ötét ruhacsecsből (czuczliból) táplálják. A' szájtaplóság nem veszedelmes, de még is sok bajt okoz, p. o. hogy a' gyermekek igen nyughatatlanok, nem szophatnak jól, és roszul táplálódnak, mert többnyire a' gyomor' és belek' belsejére is el szokott terjedni. Az igen gyenge csecsemőknek valóban veszedelmökre is lehet. — A' gyógyítás igen egyszerű. A' gyermeknek, ha ébren van minden órában egy kevés olasz vagy mezei kömény théat kell adni kávéskalánónként, melly a' gyógyulást siettetí, de minden czukor vagy más édesség nélkül, mert ezek a' bajat csak nagyobbítják. Azért egészen is a' gyógyítás ellenére van, a' mit némelly öreg anyák, nénék és hábák ajánlanak, a' gyermek' szájába szedernedvet adni, mert ettől a' nyavalya csak hosszabbodik, mert minden szirupok szaporítják a' gyomor' savanyúságát.

5) Újszülöttek' szemgyúladása.

Ezt tulajdonképpen szemhéjgyúladásnak kellene nevezni; mert a' szem maga egészséges. Ezen baj kezdődik a' szemhéjak vörösségével és daganatjával, és a' világosságba való nem nézhetéssel, de a' vörösség nem tart soká, hanem elmúlik, ellenben a' szemhéjak' daganatja nevededik és valamelly sűrű nyálkás folyás áll elő. Éjjel ez a' nyálka, melly varképpen a' szemhéjakra ragad, a' szemeket betapasztja, úgy hogy a' gyermek azokat fel nem nyithatja. A' gyógyítás ezekben áll: Míg a' szemhéja gyúladtak, vörösek és fájdalmasok, addig valamelly igen gyenge enyhítő szemvizzel kell élni, hogy a' fájdalom kisebbedjék. E' végre vesz az ember egy lat birsalmamag nyálkát, két lat rózsavizet és öt csepplaudanumot, mellyeket összevegyítvén, minden órában a' gyermek' szemének belső szegletébe egynéhány cseppet ereszt. Ha a' gyúladás ele-

nyészik, és a' nyálka' elválasztódása és a' daganat ne-
vekedik, akkor a' megkeményedett csipát langyos téj-
jel kell fellágyítani; mert ha ez nem történik, úgy a'
szem hetekig is bezáródva maradhat, a' nélkül hogy a'
nyálka kifolyhasson, melly aztán, a' szemet magát is
megronthatja és vakságot is okozhat. Ha a' daganat és
nyálkaelválasztódás olly nagy, hogy a' gyermek a'
szemhéjakat fel nem nyithatja, akkor azonnal orvosért
kell sietni, sőt hamarább is, mert ez valóban vesze-
delmes szembetegség.

Az újszülöttek' szemhéjgyúladása külömbféle okok-
ból származik; először az igen fényes világosságtól,
mellyet a' gyermek' szemébe hagynak sütni, a' tisztá-
talanságtól, a' gyermekszobába szárítás végett felaggá-
tott nedves fehérruha' gőzzétől, a' meghűléstől, egés-
ségtelen szobalevegőtől és kivált a' gyermekszobában
megszenvedett füsttől, és végre a' zavaros és tisztáta-
lan fürdőviztől vagy mosdóviztől; ezeket tehát mind
távoztatni kell, ha ezen, gyakorta sokáigtartó és nem
is veszedelmetlen nyavalyától, a' gyermeket megakar-
ják őrizni.

6). Gyermek'ek' sirása, rivása, nevezete- sen éjtszakán.

Gyakorta panaszolkodnak az anyák, hogy csecsemő-
jük fölötté sokat és mindég sírnak, a' nélkül hogy va-
lami nyavalyát lehetne rajtok észre venni, vagy őket
lecsendesíteni. Leginkább éjjel tapasztaltatik ezen sirás
a' gyermekeknél, holott nappal csendesek és alusznak.
Mivel ez nem csak kellemetlen, hanem az anyának
szükséges alvását is elragadja, azért valamivel többecs-
két kívánok felőle szólni.

A' siró gyermeknél először ki kell tanulni, valljon
nem az éhesség, vagy fájdalom, vagy rossz szokás miatt
ri-e. Az éhesség miatt rivó gyermek az ujjait a' szájába

dugja, mindent szopik a' mit neki nyujtanak, és azonnal lecsendesedik, ha eledelt kap.

A' fájdalom miatt síró gyermek' szava érzékenyítőbb, kezeit 's lábait ide 's tova hányja, sem a' szoptatás se más eledel által le nem csendesedik, és gyakorta egész teste megszedervesül, elkékül. Hogy a' fájdalom' helyére találhassunk a' szólni nem tudó gyermeknél, őtet egészen levetköztetve meleg szobában az ágyra fektetjük. Néha valamelly szoros kötő, vagy hastekercs okozza a' fájdalmat, kivált a' gyermek' jólakása' idején, — vagy valamelly tő, vagy más hasonló, — néha pedig valamelly belső szenvedés kényszeríti sírásra, és ekkor orvoshoz kell folyamodni, mert csak ez tudhatja legjobban a' gyermek' baját kikeresni. Ha a' gyermek' hasa forró, a' czombocskáját a' melle felé huzogatja fel és rugdalózik, ha a' gyermek egyszerre el el kezd rivalkodni 's felváltódva ismét lecsendesedni, akkor a' szelek miatt szenved a' szegény kisded, mellyek ellen tüstént egy neki székfűvirág theából adni, a' hasára meleg ruhákat borogatni és azt ezekkel döröszölni is. Mihelyt a' szelek hátulról indulni kezdenek, a' gyermek is csendesedik.

Végte're ha a' gyermek rossz szokásból sír, az az, se éhesség, se fájdalom vagy betegség miatt, hanem csupán mivel a' mindenkori hordozás, hintázás és ringatás által rosszúl vagy on szoktatva, úgy hogy ébren nem akar nyugodtan fekvé maradni, — akkor mindjárt elhallgat, ha őtet ágyából felveszik. — Igen alkalmatlan még, ha a' gyermekek, a' mint néha történik, nappal alusznak, éjjel pedig ébren vannak, a' mitől igen nehéz őket elszoktatni. Illyenkor hasznos őket szép napokon délután a' szabad levegőre kivinni, mert a' levegőtől igen elálmiosodnak. — De ennél is jobb, a' gyermekeket estve fürösztetni, a' mi után rendszerint

több órákig folyvást alusznak, kivált ha a' fordés után őket megszoptatják.

Ha a' síró gyermekeken hideglelés forróságot vagy más szokatlan tüneteményt venni észre, p. o. ha a' gyermek a' fejét rázza, hánykolódik, köhög, okádik ée. akkor ez valamelly beteges állapotra mutat, melyet mindég orvosra kell bizni. — A' csendesítő poroktól, nedvektől Isten őrizzen meg minden jó anyát.

7) Sárgaság, sárgakórság.

Ez, az újszülött gyermekeken igen szokott nyavalya, ha őket a' mosás vagy füröztéskor meghűtötték; de éppen nem veszedelmes és néhány napok múlva ismét legtöbbsnyire elenyészik. Némellyek úgy vélik, hogy a' sárgaságot kiállott gyermek' bőre fehérebb lészen eme' német közmondás szerint: gelbe Kinder färbt Kinder *), — de ez csupa együgyű és nevetséges vélemény! — A' sárgakórságos gyermek tartassék jó melegen, és száraz pólákban, és, ha a' sárga színe a' bőrnek tovább tartana, télessék naponként meleg fordőbe.

8) Elsorvadás, hervasztókórság.

A' gyermekek' elsorvadása mindég a' rossz táplál-tatás' következése, kivált ha az újszülöttek anyai emlők nélkül helytelen módra neveltetnek. Sok szülék azt hiszik, hogy, ha a' gyermeket péppel, kásával jól tartják, annak erősödni és husosodnia kelljen, és csudálkoznak, midőn azt inkább elnyomorodni és sorvadni látják. Éppen a' sok étetés az efféle sűrű eledelekkel okozza a' gyermek' romlását és ad legelőbb alkalmat a' hervasztókórságra. Az újszülöttet csak vé-

*) Sárga gyermekek, szép gyermekek. De a' magyar asszonyok jobb szeretik a' vörös gyermekeket, mert ezekből vállnak ám, ép, szép, és tartós emberek.

kony eledelekkel szükséges táplálni, mert annak gyenge gyomra csak az anyai tejet emésztheti legjobban. A' hely' szúke nem engedi nekem azon eledeleket előszám-
lálni, mellyek a' kisdedeknek leghasznosabbak, mert nem mindeniknek való ugyan azon táplálék is, az egyik p. o. a' tehéntejet bírja meg jól, a' másik pedig mást; azért a' németül értő olvasót egy, nem régiben megjelent kis munkára igazítom, mellyben a' gyermekek' táplálta-
tása és neveltetése igen derekasantánítatik; Dr. Friedr. Ludwig Meißner über die künstliche Auffütterung oder die Ernährung der Kinder ohne Mutterbrust. Leipzig bei Hartmann. 1822. 10. gr. A' ki ezen könyvecskének utasításai szerint cselekszik, soha sem féltheti gyermekeit az elsorvadástól, hanem úgy fognak gyarapodni, mintha anyjok' tejét szopnák.

9) Csuklás.

A' Csecsemőkre gyakorta jó csuklás, a' melly szé-
génykékre nézve igen alkalmatlan, és még az a' rosz következése is van, hogy miatta sokszor a' gyermek a' mint evett, 's ivott, ismét kiokádja. Az oka mindég a' meghűlés vagy tisztátalanság. Ha a' csuklyó kisdedet megvizsgáljuk, akkor őt vagy nedvesen találjuk, vagy meghűlve, vagy végtére, hogy néki valamelly hideg italt adtak. Azért kiki átlátja, hogy ezeket mind el-
kelljen távoztatni, ha a' nyavalyát megelőzni akarjuk. A' csuklás rendszerint rövid idő múlva el szokott múlni, de leghamarább még is, ha a' gyermek meleg ruhákba takartatik és a' csecshez tétetik. — A' felnőttek is meg-
kapják a' csuklást az igen hideg italtól, kivált ha ezt mohón isszák. A' gyomortájék' dörösztetésére igen hamar eláll többnyire. — Néha a' mohón nyelés is csuklást okoz, azt tehát nem kell a' gyermeknek megengedni, vagy azlán vizet kell velel itatni.

10) Görvény, görvely, G nga, (Scrophulae).

Ez, legtöbbnyire veleszületett nyavalya, melly a' mirigyeket éri. Az egész testnek mirigyei szoktak benne szenvedni. Először a' has feldagad és gyakran kemény is, a' gyermekek szőke hajúk és kék szemüek, az ajakaik megvastagodnak és ábrázatjuk elhalványúl, mintha fel volnának puffedve. A' legkisebb meghüleskor már a' nyakmirigyek megdagadnak, sőt evesednek is, hónapokig nyitva maradnak és rút forradásokat hagynak magok után, mellyek soha többé el nem enyésznek. — De nem születik a' görvénybetegség az emberrel mindig, gyakran későbbben is támad, és pedig az egészségtelen szobákban lakó, a' levegőre keveset vitetett és helytelen diaetához szoktatott gyermekeken leginkább. A' falusi gyermekek, a' kik reggeltől fogva késő estig a' mezei levegőn vagynak, igen ritkán görvényesek, de annál gyakortább a' gazdagok' és a' szűk szobákban lakó, tisztaságot nem szerető és többnyire ottbenn ülő, szegény városiak' gyermekei. A' gyógyítás mindég sok időt kíván, de azért semmi fáradtságtól nem kell irtozni, mert másként fontosabb nyavalyák, tüdőkörság ée. következhetnek belőle. A' gyermekeknek adjanak tölgyfa maktól csinált kávét, töltsék velök az időt kinn a' szabad levegőn mozogva, füröszkék őket naponként, (a' kicsinyeket melegen; a' nagyok legjobb ha nyáron folyóvizben fürödnek felvigyázás alatt), éljenek egészséges elegekkel és sok gyümölcse: — A' lisztételek, és száraz hüvelyes vetemények távoztasanak, ellenben a' húsétek és jó levesek, kivált ha azokat, mint más ételeket is, jól megfűszerezik, ajánlathatók. —

11) Ebaga, vagyis angolynyavalya.

Az ebaga vagyis angolynyavalya a' görvény' következése szokott lenni, sőt néminemüképpen annak

főntebb grádicsa gyanánt tekintődhetik. A' görvély' jelei, a' mint csak előbb mondtuk, nem csak szembetünők, hanem a' test' minden csontjai is puhábbak úgy hogy a' gyermek nem állhat jól a' lábaira. Sőt a' csontok még különösen a' csuklók' körül is megvastagodnak, és holmi más éktelenségek 's görbülések is történnek a' testen. A' gyógyítás, mint a' görvélynél, inkább a' jó és helyes magatartás, mint orvosságok által men végbe. Jó, nem nehéz, tápláló és erősítő diaeta, tiszta komlós ser' itala, egészséges lakhely és gyakor mozgás a' szabad levegőn, fogják legjobban megakadályozni, hogy a' Beteg egészen ágybanfekvővé ne legyen, hanem a' nyavalya mindég kisebbedjék. A' fürdők is hasznosak, elejéntén, míg a' has igen potrohos és feszült, a' venéztiai vagy Debreczeni szappanos fürdők, utóbb pedig, az emésztés' jobbúlása után, és a' hasdugulások' elenyésztekor, a' füves fürdők. Ezen füvek közé tartoznak: a' majoránna, üröm, melissza, kálmosgyökér, borsos és fodor ménta, kakukkfű vagyis tímfü és effélék. — Befejezésül jó, a' gyermekeket még természetes vagy mesterséges vasasfürdőkbe is tenni egynéhányszor, de ezt mindég csak az orvos' ítéletére kell hagyni, mert némelly, kivált gyermeki test, az illy fürdőköt el nem tűrheti. A' test' görbüléseire is ezen korban vigyázó szemeket kell fordítani, mert már a' ferdén való hordoztatás is nevezetes görbüléseket okozhat, és pedig rövid idő alatt. Ennek elkerülése végett a' gyermeket hol az egyik hol a' másik karon kell hordozni.

Ugy tapasztalni, hogy az ebagás gyermekek igen későn tanulnak járni, mellynek oka nem csak a' lábak' tetemes gyengeségében, 's különösen a' csuklókéban, hanem inkább a' keresztcsontban vagyon. Az ilyen gyermekek igen ügyetlenül lépnek, hátuljokkal egy ol-

falról másokra bizzegnek a' menni akaráskor, és örö-
mösebb mászkálnak a' padlaton. Fölötte hasznosak
ezen esetben az inerősítő bekenések. E' végre legjobb
az ideg kenőcsöt (Nervensalbe) ugyan annyi marhave-
lővel a' pátikában összekevertetni, és ebből napjában
kétszer egy gyűszűnyit a' keresztcsonton bedöröszölni,
azután egy darab ideig még az ujakkal azon tájékat
surolgatni, és végre egy flanélt körülkötni melegen. —
Ezt rendszerint reggel és este kell cselekedni, és majd
nem sokára a' gyermek lábaira kezd állhatni. Még ha-
marább elérődik a' cél, ha a' lábak' egyidőbeli gyen-
geségekor ezeknek csuklóit is azon kenőccsel bedör-
öszöljük. —

12) Bőrkipállás, bőrkisebesedés.

A' kipállás egy bőrnnyavalya, melly főképpen a'
kisdede knél a' csuklókon vétetik észre és aztán minden
mozgást fájdalmassá teszi. A' gyermek' bőre annál
könnyebben kipállik, mennél kövérebb, és mennél
jobban egymást érik a' husos részek. — A' kipállásnak
egy főoka, a' bőrnek gyenge volta, és többszöri meg-
nedvedése a' vizellet és emésztet által. Ez előtt a'
kipállott bőrt ónféherrel (Bleimciß) szokták behinteni;
de ezt abba kell hagyni, mert igen ártalmas. Legjobb
a' korpafűmagyával vagy szúporral való behintés; de
a' szúporral vigyázva kell bánni, mert néha faszálkák
is szoktak benne lenni, mellyek a' bőrt megsérthetik
és a' bajat 's fájdalmat nagyobbíthatják. Még jobb a'
kipállott helyeket naponként valami jóillatú füveknek
öntetjével, p. o. erős majoránna' herbatéjával megmo-
sogatni. — Néemellykor a' köldök pállik és sebesedik
ki és semmiképpen nem akar meggyógyúlni. Illyenkor
hintsék be a' kipállott részt finom porrá tört fehér
agyaggal, a' melly minden nedvességet magába szíván,
a' gyógyulás hamarabb megyesik. A' csuklókra ezen föld'

porát nem kell hinteni, mert a' mozgás közben a' ki-pállott hely hamar vérezhetnék is.

13) Bőrférges (Mitefset).

Így neveztetnek ama' fekete pontok a' bőrben, melyeket mint valami férgeket vagy nyüvecskéket a' bőrből ki lehet nyomni, és azelőtt állatoknak is vélték, melyek a' táplálékot a' testből magokba szívják. Azok a' gyermekek, a' kik szorgalmasan nem mosattatnak és fürösztetnek, a' mirigynyavalyákra hajlandók, rossz eledelekkel élnek, kivált fekete kenyérrel és sok tésztaételekkel, leggyakrabban sinlődnék ezen nyavalyában és soványan maradnak. A' bőrférges állanak megkeményedett nyálkából, melytől a' verítéklíkok bedugulnak, a' test' kigőzölgése meggátoltatik, és így az egészség is megromlik. — Az orvoslás könnyű; a' gyermek naponként megfürösztetik, és a' bőr, a' hol az úgynevezett bőrférges látszanak, buzakorpával és egy darab flanállal dörgöltetik, a' midőn azok a' bőrből kimosattatván, a' test' kigőzölgése ismét helyreáll.

14) Lenőtt, leragadt nyelv.

Gyakran az újszülött gyermek' nyelve a' kellenél szélesebb nyelvkötőnél fogva az alsó lapon egész a' hegyéig lenő. E' miatt a' kised nem szophatik, hanem, a' csecshez tetetvén is, csak sí, rí. A' nyelv' lenövése megismértetik abból, hogy a' csecsemő a' nyelvét az ajakai közzé ki nem nyújthatja, a' mit azonnal láthatni, ha az ember a' száját megvizsgálja. Ezen a' bajon egy kis metszés által, a' melly nem fáj, könnyen segíthetni, csak hogy ezt gyakorlott sebrevosi kéz vigye végbe. Egy lineával tovább, már a' nyelv alatt lévő ér sertődhetik meg, 's ekkor a' gyermek oda van, mert a' vérzést elállítani nem lehet, — az igen rövid metszés pedig semmit nem használ, hanem csak a'

munkatételt nehezíti, ha ezt újra kell cselekedni. A' nagyobb gyermekeknél a' nyelv' feloldoztatása több nehézséggel jár és még is néha szükséges, mert a' beszélést akadályozza. A' lenőtt nyelv tehát a' leggyengébb korban oldoztassék fel. Minél korábban történik, annál jobb.

15) Nyúlajak, hasadt ajak.

Ez alatt értetődik a' száznak helytelen alkottatása vagy képződése már a' születés óta; két grádicsai vannak, t. i. az egyszerű nyúlajak és a' kettős, vagyis az úgynevezett farkastorok (*Wolfärache*). Ez az éktelen termődésbéli hiba nem csak az ábrázatot csufítja el, hanem a' gyermek' tápláltatását is akadályoztatja. Az ily gyermek' többnyire nem szophatnak, mert a' hasadt ajak miatt a' csecsbimbót szájokba nem szoríthatják. Ha egyszer'smind a' szájpadlás is meg van hasadva (Farkastorok), akkor a' csecsemő még nem is nyelhet, hanem a' mit néki adnak, nagyobbbrészt is az orron fut ki. Ezen szerencsétlenség ellen nincs egyéb szer, mint az operáció, mely végett idején valamelly ügyes seborvoshoz kell folyamodni.

16) Fejdaganat és a' fej' félrenyomódása.

A' gondos természet úgy rendelte, hogy a' születés alatt a' gyermek' fejének külön csontjai néminemüképpen egymás' elejébe 's fölibe csuszmassanak, tolódhassanak, hogy a' fej a' maga útján annál jobban kifeérhessen. Emél fogva a' gyermek' feje a' születés után mindig valamennyire félrenyomódott. Meg ne engedje azonban senki, hogy a' gyermek' fejét valaki, mint némelly oktalán bábák szokták és most is szokják, helyre nyomogassa, mert ez által a' gyermek' élete dőlhet veszedelembe. Huszonnéggy óra múlva azt úgy is maga a' természet ki fogja egyengetni. Hasonló vigyázást kíván

az újszülöttek' fején néha támadó daganat is, melyet előfejnnek, csucsos fejnek, vagy fejdaganatnak, neveznek. Ezt is elhárítja a' természet a' szülés után való első napokon; nem kell tehát megengedni, hogy azt borral vagy égettborral borogassák, a' mit sok helyütt még ma is balgatagúl meg szoktak cselekedni, holott a' gyermek attól könnyen elkábúl, és a' gyenge inak is kárt vallanak. Csak igen ritka esetekben öntődik ki ezen fejdaganatban a' vér a' bőr alatt, de az efféle borogatások ide sem valók, hanem valamelly okos orvost vagy seborvost kell megkérdezni, ha a' daganat néhány nap múlva el nem apadna, mert a' csontok másként a' rajtok lévő nedvességtől megromolhatnak és csontfene támadhat. Gyors segélyre van szükség, a' hol a' gyermek inrángatódzásba esik, mert ez jele, hogy az agyvelő szenved. —

17) Szívszorítás, szelek.

Szívszorításnak (Herzgeßpann) nevezik a' gyermekeknél azt, a' mit a' felnőtteknél szélkórságnak, puffasztókórságnak, puffadékonyságnak mondunk. Megismerhetni ezen bajt a' gyermekeknek sírásából, a' midőn hasok felé huzogatott lábaikkal rugdalóznak. A' kisdéd Beteg' arcza megpirosúl, és a' riváskor színte elkékül. Ha szeleket bocsáthat, akkor valamennyire lecsendesedik, de nem sokára újra sikóltani kezd. A' gyomorra tett minden nyomás neveli a' gyötrelmet, azért a' gyermek néha egyszerre lecsendesedik, ha a' has és köldökkötőjét leoldják, a' mit természetesen meleg szobában kell cselekedni. Leginkább az anyatét nélkül neveltetett kisdédek szenvednek ezen nyavalyában, mert náluk minden más ételek, kivált gyakran a' tehéntét, szeleket okoznak. A' gyermekeknek sűrű pépet, hidegétkeket 's italokat ne adjanak, hasát dörgöljék gyengén, takarják meleg ruhákba, és klisz-

térezzék székfűvirág théával. Ha ez nem volna elég, akkor adjanak a' kis Betegnek olasz kömény' vagy ánis' theát.

Azon isméretes háziszser is, a' gyermek' hasának kapor vagy székfűolajjal való dörösztetése, nem megvétetni való, csak hogy az olaj hideg ne légyen, mert ez még szaporítaná a' szeleket. — A' bedöröszlés után a' hasat be kell födni flanállal, melly nem csak meleget tart és a' hőrt izgatja, hanem a' fehERRUHA' el-mocskolódását is akadályozza. — Ezek nem használván orvoshoz kell folyamodni.

18) Gyermekek' hascsikarása.

Ez, csaknem egy az előbbivel, de leginkább a' hasmenéssel járó hasragásról mondatik. Minden hideg ital és egyebet, a' mi hasmenést okozhat, kerülni kell; másként úgy orvosoltatik, mint az előbbeni bajról előadtuk. De ha a' hasmenés igen nagy volna, vagy már néhány napokig tartott folyvást, akkor orvoshoz kell folyamodni, mert az úgy is elgyengült kised hamar kifogyhat minden erejéből.

19) Hasmenés.

E' nyavalyára nagyobb figyelmet kell fordítani, mint rendszerint szoktak, mert könnyen veszedelmére lehet a' gyermeknek. A' nem orvos meg nem ítélni, valljon a' hasmenés a' fogak' hasadásától ered e. Ha csak ritkán történik, akkor legjobb, szálep' főtt levét adni italul a' Betegnek. De ha erőszakosabb, akkor orvos kívántatik ellene. Midőn a' gyermekek igen elbágyadnak miatta, akkor adjanak nekik többször napjában klisztért keményítőből, mellyből egy evőkalánnyit ugyanennyi hideg vízben feleresztvén, azután egy csésze székfűvirágtheát öncsenek reá forrón. —

20) Fogzás, fogak' kelése, hasadása.

Egészen bizonytalan, melly időben hasadjanak ki a' gyermekek' első fogaik; rendszerint a' tizennyolczadik hét után határozzák az első fog' kibuvását; de sokszor esztendő is elmúlik. Mennél idősebb a' gyermek és mennél jobban táplálódik, annál könnyebbenszoktak hasadni a' fogai is; csak az igen bajos gyakorta, hogy egyszerre több fogak is jönnek, a' mi a' szegény kisdedet igen megnyomorítja. A' fogzáskori csekély köhögéstől és mértékletes hasmenéstől nem kell félni, sőt inkább hasznos; csak hogy a' gyermeket igen ne bántsa. A' gyakor hasmenéskor a' gyermeknek zabkásalévből készült klisztért kell adni; ha erre nem kisebbedik, orvosra kell a' nyavalyát bízni. Sokkal veszedelmesebbek a' fogzás' idején az inbéli történetek, kivált görcsök, inrángatózások; mert ezek miatt gyakran hamar elhal a' betegeskedő gyermek, és azért mindig orvoshoz szükséges folyamodni. A' fogak' kihasadását igen elősegíti a' viola nőszírom gyökér' rágicskálása, mellyet azért a' gyermek' nyakába lehet akasztani. Az első fogak' kihasadása ritkán veszedelmes, holott ellenben a' szem és zápfogaké gyakran veszedelmes történeteket okoz. A' fog hideglelés ellen való szereket előhozni azért nem tanácsos, mivel a' szülék minden hideglelést a' fogzásra tolnak; és így a' gyermeknek helytelen szertadhatnának. Ha a' kisdedet a' hidegleli, legjobb ötlet orvos' keze alá bízni, a' ki a' hideglelés' okát jobban kitalálhatja, és elháríthatja.

21) Nedves, kipállott fülek.

A' kis gyermekeknél, kivált a' fogzás' idején, nem szokatlan, hogy a' füleik mögött a' bőr kipálljék és ennél fogva ott szüntelen nedvesek, sőt a' bőr is gyakorta onnan elvész, és a' kinedvesedés messzebbre is

terjed, p. o. az ábrázatnak, vagy nyaknak egy részére. De bár mely rossz látszatja légyen is, kivált a' nem-orvosok előtt, még sem veszedelmes, de igen ártalmas a' nedves és kipállott helyeket ónszerekkel vagy öszvevuhzó héjak' föttlevével kiszárítani. Mert ennek következése igen szomorú, a' mennyire onnét hol rosszféle szemgyúladások, melyek a' látást veszedelemhez hozzák, hol életbe kerülő inrángatódzások is származhatnak. Illyenkor, az erővel kiszárított helyet okkal mód-dal ismét nedvessé kelletik tenni, mit csak az orvos vihet végbe. A' baj ellen egyebet nem kell tenni, hanem a' beragadt hajokat lemetszeni, a' kisebesült részt langyos vízzel egy spongya' segítségével lemosni egynéhányszor napjában, és reá egy darab káposztalevelet tenni, vagy egy, szőlőírral bekent vászondarabot, melyet valamelly kötővel még leszoríthatni. A' bekörtéskor a' sebbe ragadt holmikét nem kell erővel levonni, hanem előbb meleg vízzel felnedvesíteni és így lassan leválasztani.

22) Köldöksérés.

Köldöksérés támad ha a' vigyázatlan baba az újszülött gyermeket a' köldöksinórnál fogva nagyon erősen huzza, vagy ha a' kisded fölöttébb sír, és különösen még a' szelek miatt is szenved. A' gyógyítása nem éppen nehéz, de sok békeséges türelést kíván, mert a' legjobb magatartás mellett is gyakorta fél esztendeig's tovább is eltart, míg elmúlik. Ha pedig vele nem gondolnak, akkor mindég nagyobbodik és holmi alkalmatlanságokat okoz. De annak elenyészetére kiki számot tarthat, ha a' sérés visszatolatik, reá öszvehajtogatott ruha tétetik, mely az a' maga helyéből kijönni gátolja, és ez valamelly alkalmas kötővel megerősítettik. Némellyek egy fél szerecsendiöt kötnek a' köldöksérésre, a' mi nem megvetni való, ha a' szerecsen-

diónak domború felét nyomják a' köldökbe, és jól oda illetik, hogy le ne csusszék.

23) Görcsök, inrángatódzás, és nyavalyatörés.

E' görcsös jelenetek a' gyermekeknél, igen könnyen szembetűnnek, és különböző okoktól származhatnak, leggyakrabban pedig a' hasbeli dugulatoktól, meghűléstől, fejre bukástól, ijedéstől, ée. valamint a' fogzástól is, melyről csak előbb szóllottunk. Midőn valamely fél esztendő alul lévő kiseddre jönnek görcsök és rángatódzások, 's egyszer'smind a' bőr' kigőzölgése is meg van gátolódva, akkor a' gyermeket meleg fürdőbe kell tenni. Azonkívül meleg ruhákba takargatni, egy vagy több klisztéreket néki adni székfűvirág herbatéből, az egyéb orvoslást értelmes orvosra bízni.

A' fejnek nagy esés vagy ütés által lett megsértődésekor is orvost kell hivatni, mert a' veszedelem sürgető. A' nagyobb, már esztendő gyermekek ama' porokból kettőt vehetnek egyszerre, és ha nálok az inrángatódzás továbbig tart, lehet a' talpaikat kefével erősen dörölni, és, a' szükség úgy hozván magával, mustár tésztát is lábikrájikká feltenni, melyet egy fertály óráig rajtok hagyván azután a' bőr meleg vízzel vagy langyos téjjel lemosattatik.

Ha még erre sem állanak el a' görcsök, akkor ismét mustártészta tétessék fel, de nem oda, a' holerőbb volt, hanem másuva, hogy hólyagot ne huzhasson. Ezen mustártésztát, a' mikor megkívántatik, még a' nyakszirtra, sőt a' mellre is tehetni.

24) Vizsérés a' gyermekek' tőkcacsóján.

Néha a' fiú gyermek' életének első hónapjaiban a' tőkcacskó megdagad, és egészen halovány színt

mutat, melly daganat a' belől meggyűlt víztől veszi származását. Ez minden nyilvánosságos különös ok nélkül támad, és nem veszedelmes. Itt sokan azt vélik, hogy a' vizet szurás által kelljen kieresztetni, de ez haszontalan, mert egy két nap alatt ismét meggyűl a' víz. Inkább vegyenek egy csomó gyapjút vagy gyenge kendert, mellyből egy kis fészket csinálván és bele finom illatos füvek' porát hintvén, alkalmaztassák a' tökzacskóra. Csupán 's már egyedül ettől elmúlik a' vizes daganat; de vigyázni kell, hogy, valahányszor azt a' gyermek elmocskítja, azonnal mást tegyenek fel. — Ha a' tökzacskó' daganatja piros és kemény, akkor ezt orvosra kell bízni, mert ez egy más fájdalmas és veszedelmes nyavalya.

25) Szamárhurut.

Ez, egy igen gonosz és süvöltő görcsös köhögés, a' melly olly erőszakos, hogy a' gyermekek' lehellelte szinte elfogódik, az arcok elszederdjesül, és néha ilyenkor a' gyermeket a' fojtónátha támadja meg. Legkellemetlenebb az, hogy mindég igen sokáig, 's legalább nyolcz, vagy tíz hétig is eltart, és ha halált nem okoz is, a' mellett gyakorta igen megrontja és veszedelmes mellnyavalyákat szül. A' szamárhurut vagy járványképpen jelenik meg, vagy a' kanyarónak következtével, ha a' gyermekeket igen hamar a' szabad levegőre bocsátják.

Mihelyest a' köhögés észrevétetik, orvoshoz kell folyamodni, mert a' nyavalya igen hathatós szereket kíván, mellyeket mindég a' gyermek testi alkotásához kell alkalmaztatni, és azért a' nem orvosok' ítéletére nem hagyhatni. Azon kell lenni tovább, hogy a' kehes gyermek mindég egyarányos melegben tartassék a' szobában, semmi hideget ne igyék, mindennap' elegenden

dő széküresedése legyen, és könnyen emésztődő eledelekkel éljen.

XXI.

A' HIRTELEN SZERENCSETLENSÉGBE ESETTEKKEL VALÓ BÁNÁS.

Közönséges rendszabások azokra nézve, a' kik a' szerencsétlenek' felélesztésébe akarnak avatkozni.

A' nem orvosokra nézve már több ízben hasznos és kíváncsinos lett volna azon velebánásnak szoros ismérte, mellynél fogva a' szerencsétlenek, kikben még az élet gyenge szikrája pislog, ismét felélesztethetnek, mint-hogy ezen gyenge életszíkra, minekelőtte orvos érkezhetnék, gyakorta már kialszik. Ellenben még azért is hasznos ezen velebánást kinek kinek tudni, hogy az illy szerencsétlenek' felélesztésekor olyan helytelen és ártalmas eszközökhöz ne folyamodják, mellyek az életnek pislogó szikráját elfojthatják.

Ha az előnkbe akadt szerencsétlen valamelly házhoz közel vagyon, azt ebbe kell sietve hozni; ha pedig semmi lakhely nincs közeletesen, és az idő és más környülállások megengedik, akkor, a' mit lehet, mindjárt a' szabad levegőn véghez kell vinni.

Elsőben is, a' szerencsétlen embert egészen le kell vetköztetni, nevezetesen a' nyakra valóját, dolmányját, nadrágját, derékfüzőjét, mellrevalóját, kar és térdkötlőit, ée. leoldani, és a' fejével magasabban fektetni. Ha a' szerencsétlen valamelly szobába vitetett, ez igen meleg soha se legyen. Annak megtudhatása végett, ha valljon még a' talált testben van e élet, tartsanak egy pelyhes tollat az orra és egy tükröt a' szája

eleibe, ennek meghomályosodása és amannak mozgása a' lehellést árulja el. — E' mellett legelőször is a' me-revedett testet kell megmelegíteni, de igen nagy vigyázással. Tegyük azt mindjárt langyos fürdőbe, de elő-ször csak a' lábait 's így kicsinyenként az egész testet nyakig. Hogy a' víz meg ne hűljön, mindég forró vizet kell készen tartani. Egy óránál tovább a' szerencsétle-nül járatat ne hagyják a' fürdőben, hanem törülgecsék le ötöt szárazon, döröljék meleg ruhákkal és melegít-sék a' testét most száraz szerekkel. E' végre a' leszár-ritott test nagy, meleg flaneldarabokba takartatik, melyeket ágymelengettyűvel folyvást melegen tarthat-ni, vagy az egész test nyakig meleg hamuba tétetik.

Hogy az élesztés' kezdelekor mindjárt a' legköze-lebb voló orvosért kelljen küldeni, azt kiki maga is gondolhatja, mert ő tudja legjobban az élesztgetés' mód-ját, és siettetheti belső és külső szerek által a' feléle-dést. Erre nézve, minekutánna a' félholtak szája a' nyálkától vagy más tisztátalanságtól megtisztított, annak orrát befogván a' szájába levegő fuvatik; vagy valamelly kis tiszta fuvatyúval, mellynek csővére ned-ves ruha tekertetik, vagy pedig az Élesztő a' száját egyenesen annak szájára téven. De ilyenkor egyik ke-zünket a' felélesztetendőnek szívgyödrére tesszük, hogy megtudhassuk, valljon a' gyomra nem fuvódik e fel, melly esetben a' levegőbefúvást abba kell hagyni.

A' legszükségesebb élesztőszerekhez számláltatnak továbbá a' lágyító kliszterek is, p. o. lenmag-vagy bodzavirágherbatéból téjjel, ée.

Azonkívül a' bőrt is kell izgatni, külömbféle kép-pén, p. o. a' testre hideg vizet hintetgven, vagy ecze-tet, vagy befüstölt meleg flanállal a' bőrt erősen dör-sölvén (a' füstölésre alkalmas a' fenyőmag, masztix, borostyánkő, vagy a' közönséges füstölő por is), vagy csalánnal veregetgven, vagy a' testnek külömbféle részei-

re mustár tésztát borítván, nevezetesen a' halántékokra, nyakszirtra, mellre és lábikrákra, vagy a' nyeldek-lőt tollhegygyel ingerelvén, és a' lábtalpakat kemény kefékkel vakargatván.

Végtére a' seborvos azt jóvá hagyván még az érvágás is használtathatik, annál inkább ha a' test izmos és erős, az ábrázat elkékült feketés, a' nyakerek dagadtak, és a' szemek vörösek és kidudorodtak. — A' gyenge, erőtlen és halovány személyeknél az érvágás meghatároztatását az elérkezendő orvosra kell bízni. Úgy a' hánytató, hashajtó szereknek és egyéb orvosságoknak rendeltetését is csak őrőle kell várni, mellyek az éledni kezdő szerencsétlenekre nézve lehetnek hasznosok.

A' felakasztottakkal, megfojtattakkal, megfagyottakkal, megfűladtakkal, vízbefűladtakkal, méreggel étetettekkel, és menykőütöttekkel való bánás.

Az emberek' megfagyása leggyakrabban a' csikorgó havas telekben; minthogy az utazók, a' mély hóban való gázolás miatt könnyen elfáradván, nyugodni kívánnak, és ekkor hamar megmerevednek. Az elfáradás annál könnyebben történik, mennél több szeszes italok által igyekezett magát az utazó előbb felmelegíteni, hevíteni.

A' megfagyva talált embert, ha több napokig feküdt volna is már kinn, mégis élesztetni kell igyekezni minden módon, hacsak a' teste már romlani nem kezd; mert a' tapasztalás tanította, hogy a' napokig ottkinn megmerevedve feküdt emberek is néha a' czélszerű segítség által ismét feléledtek. De fájdalom! éppen ezen segítség nem szokott gyakorta olyan lenni, a' millyennek kellene: sokan ugyan is azt vélvén, hogy a' megfagyottat legjobb meleg szobába vinni, a' mellyben eges teste felengedvén leghamarább feléled, holott épen így

hal meg legbizonyosabban. Azért azt inkább hideg szobába kell vinni, a' ruhájit róla mennél gyorsabban levagdalni, metszeni, és mezítelen testét hóval befödni. Így az elolvadt hó folyvást kipótoltatik, míg a' tagok hajlékonyokká nem lesznek. Az így befödött testnek csak az orra és szája hagyassék szabadon. Még fogantatosabb gyakorta a' fagyott testet folyvást hóval erősen dörgölni, de ezt többek is cselekedjék egyszerre, mert egy maga nem győzné. — Ritkán esik meg, hogy valaki ollyankor fagyjon meg, mikor semmi hó sincs. Illyenkor másként kell segíteni: a' merevedt testet egy fürdőkádba vagy mély teknyőbe tehetni, és reá annyi jeges vizet tölthetni, hogy csak az ábrázatja álljon ki belőle. E' szerint először a' testet valamelly jégboríték veszi körül, mellynek elolvadása után a' testet azon vízzel dörölni és mosogatni kell. Életet sajdítván a' testben, ezt a' vízből vagy hóból kivesszük, gyengén meleg ruhával leszároгатjuk, törülgetjük, és valamelly csak kevésbé meleg ágyba fektetjük, de a' szobát nem kell ám tüstént befűteni, hanem csak később lassanként igen mértékletesen melegíteni. Addig egy orvos vagy seborvos is érkezhetik, a' kire kell aztán a' megfagyottal való bánást bízni. A' szívödörnek vízzel vagy eczettel való mosatása, és egy darab, borba mártott ruhával beborítása is gyakran igen fogantatos. A' lehellni kezdő szerencsétlennek erős szagú és ingerlő holmikeket tartsanak az orra alá, mint foghagymát, vereshagymát, vagy reszelt tormát, sőt, ha kéz előtt van, szalamiaszeszt is. Szükségben tobákat is dughatni az orrába. Ha már az éledő ember nyelhet, akkor néki egy kevés meleg borsosmentahéat adhatni a' szájába, és ha a' teste melegszik, a' bőrkigőzőlgés előmozdítására, egy kis bodzaherbatét. A' következő ápolgatást orvosra szükséges bízni, mert többnyire valamelly erős hideglelés szokott utóbb támadni, melly helyes orvosi

velebánást kíván. Az érvágás a' megfagyottaknak élesztésekor nem alkalmaztatható, és legfolyebb is csak az utóbbi hideglelésnél lehet szükségessé.

A' fagyott emberek' vitelekor igen kell vigyázni, mert tagjaik, a' hidegtől igen meg lévén merevedve, hamar eltörhetnek. Legjobb a' testet szánon vinni, mert így azt hóval is befödhetni, és a' rázattatás is csak gyenge. Ha a' megfagyottak tagjai ismét hajlékonyokká lesznek, akkor azokat jól le kell törölgetni, és a' testét csak igen kevéssé meleg ágyba tenni. Utóbb dörösjék a' bőrt égettborral, kámforspiritussal, ée.; a' még nem hajlékony tagokat mind addig hóba kell takarni, míg meg nem hajtódhatnak.

A' megfojtottakkal és felakasztottakkal, valamint a' víz befúladtakkal is, majd szinte egyenlőképpen kell bánni; mindenütt t. i. az orvos vagy legalább seborvos jóváhagyásából tüstént eret szükséges vágni a' karon, és vért bőven eresztetni. A' vízbe vagy más hígóságokba merült személyek gyorsan minden sok rázás nélkül olly helyre vitessenek, a' hol az élesztéshez lehessen fogni. Azon balgatag cselekvést, melly szerint a' vízbefúladtakat fejjükkel lefelé fordítják, hogy a' víz belőlök kifolyjon, soha nem kell követni; mert ez igen ártalmas sőt a' legeggyűbb szokás. Tegyük inkább a' testet vizerányos helyzetbe, fejjel magosabban, és oldjanak le róla minden szoros ruházatot, kivált nyakravalókat. De a' vetköztetés okosan a' testnek erőszakos ide's tova hányattatása nélkül történjék, a' mit ha cselekedni nem lehetne, inkább a' ruhájit kell vagdalni hamarjában. Meg lévén így a' test mezítelenítve, néhány erős személyeket kell melléje rendelni, a' kik éles késekkel a' lábakat dörösjék, és az egész testet elejente lassan azután erősebben folyvást flanállal frottírozzák. A' gyomortájokra és halántékokra és a' lábikrák' belső felére erős

mustártészták tétessenek, és az orra alá tartsanak reszelt tormát vagy más erős szagú szereket, a' mint csak előbb mondtuk. Így keféltetvén néhány órákig a' lábtalpak, azután ezekre forró zabdarakása borítatik, a' testet egyébűtt jól melegített ruhákkal fődven. A' szerint, a' mint a' lábakat, lehet a' tenyereket és hátgerinczet is keféltetni. Ha ez nem használ, akkor a' szerencsétlent meleg fődőbe kell tenni. Mind e' mellett pedig gondoskodni kell, hogy a' szoba, mellyben az élesztgetés történik, tiszta levegővel bírjon, mert ez fölötte megkívántatik a' feléledőnek első lehellésére.

Ezenkívül mindenféle ingerlő szereket elő kell venni, mellyek a' feléledést elősegíthetik. Csiklándozni lehet a' szerencsétlennek orrát és torkát tommal, és néki langyos vízből 6 grán hánytatóborkóval 's néhány kálányi sóval készült klisztért is adhatni. A' szájába való töltögetést vigyázva kell tenni, mert a' folyóságok könnyen a' gégéjébe csusznak, és tökéletes halált okoznak. Azért előbb valamelly alkalmas cső vitessék a' nyeldekölbe, 's aztán azonáltal töltessék be a' folyóság. Ha elektrizáló szerszám vagyon jelen, lehet a' felélesztendőt nehányszor gyengén megütnetni. — A' hol az élet jelei látszanak, a' Beteget meleg ágyba kell fektetni, és aludni hagyni, mellyre az többnyire megfrisülve ébred fel. — A' feléledéskor először is a' szemhéjak kezdenek igen gyengén mozogni, a' szájon gyenge vonaglások vétetnek észre, az ajakak valamennyire megpirosodnak, a' szívgödör' tájéká melegebbé lesz, a' tagok hajlékonyabbakká, és csekély sohajtások hallatszanak. Ekkor az éledezőnek orra alá tartsanak szarvasszarv-spiritust, és naphthát, vagy liquort, a' halántékjait és altestét mosogassák Kolóniaivizzel, de eresszenek a' nyelvére néhány csepp Liquort, de, míg nem nyelhet, egyebet a' szájba ne töltögessenek. —

Ha a' szerencsétlen már nyelhet, akkor töltsenek a' szájába evőkanalanként borsos ménta, székfűvirág-, vagy melissza-herbatét, vagy meleg bort, vagy theát néhány csepp Liquorral, 'ée. Ha a' feléledetben nagy hideglelési forróság, erős szív- és érverés tapasztaltatik, az ábrázatja igen megvörösedik, és a' nyakereknek erőszakos mozgása a' vérnek a' fejfelé való nagy rohanását mutatja, akkor adjanak neki limonádét vagy cukros vizet, vagy eczetet és vizet, a' lábikráira tegyenek mustártésztát, és a' klisztéreket is újra alkalmaztassák.

A' felakasztottakat gyakorta csupán azáltal éleszthetni fel ismét hamar, (ha őket hamar lemetszették) hogy azokat fejfelé magosabban fektetvén, az ábrázatjokat és szívök' tájkát hideg vízzel fecskendezik. A' feléledés után gondoskodni kell könnyű hashajtókról, millyen a' szennalevelek' főttvize aszalt szilvával együtt, a' tiszta borkő keserű- vagy glaubersóval, 'ée. A' többit orvosra kell bízni.

A' Méregetetésnél vigyázni kell, valljon a' bévett méreg a' növények' vagy ásványok' országába tartozik e. Az utolsók a' legrettenetesebbek, de szerencsére a' legritkábbak is.

Midőn valaki a' zöltségekkel való élés után valamely égető érzést tapasztal a' gyomrában és nyakában, és kivált emebben valamely szárazságot és karczolást, ha szédelgés, támlolygás, homályos látás, fülzúgás, undorgás, 'ée. jelennek meg, és elég okunk van, azon tüneteményeket valamely megevett mérges növénynek tulajdonítani, akkor a' Beteggel jó kövér tejet, vagy vajas vizet kell itatni, és mennél hamarább valamely ha csak lehet orvos által rendelendő hánytató szert bevétetni, hogy az ártalmas növevényt kiokádhassa. A' hányás után ismét tejet kell vele folyvást itatni, míg a' nyugtalanító jelek el nem enyésznek.

Illyenkor a' klisztérek is néha igen foganatosak. — Azonkívül az eczet is igen jó ellenszera a' növevénymérgek' eltompítására. Legtöbbször árt meg a' bőrök, melly a' petrezselyemhez igen hasonló — és a' mérges gombák. A' gombákat legjobb, a' mint mondják, vörös hagymával megpróbálni. A' kiválogatott jó gombákat elakarván készíteni, süssék meg egy meghántott vöröshagymával. Ha aztán a' vöröshagyma fejéren marad, akkor a' gombákat bátran megehetni, — de ha megfeketül, akkor mérges is van közöttök.

Az ásványmérgeknek tünetényeik még rettentőbbek, és legkínzóbb ama' szörnyen égető érzés a' gyomorban, mint ha izzó tűz volna benne, és az elolthatatlan szomjuság. A' kezek és lábak reszketnek, a' homlokon hideg veríték üt ki, a' szemek beesnek, és köröskörül elkékülnek, az ábrázat és kezek meghidegülnek. Itt is a' Betegekkel sok vajas vizet, kövér tejet vagy olajat kell itatni, és hasonló klisztéreket nekik adni. Ha a' segedelem sokára hágyatott vagy elmulasztódott, ha a' gyomor a' belekkel együtt gyúladásba, vagy már üszögbe is ment által, és ki van rágva, akkor a' Betegen többé nem segíthetni, hanem annak nyomorúltan és a' legiszonyúbb kínok között kell meghalnia.

Ha odakinn a' menykő valakit megütött, vagy csak megszedített és érzékeitől megfosztott, akkor őtet legjobb ott fekünni hagyni. Ellenben ha a' szobában ért valakit hasonló szerencsétlenség, akkor őtet a' szabad ég alá vinni, a' hol a' fris és hűves levegő és az esső legtöbbet fog tenni annak ismét felébresztésére. Ha rajta a' menykő vagy esés miatt valamelly külső sérelem történt, akkor legjobb mindjárt orvosért vagy seborvosért küldeni. Általában az illy szerencsétlenek csak ritkán élesztethetnek fel ismét. E' végre fecskendezzenek az ábrázatjokra és szívögödrökre

hideg vizet, és ebbe mártott ruhákkal borogassák a fejöket, és az orrok alá tartsanak szalamiáspiritust. Az efféle szerencsétleneket is gyorsan le kell vetkőztetni, őket nedves kefékkel döröszölni, és sós vagy szappanos klisztéreket nékiek adni, vagy gyökönke gyökér' herbatéjából; és ha az ábrázatjuk igen felduzzadt és kékes, vágjon a' seborvos rajtok eret, vagy a' halántékjaikra tegyen fel több pióczákat.

A' menykőítés' veszedelmének elkerülhetése végett az égi háborúkor imezekre kell vigyázni: kiki lassan járjon, vagy olly helyet keressen, a' hol csendesen állhat, és a' levegő nem folyik, a' vas verőcéktől és egyéb érczbőlvaló tárgyaktól távozzék.

Midőn a' menykő ütöttet valamelly szűk, kénkö' gőzével megtelt szobában találjuk, akkor mindenek előtt az ablakokat és ajtókat szükséges felnyitni, és szabad levegőt beereszteni. De az illy szobába menők valamelly nedves ruhát tartsanak mindég a' szájok elejbe, hogy magokat is a' megfúladás veszedelmébe ne döntsék.

T o l d a l é k.

Minekutánna már a' legszokottabb nyavalyaformákat eddig elöadtuk, itt még szükségesnek lenni véltük, a' Betegeknék magoktartásáról, vagy némelly, ezen munkában is előforduló rendelésekről valamit szölli. Hogy az alább következő jegyzetek a' Betegre nézve nagyon hasznosak, és magára a' munkára nézve is szükségesek, az olvasók könnyen átláthatják, ha a' jelenvaló toldalékon végig tekéntení méltóztatnak; de még jobban átlátnák, ha valamelly rendelkezésnél, melyet ezen munka-lefolytában ajánlottunk, zavarodásba jönnének, és azt a' környűállásokhoz képest az előtök lévő nyavalyára alkalmaztatni nem tudnák. — Világosításnak okáért néhány példát akarok előhozni. — Úgy, ha valamelly Betegnek fürdő, lábfürdő, félfürdő, ée. voltak ajánlva, némelly olvasók igen kedvesen fogják venni, ha az azokkal való élésnek módját, a' fürdés' idejét, a' fürdők' melegségét (mérsékletét), ée. itt kifejtve láthatják. — Ha valamelly Betegnek a' bor, kávé vagy hasonló italok, tiltatnak mellyekhez előbb hozzájok szokott, vagy azért, mivel a' jelenvaló nyavalyát táplálják, vagy mivel a' rendelt orvosságokkal való élés azt nem engedi, akkor az bizonyosan ohajtani fog olyan más' italokat ismérni, mellyekkel szomját elolt-hassa, annál inkább mivel a' Beteg valamelly tartós nyavalyában egy 's ugyanazon italt hamar megúnja, azért azokról is fogunk szölli, és készítettésök módjáról, 's a' t.

Mintegy ilyen tartalmú a' jelenvaló toldalék, melly az első kiadásából e' munkának hibázván, a' mostaninak hasznosságát nem kevésbé fogja nevelni.

1) A' pióczák' vagy nadályok' feltételéről.

Mikor és miképp kellessen a' nadályokat fölrakni, azt az orvos, és sebörvos fogják tudni.

2) A' Hólyaghúzóflastromokról és fontanellákról.

Az ezekkel való élést az orvosra kell bízni, készítőket pedig a' szerárosa.

3) Mustártészta.

Ollyan esetekben, a' hol a' bőrt hathatósan és gyorsan akarjuk izgatni, a' mustármagvak' lisztjéből csinált téstával szoktunk élni, melly igen hamar és hathatósan munkál. Ez többféleképpen készítették, a' szerint a' mint azt erősebbé vagy gyengébbé akarjuk tenni. Egyik készítettése imez: Végy egy lat lisztte tört, és eczetbe áztatott mustármagot, 4 lat erős kovászt, és ugyan ennyi eczetet, és csináld mind öszvekarvarva péppé. A' gyermek' hőrére nézve ez elég erős, de a' felnőttekére nézve ahhoz még reszelt frís tormá vagy fél lat konyhasó is adatik. — A' másik készítettés pedig ilyen: Végy 2 lat reszelt nyers tormát, egy lat mustárlisztet, 2 lat kovászt, fél lat sót, mind ezeket vegyítsd annyi eczettel, hogy téstává légyen.

Azon esetekben tehát, a' hol ebben a' munkában a' mustártészta javasoltatik, ezen tézta valamelly vázsonra kenettetik fél ujnyi vastagon, azután a' kívánt helyre boríttatik, és kendővel vagy keszkenővel leköttetik. De ezt nem kell ám 6—10 óráig, mint a'

hólyaghúzó flastromot, a' bőrön, hagyni hanem csak fél vagy legfolyebb egy egész óráig, míg a' bőr jól meg nem vöröedik. Ha a' bőrt előbb meleg boreczettel dörölik, a' mustártészta annál hamarább fog munkálni. A' téstának levétele után a' bőr minden reá ragadt mustárrészekről megtisztítatik langyos téjjel vagy meleg vízzel, hogy hólyagok ne támadjanak, azután pedig káposztalevél vagy semmi sem tétetik annak helyére. — A' testnek szőrös részein, hogy a' levételkor a' Betegnek Fájdalmat ne okozzunk, előbb vagy leborotvtatják a' szőr, vagy a' bőr és mustárflastrom közzé egy darab vékony fátyol tétetik.

4) Égés ellen való ír, vagy kenet.

Igen sok szerek ajánltatnak a' bőrnek elégesei ellen, az ilyenkor jelenlévő nagy fájdalom' enyhítése végett. Ide tartozik a' reszelt nyers krumplival való borogatás, a' megégett résznek hideg vízbe tétele, ée. De mivel ezen szereket folyvást kell váltogatni, kivált ha megszáradnak vagy megmelegülnek, azért a' Beteg alig alhatik és nyughatik ezen orvoslás mellett. Ennél fogva igen kívánatosak ilyenkor az egyszersmind gyógyító és fájdalom enyhítő szerek, melyeket a' forróságnak az elégett részből való kihuzatása után lehessen alkalmaztatni. E' végre használtathatik a' Patikában meglévő égés ellen való ír (Brandfalbe), vagy a' hol közel Patika nincsen, azt így készíthetni: Olvassz össze két lat viaszt négy lat fris lenmagolajjal, és keverj közibe, ha megkül, egy tojás' székét. — Ha viasz nem volna, akkor másként kell segíteni, t. i. egy tojás' sárgáját fejeérével együtt habarjanak össze néhány kalánnyi olajjal, és éljenek vele ír gyanánt, (de az olaj ne legyen ám avas és régi).

5) Szappan spiritus, szappanszesz.

A' külső nyomástól, ütéstől, eséstől, éc. származott zuzódások, daganatok és kelések ellen alig van jobb szer a' szappanszesznél, mellyel a' sérült rész többször mosatik, a' mi az eloszlást nagyon segíti. Illy szappanspiritust kiki csinálhat magának otthon is ekképpen: kilenczlat venecziai vagy debreczeni szappanra, egy lat tiszta hamuzsirra vagy borkőóra és 2 evőkalánnyi fejer vagy barna serélesztőre, előbb a' szappant mind megvakarván, töltsenek egy itze jó seprűégettbort, azután a' keveréket tegyék 24 óráig meleg helyre, gyakran rázogatván az edényt, hogy mennél több olvadjon el az égettborban. Majd a' leülepedett és meghűlt vegyíték megszürettetik, és a' leszűrt folyóság kis üvegekbe töltetik, jól bedugván és lepecsételvén az edénykék' száját; hogy a' spiritus' ereje megmaradjon.

6) Jóillatú Eczet.

Az illatos eczet igen ajánltatható védőszer a' járványbetegségek ellen, kivált ha a' nyavalyák rothasztó természetűek, vagy a' levegőnek hasonló megromlásából eredtek. Schlegel és Wiegler szerint így készíttetik: Végy ürmöt, rozmarint, zsályát, borsos méntát és rutát, mindenikből 3 latot, továbbá levendula virágot, kálmost, fahéjat (Zimmt), szegfűborsot és szerecsendiót mindenikből fél latot, és ereszd mindnyáját egy üvegbe, hat font igen erős boreczetet töltvén reájok, és több napokig mértékletes melegben tartván. — E' szerrel külömbféle képpen élnek: vagy úgy használják azt, mint szagszert, a' mi nem olly hathatós, vagy egy keveset a' kezekre öntenek és azokba döröszölnek, vagy az ábrázatot és halántékokat nedvesítik meg vele, vagy egy keveset fris vízbe vegyítvén a' száj' öblítéseire fordítják.

7) Muroknedv, sárgarépanedv.

A' meghűlésből származó vagy az időjárástól függő tartós hurut és köhögés ellen szinte megszámlálhatatlan háziszerek vagynak szokásban, mellyek a' köhögést néha talán valamennyire enyhítik ugyan, de más felől még többet ártanak, midőn az emésztést háborgatják, a' gyomrot elnyálkásítják, 's a' t. Sokkal hasznosabb és kevesebbet árt ezen szerek között a' Muroknedv. A' ki ezt készíteni akarja, vegye és válassza ki a' legkevesebb, legégészesb és egészen mocsoktalan gyökereket, mossza, tisztítsa és vakarja le a' külső hártáját, azután főzze meg vízben jó lágyra, és ekkor a' vizet szűrje le. A' megfőtt sárgarépa gyökereket azután zuzza össze, a' belőlök származott pépet vásznon által facsarja ki, és a' kinyomott levet lassu tűzön gőzöltesse ki szirup sűrűségnyire. Ezen nedvet a' gyermekeknek vékony szelet kenyérre vagy saemlyére szokták kenni, vagy kávékalánanként enni adni.

8) Birsalmanedv.

A' gyomor' gyengesége ellen, nevezetesen ha az valamelly előrement nyavalya' következése volt, nincs jobb diaetai szer a' birsalmanedvnél. E' végre a' birsalmát össze kell zuzni jól, azután egy vásznon által a' levét erősen kinyomni, ezt lassu tűzön kipárologtatni és sűríteni. Mikor már sűrűdni kezd adjanak hozzá ó bort és néhány lat tzukrot, és főzzék sziruppá, melly ha meghűl a' kocsonyához hasonlít. Ez a' nedv hasznos a' hosszas betegségek után hátramaradó gyomorgyengeségben, kivált a' sokáigtartó hasmenés, vérhas, kolikák, és végre a' többszöri alkalmatlan hányás után, mellynek oka szintűgy gyakran a' gyomor' gyengeségben vagyon. A' vételezés igen egyszerű, tudnillik né-

hányszor napjában egy kávé kalánnyit kell a' szájba venni.

9) Fenyőmag íz.

Egy más szer, melly hasonlóképpen gyomorerősítő, de egyéb tekintetből is ajánlásra méltó, a' fenyőmagíz, melly imígy készítettik: A' nyers és érett, előbb nagyjából összevazuzott gyalogfenyő' magvait egy cserépedénybe kell tenni, és reájok annyi vizet tölteni, hogy egy ujnyi magosan álljon rajtok. Most az edény lassu tűzhöz tétetik és a' benne lévő mintegy fél óráig forraltatik, azután a' viz leszűretik, a' bogyók kifacsartatnak, és mind a' két nedvesség összeöntetvén izzó tűzön mézsűrűségnyire kigőzöltetik. Jobb íz végett tehet hozzá kiki tetszése szerint porrá tört fejérczukrot is, és így a' megkészült fenyőmagízt száraz hűves helyre köedényekben elrakhatja. — Ez a' szer, a' mint mondtam, nem csak a' gyomor' gyengesége, hanem a' puffasztó szelek is ellen igen hasznos. De még több nem csekély haszna is vagyon. Ezen íz ugyanis gyengén izzaszt és vizeltet, azért a' dagadás, közönséges bőrvízkiórság, az előrement betegségek után visszamaradó közönséges gyengeség ellen, melly a' lábok' megdagadása által jelenti magát, 's a' t. igen jó. Azonban említenem kell, hogy a' viselő személyek lábaik' daganatja ellen, vagy akár-melly más okból ezen szerrel ne éljenek, mert a' viselőséget vizeltető ereje által félbe szakaszthatná, és idétlenjszülést okozhatna. Leginkább az olyan asszonyok őrizkedjenek tőle, kik már az előtt is idétlent szültek. Lehet e' szert vagy kávé kalánonként venni, vagy belőle egy részt két résznyi jó ó borral vegyítvén napjában néhányszor fél poharanként inni.

10) Bodza íz, bodzabogyó íz, bodzakása.

A' bodza íznek készíttetése ugyan könnyű, de, hogy jól süljön el, még is gondos vigyázást kíván. E' végre bizonyos mennyiségű érett bodzabogyókat kell öszveszedni, azokat szétzuzni, és vásznon által a' levét belőlök kinyomni. A' kifacsart nedv azután mértékletes tüznél mézsűrűvé főzetik be, de a' főzés közben szüntelen' kell kavargatni, mert másként igen könnyen megég, kozmásodik és elromlik. Egy pint ilyen nedvhez egy negyed rész font fehér cukor tételik, és jó bezárt edényben száraz helyen tartatik. — Élni szoktak a' bodzaízzal minden meghűlésbeli nyavalyákban, a' hol izzasztani kell, p. o. a' hurutokban, torokfájásban, csúszban, dagadásokban, mellyekben igen foganatos. Külömbféleképpen szokták használni; vagy t. i. mint az előbbieket magánosan kávékalánonként vételik, vagy, a' mi jobb, belőle néhány kávékalánnyit egy findzsa bodzaherbatéba tesznek, megisszák, 's osztán az ágyba feküdven jól betakaródnak. Az izzadáskor előre gondoskodni kell, hogy a' tiszta száraz fejérruha megmelegíttessék, mellyet a' Beteg az izzadás után magára fog venni. Az izzadást elvégződöttnek tarthatni, ha a' testen már semmi veriték nem üt ki, és a' fehérruha hidegséget gerjeszt a' testen. A' fejérruha változtatás után még egy órácskáig az ágyban kell maradni, és legalább néhány napig a' szobát el nem hagyni, mert az izzadás után a' bőr elérzékenyebbbedven, könnyen új alkalom adódnék a' meghűlésre 's így a' nyavalya megrosszabbodására a' hűs levegőn járás által.

11) Keserű bor Gyomorerősítő bor.

A' gyomorerősítő vagy keserű bort igen különbözőképpen szokták készíteni; én is azért több illy készíttetést fogok előhozni, hogy magának kiki tetszése sze-

rint választhasson. Legegyszerűbben így készíttetik: két lat áldott csüköllő füre (pápafüre) töltsenek egy messzely bort, hagyják hűvesen állani, és ebéd előtt egy órával egy vagy két evőkalánnal igyanak belőle. Hasonlóképpen cselekedhetni a' virágos üröm' tetejével, vidra Eleczkével, földepével vagy kisezerjőfüvel is ée. kálmosgyökérrel együtt vagy a' nélkül, — vagy négy lat sárga tarnics gyökeret, két lat narancshéjat és egy lat reszelt quassia fát (amazokat megvágva) tégy egy jó ó borral tele palaczkba, áztasd néhány napig csak hidegen, és élj vele azután mint az előbbiekkal. — Vagy két lat chinahéjat, egy lat sárga tarnicsgyökeret, fél lat narancshéjat (mind apróra vagdalva), és ugyan annyi reszelt quassiafát vévén tölts reájok egy jó icze ó bort, hadd ázzanak három napig hűvesen, és élj vele a' mint már mondtam. Bor helyett égett-bort is lehetne venni, de ez igen hevítő lenne. — Vég-tére hasonló gyomorerősítő szert készíthetni különb-féle kihuzatokból vagyis Extractumokból is, p. o. ek-képpen; Végy áldott csüköllő-, Földepe-; sárga Tarnicsgyöker-, Cascarillahéj extractumot és vizes mirrha-extractumot, mindenikből 3 nehezéket, tölts reájok két font (egy icze) borsos méntavizet, és ebben amazokat feloldozván, élj vele hasonlóképpen. — E' gyomorerősítő borok használatnak a' gyomor' gyengeség, puffasztó szelek, emésztetlenség és a' gyengeségtől származó gyomorfájás ellen kivált a' hosszas nyavalyák után, a' helytelen diæta miatt eredő gyomorromlás ellen, 's a' t. Másféle gyomornyavalyákban, gyomorgörcsben, gyomorsavanyúságban, vagy az előrement harag-, boszankodás-, és egyéb elmeháborgástúl származott gyomorgyengeségben az illy borok inkább kárt mint hasznót tesznek. Azért csupán csak a' tiszta gyomorgyengeségben kell velek élni.

12) Néhány közönséges jegyzetek a' Betegek' konyhájáról.

Igen mindennapi, és a' köznép előtt sem éppen ismeretlen dolog, hogy a' Betegek, kik az orvos' szorgalma és szereinek fogamatossága által nagy nehezen mármár lábadozni kezdettek, gyakran a' helytelen tápláltság miatt újra rosszabbul lesznek, sőt valamely halálos kimenetelű nyavalyába is dülhetnek. Ezen okból szükségesnek véltem, ezen nem éppen ritka kárnak elkerülhetése végett, azon ételekre 's italokra nézve, mellyekkel a' Betegnek mind nyavalyája' mind gyógyulása' idején élnie lehet 's kell, némelly igen hasznos jegyzeteket felhozni. Említődött ugyan már ezen írat' elején, miként munkáljanak az emberi testre a' nálunk szokásban lévő eledelek; de készítettetésükről, 's mire kelljen ilyenkor leginkább ügyelni, ott nem szóllottam.

A' mell' és nyak vagy torok' nyavalyájánál csupán szelíd 's nem ingerlő diaeta kívántatik meg, azért is minden savanyú, hevítő és a' köhögést gerjesztő ételek 's italok valamint a' nagyon sózottak 's fűszeresek is eltávostassanak.

Az emésztő életmivek' nyavalyájiban 's nevezetesen minden gyomorbéli bajoknál, valamint minden epés és májbetegségekben azon kell lenni, hogy a' Beteg, csak ha éhen van és az ételt kívánja, akkor egyék, azon kívül pedig elégedjék meg a' maga italával és egy kevés levessel, míg az emésztés' munkája meg nem jobbul. Ekkor osztán adjanak neki elejénte könnyű ételeket, p. o. levest metélttel, darakásával, ée. csak igen puha és gyenge húst főve vagy sülve, de ne zsírosat vagy sok vajjal készültet. Utóbb, a' gyomor erősebbedvén, a' levesbe lehet egy kis fűszert is vetni és gyökereket, az ételeket táplálóbakká csinálni az

épülő Betegnek aprókását (Gräupchen) néhány kalánnyi borral készítelve, vagy rist czimettel (fahéjjal) enni adni, 's így lassanként az előbbi szokott élésmódra v. sz. szatérni.

A' hideglelős nyavalyákban hasznosak az igen vékonyan tápláló ételek, vizlevesek fűszer nélkül, és a' hasonló italok a' hideglelés' jelenlétekor, azután pedig a' minő a' hideglelés. A' gyomorbéli vagy epehidegleléseknél p. o. a' diaetának olyannak kell lenni, a' millyent az emésztő életművek' nyavalyájánál ajánlottunk. A' hurutos hidegleléseknél az ételekhez vagy italokhoz citromot, bodzaliktáriomot 's hasonló bőrre munkáló szereket is lehet venni. A' rothasztó hideglelésekben különösen használnak a' savanyú mártások és savanykás italok, valamint a' lappangó hideglelésekben, sorvadásban és aszukórságban a' bőven tápláló ételek és italok. Itassanak a' Beteggel vízben vagy téjben vagy huslevesben főzött szádepet, ha még a' gyomra jó, vegyítsenek a' nyálkás levesekbe tojás' székét mellyet az italokba is keverhetni, de távoztassanak el minden zöld vagy növényi eledelt, mert ezek igen kevés tápláló részekkel bírnak. A' még fiatal sárgarépa, zöld bab, borsó, gyökerek ée. az ételkivánást néha ingerlik, 's azért lehet, mivel illy gyenge korokban nem ártanak, ezeket is némelykor és csekély mennyiségben ételre fordítani: de mindég szem előtt kell tartani, hogy a' sorvadásoknál azok az eledelek legjobbak, mellyek könnyen emészthetők 's egyszer'smind igen táplálók.

A' köszvényes bajoknál az étek' 's italok' készítésekor a' bort 's más hevítő holmikét egészen abba kell hagyni; a' levesekbe pedig olly fiatal füvek és növények adassanak, mellyek gyengéd voltokon kívül azon tulajdonsággal birjanak, hogy a' vizelletet hajtják, p. o. petrezsely, zellergyökér, spárga, ée.

. Az inbeli szenvedéseknél őrizkedni kell mindenkor az erős és hevítő ételek 's italokkal való éléstől, 's azon véleményt, hogy a' bőborítal az efféle Betegeknek hasznos volna; félre tenni. Mert p. o. ha bővérűség, vérnek nyugtalansága vagyon jelen, vagy ha a' Betegnél a' vér igen a' fejre tódul, vagy talán gutaütésre volna hajlandó, akkor a' Beteget legnagyobb veszedelembé döntenők. — A' bővérűségben, szívdobogásnál, ée. a' diaeta vékony legyen, és az italok is olyanok, nevezetesen a' szédülésnél és gutaütésre való hajlandóságnál. A' hasdugító és puffasztó ételeket, minő a' répa, káposztaneműk, hüvelyes vetemények, ée. teljességgel el kell távoztatni. A' főtt gyümölcs és egyéb könnyen hasnyitó ételek, kivált az ő egyszer'smind hűvesítő tulajdonságok miatt, még itt minden más eledelék fölött ajánltathatók.

A' gyomor' és bélcsatorna' elnyálkásodásakor távoztassanak minden nyálkás és lisztes ételek, valamint a' hüvelyes vetemények is. Ellenben lehet ilyenkor jól fűszerezett és inkább állati eledeleket választani, ú. m. jó húsleveket, könnyű húsételeket és puha tojásokat. Ha nincs jelen hideglelés, úgy lehet egy pohár borhoz is nyúlni. De ezt sem a' nyálkás aranyérről, sem a' húgyhólyag' és vizelelcsőnek elnyálkásodásáról, annál kevesebbé ha az utolsó a' feslett élet' következése volt, érteni nem kell, melyekre nézve én az olvasót az e' munkában találtató szakaszokra utasítom.

A' húgyműszerek' nyavalyájánál az eledelekből a' bor és minden fűszer elmaradjon. Nevezetesen a' vérhúgyzáskor csupán a' nyálkás táplálékok, p. o. ris, aprókása, zabdara nyálka, lenmagthéa, ée. Legtöbb esetekben e' mondottakat ajánlhatni a' húgyerőltetésnél is.

A' sérvéseknél csak könnyen emészthető és hasnyító ételeket vegyen a' Beteg magához. A' puffasztó eledelék reájok nézve legártalmasabbak.

A' sok vért vesztett, nagy eves sebekben vagy fekélyekben szenvedő, bő nedv ürülést kiállott Betegeknek tápláló és fűszeres eledlek valók. A' csokoládé, szárvasszarv fagylat (Sirschorngelée), huskocsonya, erőtadó levesek, ée. kiváltképpen foganatosok. — A' leányok' sápasztó kórságában is az erőtadó, bőven fűszerezett étkek, kevés bor és csokoládé hasznosak. Ellenben a' havitisztulás' tévedéseinél, elvetéllésre vagyis idétlen szülésre való hajlandóságkor, a' szüléskor, a' rendes gyermekágy' első napjaiban, az emlők' igen bő tejezésekor, csecsek' keményedéseinél, és azok' megdagadásakor, a' gyermekelválasztás' idején, őrizkedjék a' Beteg minden izgató holmiktól, valamint az igen tápláló és hevítő ételek 's italoktól is, helyettök könnyű, nem bőven tápláló eledleket választván.

Azon gyermekekre nézve, a' kiknél a' gyomor elnyálkásodva, savanyódva van, görvényben vagyis guggában (scropheln), mirígydaganatokban és ebagában vagy angoly nyavalyában sinlődnék, a' nyálkás eledlek legalkalmatlanabbak. Azért ilyenkor az ételek 's italokhoz aromás holmik vagy hazai fűszerek adatnak és ipkább húskékek vétetnek elő. A' nyálkás italok jó, gyomorerősítő serrel váltassanak fel.

13) Aszukórságosak' leve-se.

Egy híres Orvos. a' következő módon akarja elkészíttetni az aszukórságosoknak való tápláló húslevet: Két font jól megveretett borjúhúst, és 4 lat tiszta árpát főzzenek 2 pint vízzel egy jól bezárt edényben 3 óráig, utoljára még 8 lat ártifigyökeret, ugyan annyi kecskediszt? (Zänumerlattig), és $\frac{1}{2}$ font kerti salátát adván hozzá, forralják még a' tűznél 10 perczenetig, 's ekkor szűrjék meg. — A' Beteg ezen levét csészénként issza, és vízzel eresztetheti fel, ha igen táplálónak lenné,

14) Szarvasszarv kocsonya, vagy fagy- lat borral készítve.

Fél font reszelt szarvasszarv főzettség egy jól bezárt fazékban 3 messzely vízben 4 óráig lassu tűznél, ekkor szürettessék meg és tojásfejérral higgasztassék (ez, az egyszerű szarvasszarv kocsonya). Ekkor $\frac{1}{2}$ font finom fehér czukor, egy jó messzely derék ó bor, és két evőkalánnyi citromnedv adatik hozzá, és az Egész eltételek hideg helyre.

15) Ugyanaz, mandolatéjjel.

Egy melegített mozsárban törjenek meg jól 3 lat lehántott édes mandolát, fél annyi czukrot 's egy kis szeletet valamely citrom' sárgahéjjából, és töltsenek az előbbi szarvasszarv kocsonyából is abba kicsinyenként egy messzelyt; ehhez még egy fél kalánnyi narancsvirágvizet is adván, az egész keverék egy tiszta szítán bocsátatik által és egy porcellánedényben hűves helyen kocsonyává fagylaltatik. A' lappangó hideglelésekben és sorvadásokban ez egy derekasan tápláló 's egyszer'smind hűvesítő szer.

16) Fogolymadárleves a' Betegek' számára.

Egy egész sült fogoly apróra vágatik, ha kihűlt fáinan megtöretik és egy jól bezárt fazékba tételik. Ekkor jó tyuklevet (mellyről a' zsír le volt szedve) kell rá önteni 's egy kis vizet; azután lassan főzván, egy szűrőedénybe tölteni, az átszűrődött lévő egy kevés szerecsendió virágot vetni, és osztán még egy kis ideig a' tűzhöz tenni. Lehet a' Betegnek ezen levét vagy pirított zsemlyeszeletekkel levesképpen adni.

17) Fűleves, zöldségleves.

Végý saláta' endivia, porcsinfű' és oroszlanfögfű' leveleit 's szárait (virágzás előtt) mindenikből egy maroknyit, és fél maroknyi sósót, mosd ki ezeket meleg vízzel, és gyengén nyomd ki osztán a' vizet. Ekkor főzd meg őket vékony húslében lassacskán, add hozzá egy kevés írósvajat, sót és szerecsendiót, és add a' Betegnek.

18) Fűvekkel készült írósvaj.

Három maroknyi kerti rutát 's ugyan annyi zsályát apróra vágva 2 pint vagyis inkább 3 icze édes tejföllel tégy egy köedénybe. Így állván 24 óráig a' keverék megköpültetik, a' kiválot írósvaj valamelly ritka vásznon által nyomatik, hogy a' fűvek visszamaradjanak, a' midőn az írósvaj kenyérre kenetvén elköltetik. Ezen írósvajat leginkább az aszukórságosoknak ajánlhatni, csak hogy nem kell mindjárt red valami mást enni, hogy a' füves írósvaj előbb megemésztessék, és a' gyomor, melly az illy személyeknél általjában gyakorta erőtlenebb, meg ne terheltessék.

19) Szalad vagy malátaital.

Mennél hamarább meg szokták unni a' Betegek a' nékiek rendelt italokat, annál szükségesebb számokra olyan italokat ismételtesekké tenni, mellyekkel amazokat fel lehessen cserélni. Én is azért elő fogok néhány ilyen italokat hozni meghatározván a' nyavalyabéli eseteket is, a' hol azokkal helyesen élhetni.

A' malátaital' készíttetésére mint egy 4 lat finommá őrlött levegőn szárított árpaszalad vétetik, erre egy pint forró viz töltetik, és megkevertetvén néhány óráig úgy hagyatik, azután pedig megszürettetik. Ekképpen egy kellemetes édes italra tehetni szert, mellynek íze

még jobb lesz, ha hozzá néhány kálnnyi fejrbor, vagy kevés czitromlív és czukor adatik. — Azonban soha sem kell ezen italból sokat készíteni egyszerre, hanem csak annyit, a' mennyi egy napra elég, mivel ha továbbig áll, rendszerint elromlik. — Ez ital nem csak táplál, hanem hűvesít és a' nedvességeket is a' testben javítja, és azért minden forró nyavalyákban, epés és gyomorhideglelésekben, bőrnyavalyákban, súlyben ée. köz ital gyanánt ajánltatható. Az epés és gyomorhideglelésekben egy kevés borral vagy czitrommal, a' hasmenésekben ée. pedig azok nélkül. Hasmenést ezen ital nem könnyen gerjeszt: a' hol pedig ez meg-esnék, ott azt félre tehetni és zab vagy árpadaratthéával cserélhetni fél.

20) Mandolatéj.

Négy lat édes mandolamagvakra töltsenek forró vizet, hogy a' héjjok leválják, azután törjék és zuzzák össze azokat egy tiszta mozsárban, néha néha egy kis vizet öntvén reájok. Az így összevazuzott magvakat azután szűrő vászonba kell rakni, és kitsinyenként addig töltögetni reájok vizet, míg csak ez olly fejéren szürődik által mint a' téj. A' maradék újra öszvetörelük, és az előbbi szűrés addig folytattatik, míg a' magvakból valami hátra marad, a' mire egy jó icze víz kívántatik. Az így megkészült mandolatéjhez osztán annyi lat megtört czukor tételik, a' hány lat volt a' mandola, vagy a' mennyit a' Beteg kíván. — Még jobb ízűvé lesz a' mandolatéj ha az édes magvakhoz néhány keserű is vegyítettik, vagy ha valamelly kellemes ízű vizzel készítettik, p. o. málnavizzel vagy narancsvirág-vizzel. A' mandolatejet sem tarthatni el sokáig, azért legjobb mindég csak egy napra valót készíteni.

A' mandolatéj igen alkalmas ital sokféle betegségben, p. o. a' forró, sebbéli és gyúlasztó hidegle-

lésekben, a' midőn igen enyhít, kivált ha egynéhány keserű mandola is vétetett hozzá. Továbbá a' sorvasztó nyavalyákban is mind addig ajánltatható, míg a' gyomor szenvedheti, és gyomorégést, gyomorfájást, undorgást, ée. nem okoz. De különösen hasznos a' méreg-
 etetéseknél a' rágó elnyelt mérgeknek betakarására, valamint a' húgykészítő és kiürítő eszközöknek minden bajaiban is, fájdalmas vizelésben, hügyrekedésben, és nevezetesen a' kő és fővény szenvedésben.

21) Limonáde és Borlimonáde.

Vagyon a' Patikákban az úgynevezett Limonádepor, melyből csupán a' közönséges vízben való feloldvasztás által már limonáde készül; de ezen limonádepornak, mely borkősavanyból készítették, nincs olly jó íze, mint a' citromból valónak; és részént ezért, részént pedig mivel ezen italt mindenütt kiki maga készítheti, elő fogom adni annak készíttetése' módját. — A' közönséges limonádét csinálhatni két citrom' leviből, 4 lat fehér czukorból és egy icze vízből. A' közönséges víz helyett meleg nyárban szeltermvizet vagy más hasonló ásványos vizet is vehetni. A' szokott kútvízzel készült limonáde igen illő ital a' forró és gyűlasztó hideglelésekben, valamint a' máj és epebéli nyavalyákban is. Mindazáltal a' hasmenésre hajlandóknak nem való.

A' Borlimonáde majd szintúgy készül. Két jó nem foltos citromnak a' sárga héjja egy darab fehér czukorhoz dörögoltetik, azután a' citromok levét is ugyan arra csepegtetik, erre azután egy icze szeltermvíz vagy hasonló töltetik és egy $\frac{1}{2}$ icze (Schoppen) jó fehér bor. — Ezen ital leginkább a' felgyógyulóknak való, a' hosszas vagy roszféle inbeli nyavalyák és rothasztó hideglelések után, midőn a' Betegek még tiszta bort nem ihatnak.

22) S a v ó.

Italúl a' savót vért vékonyító, csipősséget kisebbítő, gyengén hashajtó ée. tulajdonságánál fogva nagy számú nyavalyákban ajánlhatni. — Élnek vele a' hasbeli dugulások, májnyavalyák, hypochondria, vérkelek, keményszékűség és egyéb hoszas betegségek ellen mint tavaszi cúrával vagy nyáron, regvelenként félőt egy iczét is elköltvén belőle, mellette mértékletes testi mozgásokat téven és illő diaetát tartván, 's addig a' ser és borivást abba hagyván. Az olyan esetekben a' savó' mennyiségét, mellyet valaki megihatik, mindég a' test' minéműségéhez kell szabni; mert a' sok a' gyomrot megterheli, az emésztést gyengíti, 's így könnyen árthat. Legjobb tehát kevésen kezdeni és mindég többet többet inni, annyit, a' mennyit a' test jól meg bír, a' mit legbátorságosabban kinek kinek önnön érzése határozhat meg.

Ha a' téj egy darab ideig áll, és savanyodni kezd, akkor a' turós és vajas részek a' vizes résztől elválnak, és ebben uszkálnak. Az ilyen téj a' sorvadásokban és aszukórságokban igen derék ital, míg hasmenés nincs jelen, de ekkor félre kell tenni. Ha a' merő részek a' szokott megszűrés által elválasztatnak, akkor a' vizes részek teszik az úgynevezett közönséges savót, melly a' forró, gyúlasztó és epés nyavalyákban igen alkalmas ital. — Azonkívül még sokféle mesterségesen készült savót is fordítanak haszonra némelly nyavalyákban, azért ezen savókról is elmondjuk röviden a' szükségesebbet.

A z é d e s s a v ó így készítettik: Két vagy három tojás' fejejét egy $\frac{1}{2}$ icze (Schoppen) téjbe kell keverni (vagy egy kevés vizahólyagot forró vízben feloldozván a' téj közé tölteni), azután együtt megfőzni, a' mikor a' tojás' feje (vagy a' vizahólyag) a' téjnek vastag

allatórészeivel egyesül és fenékre ülepedik. Ez a savó táplálóbb a közönségesnél, és a sorvadókra 's különösen a száradó vagy roszultáplált gyermekekre nézve, a kik a tejet magát nem szenvedik, igen ajánltatható.

A ki savanyu savóra akar szert tenni, az forraljon fel egy pint tejet, és ekkor vessen bele egy jó kalánnyi boreczetet vagy citromlevet, és így készen lesz a savó. Ha a savó igen savanyu, akkor néhány késhegynyi rákszempor, vagy kifőzött krétapor, ha a savóba tétetik, ennek savanyúságát többnyire magába szivja, vagy a savót minden savany nélkül néhány szelet oltógyomorral (borjúgyomorral) lehet készíteni. Még a savót, hogy kellemesebb legyen, meg is lehet tisztítani vagy higgasztani, ha az ember egy pint savóba négy tojás' fejrét kever, a keveréket összehabarja, és néhány óraperczekig főzi, azután pedig tiszta itatópapiroson általszűri, mellyen a savó legtisztábban men keresztül.

Hasonló a savanyuhoz a Borköves savó is, melly úgy készül, hogy egy pint forró tehén vagy kecsketéjhez egy lat borkő tétetik, és a téj mind addig kevertetik, míg a vizes részek külön nem válnak.

A Boros savó, mellyet az inbeli és rothasztó hideglelésekben és a forró nyavalyákból felgyógyulóknak ajánlhatni, úgy készül, hogy az ember egy pint forró téjhez fél messzely fejr bort tölt, ezeket kavarja míg a savó el nem válik, mellyet azután le kell szűrni.

Végre még Tamarindsavót is készítenek, melly a forró és gyulasztó betegségekben igen jó hűvesítő hasindító szer, és pedig úgy, hogy egy pint forró téjhez egy vagy két lat tamarind izet tesznek, melly a savót a többi részekről elválasztja.

23) Cseresznye nedv. Medgynedv.

Igen kellemetes italokat szoktak némelly gyümölcsök' leveiből készíteni, mellyekkel osztán kivált nyárban és a' forró nyavalyákban hasznosan élhetni. Illyen a' többek között a' cseresznye nedv is, melly ekképpen készül: Bizonyos mennyiségű cseresznyét öszve kell zuzni és törni magvastul, mert így a' nedv kedvesb ízűvé lesz, azután, azt egy ideig állani hagyván, megszűrni valamelly vásznou által, a' mit utóbb még egyszer lehet tenni. Ekkor a' nedvhez annyi nádméz tételik, hogy minden font nedvre fél font czukor essék, és így az egészét gyengén főzván, ahhoz egy kevés porrá tört fahéjat (Zinnit) és szegfűborsot is adhatni; a' főzést pedig, a' nedven uszó habot ottan ottan levévén, addig kell folytatni, míg a' nedv elégsűrű nem lesz, az az, míg belőle egy osepp hideg tányérra ejtetvén, erről, ha ide 's tová hajtogattatik is, le nem folyik. Ha erősebben főzik be a' nedvet, akkor ízét és színét elveszti. A' meghült nedv üvegekbe töltetvén és ezek jól bedugatván, hasznokra eltételek. Ezen nedvből szükség' idején egy pohár vízbe annyi vegyítetik, a' mennyi a' Bolegnek tetszik.

A' ki medgynedvet akar készíteni, az vegyen 3 kupa jó érett medgyet és két kupa (Quart) cseresznyét, és törje' öszve mindeniket magvastul, 's hagyja az egészét három vagy négy napig állani. Ekkor szürje meg, és az általfolyt nyers nedvhez adjon egy lat megtört fahéjat, ugyan annyi szegfűborsot és egy nehezék szerecsendiót, azután forralja fel néhányszor. A' most ismét megszárt nedvbé elegendő nádmézet tévén, azt egy kevéssé főzze be; és a' meghülés után töltse üvegekbe. — Ha ezen utolsó nedvhez még egy kis jó bór is vegyítetik, annál megújítóbb 's kellemetesb italt csinálhatni vele.

24) Ribizke nedv.

E' nedvet kétféleképpen készíthetni, t. i. tűz által 's a' nélkül. — Az összevazuzott vörös ribizke bogyók' levét egy ruhán által kell facsarni, a' kifacsart nedvet kőpalaczkokba tölteni és 8 napig a' napfényre kitenni. Azután több ízben megszüretik, mind addig, míg meg nem tisztul, ekkor palaczkokba töltetik, és mindenikbe egy kalánnyi rum; a' midőn parafával jól bedugatván és be is szurkoltatván, hűves helyre eltételek. — Ez, ha italvizbe vegyítetik, a' forró nyavalyákban igen jó hűvesítő. — Vagy: a' megérett, szétzúzott (természetesen a' csutkájától is megtisztított) ribizkék' leve tiszta vásznon által megszüretik, azután állni hagyatik, míg meg nem tisztul vagy is higgad, ekkor a' tisztája leszüretik, minden kupa nedvhez mintegy másfél font czukrot és kevés fűszert adván, és addig főzetik, míg kocsonya nemüvé nem lesz, azután pedig üvegekre töltetik.

25) Földieper vagy szamóczanedv.

Ez mind a' kettő az előbbieik szerint készíttetik. Az elsőbb így: a' jó érett szamóczabogyókat össze kell zuzni, és befödve éjszaka hidegre eltenni. Más napon a' nedv azokból kinyomatik, és egy kupához (Quart) két citromnak a' leve adatik, és egynek a' levakart héjja, végre egy vagy másfél font czukor darabonként; és az egész a' szükséges lehabzás közben addig főzetik, míg a' tajtéktalan nedv elég sűrűvé nem lesz. Ezt a' nedvet is az italvizbe szokták vegyíteni, és hasonló nyavalyákban iddogálni. — Szinte így készíttetik a' málnanedv is. — Még a' málnanedvnél is kedvesebb, kivált nyárban a' Betegnek, a' málnaeczet, vagy a' savanykás málnanedv. E' végre az érett vörös málnabogyók valamely cserépedényben szét zuzatnak, és reájok annyi

jó boreczet töltetik, hogy az egészet elhorítsa, azután 2 vagy 3 napig hűvesre eltételek. Most a' nedv leszűretik, és minden kupához másfél vagy két font cukor adatik, így le lehabozva kellő sűrűségnyire főzetik és eltételek.

26) Tölgyfa m a k k - k á v é.

A' nagyobb, tiszta és nem férges makkot, a' ki mennyit akar, meg kell a' külső héjjától tisztítani, azután mindeniket négyfelé vágni, a' kemenczén vagy kályhán megszáritani és azután mind az igazi kávé, megpörkölni. De a' pörkölést vigyázva kell tenni, hogy a' makkok el ne égjenek, hanem csak annyira, hogy osztán azokat könnyen össze lehessen törni és őrölni. Ezen pörkölt 's megörült makkokból most már úgy készíttetik a' kávé, mint az igaziból főzetik. — A' makkávénak munkálatai külömbfélék. Leginkább elhíresedett a' gyermekek' görvénybetegsége ellen, kivált a' kik anyatét nélkül neveltetnek fel, és potrohos hasúak, a' mi a' fodorhájbeli mirigyek' megdagadásából és dugulásából származik, még ott is, a' hol azon nyavalya már igen elhatalmazott és atrophiaiban vagy hervadásban men által. Ezen italt meg lehet cukrozni, és ha a' gyermek így sem akarná inni, meg is tejezni. A' makkávéhoz, a' mint némelly orvosok javasolták, igazi kávé vegyíteni, nem tanácsolhatom, mert ez a' kisdedeknek árt, és a' makkávé jó foganatját is elrontja. — Némelly gyermekek ezen italtól gyomor- és emésztésbeli bajokba esnek, és azt semmiképpen nem szenvedhetik. Ezeknek tehát azt vagy éppen nem kell többé adni, vagy csak igen nagy vigyázással. — Gyakran a' felnőttek is haszonnal élhetnek a' makkávéval, nevezetesen a' korábbi görvénytől származott nyavalyákban, p. o. a' sokáigtartó mirigydagadatokban, a' bibircsós

tüdőkórásban, a mirígyes orgánok' vagy előeszközök' elevesedése után támadó sorvadásokban, ée.

27) Zabfőzet. Árpaital. (Zablév. Árpalév.)

Csaknem minden hideglelés nyavalyákban, valamint a' hideglelés nélkül való csekélyebb betegeskedésekben is, haszonnal élhetni a' zabfőzettel (*Safertifane*), melly több tekintetből, kivált mind nedveket vékonyító, hasnyító és csipősségeket benyelőital, ajánlásra méltó. — E' végre másfél font jó, kiválogatott zabot, és egy jó maroknyi tiszta és megapritott katánggyökere 12 pint vízzel addig kell főzni, míg a' viznek fele ki nem párolog. Ekkor az egészet le kell szűrni, ebben néhány lat tisztított borkövet és nyolcz lat czukrot vagy mézet felolvasztatni, így osztán ismét a' tűzhöz tenni és egyszer felforralni, és forrás közben lehabozni. Most az egész keverék 24 óráig hidegre tétetik, és osztán a' fenékre üllepedett részekről letöltetik a' tiszta higgadt rész és tiszta edényekben tartatik. — Ha ez az ital a' Betegnek nem tetszenék, mivel a' forró nyavalyákban inkább a' fris és savanyúcska italok kedvesek, lehet abból savanyú zabitalt is készíteni, vagy, zab helyett árpát vévén, a' hideglelés nyavalyákban olly közönséges árpaitalt.

Ezen savanykás zab vagy árpaital rendszerint imígy készíttetik: Nyolcz lat kiválogatott és hideg vízben jól megmosott zabot vagy árpát főzni kell jó fél óráig három pint vízben, a' mikor a' főzés közben kipárolgott víz ismét helyre pótoltatik. Most leszűrettetvén, hidegre eltétetik, hogy a' vastagabb's nehezebb részek leüllepdenek, mellyekről a' tiszta folyóság letöltetvén, bele annyi méz és borecet (vagy czukor és citromlév) vegyítetik, a' mennyit a' Beteg izlése kíván. — Ha-sonló végre lehet használni a' zabkását vagy darált zabot is.

28). Szálep ital.

Ezen italnál csupán arra kell ügyelni, hogy egy nehezeknyi fainra tört szálepgyökér néhány kalánnyi hideg vízzel öszvehabartassék 's osztán ahoz egy, messzely forró víz, vagy huslév, vagy téj töltessek, 's ekkor még egy fertály óráig forrjon.

29) Tojás ital, tojásszékes ital.

Két kalánnyi megtört fejer czukorkándli egy messzely forró vízben felolvasztatván, hozzá még egy tojás széke habartatik. A' mell' és torok' minden nyavalyájában, névszerint a' köhögéseknél, hurutok 's tüdőkörságoknál, ez egy enyhítő, kellemetes és tápláló ital.

30) Ital fekete cseresznyéből.

Négy lat aszalt fekete cseresznyét, magastól öszvetörve, főzz egy fertály óráig másfél icze vízben. Végre felé adj hozzá egy fél, de szeletekre vágott citromot, és megszűrven vegyíts hozzá 4 lat, czukorral készült medgy nedvet. Ezen nedvvel együtt lehet egy darab pirított kenyérhéjat is bele tenni.

31) Malozsából való ital.

Venni kell 4 lat malozsa szőlőt, ezt, előbb a' magvait kiszedvén, 3 messzely vízben addig főzni, még harmad része ki nem párolgott, most egy nehezeknyi megreszelt szarvasszarvat adván hozzá, az egészet még két óráig egy jól bezárt edényben a' tűznél hagyni. Azután megszüretvén, kész az ital.

32) Izlandiai zuzmó ital.

Mennél kitetszőbb és foganatosabb erejű az izlandiai zuzmó és mennél közönségesebb a' veleélés, — 's végre mennél kellemetlenebb annak ize némelly formák-

ban, annál inkább kell igyekezni, azt a' Beteg' számára jobb és kedvesebb ízűvé készíteni. De minekelőtte erről szólljak, szükségesnek látom a' vele élésről is némellyeket előhozni. Igen ártalmas előítélet az izlandiai zuzmót minden mell és tüdőnyavalyákban a' legillőbb szernek tartani, a' mint ezt a' nemorvosok többnyire hiszik. Mert az valamelly betegségnek minden időszakasaiban teljességgel nem használtatható, hanem az egyikben szintoly gyakran árt, mint a' másokban használ. A' ki példának okáért a' forró és hideglelés mellnyavalyákban, millyen a' mellgyulladás, míg még fájdalom van jelen a' melljében, vagy hideglelés mutatja magát, izlandiai zuzmót akarna inni, az olyan magának fölötébb ártana, és a' nyavalya' veszedelmességét bizonyosan öregbítené, vagy legalább föntartaná, — holott ellenben ugyan ezen szer a' fájdalom' elmulta és hideglelés' megszűnése után, egy szóval a' felgyógyulásakor minden más szereknél jóltévőbb. — Így a' vérpökésnél is, míg tart, ezen szert távoztatni kell, és csak utóbb haszonra fordítani. Sőt a' vérköpés' el állíttatása után sem kell mindjárt az izlandiai zuzmóval élni, mert a' haj könnyen ismét vizzatérhet.

A' mi annak a' készíttetését illeti, lehet az izlandiai zuzmót magánosan is vízben megfőzni, minden előkészület nélkül, de így senkinek nem ajánlhatom, noha így legtöbbször élnek is vele. Mert a' főtt víze igen keserű, sőt az emésztésnek is, mellyre mindég hat ártalmas, ha vele tovább élnek. Nem az ezen zuzmóban lévő igen keserű részben vagy on a' kívánt hathatóság, hanem nevezetesen a' keserűvel egyesült nyálkás részben; azért ama' szükségtelen keserűséget el kell távoztatni, a' mi ekképpen történik: Töltsenek estve néhány latnyi izlandiai zuzmóra hideg vizet és tegyék el így éjjelre, reggel más napon szárják le azon vizet, melly nagy részét a' keserűségnek magába szívtá,

és most főzzék meg egy icze más vízben, míg a' viznek negyed része ki nem gőzöl, hogy a' főzés által a' zuzmóból a' nyálkás részek kihuzattassanak; Az így leszűrt főttvizet is ihatni ugyan, de némellyek tejet és mézet is tesznek hozzá, — vagy víz helyett édes savóban főzni, — vagy a' főzés' vége felé abba egy kúvés kalánni ánimagot, vagy a' tüztől előbb félre téven, egy lat édes gyökeret is vehetni, mind a' jobb íz, mind a' jelenlévő köhögésnek elháríthatása végett. — Végtevére lehet ezen zuzmót a' Patikákban tartatni szokott izlandiai zuzmócsokoláde' formájában is használni, a' mit kiváltképpen az igen kényes személyeknél cselekszünk, a' kik másként azt ize miatt be nem vennék. — Lehet marha vagy tyúkbúslevesben is ezen zuzmót főzni, és az ilyen levest magánosan, vagy egy vagy több közibe habart tojás' sárgájával meginni.

Azonban nem kell ám hinni, mintha ezen italból a' Betegnek, mennél többet innék, annál hasznosabb lenne. Ellenben elejénte csak kevés izlandiai zuzmót kell megfőzni, és ezen vékonyabb italból is csak kis mértékben inni, míg a' gyógyuló Beteg hozzá nem szokik; azután erősebben is készíthetni és lassanként belőle bővebben lehet inni. — A' gyermekek' számára, a' kik ezen, egyébként igen hasznos szert keserű volta miatt nem örömet vesznek, legjobb ezen zuzmóból szirupot készíttetni. Ezen szirupra úgy tehetni szert, ha több zuzmót jó erősen megfőznek, és ezen főttvizet, bele elég czukrot téven, addig sűrítik tűznél, míg szirupká nem válik (olgy sűrűvé mint a' méz), melyet osztán kávékalánonként adhatni a' gyermekeknek.

33) Csiga vagy kágyula leves, kágyulóleves.

A' milly nagyon utálják némellyek olvasóim közül a' kerti csiga vagy kágyulaélt, olgy hasznosak

ugyanazok több nyavalyákban, és pedig, a' mi legfigyelemre méltóbb, éppen olyan betegségekben, melyeket semmi más orvosság el nem háríthatott. Ezen okból már több Betegek erőt vettek utálságokon, 's naponként (reggel) egészségöknek jobbulásával hat, nyolcz és többeket ettek meg ezen állatokból. De mivel a' kágyulákat nem minden gyomor bírja meg, és sok Betegek azokat teljességgel utálják, más részről pedig azoknak foganatosságát a' helyes elkészítés által öregbíteni, sőt a' Betegeknek olly formában lehet feladni, hogy a' csigaételt nem is sejdíthetik, ennélfogva én a' csigalevest minden más formánál többre becsülöm, és azt mind azon esetekben ajánlhatom, a' hol már annyiszor használt 's melyeket azért különösen is megnevezek.

A' ki csigalevest akar készíteni, főzzön meg egy font borjúhús és néhány maroknyi gyökérveteményt (mellyek között én a' taraczk' és zellergyökeret ajánlom) egy pint vízben egy óráig befödött edényben, ehez azután 12—16 nyers kerticsigát (kágyulát), melyeket előbb megmosni, szétvagdalni és zuzni kell, tegyen, és a' főzést addig folytassa, míg a' csigák szét nem főnek, a' midőn a' levet át kell szűrni. Igen alkalmatosak ezen végre a' borjúlábak is. Ha a' Beteg gyomra helyén van, és jól emészt, akkor egy darab ösztövére marhahúst is lehet amazokhoz adni. Úgy az ilyeneknek még tojás' sárgáját is lehetne a' csigalevestbe habarni. — Az ollyan Betegnek számára, a' ki a' most ajánlott csigalevest nem szereti, lehet a' kágyulákat csak vízben főzni (előbb azokat szétmetélvén és zuzván), és ezen egyszerű csigalevest felényi vagy harmad résznyi téjjel vagy selter vízzel vegyíteni, melyhez a' Beteg, ha neki tetszik, czukrot is adathat.

A' csigák' hathatossága abban áll, hogy a' testet minden más szereknél inkább táplálják és az elveszélődött természetes nyálkát kipótolják, 's e' mellett még

a' vér' minéműségét is javítani látszanak. Igen ajánltathatók tehát mind azon betegségekben, mellyekben a' test fölöttébb elsoványodik vagy sorvad, p. o. minden némű aszukórságokban, makacs köhögésben, bő nedv elvesztés után (vér vagy nyálkafolyás, evesedés és effélék által). Mennyit lehessen a' csigákból enni, azt leginkább a' Betegnek testalkotása, emésztő ereji, kora és nyavalyája határozzák meg. A' felnőtt személyek naponként ehetnek legalább öttől fogva nyolczig, lassanként pedig utóbb tizenkettőt is, ha jó gyomorral bírnak.

Igen jó kocsonyát is készíthetni a' száraz betegségben sinlődökre nézve a' kágyulákból, és rákokból, ekképpen: Harmincz, hideg vízben jól lemosott csigát, és ugyan annyi rákot szétvagdaltván és zuzván, ismét két megtisztított 's apróra vagdalt borjulóbat két pint vízben addig kell főzni, míg a' víznek fele ki nem apad. Ekkor abba egy késhegynyi szerecsendió virágot 's holmi kerti zöldséget vetvén, a' főzés még néhány óraperczekig folytatódik, és az egész megszüretek, melly hideg helyre tétetvén kocsonyává válik. — Ezen kocsonyából sem adhatni minden Betegnek egyaránt. A' felnöttek ehetnek belőle napjában néhány evőkanálnyit; a' kinek tetszik, ezen kocsonyát vékony marhahuslévben felolvasztva is eheti. A' hideglelés Beteg számára ezen kocsonyát minden fűszer nélkül kell készíteni. Kellemetesb ízű lesz ezen kocsonya, ha az előbb nevezett szerekekkel (rákok helyett) békacombokat főznek meg, legalább is harmintz párt.

34) Erősítő kocsonya vagyis fagyalt (Gelée).

Az órvostól igen gyakorta szoktak az elgyengült Betegek, nevezetesen a' veszedelmes nyavalyákból lábadozók, olyan szereket kérni, mellyek által ismét

előbbi erejüket visszanyerhessék. Erre pedig nincs jobb a' következő fagyaltnál: Végy két jól megtisztított 's szétvagdalt borjulat, egy fél citrom' héjját, kevés czimétet vagy fahéjat, és három bő maroknyi reszelt szarvasszarvat, tedd ezeket egy fazékba, önts rájuk két icze vizet és befödven főzd négy vagy öt óráig lassú tűznél, és azután a' levet szürd le a' rajta lévő zsirt, és a' tisztáját töltsd valamelly jól megczínezett serpenyűbe, és csepegtesd bele egy citromnak a' levét, önts hozzá két pohár ó fehér bort is, és főzd még egy fél óráig, azután pedig higgaszd meg három jól öszve vert tojásfejjel. Utoljára a' keveréket megént szürd meg tiszta ruhán által, és tedd el hűves helyre, a' hol meg fog aludni. — Ebből a' Betegeknek vagy lábadozóknak időnként egy kis kávékalánnyit adhatni, hogy a' szájokban elolvasszák 's osztán lenyeljék. De vigyázni kell mindég, hogy a' Betegnek ezen fagyaltat igen hidegen ne adják, hanem előbb vigyék meleg szobába, 's azután fordítsák haszonra.

35) Téjjel orvoslás, téjkúra.

A' tejet, orvoslási haszonra, külömbféle nyavalyákban ajánlották, úgymint a' sorvadásokban, köszvényben, sokáigtartó bőrnyavalyákban és inbéli bajokban. De annak, a' ki magát ezen orvoslásnak alája akarja vetni, fölötte szoros diatétát kell tartani, a' gyümölcsöt, minden savanyút, főzelékeket, bort, sert, vén állatok' husát és vadhúst távoztatnia, és csak csupán borjuhúst, csirkehúst, zsemlyét, kétszersültet, rist, kölest ée. szabad ennie, a' mit fehér diatétának (weisse Diät) szoktak nevezni. Ezen kúrát a' Betegnek több hónapokig szükséges folytatni, és ha csak lehet tavaszkor falun haszonra fordítani 's mellette elegendő testi mozgást tenni. Egy híres orvos ez által gyógyította ki magát a' köszvényből, melly semmi más

szernek nem engedett. — A' Beteg egy 's ugyan azon (egészes) tehénnek a' tejével éljen és ezt mindjárt a' fejés után igya, minekelőtte annak állati gőzze elpárologjon. Ártalmas ezen orvoslás minden gyenge gyomruaknak, és a' szeszes italokhoz 's izgató táplálékokhoz szokottaknak, az első okból tehát ezen kúrát soha sem kell olly személyeknek, a' kik a' hypochondriára és hysteriára hajlandók, rendelni, vagy a' kik már valamelyikben szenvednek.

De nem csak magánosan, hanem ásványos vizekkel is lehet még a' tejet orvoslási végre inni. A' mellnyavalyásokra nézve hasznos, egy darab ideig a' Selteri vagy más ásványos vizet előbb szabadon nyilva hagyni, hogy a' szénsavanyú szes belőle kimenjen, melly a' Betegét gyakran igen izgatja. Másutt pedig izlandiai zuzmó föttlevével is rendeltetik. — Néha a' téj puffaszt, és ekkor azt előbb felforraltva kell próbálni adni. De ha így sem szenvedheti a' Beteg, vagy talán nála hasszorulást okoz, akkor a' téj nem neki való, és ezzel jobb el sem kezdeni az orvoslást.

36) Fördők.

A' fürdők kétfélék, vagy hidegek t. i. vagy meleg, és különböző foganatúak is.

A' hideg fürdő nagy vigyázást kíván, és azt se vérmes személyeknek, sem igen gerjedékeny embereknek, sem igen időtlen gyermekeknek, se fejérszemélyeknek havitisztulássok' idején, nem javasolhatni, és a' kiknél a' vér igen a' fejre, mellre 's a' t. szokott tödúlni. Meg kell jegyezni továbbá, hogy a' víz igen hideg ne legyen, és a' Beteg benne igen sokáig ne maradjon, hanem mindjárt belőle kiszálljon, felöltözzék és járkáljon, mihelyt az egész teste borzadni kezd. Kiki azon legyen, hogy mindjárt evés után ne fürödjék, hogy a' teste ne legyen hevülve, hogy a' fejét és

melljét először nedvesítse meg, és a' fürdőben (kivált úszva folyvást mozogjon. — A' fürdés után melegen kell öltözkedni, és valamelly meleg helyen mértékletes mozgást tenni, vagy ágyba fekünni, és az izzadást bevárni, melyet egy findsa meleg herbatéval is segíthetni. Az igen elgyengült személyek csak lassanként menjenek a' meleg fürdőtől a' hideg fürdőkre, a' diatának lassanként való változtatásával. A' hideg fürdő egy legderekabb erősítőszér, nevezetesen igen hatásosan ingerli az inakat, és ennél fogva minden inbeli nyavalyákban, a' hol a' körülállások, és a' Beteg' hogyléte engedi, nagyon ajánltathatók. Továbbá jó foganatja vagyon a' csuszra és hurutra hajlandó személyeknél, ismét az ebaga (rachitis) és görvély ellen. — Hideg fürdőkkel szoktak élni nevezetesen a' tartós méhvérfolyások, a' nemirészekből való nyálkafolyás, és a' végből jövő bágyasztó vérzések ellen az elgyengült aranyeres személyeknél, ée. — De mivel itt ezen szer igen nagy vigyázást kíván, mindég csak valamelly ügyes orvos' tanácslására kell azt haszonra fordítani.

Sokkal gyakortább használtatik, nevezetesen a' Betegeknél, a' meleg fürdő, a' kiknek kivált az inbeli hideglelésekben, ha a' bőr igen száraz, az érverés kicsiny és kemény, és semmi forró vagy éles bőrnnyavalya nincs jelen, hasznokra válik. Továbbá a' hasbeli előeszközök' gyúladásaiban, a' bőrnek szárazsággal járó hideglelés betegségeiben, kivált ha az orvos meg van győződve, hogy a' nyavalya izzadás által fordul meg. Úgy a' görcsös és elmebéli nyavalyákban, a' húgykészítő orgánok' betegségeiben, a' májnak és egyéb belrészeknek megkeményedéseiben, minden makacs és sokáigtartó bőrnnyavalyákban, hirtelen elnyomatott kiütésekben, melyeket ismét a' bőrre kell csalni, a' gyermekek sorvadásában, a' kezdődő tüdő-kórságban, sáppasztó betegségben, ebagában, fekélyek-

ben, a' vett mérgek után, színes halálban, a' felakasztottaknál, megfűladtaknál, vízbefűladtaknál, az újszült gyermekek' sárgasága és görcnyavalyáji ellen, 's a' t. — Minden intések, melyeket a' hideg fürdők-ről adtunk, csaknem kivétel nélkül ide is illenek. A' fürdő' melegsége igen nagy ne légyen, és ezt nem a' kezeknek bele tételök, hanem inkább a' könyöknek vagy lábnak bemártása által, melyek a' meleget jobban érzik, mint amazok, kell mindég meghatározni. A' fürdés' ideje, a' mint a' Beteg gyengébb vagy erősebb, vagy a' mint a' környűállások kívánják, egy fertálytól fél óráig tarthat. — A' fürdés után a' Beteg sietve meleg ruhákkal le kell törölgetni, red meleg fejérruhát adni, és kimelegített ágyba fektetni.

Az ülfördő (Sigbad, Bidet), melly egy keskeny hidacskából áll, mellynek közepén egy kis, vízzel tele kád vagy on, csak a' hugykészítő és nemirészek nyavalyájiban, vagy külső bajoknál (daganatoknál, kéleseknel ée.) helybélüképpen alkalmaztatik. A' Beteg abba beül; a' félfürdő után való magatartás ugyan az, a' mi a' közönséges fürdők után.

A' láb fürdő, mellynek melegsége vagy hidegsége a' közönséges és félfürdőkével egyez, abban áll, hogy az ember a' lábait egy vízzel tele edénybe teszi, úgy hogy a' víz a' lábszár' feléig érjen. Az esetek, mellyekben vele élhetni, a' munkában mindenütt meg vannak határozva, és utánna ugyan azt kell cselekedni a' mit az egész fürdők után.

Österreichische Nationalbibliothek

+Z169782008

